

ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ НА УНИВЕРЗИТЕТОТ — СКОПЈЕ
FACULTÉ DE PHILOGIE DE L'UNIVERSITÉ DE SKOPJE

YU SSN 0351—448X

ГОДИШЕН ЗБОРНИК

ANNUAIRE

КНИГА 16 TOME

СКОПЈЕ — SKOPJE
1990

ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ НА УНИВЕРЗИТЕТОТ — СКОПЈЕ
FACULTÉ DE PHILOGIE DE L'UNIVERSITÉ DE SKOPJE

YU SSN 0351—448X

ГОДИШЕН ЗБОРНИК

ANNUAIRE

КНИГА 16 TOME

СКОПЈЕ — SKOPJE
1990

РЕДАКЦИСКИ ОДБОР
COMITÉ DE RÉDACTION

д-р Љубица Јанешлиева Тодорова — претседател
д-р Коста Пеев
д-р Петар Атанасов
д-р Слободан Мицковиќ
д-р Влада Урошевиќ
м-р Бистрица Миркуловска
асист. Маја Бојациевска
асист. Венко Андоновски
асист. Елена Петровска
технички секретар Стојка Давидовска

Адреса: Филолошки факултет Поштенски фах, 567, Скопје

Adresse: Faculté de Philologie, boîte postale 567, Skopje

ГОДИШЕН ЗБОРНИК

на Филолошкиот факултет на Универзитетот „Кирил и Методиј“ во Скопје
Книга 16 (1990)

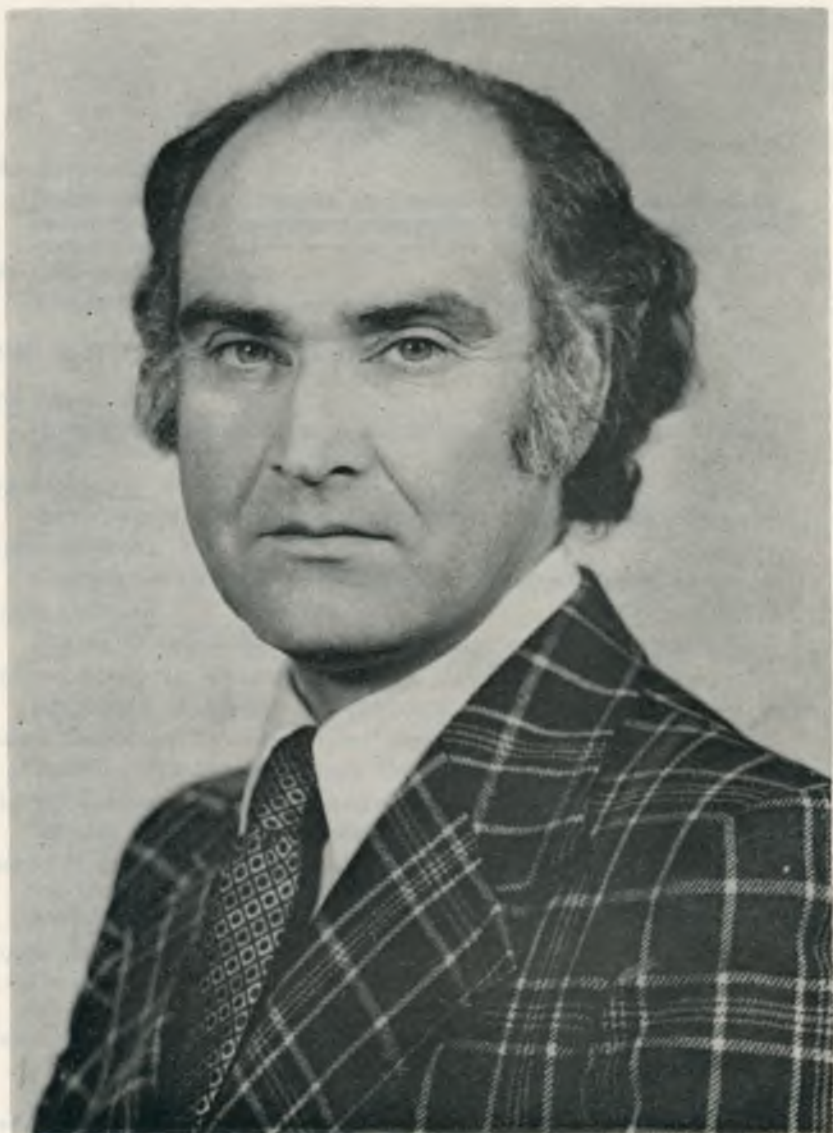
Во финансирањето на овој Зборник учествуваше и Заедницата
за научни дејности во СРМ

Печатено во Печатница „Просвета“ — Куманово
Тираж 500 примероци

Печатењето е завршено во месец декември 1990 година

Посветено на

*проф. др. Георги Сталев
по повод неговата шеесетгодишнина*

Георги Сталев

СОДРЖИНА

Нада Петковска

Библиографија на делата на Георги Сталев од областа на белетристиката, книжевната историја, теорија, критика и уметничарство — — — — — 7

Вера Стојчевска — Антиќ

Уметничкото и научното дело на Георги Сталев — — — — — 23

ЈАЗИК И НАСТАВАТА ПО ЈАЗИК

Кита Бицевска

Правопис и изговор на Ъ во ракописите во северна Македонија — — — — — 37

Кита Бицевска

Орфографија и орфоэпија в рукописях северной Македонии — 48

Татјана Гочкова

Конструкции со би во јазикот на Димитар Солев — — — 49

Tatjana Gočkova

The bi Constructions in the Language of Dimitar Solev — — 63

Пандора Димовска, Фросина Корнети, Даница Цветановска

Наставата на јазикот на струката: проблеми и дилеми — — 65

Pandora Dimovska, Frosina Korneti, Danica Cvetanovska

Teaching Foreign Languages for Special Purposes — — — 77

Пандора Димовска, Верица Стаменкова — Трајкова

Улогата на јазикот во социјализација на единката — — — 79

Pandora Dimovska, Verica Stamenkova — Trajkova

The Role of Language in the Process of Socialization of the Individual — — — — — 91

Лилјана Минова — Гуркова

Системот на сврзувачките средства во текстот „Богомилите“ од Коста Рацин — — — — — 93

Liljana Minova — Gjurokova

The System of Conjunctions in the Text »Bogomilite« by Kosta Ratsin — — — — — 111

Борис Марков

Типови прилози со експресивно значење — — — — — 113

Борис Марков

О типах наречий субъективной оценки в македонском языке 123

Zoze Murgovski

Reflexive Verbs in Macedonian and English — — — — — 127

<i>Зозе Мурговски</i>	
Рефлексивните глаголи во македонскиот и во англискиот јазик	134
<i>Velko Siljanoski</i>	
Inconsistencies in the Interpretation of Stress and Accent	135
<i>Велко Силјаноски</i>	
Недоследности во интерпретирањето на Stress и Accent	141
<i>Чедомир Стојменовиќ</i>	
Ортографија маргиналија <i>Загребачког зборника</i>	143
<i>Чедомир Стојменовиќ</i>	
Ортографија на маргиналиите во <i>Загребскиот зборник</i>	156
<i>Н. В. Федотова</i>	
Некоторые приемы использования фразеологических средств языка в стихотворениях В. Высоцкого	157
<i>Н. В. Федотова</i>	
Некои начини на употреба на фразеолошките средства на јазикот во песните на В. Висоцки	163
<i>Кристина Флекеништајн</i>	
За нормата и варијантите на нормата во современиот руски со поглед на македонскиот јазик	165
<i>Даница Цветановска</i>	
Лингвистичка интерференција кај талентираните ученици по англиски јазик од осмите одделенија	171
<i>Danica Cvetanovska</i>	
Linguistic Interference of Talented Eight Grade Learners of English as a Second Language	182
<i>Живко Цветковски</i>	
Прилог кон синтаксата на прилозите	183
<i>Емилија Црвенковска</i>	
Основни лексички особености на <i>Загребскиот триод</i>	187
<i>Emilija Crvenkovska</i>	
Basic Lexical Features of the Zagreb Triodion	196
КНИЖЕВНОСТ	
<i>Илија Велев</i>	
Поглед кон прашањето за судбината на ракописите од Лесновскиот книжевен центар	197
<i>Ilija Velev</i>	
A Regard to the Fate of the Manuscripts from Lesnovo Literary Center	210
<i>Јадранка Вladoва</i>	
Песната „Не ли бевме“ од Кочо Рацин	211
<i>Jadranka Vladova</i>	
Kosta Ratsin's Poem »Were We Not«	217
<i>Александрина Илиева</i>	
Следејќи ги трагањата на <i>Ланарк</i>	219
<i>Aleksandrina Ilieva</i>	
Tracing the Quests of <i>Lanark</i>	233
<i>Љубица Тодорова — Јанешлиева</i>	
Рацин на англиски јазик	235

<i>Ljubica Todorova — Janešlieva</i>	
Kosta Ratsin's Poetry in English Translation — — — — —	241
<i>Добрила Миловска</i>	
Македонски книжевници од XVII век — — — — —	243
<i>Добрила Миловска</i>	
Македонские писатели XVII века — — — — —	249
<i>Атанас Николовски</i>	
Рацин — збирките „Македонски народно-ослободителни песни“ — првите македонски училишта во НОВ — — — — —	255
<i>Иванка Ковилоска — Попоска</i>	
<i>Зграпчи го денот</i> и преминот од социологијата кон психологијата, од политичките кон личните проблеми во американскиот повоен роман — — — — —	267
<i>Ivanka Koviloska — Poposka</i>	
<i>Seize the Day</i> and the Transition from Sociology to Psychology, from Political to Personal Problems in the American Postwar Novel — — — — —	278
<i>Науме Радически</i>	
Македонија во книжевноста на другите југословенски нации — — — — —	279
<i>Науме Радически</i>	
Македонија в литературата на другите југославски народи — — — — —	290
<i>Љубиша Станковиќ</i>	
Српскиот јазик во романот <i>Пиреј</i> на Петре М. Андреевски — — — — —	291
<i>Ljubiša Stanković</i>	
Serbian in Petre M. Andreevski's Novel <i>Couch Grass</i> — — — — —	299
<i>Ленка Татаровска</i>	
Изгубениот прстен и неговото толкување во македонската народна песна и приказна — — — — —	301
<i>Liljana Todorova</i>	
Diffusion de l'oeuvre de Victor Hugo en Yougoslavie de son vivant — — — — —	309
<i>Лилјана Тодорова</i>	
За распространетоста на делото на Виктор Иго меѓу југословенските народи за време на неговиот живот — — — — —	321
<i>Ванчо Тушевски</i>	
Јордан Хаџи Константинов — Џинот и Доситеј Обрадовиќ — — — — —	323
<i>Vančo Tuševski</i>	
Jordan Hadži Konstantinov — Džinot and Dositej Obradović — — — — —	334
<i>Виолета Христовска</i>	
Религиозните импликации на „Љубовната приказна“ во романот <i>Збогување со оружјето</i> од Е. Хемингвеј — — — — —	337
<i>Violeta Hristovska</i>	
The Religious Implications of the Love Story in E. Hemingway's <i>A Farewell to Arms</i> — — — — —	344
<i>Jordanka Foulon — Hristova</i>	
La Reception du temps dans quelques legendes cosmogoniques et dans un conte macedonien — — — — —	347
<i>Јорданка Фулон — Христова</i>	
Сфаќањето на времето во неколку космогонски легенди и во една македонска народна приказна — — — — —	362

Нада ПЕТКОВСКА

БИБЛИОГРАФИЈА

НА ДЕЛАТА НА ГЕОРГИ СТАЛЕВ ОД ОБЛАСТА НА БЕЛЕТРИСТИКАТА, КНИЖЕВНАТА ИСТОРИЈА, ТЕОРИЈА, КРИТИКА И УЧЕБНИКАРСТВОТО

І. Одделни книги

а) Белетристика

1. Смет на крвта. Скопје, Кочо Рацин, 1959, 102.
2. Гороломник пред својот крст. Скопје, Мисла, 1969, 49.
3. Зелени гранчиња лаври. Скопје, Наша книга, 1971, 176.
4. Болен Дојчин. Скопје, Мисла, 1973, 58. (Драмата за првпат е објавена во Современост, Скопје, 1971/XXI, 2—3, 135—167).
5. Ангелина. Скопје, Современост, 1972, 38. (Б-ка Современост кн. 4).
6. Расколникот од Хетиим. Џинот. Скопје, Современост, 1977, 65. (Б-ка Современост, кн. 38).
7. Драми. Болен Дојчин. Ангелина. Расколникот од Хетиим (Џинот). Самуил. Скопје, Култура, 1980, 221.
8. Болен Дојчин. Поговор Матеја Матевски. Скопје, Наша книга, Македонска книга, Мисла, Култура, 1986, 104. Поговор: Драмското творештво на Георги Сталев, 99—104.
9. Вториот Омир. Скопје, Македонска книга, 1989, 55. (Наша современа поезија).

б) Книжевна историја, теорија и критика

1. Преглед на македонската литература од XIX век. Скопје, Култура, 1963, 146.
2. Македонскиот верс. Скопје, Македонска книга, 1970, 317.
3. Девет портрети од светската книжевност. Скопје, Наша книга, 1974, 141.
4. Приближувања. Скопје, Македонска книга, 1976, 145.
5. Приближувања II. Скопје, Македонска книга, 1983, 113.

II. Литературни помагала и учебници

1. Читанка за осмо одделение. Составиле Г. Сталев и Г. Болиновски, Скопје, Просветно дело, 1962 год. (Забелешка: Учебникот до 1988 год. има 9 изданија, од кои некои се преработени).

2. Читанка за шесто одделение. Составиле Г. Сталев и Б. Кондарко. Скопје, Просветно дело, 1962. (Забелешка: Учебникот има 12 изданија, со тоа што во подоцнежните е изменет редоследот на имињата на авторите).

3. Читанка за петто одделение. Составиле: Т. Бавтировски, Ц. Станоевски и Г. Сталев. Скопје, Просветно дело, 1965. (Забелешка: Учебникот до 1980 год. има 13 изданија).

4. Литература за втори клас на средното образование. Текст: Г. Сталев. Скопје, Просветно дело, 1975. (Забелешка: учебникот има повеќе изданија).

5. Светилник I. Учебник за учениците од македонските етнички училишта во Австралија. Скопје, 1984, 138.

6. Светилник II. Учебник за учениците од македонските етнички училишта во Австралија. Сиднеј, Австралија (на ксерокс техника).

7. Светилник III. Скопје, 1988, 161.

III. Редакции и избори на дела од други автори*

1. Избрани страници од македонската литература. Составил Г. Сталев. Скопје, Детска радост, Култура, Мисла, Македонска книга, Наша книга, 1973, 140. Лектира за осмо одделение.

2. Мишко Крањец: Избор и поговор Г. Сталев. Скопје, Македонска книга, Нова Македонија, Култура, Мисла, Наша книга, 1975, 359. Поговор: Мишко Крањец и неговиот творечки однос према „животот тече понатаму“ 351—359.

3. Blaže Koneski, Aco Šopov, Ante Popovski, Jovan Koteski: Pesmi. Izbral in spremno besedo napisal Georgi Stalev, prevedla Ivan Minati in Veno Taufer. Ljubljana, Mladinska knjiga, 1976, 253.

4. Вељко Петровиќ: Избор и поговор Г. Сталев. Скопје, Македонска книга, Нова Македонија, Култура, Мисла, Наша книга, 1977, 364. Поговор: Творечкиот лик на Вељко Петровиќ, 355—364.

5. Мишко Крањец: На брановите на Мyра. Избор и поговор Г. Сталев. Скопје, Наша книга, 1983, 149. Поговор: Мишко Крањец и неговиот однос спрема „животот тече понатаму“, 139—149.

6. Мирослав Крлежа: Враќањето на Филип Латиновиќ. Избор, редакција и поговор Г. Сталев. Скопје, Наша книга, 1983, 229. Поговор: Кон романот „Враќањето на Филип Латиновиќ“, 223—229.

7. Мирослав Крлежа: Глембаеви. Во Агонија. Во логорот. Кристофор Колумбо. Избор, редакција и поговор Г. Сталев. Скопје, Наша книга, 1983, 532. Поговор: За драмското творештво на М. Крлежа, 521—532.

8. Мирослав Крлежа: Есеи: Избор и редакција Г. Сталев. Скопје, Наша книга, 1983, 390.

9. Мирослав Крлежа: Поезија. Баладите на Петрица Керемпук. Избор, редакција и поговор Г. Сталев. Препев на песните Г. Тодоровски. Препев на Баладите... Г. Сталев. Скопје, Наша книга, 1983, 235. Поговор: Кон поезијата на М. Крлежа (217—223) и Кон баладите на Петрица Керемпук, 225—232.

10. Мирослав Крлежа: Хрватскиот бог Марс. Избор, редакција и поговор Г. Сталев. Скопје, Наша книга, 1983, 407. Поговор: Хрватскиот пургаториум како шанса за сигурниот развој кон светлината, 401—407.

11. Избрани страници од македонската литература. Составил Г. Сталев. Скопје, Детска радост, Култура, Мисла, Македонска книга, Наша книга, 1985, 140. Лектира за осмо одделение.

12. Марин Држиќ: Избрани комедии. Избор Г. Сталев. Превеле од српскохрватски Г. Сталев и Т. Димитровски. Скопје, Култура. 1986, 277.

IV. Антологии

1. Француска лирика од XIX век. Мала антологија. Избор, препев и предговор Георги Сталев. Скопје, Кочо Рацин, 1964, 126. (Б-ка Поетска плејада). Предговор: Француската лирика од XIX век, 5—12.

2. Антологија на француската лирика од нејзините почетоци до XX век. Избор, препев и поговор Георги Сталев. Скопје, Култура, Мисла, Наша книга, Македонска книга, Нова Македонија, 1977, 377. Поговор: За француската поезија од нејзините почетоци до XX век, 367—377.

3. Македонска книжевна критика и есеј. Избор и предговор Георги Сталев. Нови Сад, Матица српска, 1978, 404. (Ед. Македонска книжевност, уредивачки одбор: акад. Б. Конески, акад. Д. Митрев и акад. А. Спасов).

* Другите избори ги бележиме кај преводите и препевите.

V. Преводи и препевы

1. И. С. Тургенев: Спроти новите дни. Превод Ѓорѓи Поповски. Скопје, Кочо Рацин, 1951, 148. (Забелешка: Во сите подоцнежни изданија на ова дело под Г. Сталев.)
2. А. С. Пушкин: Одбрани песни. Препев од руски Георги Сталев. Скопје, Кочо Рацин, 1953, 42 (Школска б-ка). Предговор, 1—7.
3. А. С. Пушкин: Евгениј Онегин. Роман во стихови. Препев од руски и предговор Г. Сталев. Скопје, Култура, 1956, 231. (Школска б-ка). Предговор: Пушкин и неговиот роман „Евгениј Онегин“, 7—22.
4. Иван Гундулиќ: Дубравка. Препев Г. Сталев, предговор Х. Поленаковиќ. Скопје, Кочо Рацин, 1958, 87.
5. Марин Држиќ: Шега со Станец. Препев и предговор Г. Сталев. Скопје Кочо Рацин, 1959, 36. (Школска б-ка). Предговор: Марин Држиќ (1508—1567).
6. М. Ј. Лермонтов: Демон. Препев и поговор Г. Сталев. Скопје, Кочо Рацин, 1960, 48. Поговор: М. Ј. Лермонтов.
7. Ц. Н. Г. Бајрон: Одбрани творби. Приредил, прпеал и предговор напишал Г. Сталев. Скопје, Кочо Рацин, 1961, 99. Предговор: Лорд Џорџ Ноел Гордон Бајрон, 5—16.
8. Григор Прличев: Скендербеј. Поема. Препев и предговор Г. Сталев. Препевот е направен према прозниот превод на Митре Дамјановски. Скопје, Кочо Рацин, 1961, 93 (Македонска книжевност од XIX век). Предговор: За Прличевата поема „Скендербеј“, 5—17.
9. Данте Алигиери: Пеколот. Извадоци. Приредил д-р Иво Франгеш. Препев Г. Сталев. Скопје, Кочо Рацин, 1962.
10. А. С. Пушкин: Евгениј Онегин. Препев од руски и поговор Г. Сталев. Скопје, Култура, 1962 (II изд.) Поговор: Пушкин и неговиот роман „Евгениј Онегин“, 208—224.
11. А. С. Пушкин: Сказни. Препев од руски Г. Сталев. Скопје, Култура, 1964, 94.
12. Бранко Радичевиќ: Ученичка разделба. Препев Г. Сталев. Скопје, Народна заедница, 1964, 29.
13. Тин Ујевски: Поезија. Избор, препев и поговор Г. Сталев. Скопје, Кочо Рацин, 1965, 68. Поговор: Тин Аугустин Ујевски (1891—1955), 61—68.
14. Добриша Цесариќ: Поезија. Редакција, избор, препев и поговор Г. Сталев. Скопје, Кочо Рацин, 1965, 77. Поговор: Песна на скриениот бол. За поезијата на Добриша Цесариќ, 73—77.
15. Пол Елијар: Времето не проаѓа. Редакција, избор, препев и поговор Г. Сталев. Скопје, Кочо Рацин, 1966, 82. Поговор: Непрекината поезија, 75—82.

31. А. С. Пушкин: Сказна за рибарот и рипката. Препев Георги Сталев. Скопје, Култура, 1974, 42. Лектира за III одделение.

32. А. С. Пушкин: Евгениј Онегин. Препев и поговор Георги Сталев. Скопје, Наша книга, 1976, 210. Лектира за II клас на средните училишта. Поговор: Пушкин и неговиот роман „Евгениј Онегин“.

33. И. С. Тургенев: Спротиво новите дни. Превод и поговор Георги Сталев. Скопје, Наша книга, 1976, 191. Лектира за II клас на средните училишта. Поговор, 183—191.

34. А. С. Пушкин: Поезија. Избор, препев и предговор Георги Сталев. Скопје, Македонска книга, 1977, 93. (Б-ка Поетска плејада). Предговор, 5—20.

35. Мао Це Тунг: Песни. Избор и препев Георги Сталев. Скопје, Наша книга, 1978 (непаг).

36. Вилијам Шекспир: Ромео и Јулиета. Препев, според буквален превод на Таска Дубровска, и поговор Георги Сталев. Скопје, Македонска книга, Култура, Мисла, Наша книга, 1981, 180. (Одбрани дела од Вилијам Шекспир, кн. 4). Поговор: За една вечна присутност, 175—180.

37. Вилијам Шекспир: Венецијанскиот трговец. Препев и поговор Георги Сталев. Скопје, Македонска книга, Култура, Мисла, Наша книга, 1981, 149. (Одбрани дела од Вилијам Шекспир, кн. 3). Поговор: Размислување за неколку лика од „Венецијанскиот трговец“, 143—149.

38. Данте Алигиери: Пеколот. Препев и поговор Георги Сталев. Скопје, Македонска книга, Наша книга, Култура, Мисла, 1982, 233. Поговор: Данте Алигиери, 223—233.

39. Мирослав Крлежа: Поезија. Баладите на Петрица Керемпух. Избор, редакција и поговор Георги Сталев. Препев на поезијата Гане Тодоровски. Препев на „Баладите на Петрица Керемпух“ Георги Сталев. Скопје, Наша книга, 1983, 235. Поговор: Кон поезијата на Мирослав Крлежа, 217—223. Кон „Баладите на Петрица Керемпух“, 225—232.

40. А. С. Пушкин: Сказна за рибарот и рипката. Препев Георги Сталев. Скопје, Детска радост, 1984, 55. (Лектира за III одделение).

41. Ц. Г. Бајрон. Стихови. Препев и поговор Георги Сталев. Скопје, Македонска книга, Култура, Наша книга, Култура, Мисла, 1986, 116. (Б-ка Странски и југословенски автори). Поговор: Л. Ц. Н. Г. Бајрон (1786—1824), 105—116.

42. Марин Држиќ: Избрани комедии. Избор Георги Сталев. Превеле од српскохрватски Георги Сталев и Тодор Димитровски. Скопје, Култура, 1986, 277. Поговор Фанија Попова.

43. А. С. Пушкин: Евгениј Онегин. Избор, редакција и предговор Ефтим Клетников. Препев Георги Сталев. Скопје, Наша книга, 1986, 212. (Одбрани дела во пет тома. Едиција Светски класици).

44. А. С. Пушкин: Лирика. Сказни. Избор, редакција и предговор Ефтим Клетников. Препевале: Петар Т. Бошковски, Паскал Гилевски и Георги Сталев. Скопје, Наша книга, 1986, 265. (Одбрани дела во пет тома. Едиција: Светски класици).

45. А. С. Пушкин: Поеми. Избор, редакција и предговор Ефтим Клетников. Препев: Матеја Матевски, Ефтим Клетников, Георги Сталев и Гане Тодоровски. Скопје, Наша книга, 1986, 255. (Одбрани дела во пет тома. Едиција Светски класици).

46. И. С. Тургенев: Спроти новите дни. Превод и поговор Георги Сталев. Скопје, Наша книга, Македонска книга, Култура, Мисла, 1986, 192. (Странски и југословенски автори). Поговор, 185—192.

VI. Прилози во посебни книги од други автори (предговори и поговори)* и разни зборници

1. Борисав Станковиќ (1876—1927). Во: Борисав Станковиќ: Раскази. Скопје, Кочо Рацин, 1958, 5—10.

2. Франце Бевк. Во Франце Бевк: Книга за Тито. Скопје, Култура, 1964, 129—131.

3. Михаило Лалиќ. Во Михаило Лалиќ: Свадба Скопје, Кочо Рацин, 1966, 237—242.

4. Помеѓу прологот и епилогот. Во: Александар Поповски: Лулка на осознавањето. Скопје, Мисла, 1969, 5—15.

5. Современа литература-поим (тези). Во: Македонското современо литературно творештво. Скопје, Просветно дело, 1972, 15—23.

6. Хорхе Луис Борхес. Во: Хорхе Луис Борхес: Измислици. Скопје, Нова Македонија, 1973, 5—18.

7. Ранко Маринковиќ. За човекот и неговата безизлезност. Во: Ранко Маринковиќ: Киклоп. Скопје, Македонска книга, Култура, Наша книга, 1977, 561—573.

8. Никола Јонков Вапцаров. Во: Никола Вапцаров: Творби. Избор и предговор Гане Тодоровски. Скопје, Мисла, 1979, 489, 419—429.

9. Синтеза на Хомеровиот стих и стихот на народната поезија во поемата „Сердарот“. Во: Беседи за Прличев. Редакција В. Видичевски, П. Гилевски, Б. Иванов, Д. Наневски и Г. Сталев. Јубилејно издание, Одборот за прослава на 150 годишнината од раѓањето на Григор Прличев. Скопје, 1980, 163.

10. Веригата од хајки нема крај. Во: Михајло Лалиќ: Лејска гора Скопје, Наша книга, Македонска книга, Мисла, Култура, 1987, 419—422.

11. Меѓу традицијата и модерните настојувања. Во: Милош Црњански: Селидби. Скопје, Наша книга, Македонска книга, Мисла, Култура, 1987, 229—238.

12. Стихот на македонската уметничка поезија. Во: Македонската литературна наука за Рацин II. Избор, редакција и предговор Томислав Тодоровски. Скопје, Наша книга, 1987, 336. Едиција Македонска книжевност. Избрани дела на Кочо Рацин. 217—223.

13. Književnost XX-tog stoljeća. Književna kritika. Vo: Make-donska književnost. Zagreb, Školska knjiga, 1988, 299, 145—235 i 261—271.

Прилозите во книгите чиј редактор или преведувач е Георги Сталев застапени се во соодветните оддели на Библиографијата.

VII. Статии, критики и други прилози во зборници, списанија и весници

1. Преводачот и критичарот. Млада литература, Скопје, 1953/III, 6, 57—60.

2. Хомер: Избор од „Илијада“ и „Одисеја“. Приредил М. Петрушевски. Скопје, Култура, 1953. Разгледи, Скопје, 1954/I, 6, 2.

3. Змај како преводач на руски поети. Разгледи, Скопје, 1954/I, 13, 1—2.

4. Анри Барбис. Разгледи, Скопје, 1954/I, 19.

5. Србо Ивановски. Осамени. Скопје, Кочо Рацин, 1958. Современост, Скопје, 1959/IX, 4, 355—357.

6. Моравија-поет на секидневните грижи. Современост, Скопје, 1959/IX, 3, 258—259.

7. Владимир Назор (1976—1949). Современост, Скопје, 1959/IX, 6, 534—535.

8. Отон Жуланчич (1878—1949). Современост, Скопје, 1959/IX, 6, 528—529.

9. Ние и една комедија. По повод изведбата на комедијата „Играта на љубовта и случајот“ на сцената на НТС. Современост, Скопје, 1959/IX, 3, 226—230.

10. Несредени маргиналии врз страниците на една книшка. Современост, Скопје, 1959/IX, 2, 144—146. (Осврт врз поеста „Еден заборавен живот“ од Богоја Ничев).

11. Томе Момировски: Чекори, Скопје, Кочо Рацин, 1959. Современост, Скопје, 1959/IX, 8, 769—771.

12. Современата македонска литература во нашите учни Скопје, 1961/XI, 6, 540—550.

13. Над новиот роман на Мирко Божиќ. „Свилени чевличина“, Загреб, 1959. Современост, Скопје, 1960/X, 1, 97—100.

14. Мите Богоевски-револуционер и поет. Современост, лишта. Нова Македонија, Скопје, 3. 04. 1960/XI, 4870, 8.

15. Кон издавањето на едно значајно дело — „Окендербег“ од Г. Прличев. Нова Македонија, Скопје, 25. 07. 1961/XVII, 5302, 4.

16. Околу една сè уште експериментална поезија. „Медовина“ од Б. Гузел. Скопје, Кочо Рацин, 1962. Современост, Скопје, 1962/XII, 10, 931—935.

17. По повод едно значајно издание. Миладинови: Зборник. Скопје, Кочо Рацин, 1962. Современост, Скопје, 1962/XII, 8, 759—758.

18. Поет и борец. Културен живот, Скопје, 1963/VIII, 5—6, 2—3. (Прилог за К. Рацин).

19. Незаборавени средби. Стремаж, Прилеп, 1963/IX, 4, 22—24. (Секавања по повод смртта на Г. Абаџиев).

20. Вториот Хомер. 70 години од смртта на Г. Прличев. Културен живот, Скопје, 1963/III 2, 28—29.

21. Григор С. Прличев. По повод седумдесетгодишнината од смртта. Литературен збор, Скопје, 1963/IX, 1, 1—9.

22. Преводите на македонската книга. Културен живот, Скопје, 1963/VIII, 3, 9.

23. Иван Чаповски „Пепел под маслинките“. Современост, Скопје, 1963/XIII, 9—10, 677—680.

24. Поезија на врелите простори. Миле Неделковски: Јужно лето, Скопје, Култура, 1963. Современост, Скопје, 1964/XIV, 4, 374—377.

25. Великиот Његош. Културен живот, Скопје, 1964/IX, 9, 20—21.

26. Една нова книга за Крлежа. Крлежин зборник, Загреб, Напријед, 1964. Литературен збор, Скопје, 1964/XI, 1, 5—6.

27. Пастернак на македонски. Пастернак: „Поезија“. Скопје, Култура, 1964. Нова Македонија, Скопје, 13. XII, 1964/XX, 6524, 9.

28. Гане Тодоровски: „Апотеоза на делникот“. Културен живот, Скопје, 1964/IV, 8—9, 38—39.

29. Лермонтов и ние. По повод 150-годишнината од раѓањето на поетот. Нова Македонија, Скопје, 25. X. 1964/XX, 6477, 7.

30. За версификацијата и акцентот на зборовите во поезијата на Рајко Жинзфов. Литературен збор, Скопје, 1964/XI, 1, 5—8.

31. Метафората во современата македонска поезија. Современост, Скопје, 1965/X, 8, 534—554.

32. За некои особености на Прличевият стих со осврт на метафората во поемата „Сердарот“. Литературен збор, Скопје, 1965/XII, 2. 7—18.

33. Цане Андреевски: „Свечености“. Скопје, Кочо Рацин, 1964. Современост, Скопје, 1965/V, 6, 355—357.

34. Божић Павловски: „Игра со љубовта“. Скопје, Култура 1964. Културен живот, Скопје, 1965/X, 2—3, 46—47.

35. Слободниот стих во македонската уметничка поезија. Литературен збор, Скопје, 1965/XII, 5, 6—16.

36. Пламнати визији на дождови. Иван Чаповски: „Дожд, по дождот Вера. Скопје, Кочо Рацин 1964. Современост, 1965/XV, 5, 226—229.

37. Конгресот на ПЕН и македонската литература. Нова Македонија, Скопје, 5. XII. 1965/XXI 6874, 7.

38. Иселеници во камени и огнени предели. Современост, Скопје, 1965/XV, 8 559—562. (За поезијата на Ст. Тарапуза и М. Ренџов).

39. Стихот на Константин Миладинов. Нова Македонија, Скопје, 26. 06, 1966/XXII, 7073, 10.

40. Почетоците на поезијата и некои особености на стихот. Литературен збор, Скопје, 1966/XIII, 2 1—8.

41. Силабичко-тонската версификација во македонската уметничка поезија. Годишен зборник на Филозофскиот факултет, Скопје, 1966, 267—291.

42. Акростихот и сонетот во македонската поезија. Нова Македонија, Скопје, 19. 06. 1966/XXII, 7066, 9.

43. Тонскиот и искршениот стих во македонската поезија. Нова Македонија, Скопје, 17. 07. 1966/XII, 7094, 9.

44. Клаузултаа и римата во македонската уметничка поезија. Нова Македонија, Скопје, 21. 08. 1966/XXVII, 7129, 11.

45. Силабичкиот стих во македонската уметничка поезија. Нова Македонија, Скопје, 9. 10. 1966/X X II, 7178, 10.

46. Строфата во нашата уметничка поезија. Нова Македонија, Скопје, 16. 10. 1966/X XII, 7185, 9.

47. Климент Охридски (835—916). Културен живот, Скопје. 1966/XI, 1 1—4.

48. Првиот македонски превод на Давидо. Вечер, Скопје, 16. IV. 1966/IV, 786, 9.

49. Уште една приказна за дружбата. Глигор Поповски: Првената рака, Скопје, Кочо Рацин, 1966. Вечер. Скопје, 30. IV и 1 и 2. V. 1966/IV. 797, 13.

50. Метаморфози на јавето и сонот. Гордана Михајлова-Бошнакоска: Времето го нема. Скопје, Култура, 1965. Вечер, Скопје, 5. III. 1966/IV, 750, 9.

51. Пуста земја Пасквелиска. Живко Чинго: Нова Пасквелија, раскази. Скопје, Култура, 1965. Вечер, Скопје, 12. II. 1966/IV, 732, 9.
52. Григор Прличев (75-годишнината од неговата смрт). Нова Македонија, Скопје, 4. II. 1967/XXII, 7655, 6.
53. Немуштиот јазик на цветот. (Осврт на книгата „Земјата на цветот“ од А. Вангелов), Современост, Скопје, 1967/VII, 5, 476—478.
54. Поетското творештво на Вељко Петровиќ. Современост Скопје, 1967/XVII, 7—8. 636—647.
55. За неколку лика од делото „Проклета авлија“. Литературен збор, Скопје, 1967/VIV, 5, 17—21.
56. Каде е мојата земја. Ташко Георгиевски: Црно семе. Скопје, 1966. Современост, Скопје, 1967/XVII, 1, 98—101.
57. Под фуснотата на еден критички преглед. Или: Информација за поетската продукција меѓу две струшки манифестации. Современост Скопје, 1968/XVIII, 9—10, 819—832.
58. Синтеза на Хомеровиот стих и стихот на народната поезија во поемата „Сердарот“ од Григор Прличев. Македонски фолклор, Скопје, 1988/I, 25—31.
59. Interpretacija na Puškinoviot jamb vo makedonskiot prevod na »Evgenij Onegin«. Oddelen otpečatok, Skopje, 1968, 6.
60. Метафората во современата македонска поезија. Во: Предавања на II-от Седмичар за македонски јазик, литература и култура, Скопје-Охрид 1969 год. Скопје, Универзитет „Кирил и Методиј“, 1969, 1—4.
61. Владимир Назор. Современост, Скопје, 1969/XIX, 5, 705—707.
62. Франце Бевк-летописец на словенечката земја. Современост, Скопје, 1970/XX, 8—9, 813—825.
63. Фолклорниот материјал како репродукција во романот „Крпен живот“ од Стале Попов. Во: VI Рацинови средби, Титов Велес, Совет на Рациновите средби, 1970, 221—228.
64. Версификацијата во македонската уметничка поезија. Во: Предавања на III-от Семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје — Охрид 1970. Скопје, Универзитет „Кирил и Методиј“, 1970, 1—8.
65. Развојот на македонската драма. Во: Предавања на IV-от Семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје — Охрид 1971 г. Скопје, Универзитет „Кирил и Методиј“, 1971, 163—171.
66. Јордан Хаџи-Константинов-Цинот. Современост, Скопје, 1972/XXII, 3 199—215.
67. Елементи од македонскиот фолклор транспонирани во нови идеи, ликови и слики во македонската современа поезија. Современост, Скопје, 1972/XXII, 7, 687—695.

68. Александар Спасов: Нашето препознавање. Скопје, Мисла, 1971. Литературен збор, Скопје, 1972/XIX, 1, 92—93.

69. Пomeѓу традицијата и новите настојувања. За поезијата на Среќко Косовел. Современост, Скопје, 1973/XXIII, 3—4, 351—357.

70. Македонската драма по војната. Во: Предавања на VI-от Семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје — Охрид, 1973. Скопје, Универзитет „Кирил и Методиј“, 1973, 177.

71. Григор Прличев како преводач на поезија. Во: Реферати на македонските слависти за Седмиот меѓународен славистички конгрес во Варшава. Скопје, Сојуз на друштвата за македонски јазик и литература на СРМ, 1973, 192.

72. Македонската книжевна продукција меѓу две Рацинови средби. Во: Десетти Рацинови средби. Титов Велес, Советот на Рациновите средби, 1973, 78—89.

73. Творештво на синтези на народните стремежи и херојства. По повод 25-годишнината од смртта на Владимир Назор. Современост, Скопје, 1974/XXIV, 8, 478—484.

74. Проблеми на македонската книжевност од XIX век. Во: Предавања на VII-от Семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје — Охрид 1974. Скопје, Универзитет „Кирил и Методиј“, 1974.

75. On Contemporary Macedonian Drama. Macedonian Review, Скопје, 1974/IV, 2, 163—168.

76. Карел Дестовник Кајух или нашето големо утре е блиску. Беседа, Куманово, 1975/IV, 5, 388.

77. Разнообразност од теми во еден мотив. За поезијата на Миле Клопчич. Современост, Скопје, 1975/XXV, 6, 63—69.

78. Постојано во потрага по човекот. По повод смртта на Иво Андриќ (1892 — 1975). Современост, Скопје, 1975/XXV, 3, 21—25.

79. Литературна историографија за македонската литература од XIX век. Литературен збор, Скопје, 1975/XXII, 140—46.

80. Јазично-изразните средства на македонските книжевници од XIX век. Во: Предавања на IX-от Семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје — Охрид 1976. Скопје, Универзитет „Кирил и Методиј“, 1976, 176.

81. Поезијата на Ацо Шопов. Во: Предавања на XI-от Семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје — Охрид 1978. Скопје, Универзитет „Кирил и Методиј“, 1978, 209—217.

82. Македонската научна мисла за македонската литература. Во: Предавања на XII-от Семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје — Охрид, 1979. Скопје, Универзитет „Кирил и Методиј“, 1979, 99—113.

83. Големото дело на Прличев. Културен живот, Скопје, 1980/XXV, 1, 1—5.

84. Македонската драмска литература меѓу двете светски војни. Во: Предавања од XIV-от Семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје — Охрид, 1981. Скопје, Универзитет „Кирил и Методиј“, 1981, 183—199.

85. Македонската книжевна критика, со посебен осврт на Александар Спасов. Во: предавања на XV-от Семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје — Охрид, 1982. Скопје, Универзитет „Кирил и Методиј“, 1982, 249—259.

86. За развитокот на македонскиот уметнички расказ. Во: Предавања на XVII-от Семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје — Охрид, 1984. Скопје, Универзитет „Кирил и Методиј“, 1984, 167—177.

87. Непоправлив реалист. По смртта на Бранко Копиќ. Нова Македонија, Скопје, 31. III. 1984.

88. Македонската индивидуална поезија создавана во НОБ и револуцијата. Литературен збор, Скопје, 1985/XXXII, 3.

89. Романескните дела на Стале Попов. Во: Предавања од XVIII-от Семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје — Охрид 1985. Скопје, Универзитет „Кирил и Методиј“, 1985, 115—131.

90. Версификацијата на македонската индивидуална поезија. Во: Предавања на XIX-от Семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје — Охрид 1986. Скопје, Универзитет „Кирил и Методиј“, 1986, 179—201.

91. Беседа за Климент. Спектар, Скопје, 1986, 7, 27—35.

92. Поетските идеи во лириката на Десанка Максимовиќ. Развитие, Битола, 1988/XXV, 9—10, 139—152.

Библиографија за Георги Сталев

1. Антиќ, Стојчевска, Вера: Трансформацијата на мотивот на Болен Дојчин. Современост, Скопје, 1979, кн. 54, 18—22.

2. Б.Ј.: Георги Сталев: Смеј на крвта. Културен живот, Скопје, 1960/V, 3, 48.

3. Варошчија, Бранко: Георги Сталев: Смеј на крвта. Скопје, 1959. Разгледи, Скопје, 1960/X, 2, 192—195.

4. Домазетовски, Вељко: Нешто за последните остварувања во нашето драмско творештво. Современост, Скопје, 1974/XXIV, 7, 575—590. (Забелешка: За драмското творештво на Б. Пендовски, Б. Иванов, Т. Крстевски, Ѓ. Сталев, И. Точко и Т. Крстевски).

5. Друговац, Миодраг: Георги Сталев: Гороломник пред својот крст. Скопје, Мисла, 1969. Современост, Скопје, 1970/XX, 6, 592.

6. Друговац, Миодраг. Трагајмо за својим кореном. Георги Сталев добитник ловоровог венца за драму „Болан Дојчин“ на фестивалу експерименталних сцена у Сарајеву. Борба, Београд. 22. IV. 1972/LI, 111, 9.

7. Друговац, Миодраг. Личности и струења во македонската литературна критика. Современост, Скопје, 1973/XXIII, 3—4, 314—334. (Забелешка: Застапени се критичарите: Х. Поленаковиќ, К. Пенушлиски, Б. Конески, А. Спасов, Д. Наневски, А. Ежов, Г. Старделов Г. Сталев, Д. Солев).

8. Друговац, Миодраг. Савремена македонска критика. Личности и струјања. Замак Културе, Врњачка Бања, 1973, 381—520.

9. Друговац, Миодраг. Од Софокла до Борхеса. Г. Сталев: Девет портрета (из светске книжевности), Скопје, 1974. Политика, Београд, 10. VIII. 1974/LXXI, 21856, 14.

10. Друговац, Миодраг. Књига љубави и знања. Георги Сталев: Приближувања, Скопје, 1976. Борба, Београд, 5. II. 1977/LVI, 34, 12.

11. Drugovac, Miodrag. Studija o makedonskom stihu. Georgi Stalev: Makedonski vers. Izraz, Sarajevo, 1971/XVI, 1, knj. 33, 76—81.

12. Друговац, Миодраг. Вредно поетско дело. Кон „Вториот Омир“ од Георги Сталев. Нова Македонија, Скопје, 4. XI. 1989, 8.

13. Гузел, Богомил. „Болан Дојчин“ на малата сцена. Режија Д. Станковски. Нова Македонија, Скопје, 9. I. 1972/XXVII, 8966, 8.

14. З/аревски/, Б/ранко/. На слепи крстопати. Георги Сталев: Смеа на крвта. Скопје, Кочо Рацин, 1959. Нова Македонија, Скопје, 21. II. 1960/XVI, 4834, 8.

15. Ивановски, Гого. Георги Сталев: Смеа на крвта. Скопје, 1959. Современост, Скопје, 1960/X, 2, 192—195.

16. Ивановски, Иван. Најкомплетно претставување на македонскиот театар (XIII-ти фестивал на МЕСС). Културен живот, Скопје, 1972/XVII, 2, 23.

17. Ивановски, Иван. Праизведби на дела од македонски автори. Г. Сталев — „Ангелина“. Стремеж, Прилеп, 1976/XX, 3—4, 301.

18. Ивановски, Иван. Домашниот автор на малите и експериментални сцени во Македонија. Современост, Скопје, 1976/XXVI, 7—8, 131—136. (Забелешка: Текстот е поднесен како реферат на Симпозиумот со ист наслов во Сараево, на 30. III. 1976, во рамките на МЕСС).

19. Ivanovski, Ivan. U znaku jednog značajnog jubileja. Mesto i značaj Dramskog pozorišta u makedonskoj pozorišnoj kulturi. Proslava ovog kolektiva — njegova jubilarna predstava »Djinot« od Georgi Stalev. Scena, Novi Sad, 1977/XIII, 3, 74—75.

20. Матевски, Матеја. Драмското творештво на Георги Сталев. Во: Драма и театар, Скопје, Мисла, 1987, 124—132.
21. Матевски, Матеја. Драмското творештво на Георги Сталев. Во: Болен Дојчин, Скопје, Македонска книга, Култура, Мисла, 1986, 99—104.
22. Миркуловска, Бистрица. Прешерновиот „Сонетен венец“ на македонски. Неколку забелешки кон препевот на Георги Сталев. Разгледи, Скопје, 1959/II, 17 (43), 9.
23. Момировска, Нада. Сезона во знакот на новини. Културен живот, Скопје, 1972/XVII, 1—2, 27—28.
24. Момировска, Нада. По повод и за драмата „Болен Дојчин“ од Георги Сталев. Современост, Скопје, 1972/XXII, 1—2, 134—137.
25. Пановски, Доне. Поет не само на болот. Добриша Цесарик: Поезија. Препев Георги Сталев. Скопје, Кочо Рацин, 1965. Стремеж, Прилеп, 1966/XII, 1, 64—65.
26. Петковска, Нада. Поетските драми на Георги Сталев. Разгледи, Скопје, 1980/XXII, 8—9, 904—912.
27. Петковска, Нада. Поетиката на македонската драмска литература во периодот од 1960—1975 год. Годишен зборник на Филолошкиот факултет, книга IV, 1980, 310—349. (За драмите на Г. Сталев 343—347).
28. Попова, Фанија. Значаен прилог од областа на литературната теорија кај нас. Георги Сталев: Македонскиот верс, Скопје, Македонска книга, 1970, Литературен збор, Скопје, 1972/XVIII, 18, 92.
29. Поповски, Александар. Поетски партитури. Секоја песна е случај. Пол Елијар: Времето не проаѓа. Кочо Рацин, Скопје, 1966. Препев Г. Сталев. Современост, Скопје, 1967/XVII, 2, 200—201.
30. Pretnar, Anton. Georgi Stalev: Makedonski vers. Slavistična revija, Ljubljana, 1972/IX, 4, 464—468.
31. Радичевски, Науме. Прилози кон проучувањето на творештвото на некои еминентни југословенски писатели од XX век. Георги Сталев: Приближувања, Скопје, Македонска книга, 1976. Стремеж, Прилеп, 1977/XXI, 2—3, 194—200.
32. Радичевски, Науме. Ретки приближувања. Георги Сталев: Приближувања, Скопје, Македонска книга, 1976. Студентски збор, Скопје, 1. I. 1977/XXIX.
33. Радичевски, Науме. Литературното дело — отворен дијалог. Георги Сталев: Приближувања, Скопје, Македонска книга, 1976. Литературен збор, Скопје, 1977/XXIV, 1, 106—108.
34. Ристовски/, Блаже/. Македонскиот верс. Скопје, Македонска книга, 1970. Македонски фолклор, Скопје, 1972/III, 5—6, 171.

35. Sazdov, Tome. Teorija masedonskog stiha. Georgi Stalev: Makedonski vers, Skopje, 1970 Helikon, Beograd, 1972/II, 2, 207—208.

36. Стојановиќ, Мирољуб. Народна песма како извор драме. Георги Сталев: Болен Дојчин. Венац, Горњи Милановац, 1975, 18.

37. Стојчевски, Санде. Георги Сталев: Гороломник пред својот крст. Мисла, Скопје, 1969. Современост, 1971/XXI, 2—3, 234—235.

38. Тодоровски, Гане. Кратка конверзација за преведувањето. М. Ј. Лермонтов: Демон. Препеал Георги Сталев. Скопје, Коча Рацин, 1960. Разгледи, Скопје, 1961/III, 6, 630—633.

39. Тодоровски, Гане. Георги Сталев: Преглед на македонската литература од XIX век. Скопје, Култура, 1963. Разгледи, Скопје, 1964/VI, 3, 309—311.

40. Цукески, Александар. Георги Сталев: Преглед на македонската литература од XIX век. Скопје, Култура, 1963. Литературен збор, Скопје, 1964/XI, 1, 22—23.

И покрај нашите напори, библиографијата од различни објективни причини не можеше да биде комплетна.

д-р Нада Петковска

Вера СТОЈЧЕВСКА-АНТИК

УМЕТНИЧКОТО И НАУЧНОТО ДЕЛО НА ГЕОРГИ СТАЛЕВ

Шеесетгодишнината од изминатиот животен и творечки пат на Георги Сталев претставува денес афирмација на активен творец во сферите на книжевното поле, сталожен педагог и наставник, присутен писател, преведувач, активен општественик, кому му било доверено, меѓу другото, да ја врши должноста на републички секретар за култура во СР Македонија.

Во нашето современо живеење македонската книжевна проблематика го обезбедува сè повидливо своето продуктивно присуство во растечки и широки размери. Неа ја афирмирале поголем број автори во разни нејзини сегменти. Меѓу нив се јавуваат творци од посебен формат, особено такви кои оставиле видливи траги и своевиден печат во повеќе книжевни дејности. Ако за Х. Поленаковиќ подвлечеме дека е страстен истражувач во повеќе сфери од македонската книжевна историја, за Д. Митрев — горостасен теоретичар и говорник, за Г. Спасов — избирливо книжевно око, за Г. Тодоровски — актуелен гласноприсутен книжевен трагач по научната и книжевната уметничка мисла, за М. Гурчинов — кохерентен и широк гласнотворец, за М. Друговац — континуирано и богато хроничарско перо во современата македонска книжевност, за С. Мицковиќ — иманентен критичар, за Г. Сталев би заклучиле дека е тих набљудувач и мирен присутник во сите сфери од книжевниот живот во нашата средина, со творечки траги кои го откриваат всушност како постојан љубопитник.

Анализирајќи го севкупното творечко дело на Георги Сталев, критичарот којшто и најмногу го познава, М. Друговац, истакнал: „Поет и романсиер, критичар и студиозен аналитичар на македонскиот народен и уметнички верс, преведувач и драмски писател, Георги Сталев е еден од специфичните појави на македонската книжевност.“

Ова искажување на Миодраг Друговац секако има подлога во реализацијата на Сталев од неговите први пројави во ли-

тературата, до последниве денови, со што се заокружува ова разновидно творештво — колку поврзано во сите сегменти, толку, може да се рече и различно во исто време: сè што реализарал — сè се опфаќа со поимот литературно творештво, зашто — литература е книжевниот превод (препев), литература е и белетристиката, литература е и книжевната критика, и книжевната историја, и теоријата на литературата. Првите литературни пројави се врзуваат за неговата нападена песна „Љубов“ во „Млад борец“ во 1948 година. Но она што е изненадувачко, таа награда како да не дејствува кај него стимулативно, затоа што втората своја песна тој ја реализира десет години подоцна во весникот „Хоризонт“ (а ниту на еден стих, ни од едната ни од другата песна, не можеше да се сети, нити ги чува во неговата документација!).

Во меѓувреме, одушевен од поезијата на Пушкина, која што ја читал во оригинал, (а би се рекло дека за време на своите студии по југославистика, тој беше почест слушател на предавањата по руска литература на славистичката група) и обеспокоен — како што раскажува самиот — од фабулата на Прличевскиот „Сердар“, тој во студентските денови љубопитно започнува да препејува поезија: така и ќе му се случи два негови прпева да излезат од печат уште во времето на неговите студии (избор од лириката на Пушкин, и споменатата поема „Сердарот“, реализирана со помошта на неговиот татко Стале Попов). Критичките одгласи за овие два прпева биле главно позитивни, (Д. Митрев во два предговорни текста за Прличев, во 1953 и 1959), иако, се разбира, имало и поостри забелешки за прпевите од Пушкина (Бранко Пендовски во „Нова Македонија“). Следната година се обидува со „Сонетниот венец“ на Прешерн, кој е сепак, пречекан од критиката со забелешки (Бистрица Крањец во весникот „Разгледи“ 1954). Поттикнат токму од негативната критика Сталев прави уште еден нов обид за прпев на истото дело, објавен некаде во 1964 година. Изгледа дека основната преокупација тогаш му станал прпевот, затоа што од година во година од печат излегуваа: „Евгениј Онегин“ од Пушкин, „Дубравка“ од Гундулик, изборите поезија од Тин Ујевик, Добрица Цесарик, „Шега со Станец“ од Држик, Пушкиновите „сказни“ во стихови, избор од поезијата на Пол Елијар, малата антологија на француската поезија од XIX век потоа Антологијата на француската поезија од нејзините почетоци до XX век“, „Пеклот“ од Данте, „Ромео и Жулиета“ и „Венецијанскиот трговец“ од Шекспир, „Ех Ponto“ од Андриќ, „Антигона“ и „Царот Едип“ од Софокле, „Ученичката разделба“ од Бранко Радичевик, поемите „Демон“ и „Мцири“ од Лермонтов (како и избор од неговата друга поезија), нов избор од Пушкинова-

та лирика, избор од револуционерната поезија на Мао Це тунг, „Скендербег“ од Прличев, „Поезија“ од Бајрон, и уште по нешто фрагментарно објавувано во весниците и списанијата. Од нив да споменеме дваесетина песни од Блок, дваесетина песни од Јаворов, дваесетина песни од Фет, народната балада „Хасанапинаца“, песни од Некрасов, неколку песни од Гете, и други. И покрај фактот дека во Македонија сосема слабо се негува критиката на преводот, за препевите на Сталев пишувале, покрај споменатите критичари, уште и: Марија Најческа, Иванка Ковиловска, Гане Тодоровски, Лилјана Мојсова, Александар Поповски, Паскал Гилевски. Заслужува да се одбележи како курјозитет дека Сталев својата преведувачка дејност сепак ја започнал со прозниот текст — делото на Иван С. Тургенев „Спроти новите дни“, кој останува и како негов единствен прозен превод.

Ако нешто зависи од нешто, тогаш почетоките на научноистражувачката дејност на Сталев изгледа дека зависат токму од неговите препеви. Имено, работејќи школски емисији при Радио-Скопје, во реализацијата на програмата по литература за средните училишта (како професор-новинар), тој морал — покрај извесни порачки — главно и самиот да препејува фрагменти од „Чајлд Харолд“, од „Пеколот“, а сето тоа барало и проследување со оригинални коментари (за тие конкретни потреби напишал околу педесетина текста, кои паралелно ги објавувал и во весникот „Хоризонт“). Вистинските, пак, почетоци на научната дејност ги наоѓаме во неговата дипломска работа „Змај Јован Јовановиќ како преведувач на руска поезија“ и „Историското во белетристиката“ (и двете објавени во весникот „Разглед“ 1951 и 1953 година). Подоцна научната дејност ќе најде одраз во неговите книги: „Преглед на македонската литература од XIX век“, „Македонскиот верс“ (докторска дисертација), „Девет портрети од светската литература“, „Приближувања“ и „Приближувања II“. Се разбира дека кон ова треба да се додадат неговите реферати прочитани на конгреси и научни собири (а потоа и објавени во разни зборници по повод), како што се: „Синтеза на Хомеровиот стих и стихот од народната поезија“ (Прличеви беседи во Охрид), „Фолклорот во Крпен живот“, теоретски трудови од сферата на препејувањето, „Литературата за македонскиот книжевен XIX век“, „Прличев како препејувач“, „Јамбот во македонскиот препев на „Евгениј Онегин“, и други.

Несомнено, најпосле треба да се споменат и неговите текстови во книгата „Македонска книжевност“ во издание на Школска книга во Загреб, во коавторство со: Томе Саздов, Вера Стојчевска-Антиќ, Драги Стефанија и Борислав Павловски.

Треба ли овде да додадеме дека Сталев од првиот до последниов Семинар за македонски јазик, литература и кул-

тура, учествувал со реферати и научни излагања во тек од 23 години (сите објавени во изданијата од Семинарот).

Со огромни временски паузи Сталев, сепак, го продолжува своето љубопитство во сферата на белетристичкото творештво. Дваесет години по првата негова објавена песна, тој ја објавува збирката поезија „Гороломник пред својот крст“, најавена пред тоа низ страниците на списанието „Современост“. Книгата, можеби, поминува незабележано заедно со другите десет книшки во издание на „Мисла“, но неколку месеци по објавувањето се појави првата позитивна критика во весникот „Борба“, а дека таа не остана заборавена сведочи и една подоцнежна радио-емисија, што ѝ е посветена нејзе (на оваа стихозбирка ѝ претходеше и минијатурниот роман „Смеј на крвта“, кој не остана без одгласи веднаш по неговото појавување во 1960 година).

Сепак, Сталев посериозно навлегува во литературата со објавувањето и поставувањето на сцената при Драмскиот театар во Скопје на лирската драма „Болен Дојчин“.

Веднаш уследи и реализација на неговите драмски дела во стихови („Ангелина“, „Расколникот од Хетим“, „Самуил“ — сите четири драми по вторпат објавени, но сега во засебна книга под наслов „Г. Сталев — Драми,“ Култура — Скопје 1980. Кон ова треба да се додадат неговите последни текстови — „Вториот Омир“ (поема за Прличев, а на која ѝ претходеше младинско-детскиот роман „Зелени гранчина лаври“) и „Бессоница“ — лирска драма за Жинзифов, изведена како радиодрама, преку студиото на Радио-Скопје.

Вон од сево Сталев е автор и на циклус објавени песни во списанието „Современост“ под наслов „Водопади“.

Очигледно „неспокоен дух“, Сталев се ангажира и како книжевен критичар, негувајќи ја интерпретативната критика. Во списанијата „Разгледи“ и „Современост“ има објавено поголем број вакви свои текстови, свртени главно кон поетската продукција во Македонија (за поезијата на Михаил Ренцов, Стојан Тарапуза, Атанас Вангелов, Богомил Ѓузел, еден пообеман осврт за годишна тековна поетска продукција за 1968 година, и друго., а цела една година бил и официјално ангажиран критичар на весникот „Вечер“, каде што објавил над триесет критички осврти за поезијата на: Богомил Ѓузел, Гордана Бошњакоска, Миле Неделковски, Горе Напески, Ристо Јачев, и други.

Наставно-образовната дејност на Сталев започнува со неговото вработување во средно-техничкото училиште „Здравко Цветковски“ во Скопје, а продолжува преку школските емисии на Радио-Скопје, асистентурата на Филозофскиот факултет, и завршува со неговиот трет преизбор за редовен професор. Токму таа дејност е поврзана за објавувањето на не-

кои неговите книги: во оваа смисла да не ги повторуваме неговите научни дела, туку да ги споменеме неговите две читанки (за VI и VIII одделение, во коавторство со Б. Конарко и Г. Бодиновски); потоа неговата самостојна книга „Литература“ за II клас на средните училишта, па трите учебника под наслов „Светилник“ I, II, III, наменети за македонските ученици во етничките училишта во Синдеј, и други.

Прифаќајќи го предизвикот „да влегува во борба“ со: Лермонтова, Данте, Пушкин, Прличев, Шекспир, Бајрон, и другите автори чии што дела ги препејува на македонски јазик, Сталев упорно се бори да докаже дека македонскиот јазик е способен да ги изрази и најсуптилниите и најделикатните чувства и мисли на овие светски автори, задржувајќи ги основните карактеристики на оригиналите, како во поглед на содржините, така и во поглед на версификациската структура на преведуваните дела. Во таа смисла нему му е признаено успешно то доловување на духот на оригиналите, дури во такви случаи кога во авторизираниите препеви го застапува системот на стапките наречени јамбови, — што инаку, се смета дека не е „природен“, т.е. не се вклопува во системот на македонската акцентуација. Да забележиме како куриозитет и тоа дека Сталев има реализирано над дваесет илјади стихови во јамб и уште десетина илјади во другите стапки на силабичко-тонската версификација. Она што е, можеби, највредносното во овие препеви, тоа е секако *неверојатната читливост*, што сите, и читатели и критичари, му ја признаваат. Во своите препеви Сталев ја користи слободата на препевот, со што секој од неговите препеви добива одлика на авторизираност. Некои отстапувања од оригиналите помалку се правени поради творечка немоќ, а повеќе поради потенцирања и зајакнувања на извесни мисли, идеи, слики и метафори. Тоа значи дека препејувачот го задржува духот на оригиналот, а го збогатува изразот преку македонскиот јазик. Во консултација со некои наши професори од Катедрата за англиски јазик и литература се здобив со впечаток дека препевите на Сталев на „Ромео и Џулиета“ и „Венецијанскиот трговец“ се користат на часовите по англиска литература, во смисла на експлицитно и нагледно споредување со оригиналите.

Забележливо е дека Сталев препејува поезија речиси исклучиво со врзан (класичен) стих, организиран во версификациска смисла преку јамбови, трохејски, дактилски, амфибрахови стапки, а експериментирал и со анапести. Така, во специфичната „Онегиновска строфа“ (четрнаесет-стишија) со редослед на римување АВ АВ, СС, DD, EFFE, GG е реализиран четириестопниот јамб; Прличевиот „Скендербег“ е препеан во петнаесетерци во јамбови и дактилски стапки (околу 4500 стиха), „Пеколот“ од Данте низ сите 4500 стиха е пренесен на

македонски јазик во јамб и со сите „тројства“ што ја сочинуваат симболиката на ова дело. Колку за илустрација, еве како изгледаат три строфи од „Пеколот“:

„На средина од мојот живот земен
вистинскиот го изгубив јас пат:
се најдов в шума сам, сред густеж темен.

А таа шума, дива, чуден кат
— што да речам? — во трње, в буреж сета,
сред срце раѓа спомен, справ и лад.

Погорчлива одвај е смртта клета!
Но, за блаженството што сум го пиел,
ќе раскажам за сè што таму сретнав.“

Малкумина меѓу нашите преведувачи на поезија се имаат определено за ваков потход кон препејувањето. Сталев, заедно со Б. Конески, А. Шопов, Г. Тодоровски, Г. Ивановски, и други, го има дадено својот придонес во збогатувањето на нашата преводна литература, со изразити индивидуални белези и специфики, приопштувајќи ги така кон македонската литература капиталните поетски дела од светската книжевност.

Белетристичката дејност на Сталев започнува со веќе и од него заборавените две песни, кои понапред ги споменаваме, но со посериозни амбиции работел на ракописот на мини-романот „Смеј на крвта“, излезен во 1960 година, во издание на „Кочо Рацин“ Скопје. Одгласот на критиката е зачудувачки голем: за романот се огласуваат Ацо Алексиев („Млад борец“), Бранко Варошчија („Разглед“), Димче Маленко („Охридски бран“), Александар Ежов (преку Радио Скопје), Гого Ивановски („Современост“), Душко Калиќ (весникот „Трудбеник“), Бранко Заревски („Нова Македонија“). Со речникот на спорот исказано резултатот е 3:3 позитивно-негативни, со една „неутрална оцена“, при што на Сталев истовремено му беше одземен литературниот талент за сите времиња, наспроти мислењето дека се раѓа „големо перо“. Фабулата на овој текст се занимава со рна што во руската литература од XIX век се нарекуваше „излишен тип во општеството“ (современа тема: лик — „надежен“ студент, заинтересиран за творештвото, „критичар“ на постојните вредности, со амбиции самиот да создава, а никогаш да покаже нешто конкретно).

По сето што му се случи со оваа книга, Сталев како да крена раце од белетристичката, што се огледаше во неговото склучително свртување кон преводната литература (препевот), Но дека тоа било само привидно покажува речиси не-

надејното објавување на книшката поезија („Гороломник пред својот крст“, „Мисла“, Скопје 1968). Мотивите и темите во оваа збирка се од минатото на измачената земја Македонија, со еден модерен стремеж да се открие психологијата на секоја случка, на секој настан, на секоја појава. Во оваа смисла М. Друтовац ја анализира оваа поезија во „Борба“, задржувајќи се на некои други вредности (кои подоцна беа ре-актуализирани низ коментарите на Ристо Јачев преку Радио Скопје).

Само по три години во списанието „Современост“ Сталев ја објавува својата лирска драма „Болен Дојчин“, инспирирана од народната поезија со овој мошне распространет мотив. Всушност Сталев ја започнува оваа своја драма оттаму, каде што народната песна за Болен Дојчин, изразена во сите нејзини варијанти, завршува: со претсмртната агонија на баладниот јунак, во смисла на она верување дека за десетина секунди пред својата смрт човек ја „реконструира“ целокупната своја животна патека. Всушност, Сталев се занимава со вечниот проблем на „двојноста во себе“, па така и Болен Дојчин овде се јавува и како носител на добрината, но и со сите дилеми на човек кој, исто така, знаел и самиот да нанесе зло. Дилемата се прекршува во самата Дојчинова личност, која е исправена пред релативноста на поимите *зло* и *добро*, која и самата себе се казнува, распретувајќи ги жаровите на одмаздата и на страстите, — и сè во таа смисла откривајќи ги етичките страни на овие прашања. Оние што не го сфатиле текстот наоѓаат дека тој е во нешто небулозен. Меѓутоа, овој текст на Сталев доживеа радио-изведба веднаш по неговото објавување, а на Југословенскиот радио-фестивал во Охрид ја доби наградата на градот — Климентовата статуетка, за најдобар текст во текот на натпреварот. Паралелно со тоа уследи подготовката на текстот „Болен Дојчин“ на сцената на Драмскиот театар во Скопје, со кој овој колектив беше прифатен да учествува на МЕС 1972 година во Сараево, кога за драмата Сталев го доби и „Златниот венец“ за најдобар текст на фестивалот. Истата година ансамблот на Драмскиот театар гостува во Белград. И во едниот и во другиот случај југословенскиот печат се огласи со навистина многубројни рецензии, критики, прикази, и слично, а весникот „Нова Македонија“ селектира еден избор од нив, под општ ударен наслов „Честитки за Сталев“. За овој драмски текст, меѓу другите, пишуваат Богомил Гузел, Мухарем Первиќ, Милорад Стојановиќ, Матеја Матевски, Иван Ивановски.

Некако во исто време на страниците на детскиот весник „Наш свет“, во продолжение, излегуваше романот на Сталев „Зелени гранчиња лаври“, а само кратко време потоа „Наша

книга“ од Скопје го објави во посебна книга. Главниот јунак во романот е поетот Григор Прличев, а содржаната завршува со моментот на победата на Прличев на атинскиот конкурс за најдобра поема напишана на грчки јазик во 1860 година.

Кон „Болен Дојчин“ Сталев ги приопшти и драмите во стихови „Ангелина“, „Расколникот од Хетиим“ и „Самуил“, кои подоцна ги издаде во посебна книга, за која му е доделена наградата „13 Ноември“.

„Ангелина“ е некаков пандан, но во исто време и некаков антипод на „Болен Дојчин“. Сличноста се огледа во сосема истите лица што се појавуваат (Дојчин, Ангелина, Плетикоса Павле, Митре Поморјанче, Црна Арапина) и во сосема истите случки што се повторуваат, но разликата е во различнотовидување, т.е. сега од аспектот на женската личност. Очигледни се претензиите на Сталев преку ликот на Ангелина да се соочиме со препознатливоста на психата на жената на Балканскиот простор, низ симболиката на едно наше средновековие. Драмата е изведена на сцената на Кумановскиот театар, а интересно е да се одбележи дека овој текст ги привлекува и младите актери, па така и на неколку натпревари на драмските аматерски трупи „Ангелина“ се има најдено во конкуренцијата. Драмата „Ангелина“ ја анализираше: Милорад Стојановиќ, Иван Ивановски, Матеја Матевски, Миодраг Друговац.

Текстот на драмата „Расколникот од Хетиим“ е напишан како порачка од страна на Драмскиот народен театар, по повод јубилејот на овој колектив. Тој е реализиран на сцената на овој Театар, а посебно е објавен и како сепаратно издание на списанието „Современост“ 1975 година. Самиот наслов укажува на „одметникот“ — Јордан Хаџи Константинов — Џинот, кој се судрил и со високото грчко духовенство и со турските власти (Хетиим е едно од древните имиња на Македонија). Иако драмава има биографски карактер, биографското овде послужило само како знак на историското распознавање, додека суштината е во психолошката подлога врз која, преку неспокој, се одразуваат силните конфликти на Џинот со средината и, пред сè, со самиот себе (тоа што критичарот Петре Бакевски не успеал изгледа да го согледа!). Драмата е изведена во Титов Велес, преку ТВ Скопје со учесниците од велешката театарска група „Џинот“, потоа и во Штип со едно помодерновидување и толкување. Покрај веќе споменатите критички пера што се огласија за претходните драми на Сталев, Васил Тоциновски напиша и цела студија под наслов „Џинот во македонската драмска литература“, објавено во списанието на МАНУ — „Прилози“.

Четвртиот драмски текст на Сталев е „Самуил“ — и тој како и другите е напишан исклучиво во стихови. Како и во претходниот пример, така и овде, биографијата на овој цар служи само како извесна рамка, додека главната мисла-вондилка е поставувањето на моралните прашања за оправданоста на извршените убиства на роднините. Како што забележува Матеја Матевски, во драмата има премногу конфликти, и крв, и страсти, — со што е обезбеден драмски набој. Далеку од тоа текстот да го идеализира Самуила, овој македонски цар, којшто целиот свој живот го поминал војувајќи на разни страни по Балканот, е прикажан како владетел со сите негови реални димензии што го претставуваат, всушност, во истовреме и од позитивен и од негативен агол, како добар татко, со огромна љубов спрема своите ќерки и својот син, како добар стратег и хуман предводник на своите војници, а како жесток, суров ликвидатор на своите браќа, кои му го загрозуваат приматот на престолот; притоа — и во историска смисла — тој повторувал некои од своите грешки (двапати логорува крај брегот на надојдените реки и двапати дозволува на ист начин непријателот да го изненади и да го порази, наоѓајќи премини преку реките; двапати му се случува и едната и другата ќерка да му се вљубат во неговите пленници и тој да се согласи тие да му станат зетови, од кои едниот, Ашот, сепак ќе го изневери, пребегнувајќи кај своите, на византиската страна!). Очигледно е дека Сталев одел во потрага по потврдата за општочовечкото (и зло и добро) кај Самуила, со што на овој лик му обезбедува универзални одлики, апсолутно можни кај секој еден жив човек.

Последните реализации на Сталев во белетристиката — „Вториот Омир“ и „Бессоница“ — се поетски текстови: првиот е поема, а вториот — лирска драма со препознатливите особености на авторот на „Болен Дојчин“.

Поемата е напишана со имитација на версификацијата во оригиналот на „Сердарот“, а тоа ќе рече дека основата ја сочинуваат четиристишија со петнаесет слога во А-стиховите и осум слога во В-стиховите, така и римувани (АВАВ). Притоа, има и еден дел во стилот на неговите драми. Не случајно во својот критички осврт (на „Вториот Омир“, објавен во „Нова Македонија“, д-р. М. Друтовац дословно пишува:

„Во неа е применета една мошне инвенциозна, поетички целесообразна лирска драматургија на сонот и јавето, историјата и ликот или легендата, минатото и сегашноста. Тука и таму, во сообразност со структурата и духот на поемава, во лирскиот дискурс партиципира и еден епски елемент, никогаш премногу изразен и никогаш премногу потиснат како чувство и израз“.

И овој текст премногу јасно покажува колку Сталев е преокупиран со феноменот ПРЛИЧЕВ.

„Бессоница“, пак, е потврда дека трагичноста на нашите поети од XIX век се во фокусот на овие интересирања пошироко. Покрај споменатиот Прличев, покрај споменатиот Џинот, го имаме и текстот инспириран од судбината на Жинзифов. Дури и насловот е „позајмен“ од најпознатата Жинзифова истоимена песна.

Научноистражувачката дејност, којашто Сталев ја започнува сосема паралелно со преведувачката, ќе се движи исто така, низ љубопитства. Па и првиот негов труд, објавен во весникот „Разглед“ е создаден како резултат на такво љубопитство, и покрај постоењето на мал квантум од дотогашната македонска белетристика, со тематика во знакот на *историското*. Дипломатската, пак, работа, која самиот му ја сугерирал како тема на предметниот наставник од нова српска литература, е тесно поврзана со неговите први чекори во сферата на препевот: од една страна Сталев работи на препевите над поезијата на Пушкин и на „Сердарот“, веќе соочен со проблематиката и теоретските аспекти, а од друга — едноставно сакал, според неговото сопствено признание, да ги провери туѓите искуства со своите почетни сознанија.

Сталев доаѓа за асистент на Филозофскиот факултет за предметот македонска книжевност од XIX век, но со претходно веќе обезбедена стипендија на француската Влада за осуммесечен престој во Париз — со цел да го позбогати своето знаење на францускиот јазик, за потребите на неговага препејувачка дејност. Тој ќе го искористи временскиот меѓупростор до заминувањето во Франција со завршување на ракописот „Прегледот на македонската литература од XIX век“. Книгата излезе по една година, со рецензија и препорака од проф. Х. Поленаковиќ. Треба да се има предвид значењето на оваа книга на релација средно училиште — факултет, како и времето кога таа се појави („Култура“ Скопје 1963). Посебната вредност на овој текст е интерпретацијата на творештвото на Константин Миладинов, Григор Прличев, Рајко Жинзифов и Џинот, како и на „Зборникот“ на браќата Миладиновци. Книгата беше објавена во „Популарната библиотека“ на книгоиздателството „Култура“ — Скопје и таа беше во рекордно време испрпена.

Во 1965 година Сталев докторира на Филолошкиот факултет во Скопје, со дисертацијата „Македонскиот верс“. Проучувачите на македонската книжевна критика сметаат дека „Македонскиот верс“ (1970) претставува „единствена студија од таков вид кај нас (мошне ретка и во другите југословенски литератури)“. Дисертацијата е поделена на четири основни

поглавја: 1. стихот на македонската народна поезија, 2. метафората во народната поезија, 3. версификацијата на македонската уметничка (индивидуална) поезија, 4. метафората во македонската уметничка поезија. Преку богати примери ексцерпирано е речиси сè во однос на метриката, во однос на стилската фигура. Прашањето за *метафората* е разледано на две релации: метафората во класичната смисла на зборот (како тропи) и метафората во модерната македонска поезија, при што низ конкретни примери е покажана суштинската разлика помеѓу првата и втората.

Своите искуства во врска со преведувачката дејност тој ги сумира во книгата „Девет портрети од светската литература“ (1974). Тука се застапени покомплетни портрети на: Софокле, Данте, Марин Држиќ, Бајрон, Пушкин, Лермонтов, Тургенев, Елијар, Борхес. Овие светски автори се изучуваат преку школската лектира, па така се случи оваа книга, меѓу другото, да исполни и еден ваков недостиг од порепрезентативно претставување во македонската средина.

Резултат на посебните проучувања на Сталев, поврзани и со неговиот наставен предмет на Филолошкиот факултет во Скопје, (современи југословенски литератури) се и неговите две објавени книги: „Приближувања“ (1974) и „Приближувања II“ (1983). Паѓа во очи дека интерпретациите на творештвото од современите југословенски писатели се сосема оригинални, а она што би било најинтересно — никој досега не го спомнал — тоа е фактот дека ова е најобемно презентирање на оваа материја на македонски јазик и во македонската југославистика. Авторот зборува за низа аспекти од делата на Иво Андриќ, Велко Петровиќ, Милош Црњански, Десанска Максимовиќ, Душан Костиќ, Мирослав Крлежа, Полиќ — Камов, Добриша Џесариќ, Тин Ујевиќ, Ранко Маринковиќ, Мишко Крањец, Прежихов Воранц, Алојз Градник, Павел Голија, Иго Груден, Миле Клопчич, Среќко Косовел и други. Освен што книгата се покажа интересна и корисна за студентите по југославистика, таа си најде одраз и среде поширокиот читателски круг, очигледно, наоѓајќи свое место во нашата културна средина. Интерпретациите на „Господа Глембаеви“ и „Во агонија“, на „Травничката хроника“ и на „Мостот на Дрина“, на „Проклетата авлија“ и на „Ex Ponto“, на делата од социјалната словенечка литература меѓу двете светски војни, на модерните настојувања во современата хрватска, српска и словенечка литература, се препознатливи по приодот на Сталев, како негувач на интерпретативната критика, со многу анализи и синтези, во однос на содржините, ликовите, и на разни појави од литературен карактер.

Во избор, редакција, и со поговорни текстови од Сталев, издавачката куќа „Наша книга“ од Скопје, објави во 1983

година пет книги од творештвото на Мирослав Крлежа, со специјална дозвола на големиот хрватски писател за изборот. Петте книги опфаќаат дел од раните драми на Крлежа, со двата драмски текста од циклусот на Глембаеви „Господа Глембаеви“ и „Во агонија“), поезија и „Баладите на Петрица Керемпух“, избрани есеи, романот „Враќањето на Филип Латиновиќ“, и „Хрватскиот бог Марс“. Овде е интересно да се одбележи дека препевот на баладите на Петрица Керемпух од кајкавски дијалект ги препеа токму Г. Сталев на мариовско наречје. Промоцијата на овие пет книги ја изврши проф. д-р Гане Тодоровски во Скопје.

Во случајов се осврнавме на посебните книги на Сталев од неговата научноистражувачка дејност, но во неа се вткаени голем број посебни студии, трудови, статии, рецензии, од кои овде нотираме неколку: „Елементи од македонскиот фолклор транспонирани во нови идеи, ликови и слики во македонската современа поезија“, „Македонската драма по Војната“, „Јазично-изразните средства на македонските книжевници од XIX век“, „Поезијата на Блаже Конески во препев на црногорскиот поет Сретен Перовиќ“ „За македонската книжевна критика“, итн.

Ангажирањето на Сталев во многубројни жири-комисии по разни литературни конкурси и во врска со разни манифестации (на весникот „Нова Македонија“, „Современост“, „Млад борец“, „Струшките вечери на поезијата“, „Радио-телевизија Скопје“ и др.) се базира, секако, и на неговата дејност како книжевен критичар. Првите свои критичарски пројави му се врзани за весникот „Разглед“, потоа за „Хоризонт“, „Современост“, „Културен живот“, „Вечер“ и други. Околу стотина книжевни рецензии и критички осврти остануваат сè уште расфрлани низ овие публикации, необјавени во посебна книга. За жал, авторот ни случајно не поседува ни приближно средена документација за многу свои критички осврти. За објавените текстови во весникот „Вечер“ тој бил нормиран за нападата за најкоректно и објективно следење на тековната македонска литературна дејност во текот на годината (1964). Тие осврти, читани денеска, даваат многу јасна претстава за книжевната продукција, за квалитетот нејзин, и она што е бездруто значајно, оценките во нив времето ги потврдува.

Редакцијата на МАНУ на изборот од десет книги од македонската литература, во издание на Матица Српска од Нови Сад, се определува за Сталев тој да изврши избор за една антологија на македонската критика и есеј и да напише предговор за неа. Така се појави, како една од тие десет книги, и оваа „Антологија“, за која во југословенскиот печат се појавија повеќе позитивни реакции. Избор на текстовите

овде е извршен за да исполни две функции: од една страна да го застапи најрепрезентативното од критиката и од есејот, со најпознатите имиња, а од друга — преку текстовите да се види и една развојна линија на самата наша белетристика.

(Оваа реализација на Сталев, во основа, може да ѝ припадне и на неговата научна дејност, за што достапно зборува и неговиот предговор, кој се базира на научни согледувања.)

Во врска со наставно-образовната дејност на Сталев доаѓа до објавување на веќе споменатите негови учебници. Неговите читанки (во коавторство) првиот пат се прифатени и наградени преку официјални конкурси, а учебникот за II клас на средните училишта е специјална порачка од страна на Редакцијата на „Просветно дело“. Престојувајќи една година во Сиднеј, и работејќи во македонската средина, и со учениците од сите возрасти, Сталев доби понуда да ги напише трите книги — учебници, под наслов „Светилник“, за потребите на етничките македонски училишта во државата Нов Јужен Велс. Официјално е забележано дека овој учебник во исто време е и најмакедонски, и најјугословенски ориентиран.

Сите негови учебници во текот на 28 години не изгубиле од својата актуелност и се, со мали видоизменувања, во интерес на следењето на наставата по македонски јазик и литература, преобјавувани. Ова непобитно укажува на фактот дека генерации и генерации основошколци и средношколци го фундирале и формирале своето литературно образование врз основа и на овие учебници, коишто се изработени со стабилна и современа педагошка и воопшто научна методологија.

Очевидно е дека од овој хронолошки и резимиран осврт за севкупното дело на Сталев не може да се согледаат и сите димензии на ова богато творештво. „Во богатите огледи за повеќе писатели, истакнува М. Друговац во неговата „Историја на македонската книжевност од XX век“. — остварил полна синтеза на критичкото и книжевно — историското искуство на своите претходници и на сопствената аналитичка проекција на феномените на книжевната структура (темата, мотивите, стилот, психолошките, интелектуалните, други особености на јунаците, видовите на нарацијата). Благодарјќи ѝ на таа синтеза, Сталев успеал да ги избегне стапите на еклетичноста во своето кореспондирање со делата. Во тоа кореспондирање суштествува и еден, би го нарекле *предавачки квалитет* (Сталев е универзитетски професор): кај некој друг, помалку информиран и помалку суптилен проследувач на овие дела и автори, тој квалитет би се изродил во еден екс-катедарски стереотип, со многу „присобијрки“ од мар-

гините на некои туѓи и не секогаш прифатливи критички и книжевно-историски искуства“.

Во секој случај, во резимирањето на карактеристиките за делото на Георги Сталев, можеме слободно да заклучиме дека во нашата книжевна, научна и културна јавност, овој автор ќе остане трајно присутен и познат со делата од рангот на: „Болен Дојчин“, „Ангелина“, „Вториот Омир“, „Македонскиот верс“, „Девет портрети од светската книжевност“, „Приближувања“, „Приближувања II“, Преглед на македонската литература од XIX век“.

ПРАВОПИС И ИЗГОВОР НА Ћ ВО РАКОПИСИТЕ ОД СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

Ракописите кои се предмет на ова истражување настанале во манастирите во северна Македонија, главно околу градовите Кратово, Куманово, Крива Паланка и Злетово. Изразити културни средишта од тој крај се манастирите Св. Пророх Пчински, Јоаким Осоговски, Лесновски, Матејче, Старо Нагоричино и Карпински, чија дејност особено цвела во XIII и XIV век. Од тој период и ти дале најпознатите ракописи од овој терен: Радомировото евангелие, XIII век (во текстот Рад), Македонското евангелие на поп Јована, XIII век (Јов), Кратовското евангелие, XIV век (Крат), Карпинското евангелие, почетокот на XIV век (Карп ев), Карпинскиот апостол, почетокот на XIV век (Карп ап), Вранешнички апостол, крајот на XIII век (Вран), Верковиќев апостол, XIV век (Верк), Лобковски паремејник, крајот на XIII или почетокот на XIV век (Лобк), Станиславовиот пролог, 1330 година (Стан), Лесновски паренезис, 1353 година (Лесн).

Прашањето околу правописот на Ћ е едно од најважните во изучувањето на јазичните особености на старословенските ракописи.

Од историската дијалектологија е познато дека во македонските говори ѡ и Ћ совпаднале во единствен изговор ѡ што подоцна се изменил во е.¹ Оттука и се јавува честото графичко мешање меѓу ѡ и Ћ во нашите текстови.

Етимолошкиот правопис на Ћ во XIV век се одржувал со доста напори, бидејќи тој правопис се разидува со неговиот вистински изговор, па во таа смисла Ћ можел да се заменува со ѡ и под влијание на обратни ситуации (место традиционалното волЋ да се напише етимолошкото воѡ) па

¹ Б. Конески, Историја на македонскиот јазик, Скопје 1986, стр. 57—58, — Историска фонологија на македонскиот јазик (машинопис), Скопје 1977, стр. 82.

оттука и повела, или родители), какви што особини покажуваат Рад и Стан.

Врз основа на материјалот што ни го пружаат ракописите од северна Македонија од XIII и XIV век во употребата на ђ и неговата гласовна вредност можеме да ги издвоиме следните правописни црти:

1. Согласно со традиционалните правописни норми, како одраз на глаголската писмена традиција ђ се употребува на местото на етимолошката прупа п зад парните меки л, р, н. На пр.: авраамлѣ Вран 23v, Карп ап 33v, аравлѣне Верк 23v, болѣрѣ Лобк 126, боурѣ (ном. синг.) Рад 67v, Лобк 68v, 98, бѣрѣ вѣтрѣнѣ Крат 44 (наспроти боура, истиот 86), волѣ (ном. синг.) Рад 97a, 146v, Вран 9v, Јов 14v, Крат 13v, 121, Карп ап 20, 31, Карп ев 9v, 110, Лесн 58v, 102v, 104v, 129v, 156v, Лобк 68, 130v, зарѣ Лобк 82, 103v, 106v, землѣ Рад 67a, 77a, 117d, 133a, Карп ап 18v, 41, 81v, 122, 130v (наспроти землѣ 224, друга рака), Вран 12v, Лобк 1v, 32, 34, 47v, 75v, землѣне Лобк 77, каплѣ Крат 121, недѣлѣ Карп ев 146, рабинѣ Крат 34, 34v, кесарѣ (ген. синг.) Крат 72, кораблѣ Крат 16v, 45, 49, 77v, 133, Карп ев 7v, 45v, 55, 66, Карп ап 22, 22v, Стан 113, Лобк, 122v, лазарѣ Рад 151d, морѣ Стан 141v, Лобк 137, 169v, пастырѣ Лобк 133, полѣ Лобк 119, самоилѣ Вран 6, Карп ап 16, оучителѣ Крат 46, Стан 315v, ѿгнѣ (според јо-основите) Стан 162v, Лобк 103v, 106v, 134, 136v, ѿлтарѣ Крат 69v; во глаголските форми: дивлѣхѣ сѣ Карп ев 55v, Крат 41, Рад 126 v, кланѣше сѣ Лобк 73v, Карп ев 32v, покланѣти сѣ Вран 13, Стан 73, 212, 304, Лобк 136, покланѣхѣ сѣ Верк 96v, приставлѣхѣ Карп ап 35, Верк 27v, Карп ев 51, 67, прославлѣхѣ Лесн 24, притварѣхѣ Лобк 77v, славлѣхѣ Лобк 138, Крат 41, славлѣше Рад 112 c, оударѣти Рад 118 c, ѣдарѣхѣ Лобк 78, оукланѣхѣ сѣ Лесн 34v, хоулѣхѣ Рад 181a, ѿставлѣхѣ Рад 74c, 76v, Лесн 30, Верк 26v, 36v, пвлѣхѣ се Верк 24 и др. Оваа правописна појава без исклучоци се применува во сите разгледувани ракописи, освен во Рад,² во нејусовскиот дел на Стан кој во овие позиции бележи п (вышнѣго 22v, проганѣти 21v, ѿганѣти 45, схранѣмы 8v, оумарѣма 19, ѿделѣхѣ 6v, ѿлтари 7, ѿ римлѣнѣ 2) и во мал број примери во Верк (землѣ 13v, 77v, ѿ кораблѣ 20).

2. Зад палаталните ж, ш, жд, џ, Ѣ става Верк (искоушѣти 29v, послушѣние 27v, послушѣхѣ 37, съврѣхѣхѣ 31, 40, съврѣхѣхѣ 45v, тежѣние 31v, оудрѣхѣхѣ 19, оугаждѣхѣ 30, сугаждѣ 30) и зад 4 Јов, Карп, ев, Карп ап, Верк, Стан,

² За бројната застапеност на Ѣ: п: а во овие позиции в. во монографијата на Угринова-Скаловска, — Рибарова, Радомирово евангелие, Скопје 1988, стр. 12.

Лесн и Лобк (величѣвы Лобк 91, величѣти Карп ап 119, Лобк 128v, влачѣхоу Верк 12, врачѣ Јов 69, иноплеменичѣхъ Лобк 55v, кончѣные Јов, 76, мльчѣнию Карп ап 100, мльчѣше Стан 219v, печѣль Јов 48v, 65, Карп ап 14, 46, 47v, Лобк 47v, 58, 85, Карп ев 48v, печѣлни Карп ев 24v, 2п., 126v, плачѣмъ Лесн 182, скончѣ(ж) Карп ев 81, Јов 81, 121v, Лобк 148, юмльчѣвыше Карп ев 88, 92v, Верк 10, чѣкажѣе Лобк 139, чѣниие Верк 28, чѣанию Карп ап 62v, чѣсь Јов 29, 34v, 118, Карп ап 11v, 12, 17v 46, Лобк 135, Карп ев, 49, 117v, 167v, чѣша Јов 30v, 72, Карп ев 106v, 120v, 122v, чѣшж Карп ап 25v, 41, 104, 107, 132v, 2п., Карп ев 102v, 107, 120v чѣниие Верк 28, чѣж Лобк 111, чѣж Карп ап 12, шбычѣи Јов 117, Карп ап 21, шбычѣю Карп ев 107, Карп ап 17v, 41v, 109v, Лобк 154, шторчѣвшомоу Лесн 157).

Бележењето жѣ, шѣ, ждѣ, шѣ, чѣ е правописна одлика на глаголските ракописи и наоѓа одраз во Мар, Син, и во други глаголски ракописи, а од кирилските ја има во Добром, Добрј и Бојан, додека правописот со ша, жа, жда, чѣ, шѣ, лѣ, рѣ, ѡ (или ѣ) е установена норма во ракописите од XII—XIV век

3. Во почетокот на зборот и на слогот не пишуваат ѣ како во постарите ракописи, туку ѡ Крат, Јов, Вран, Верк, Стан и Лесн, а непосредни бележења со ѣ и ѡ покажуваат: Рад, Карп ап, Карп ев и Лобк; Крат, Јов, Карп ев, Вран и Лесн поствокално бележат и а.

ѡ во почетокот на зборот: ѡвити сѡ Рад 91v, Крат 2v, 3, 33, Јов 3v, 12v, 77v, Карп ев 5v, 12, Вран 12, 12v, Карп, ап 8, 30, 10, Стан повеќе примери, Лесн 25, 80v ѡвление Јов 50v, Крат 71v, 126v, Карп ап 25, 38v, Верк 26, 40, 46, ѡ форми од глаголот ѡсти Рад 37с, 41d, 50d, Крат 30, 31, 102, Карп ап 9, 15v, 117v, ѡденіе Лесн 1v, 25, 30, ѡвleníѣ Рад 66d, Лобк 66, ѡремъ Лесн 22v, 33, 39v, 88v, 117v, ѡсли Јов 56, ѡвѣ Рад 7d, 8a, Крат 9v, Карп ев 12, 32, Карп ап 78, Лесн 14, 58v, 77v, 78, ѡже Рад 7d, 10a, 19с, 171a, Крат 73v, 93, 126v, Карп ев 4v, 5, 6, 124v, Јов 25, Вран 19, Стан 2v, 5, 70, 218v, Лесн 30v, 34v, 35v, 234 ѡко Рад, 7d, 8v, 9с, 179v, Крат 3, 3v, 6, 142, Карп ев 4v, 5 2п., 6v 80, Карп ап 4, 5v, 6, 168, Стан низ целиот ракопис, Лесн 3, 2п., 3v, 4, 233, ѡможе Рад 9v, 19a, 23v, Карп ев 13v, 84v, ѡремъ Лесн 22v, 51v, 2п., 117v и др.

ѡ во почетокот на слогот: ѡнаниѡ Јов 121, Вран 16v, андрѡ Карп ев 2v, Стан 238v, боѡзнівь Стан 13, боѡзнь Верк 68, братиѡ Рад 40d, 45с, Карп ев 4, 12, Вран 4, 11, Верк 16v, (Слѡпч, Григ, Стам, Куст ев, Пирдоп ап и други) и очевидно се наложува како авторитетна правописна норма.³

³ Б. Велчева, Праславјански и старобългарски фонологически изменения, София 1980, стр. 97.

67a, 159v, теби 4c, 86v, 131c, на трапези мои 164d, ѿбѣгачьскы 147v (ночлвѣчьскыа 147d), останите сѧ 162d, ѿвѣща 64d.

Примери од Стан: бѣгодарѣше 11, вни 5, 6, 46, 59v, нни 8, 47, 62v, на нни 4, в нни 32, 46v, млакомъ крѣмѣше 3v, гнѣвъ 27v, 28v, 29, гнѣвомъ 28v, 35, прогнѣвав се 8v, 35, разгнѣва се 16, разгнѣв в се 5v, 9, 35, повелѣ 36, повелѣнии 36, повелѣниемъ 7v, 9, планеноу 30, родител ѿ (дв.) 57v.

Оваа правописна црта ја имаат и други македонски ракописи, од кои особено Григ (мнѧ, дѧль, вѧдѧть) и втората рака на Добром (хлѧбъ),⁴ потоа во Среќк. ев. почесто задж, ш: вѣжѧгаѧть, множе, ~~ѣ~~ициѧте и др.)⁵. Бидејќи оваа правописна црта е својствена на бугарските ракописи (сп. во Трнов. ев.: вѣ молитви, на странѧ, прострѧ, тѧхъ и др.),⁶ авторите чии предмет на проучување биле Добром⁷ и Григ⁸ ги одредиле овие црти како бугарски влијанија. Но познато е, според другите јазични особености, дека овие текстови ѣ припаѓаат на македонската варијанта на црковнословенскиот јазик.

Пишувањето на ѧ на местото на Ћ во Рад и Стан може да се толкува како механичко, зашто единствено овие два ракописа, покрај традиционалните графии лѣ, рѣ, нѣ бележат и етимолошки лѧ, нѧ, рѧ, (в. т. 1. стр. 38). Да беше појавата ограничена само на ракописите од северна Македонија можеше да се толкува како влијание од српскиот правопис, но бидејќи ја имаат и ракописи од поширокото македонско подрачје можно е да се исклучи таквото влијание.

5. Меѓусебни замени на Ћ и е. Развојот Ћ > е најмногу е одразен во Рад, а во ограничен број примери се среќава и во другите ракописи. Во Рад оваа замена особено доаѓа до израз во основите —ве а— и —телес— и во формите тебе, себе во дат./лок., својствени на рускоцрковнословенските ракописи, па во оваа смисла се поставува прашањето дали извесен број од потврдите со е на местото на Ћ не се наоѓале веќе во предлошката за која постојат повеќе индикации дека поминала низ руска средина.⁹

⁴ Р. Угринова — Скаловска, Околу правописот на Ћ и ѧ MJ XXXII — XXXIII, 1981—1982, Скопје 1982, стр. 728.

⁵ J. Polivka, Srednje bugarsko jevanbelje Srećkovićevo, Starine, knj. XXIX, Zagreb 1898, стр. 101—102.

⁶ M. Valjavec, Trnovsko tetrajevandjelje, Starine knj. XX, Zagreb 1888, стр. 164.

⁷ V. Jagić, Evangelium Dobrom. I. Grammatischer Theil II. Lexicalisch — kritischer Theil. Wien 1898, стр. 14.

⁸ Р. Брандт, Григоровичев паримейник в сличении с другими паримейниками, I—III, Москва 1894—1901.

⁹ Р. Угринова — Скаловска, — З. Рибарова, Радом. ев., стр. 26.

Примерите со замена на ъ со е во нашите ракописи ги даваме во бројноста во која ги регистриравме: бешѡ прѣкрѣти-ли Карп ев 48v, бѣдете (импер.) Рад 28в, 32d, 59с, вельзевоуль Карп ев 48v, верьники Карп ап 21, вероѡ Стан 318, видесте Рад 3а, въсемь (инстр. синг.) Рад 130а, Верк 57v, възидете (импер.) Рад 7d, всеми (инстр. плур.) Рад 132а, вънеждоу Рад 57с, въ нѣшнемь вѣще Карп ап 78v, елѣа Карт 30, 2п., 84v 93v (м. олѣа Рад 79с, 2п., Јов 79v, 2п.), заповѣда Лесен 224, запоустениа Рад 155d, избѣрете Јов 251, исоцѣлевахѡ сѡ Вран 8v, ищете (импер.) Рад 29а, Јов 56, близь же сѣщоу лудѣ ишпиѡ Вран 17v, на мѣсте Рад 15d, на трѣве Рад 53в, на свѣшънице Рад 63d, пленъницами Карп ап 92v, последна Лобк 117, скѣдельникъ Карп ап 32v, скѣделниково Јов 105v, скѣделничѣ Јов 105v, скѣдельни Карп ап 79v, скоудельнѣхъ Верк 36 (во Крат овде следиме промена ъ > и: въ скѣдилици 119v). Други примери со замена ъ > е: позде Рад 2с, седѣше Рад 152в (сѣдѣше 169а), сѣдете Рад 136d, сѣдете Јов 28, себе Рад 98а, 108в, Карп ап 19v, тебе Рад 6d, телеса Рад 182а, терѣюще Верк 29v, змети Лесн 16, обители Рад 19а, 169d, обитель Рад 170d, ѡвѣща Рад 9d, 10d, 12в, 12с, 13а, 14а, 16а, 16в, 129d ѡвѣшавъ Рад 49d, 77с, 93в, 98d 104с, 104d, 127в, 151d, (ѡвѣшавъше 72d, 127в), ѡвѣщаете Рад 127а, ѡвѣшаста Рад 15d, ѡвѣшашѡ Рад 10а, 14d, (но ѡвѣща 64d), ѡметахѡ сѡ Јов 128, ѡметажи сѡ Карп ап 95v, 11p. (наспроти ѡмѣтажи сѡ 95v, 13 p.)

Обратните замени ъ < е се помалубројни, но доволни да посведочат дека нивниот изговор, ако не бил ист, бил близок. Примери: бѣсѣды Рад 12а, бѣдѣте (фут.) Јов 19v, възмѣтъ (3. синг. през.) Рад 30с, выидѣте Рад 32в, въсѣхъ (инстр. синг.) Рад 73в, галилѣян Рад 104с, гнѣтътъ Рад 101d, ѡзѣрѣ Рад 83а, 2п., етѣри Еад 152d, ис коренѣ Карп ев 95v, повѣлтѣ Стан 89, себѣ (ген.) Верк 35, Карп ап 67.

Напоредни бележења со ъ и е се среќаваат во тугите именки како андреа/андрѣа, евреи/еврѣи, иудеи/иудѣи, фарисеи/фарисѣи, халдеиоукъ/халдѣиоукъ и сл. Оваа особеност ја покажуваат пред сѣ Лобк, Рад и нејусовскиот дел на Стан. Сп.: андреа Рад 61d/ андрѣа Рад 31d, 85а, 131а, андрѣхъ 64а, иереи Лобк 9v, 103/ (и)еврѣи Лобк 9v, 15, евреиоками Рад 144d/ ѡврѣисками Рад 182с, ѡврѣискааго Стан 2v, иудеи Лобк 10, 18v, 69v, Рад 12с/иудѣи Лобк 22, иудѣие Лобк 29v, 44v, иудеиока Лобк 44, иудеиски Рад 7с, 51d/иудѣиски Рад 182с, иудѣисци Лобк 135, фарисеи Рад 13с, 17а, 30в, 63с и др. /фарисѣомь Рад 121в, халдеиоци Лобк 137v/халдѣиоци Лобк 103, халдѣисци Лобк 135.

Графиите самаренинъ Рад 10с, 106а, самаренѣскъ Рад 10с, (наспроти самарѣнинъ Рад 119а, Јов 54v, Крат 93v) се ста-

ри дублетни образувања. Останатите ракописи овие лексеми ги бележат исклучиво со е.

6. Промената Ћ > а се среќава зад ц, з, с. Графијата ца засега помал број ракописи и им дава чисто регионална дијалектна карактеристика.¹⁰ Изоглоса ца > ца се отклонува источно од главната изоглосна група, која ја означува границата помеѓу западните и источните говори со правец на движење кон североисток.¹¹ Замена на старата група цѣ со ца денес наоѓаме во тиквешко-мариовските говори, како и во говорите во Штипско и Малешевско. Во тие говори пред сѐ стои цал, цаци, цалина, цалувам.¹²

Ваквиот развој на Ћ укажува на источномакедонското потекло на група ракописи како што се Струмички апостол, Хлудов триод, Добрејшово евангелие и други. Доколку оваа локална црта во ракописите што се предмет на нашето истражување не била преземена од нивните предлошки, зборува за една меѓудијалектна циркулација на пишувачите или ракописите.

Некои научници промената цѣ > ца ја третираат како стара промена на ѣ во а и ја поврзуваат со промената шѣ > ша и чѣ > ча.¹³

Графијата ца ја бележат во ограничен број примери Карп ап, Карп ев, Лесн, Стан во нејусовскиот дел и на листовите што ги испишал Партение и Лобк. Примери: ѿ вараца Карп ап 101, въ велицаи цркви Стан 316, при велицаи цѣи Стан 312v, въ вѣца Лесн 283, роуца и носа Стан 15v, крѣща Стан 10v, 12, 12v, 28v, сица знамениѣ Карп ев 19, пецате Лесн 271 (наспрема пецѣте 223), свѣтоплѣца Стан 315v, тецате Карп ап 120v, целовати Карп ев 135, цалѣ Карп ев 11, 14v, въ чѣбца семь Карп ап 21, въ чѣбцахъ Лесн 22v, ѿблѣцате сѣ Карп ев 14v, Карп ап 60, 228, ѿцамъ Лесн 80v.

За бележат Јов, Карп ев, Лобк, Стан и Лесн. Примери: зало Карп ев 32v, 36v, 50, 51, 51v, 108v, 130v, 132, 134v, 136 163 (напроти зѣло 58v, 133v), Лобк 4v, 9v, 102, 105, 156v, (подеднакво со зѣло), Лесн 29v, 49, 261, 263, 271 (инаку редовно зѣло), велзавель Јов 123, велзавоулѣ Карп ев 35v, 2 п., сапозахъ Стан 290v, носа Стан 15v розахъ Стан 175v.

Са бележат Рад, Јов, Крат, Карп ев, Стан, Леон, Лобк и Верк, во коренот вса-, всак-, всачьск-. Примери: вса Рад 11d,

¹⁰ Р. Угринова — Скаловска, Околу правописот на Ћ и Ја, стр. 728.

¹¹ Б. Видоески, Основни дијалектни групи во Македонија, МЈ XI—XII, 1960/61, стр. 27.

¹² Т. Маневик, цѣ > ца во некои македонски говори, МЈ III, 1952, стр. 36; Б. Конески, Историја на македонскиот јазик, стр. 44.

¹³ Scatton E. A. Forms such as [càl]/[càli] in dialects of East Balkan Slavic. — Вo Slavic linguistics and language Teaching. Cambridge, 1976, 249—259.

158a, 162c, Јов 55v, 60, 78, Крат 3v, Лобк 8v, 17v, 3п., Верк 12v, 15v, 97v, всакъ Рад 34в, 178в, Стан 1v, 21, 68, Лобк 4, 7v, 8, 12v, vsака Рад 178в, Верк 25v, 30, 48, 61v, vsакогоу Стан 57v, 132v, Верк 46v, vsакомоу Стан 61v, 95v, 116, Верк 29v, vsамъ Лобк 37v, vsачъскаа Лесн 287v, 289, 291, Верк 37v, 47v, 75, vsачъскыми Стан 282, Лобк 18 и во лексикализираната форма само: Јов 7, 34v, 54, Карп ап 21, Карп ев 14v, 36v, (покрај редовното сѣмо 5, 14v, 42), Лесн 16, 30, 2п., 111, 113v, 134, 192, Лобк 77, 93v, 94.

Напоредно со а/ѣ се употребуваат дублетните форми како обиталь/обитѣль, скандалъ/скандѣль, трава/трѣва. Сп.: обиталь Крат 63, Вран 18, Карп ап 11v (тука и Слѣпч 9v ѡбиталь)/обитѣль Јов 18v, 93, 94v, 132, Крат 72, 119v, Карп ап 124, сѣ ѡбитѣлиу Верк 2 (во Рад обител(и) 19a, 169d); скандалъ Рад 44 (тука Јов и Крат съблазнѣ) / скандѣль Карп ап 33, 36, Верк 61v (= Охр 66v, Бон 207в); трава Рад 43a, 50d, 67a, 103a, Јов 10/ трѣва Рад 13a, 53d, 72a, Јов 125v, Карп ап 17, 37v, Крат 14, 44v, 98v, 132v. Од останатите ракописи немаме потврди бидејќи м. трава употребуваат земла.

7. Меѓусебни замени меѓу ѡ и ѣ. ѡ стои на местото на етимолошкото ѣ во следните примери: видѡ (3. синг. аор) Рад 71c, внаѡдоу Лобк 48v, занѡ (конј.) Лобк 116, в наѡдра Лобк 46, 82v, (сп. внаѡдрѣхъ 85), пѡнезѣ Рад 13a, пѡнезоу Рад 52a. 52c, пѡнаѡзѣ Рад 65c, (наспроти пѣнаѡзѣ 65c, подолу), самѡ Лобк 95v, плачѡ Лобк 99 (во овој пример ја следиме промената чѡ > чѣ > чѡ, ген. синг. од именката плачѣ), Со вакви замени особено се издвојува Јов: варѡ м. вѣрѡ 94, вѣкоупѡ м. вѣкоупѣ 8, кѡпѣли м. кѡпѡли 2, 13, прозрѡ м. прозрѣ 13v, прозрѡваго 13v, сѣдѣте м. сѣдете 28 и др.

Обратно ѡ се заменува со ѣ во Лобк и во ограничен број во Рад, Карп ап, Вран, Лесн, а во Јов и Карп ев само во форми од глаголот грасти.

Ѣ наместо ѡ се употребува и во другите македонски црковнословенски ракописи и се јавува како одраз на еден стадиј од развојот на носовката ѡ кој му претходел на нејзиното изедначување со е.¹⁴ Примери: во зборот кланѣти сѡ во Јов во сите форми, срѣтета Рад 136a, ѡрѣсете Рад 101v, во наставки — во ген. синг. ф.: бѣжитѣ Лобк 163, братиѣ Лобк 62v, боурѣ Лобк 169, землѣ Јов 64, Лобк 25, 27v, 2п., 37, 58v, 168 / земѣ 48v, 56v, 133, 159v, из неѣ Лобк 159v, ѡѣ Лобк 157, соломоуѣ Рад 99a: во акуз, синг. ф.: сите од Лобк — врѣмѣ 155, мѣ (< мѡ) 38v, 149v, тѣ 29; во ном. плур. ф. — всѣ Лобк 154, дышерѣ Вран 3v (во оваа форма може, имено да се подозија пренесување на наставката ѡ од меките основи, една црта карактеристична за северните македонски говори, сп. во нив

¹⁴ Б. Конески, Историска фонологија на макед. јазик, стр. 42.

жене, керке),¹⁵ птицѣ Лесн 174v, твоѣ Лобк 129, ѡвиѣ Лобк 90; акуз. плур. ф. — своѣ Лобк 159; акуз. плур. м. — всѣ Лобк 64, 90v, 134v, 156, вышнѣ Лобк 157, пастырѣ Лобк 108, ѡцѣ 164, 3. плур. през. — наслѣдѣтъ Лобк 96v, поклонѣтъ сѣ Лобк 81v, смѣрѣтъ сѣ Лобк 95v, 161, ном. синг. м. птц. — болѣ Лобк 73v, веселѣ сѣ Лобк 85, любѣи Лобк 153, ревнѡуѣ Лобк 165, сѣдѣ Лобк 78v, 112, 115v, трѣпѣ Лобк 45, шѣдѣи Лобк 58, 91v. Во формите од глаголот грасти скоро редовно ѣ се заменува со Ѓ во Јов и Карп ев.

На пр.: грѣдетѣ Јов 7, 79v, 107v, Карп ев 41v, 112, грѣди по мнѣ Карп ев 34v, 111, 112, Јов 10v, грѣдѣ Јов 20v, Карп ев 109, грѣдѣшѣ Карп. 96.

Подоследно бележење на Ѓ во формите од глаголот грасти од другите македонски црковнословенски ракописи покажува Добром (грѣдетѣ 132v, 137, 168, грѣдѣ 147v, 172v, но и греды 10). Доследното бележење на Ѓ во коренот град — не може во никој случај да се толкува како случајно, исто како што не е случајно исклучивото бележење, на пр., на ѣ во пателѣ во Добром. Вакви колебања се можни токму во време кога една гласовна промена е во тек.¹⁶

8. На местото на Ѓ наоѓаме и во Јов, Крат и Стан. На пр. видихѣ тѣ Крат 30v, тило Јов 90v, въ сѣдѣилници Крат 119v, и обратно на местото на и стои Ѓ во новото образување иглѣни оуши Карп ев 94 (сп. иглини оуши Рад 122а, или со суфиксот — ѣнѣ во Јов 37v оуши иглѣниѣ). Иако се малку на број, овие примери не треба да ги третираме како случајни или грешки. Тие претставуваат уште една потврда за меѓусебните контакти и врски помеѓу јужнословенската и источнословенската писменост. Овие графии можеле да бидат преземени од нивните предлошки, бидејќи за некои од овие ракописи со сигурност се знае дека поминале низ руска средина. Пишување на и м. Ѓ е забележано во Новгородските минеи од XI век, на пр.: стиноу м. стѣноу, звири м. звѣри, а изговор и за Ѓ денес е задржан во украинскиот литературен јазик.¹⁷

Тоа беа правописните црти на Ѓ и неговите фонетски особености во ракописот од северна Македонија. Ако појавата ја проследиме хронолошки од XII век, кога прв пат се среќаваат замени на Ѓ со е, ќе видиме дека во XIII и XIV век процесот бил доста напреднат. Некои вокални асимилации во стсл. тек-

¹⁵ Б. Конески, Вранешнички апостол, Скопје 1956, стр. 22.

¹⁶ Б. Конески, Што дава Добромирово евангелие за историјата на македонскиот јазик, Годишен зборник на Филол. фак. на Универзитетот во Скопје, кн. II, Скопје 1976, стр. 14.

¹⁷ П. Я. Черных, Историческая грамматика русского языка, Москва 1962, стр. 126—128.

вата половина на XIII век во Охридско заклучува изговор a^e за ђ со извесна мекост на претходниот консонант.²⁴

Дали изговорот на ђ во говорот на писецот на Григоровичевото ев. бр. 9 можел да биде близок до e врз основа на примерот възлоубиши искрънего своего 53, веднаш подолу искрънѣго, како што заклучува авторот на ова издание,²⁵ тешко е да се суди.

Нешто појасна е ситуацијата со изговорот на ђ во ракописите што се поврзуват со источномакедонските терени (широк изговор e^d , доносно a^e . Така во Струмичкиот апостол ђ се заменува со a не само зад ц , з , с , туку и зад други консонанти. Покрај редовните вѣца 50, 80v, w вараца 58, ицали 31v, ѡ цани 7v, ѡло 9, 68v, мнозахъ 1v, и др. се среќаваат и варовашѡ 23, чраво 55v, ѡ чрава 4v wча 1, и обратно ђ м. а : ѣрон 59v, 67.²⁶

Идентична ситуација наоѓаме и во Добрејшово евангелие, каде освен граfiите цалование , цаловахъ , цана , се среќаваат и пограбание м. потрѣбание , вна м. внѣ , или вѣрѣ м. вѣра , завахтѣни м. завахтани и сл.²⁷

Што би заклучиле ние за изговорот на ђ во ракописите од северна Македонија?

Од меѓусебните замени на ѡ и е и ђ и е , како и од заменувањата на ѡ со ђ и ђ со ѡ можеме да претпоставиме совпаѓање на изговорот на ђ и ѡ во глас близок на e . Но тоа не значи дека нивниот изговор бил сосема изедначен.

За ѡ со поголема сигурност може да се рече дека во XIV век веќе се изедначил со e (што покажуваат поголемиот број потврди на меѓусебни замени на ѡ и e), додека ђ , покрај изговорот e (кој се усвојувал постепено), сè уште го чувал и широкиот изговор ä .

Факт е дека $\text{ђ} > \text{e}$ во сите ракописи што ги разгледуваме, но и граfiите ца , са , са ги има во сите (освен во Вран).

Усвојувањето на изговорот e за ђ наидува на отпори во црковната средина, која од една страна се држела за традицијата, а од друга страна широкиот изговор на ђ се налагал од охридската традиција, која во тој период била поткрепувана и од практиката во бугарската црква. Сепак може да се рече дека процесот на замена на ђ со e во нашите ракописи бил многу понапреднат не само во ракописите од XIV век (со бројноста на таквите замени се издвојуваат Карп ап и Верк), ами и оние од XIII век (особено во Рад и Јов), за разлика,

²⁴ В. И. Щепкинъ, Болонская псалтырь, стр. 192.

²⁵ В. Десподова, Григоровичево евангелие бр. 9, Прилеп 1988, стр. 44.

²⁶ К. Бижевска, Струмичкиот апостол од XIII век, Акта Велјуса, Скопје 1984, стр. 171.

²⁷ Б. Цонев, Добрејшово четвроевангелие, София, 1906, стр. 76—77.

од бугарските ракописи од истиот период. Колку за споредба: во Трнов еѡ > е само во еден пример (сѣтъ же ина многа еже (=ѣже) сѣтвори).²⁸

За да се усвојувал полесно изговорот е за ѡ, а да наидува на ѣтпори истиот изговор за ѣ во северномакедонската средина, помагало и влијанието на српската варијанта на црковнословенскиот јазик. Таму замените е за ѡ се постари од замените е за ѣ. Според П. Ивиќ првите ситурни сведоштва за екавската замена на ѣ потекнуваат од крајот на XIII век, а некавските и икавските — дури од XIV век.²⁹ И самиот Константин Костенечки инсистираше да му се дава предност на широкиот изговор на ѣ.³⁰

Кита БИЦЕВСКА

ОРФОГРАФИЈА И ОРФОЭПИЈА Ъ В РУКОПИСЯХ СЕВЕРНОЙ МАКЕДОНИИ

Резюме

Предметом исследования в данной статье является орфография и орфоэпия ѣ в рукописях XII и XIV веков, возникшие в монастырях северной Македонии: Радомирово, Йованово, Кратовско и Карпинско евангелие, Карпински, Вранешнички и Верковичев апостол, Лобковски паримейник, Станиславов пролог и Лесновски паренесис.

Выделяются следующие орфографические и орфоэпические особенности ѣ:

1. Согласно традиционным орфографическим нормам, ѣ употребляется на месте ѡ во всех рукописях (боурѣ, волѣ, землѣне).

2. После ж, ш, жд, џ пишется ѣ в Верк, а после ч в: Йов, Карп ев, Карп ап, Верк, Лобк, Стан и Лесн.

3. В начале слова и в начале слога употребляют ѣ и ѡ: Рад, Карп ап, Карп ев и Лобк, а ѡ: Йов, Крат, Вран, Верк, Стан и Лесн.

4. Ѣ вместо этимологического ѣ употребляют писцы Рад (В) и Стан (неюсовская часть).

5. Двухсторонние замены ѣ и е (бешѣ, вероѣ, заповеда, бѣсѣды, ис коренѣ).

6. Замена ѣ > а встречается после ц, с, с, — ограничено.

7. Двухсторонние замены ѡ и ѣ (занѡ, надѡа, варѡ).

8. Употребление и вместо ѣ (тило, погрибати).

²⁸ М. Valjavec, Trnovsko tetrajev., стр. 164.

²⁹ П. Ивиќ, Историја српског народа, I, Београд 1981, стр. 628.

³⁰ Ѓ. Daničić, Knjiga Konstantina Filosafo o pravopisu, Starine I 1869, стр. 18.

Татјана ГОЧКОВА

КОНСТРУКЦИИ СО *би* ВО ЈАЗИКОТ НА ДИМИТАР СОЛЕВ

Во историскиот развoтoк на македонскиот јазик, како што е познато, дошло до губење на формите на можниот начин изразени преку конструкциите со *би* + *л*-форма. Тоа е случај и со јазикот на народното творештво, во кое тие конструкции се задржани, главно, во клетви или во благослови.

Во јазикот на македонските писатели различен е степенот на застапеноста на конструкциите со *би*; додека кај едни писатели ваквите конструкции се сосема ретки, кај други тие се јавуваат со изразита фреквенција; така, К. Конески, иследувајќи ја употребата на овие конструкции во јазикот на одделни писатели, констатира дека: „екстремните позиции ги заземаат С. Јаневски со многу ретка и Д. Солев со необично честа употреба на можниот начин“.¹

Што се однесува до застапеноста на конструкциите со *би* во македонскиот литературен јазик, би навеле неколку гледишта во врска со употребата и значењето на овие конструкции.

Во „Граматиката на македонскиот литературен јазик“ Б. Конески констатира: „Во нашиот литературен јазик до голема степен и под влијание на другите јужнословенски литературни јазици, се забележува повторно соживување на формите со *би* во нивното потенцијално значење. Ова значење се состои во тоа што едно дејство се претполага како можно да се изврши. Притоа, со овој начин не се укажува на времето, тој може да се однесува и на минатоста и на сегашноста и на идноста. Времето на кое се однесува го дознаваме обично од подредената реченица или воопшто од ситуацијата.“²

Во својот труд за „Односот на глаголските конструкции со *ќе* и можниот начин“, К. Конески заклучува дека „во современиот македонски литературен јазик широко е изразена тенденцијата за формално диференцирање на модалното од индикативното значење која се изразува во употребата на можниот начин во полето на секундарната употреба на темпорал-

ните форми на глаголот".³ Тој, исто така, смета дека „иако е за употребата на формите на можниот начин најприродна позицијата во зависносложената условна реченица (која во народниот јазик, а и во литературниот претставува карактеристична синтаксичка позиција за идното и минатото идно време во кондиционално значење) во литературниот јазик е сè поширока употребата на тие форми и надвор од условната реченица; најобична е притоа употребата на можниот начин во одделни типови реченици (прашалните, квалификативните релативни реченици, декларативните) и во одделни искази карактеристични за литературниот јазик (формите на можниот начин од глаголот *рече*), а особено употребата на можниот начин од модалните глаголи (*сака, може, треба*)".⁴

Од странските лингвисти кои се занимавале со граматиката на македонскиот литературен јазик и така дошле до сознанија и во врска со можниот начин, би ги навеле мислењата на Х. Лант, Р. Усикова и Р. Дебреј.

Во „Граматиката на македонскиот литературен јазик“ од Х. Лант, основното значење на можниот начин е да означува можно дејство; притоа, дејството се набљудува како можно или пожелно, но нереализирано. Во книгата „Македонски јазик — граматички преглед, текстови за читање со коментари и речник“, Р. Усикова вели дека можниот начин изразува нереално — планирано, но нереално дејство. Во македонскиот јазик таа разликува два вида условен начин:

1) *можен начин* (кондиционалис потенцијалис) — потенцијал-форма што изразува можност, веројатност, желба за остварување на дејството без да се определува однос кон временскиот план (во секое време);

2) *кондиционал* (кондиционалис реалис и иреалис) — кога планираното нереализирано дејство се однесува:

а) на сегашен или иден момент (кондиционалис реалис) — условот се однесува на идноста;

б) на минат момент (кондиционалис иреалис) — условот се однесува на минатото.

Усикова, исто така, смета дека формите на условниот начин се омонимични со формите на идно време и со идно време со знаење на минатост и дека значењата на тие омонимични форми се многу општи, но карактерот на изразувањето на временските односи во условниот начин е различен:

— кога се однесува кон некој момент од минатото, со него, пред сè, се изразува иреалноста на дејството (кондиционалис иреалис)

— кога не се однесува на минатото, укажува на планираност на дејството што може да се реализира при исполнувањето на некои услови (кондиционалис реалис).

Во својот „Водич низ словенските јазици“ Дебреј не кажува ништо за значењата на условниот начин) единствено, зборувајќи за формите што служат за изразување на минат услов, тој вели дека тие покрај другото, изразуваат некаква намера или навика што постоела во минатото.

Пред да преминеме кон разгледувањето на конструкциите со *би* од морфолошки и морфосинтаксички аспект, сметаме за потребно да укажеме на разликите во термеините што ги среќнавме кај наведените автори.

Имено, кај Б. Конески, К. Конески и Х. Лант има совпаѓање во означувањето на овие конструкции — тие сите зборуваат за можен начин, односно за употребата на формите на можниот начин. Од друга страна, пак, додека Р. Дебреј зборува само за условен начин (имајќи ги предвид истите конструкции), Р. Ускова го разликува можниот начин (кондиционалис потенцијалис) како еден од двата вида условен начин. Ние овдека го земаме и поопштиот термин конструкции со *би* кога ни се чини посоодветен на употребата на овие конструкции во современиот македонски литературен јазик.

Конструкциите со *би* од морфолошки аспект

Во однос на образувањето на конструкциите со *би*, Б. Конески во „Граматиката на македонскиот литературен јазик“ вели: „Се образува од партикулата *џи* и *л*-формата на глаголот. Така имаме по една форма за еднина и множина, па лицето се посочува со лична замена или, третото лице, воопшто со субјективниот збор. Од свршените глаголи не е овде обична употребата на несвршената *л*-форма, а од несвршените поретко ќе се употреби свршената *л*-форма. Се вели и *Би сум дошол, ако е времето арно*. Но, обично вакви споеви се употребуваат како самостојни изрази со значење на укор за некоја работа што не се извршила“.⁵

Според Х. Ланг, можниот начин се образува на тој начин што *л*-формата се користи заедно со модалната партикула *би* (со или без присуство на формите за 1 л. и 2 л. од глаголот *сум*). Кога партикулата *би* е употребена без формите од глаголот *сум*, се означува извесна волја или некаква морална обврска; кога партикулата *би* е придружена со формите од глаголот *сум*, чувството за морална обврска е засилено.

Според Р. Ускова, пак, формите за условниот начин се образуваат со помош на честичката *би* и *л*-формата и тие не информираат ниту за времето, ниту за лицето, ами само за бројот и родот во еднина.

Кај Р. Дебреј, наоѓаме дека обичниот услов што се однесува на сегашноста, идноста или минатото, во главната реченица се прави со непроменливиот помошен глагол *би* и *л*-

формата. Според него, со овие форми личната замена го покажува вршителот на дејството (лицето) доколку тоа не е поинаку сигнализирани или ако не се подразбира, а нешто поретка употреба имаат формите за сегашно време од помошниот глагол сум за 1л. и 2л. што доаѓаат по *би* и го идентификуваат лицето на кое се мисли. За изразување на минат услов, Дебреј смета дека тука почесто се употребува партикулата *ќе* со имперфективни или перфективни глаголи во главната реченица што ги следи имперфект по соодветниот условен сврзник во условната реченица воведена со *ако*; за перфективните глаголи, посебен „хибриден“ имперфект се прави за двете реченици, преку додавање на имперфективни завршоци на аорисната основа.

За конкретно да ја разгледаме фреквенцијата и начинот на градењето на конструкциите со *би* во јазикот на Димитар Солев, ексцепираме материјал од осум негови дела. Притоа, го константиравме следново:

1. Речиси исклучително, Солев ги употребува формите на овие сложени конструкции образувани според нормите на литературниот јазик: *Би сретнал некого, сигурно, со кој вечерта може да се помине без досада, компанија или девојка што има намера да проишета низ паркот* (ПУ с. 59) *Јас и не би можел да го препознаам тој човек, а во слаткарницата би имало веројатно што да се гледа* (ПУ с. 12) *Излогот е толку голем што имам впечаток дека сме всушност надвор, на улица поседнати и одголени за секој поглед што би се запрел врз нас барем малку испитува ки.* (ПУ с. 10) *Ми се чини, понекогаш, дека и својата сопствена соба не би ја препознал со сиот познат живот во неа кога вака во одминување би ја уловил со очите преку откриениот прозорец.* (ПУ с. 60) *Кога сега би се свртел, би ги видел запрени неговите четири дрвени перја како што ги знам откриени нашите четири водени круга на масичево.* (ПУ с. 13) *Роберт не би ја погледнал ни мајка си Ана, но сега таа одеднаш му треба.* (РГЗЈБ с. 291) *Сега знае: не би ѝ простил колку и да го смекне, ако го измоли физичарот да го дигне.* (ПКП с. 141)

Треба да одбележиме дека не сретнавме употреба на не-свршена л-форма од свршени глаголи, ниту пак свршена л-форма од несвршени глаголи.

2. Отстапување од нормата при образувањето на овие конструкции сретнавме единствено кај примерите од типот: *би сум + л-форма*, кои кај Солев се употребуваат неутрално, односно кај нив изостанува значењето на укор на кое укажува Блаже Конески: *Мислам дека би сум сакал да бидам крив.* (ЈЛ с. 172) *Би сум сакал да се насмеам гласно и гласно да го изговорам пародираниот текст шт о го занеме уште од гимназија, но не можам друго освен тоа во себе да го сторам —*

нема умор за хуморот, си велам, како што нема помор за народот. (ПУ с. 74) Би сум сакал гласно да се насмеам на оваа пародија толку сунтилна што е неинтелигентно и да се посомневааш во неа. (ПУ с. 74) Би сум сакал и јас да му подадам цигара, но знам дека сега тој не би го забележал или би го игнорирал мојот гест. (ПУ с. 13) Би сум сакал и јас да ги научам прстите да играат по жиците без да гледам во нив, но се плашам дека тогаш нешто ќе ми биде скратено. (ПУ с. 9) Би сум сакал да скокнам до еден од нив меѓу зеленителсја, но тогаш сосема ќе се познае моето неприпознавачко одминување. (ПУ с. 7) Друго нешто би било, си рече со истата кисела насмешка, да имам работа само со едното: би сум можел, да речеме, по оној сон што ми е уште во устава како неисклучајна горчина со една или две на гладно срце малку да ги подзабришам (КПСМ с. 11) Само черчевево под лактовиве некако чудно ми е светло како реката квечеринава — би сум рекол сребрен раб студена усвитеност врз кој чувствувам како без страв се налактувам (ПУ с. 66) Помислувам дека навистина би сум го направил тоа и се зачудувам што притоа не чувствувам никаков страв. (ПУ с. 67) Всушност не би сум морал баш на лакот да се подигнам зошто е невозможно да бидам некаде на друго место кога веќе латицата ја видов тогаш толку одблиску за да ги запаметам и ситните зрна на снегот околу грмушката што станал таков од топењето дење и од смрзнувањето ноќе. (ЛЛ с. 143) Достатна ми е свеста дека сум ранет, зашто со погледот врз крвта и врз раната ми се чини дека потешко би сум се помирил. (ЛЛ с. 144) Би сум влегол (ми се чини со замижени или барем обневидени очи) решително да го прекратам ова мачително чекање, а сепак нешто ме стега околу грлото и глуждовите кога за миг отворената врата ќе го покаже излезот. (КПС с. 99) Се обрев да измерам со погледот колку сум се оддалечил од прозорецот, невозможно беше да сум го фрлил џулето толку далеку — би сум станал барем балкански рекордер. (КПС 1. 180)

Овде се исцрпени сите примери со би сум + л-форма, што зборува за фактот дека нивниот број не е особено голем во однос на примерите образувани според нормата.

3. Во јазикот на Солев ја сретнавме и конструкцијата-да не би (да), за која Б. Конески одбележува: „за предполагање или очекување на едно дејство се употребуваат изразите со да не би“.⁶ Оваа конструкција е употребена во девет примери кои ги наведуваме: Го притиснував здивот иако забивнат да не би целта да ни избега предалеку барем од погледот. (ПУ с. 78) Не мислеше веќе на кибрит, туку на тоа што би станало со цигарата ако ја престори раката во тупаница. Да не би да пресилувам? (КПМС с. 138) Внимавај, да не би да ме заменувааш со друга. (КПМС с. 124) Моно Самоников, си рече со за-

мисла од насмешка, да не би да подлажувам? (КПМС с. 86) Да не би сепак да заборавам на нешто што не е само од секидневно значење за нашиот живот? (ПУ с. 86) Да не би нешто од ова да си доживеал на сопствената кожа? (КПМС с. 35) Да не би да го фатила ракијата? (КПС с. 80) Да не би му се причул знакот на јуриш? (ЛЈЛ с. 112)

4. Конструкцијата да 1 би не обична во македонскиот јазик. Кај Солев сретнавме само два примера во кои е застала оваа конструкција, но кај нив конструкцијата со би нема неутрално значење, ами претставува клетва: Прокопсанику мој, да не прокопсаш! Да би! (КПС с. 270) Пустиот Прван прв и последен да ми остане да би! (КПС с. 138)

Конструкциите со би од синтаксички аспект Проста реченица

1. Со прост глаголки прирок. — Конструкциите со би во речениците со едно предикативно јадро се јавуваат многу поретко. За тоа сведочи фактот дека со долу наведените се исцрпени сите случаи во кои тие се употребуваат. Функцијата на конструкциите со би во наведените примери е да искаже:

а) готовност: Јас, другари, меѓутоа, би се свртел на нејзиното потекло. (ЛЈЛ с. 215) Будала, јас тоа богами, не би го сторил. (КПМС с. 160) Јас би го измарширал и тоа веднаш. (КПМС с. 52)

б) веројатност: Тоа би изгледало посомнително. (ЛЈЛ с. 125) Тој и така не би дошол со нас на капење. (ПУ с. 16) Не би имал ништо против. (КПМС с. 20)

в) желба: Јас би се капел. (ПУ с. 19) Што би јал сега една мусака со црни домати. (ПУ с. 83) (извична реченица со модално обележен контекст-желба)

2. Со сложен глаголки прирок. — Конструкциите со би во простите реченици со сложен глаголки прирок се јавуваат далеку почесто отколку кај речениците од првиот тип. При тоа, редовно се среќаваат модалните глаголи сака и може и безличниот модален глагол треба. Како разновидност, овие глаголи се јавуваат во голем број прашални реченици и во комбинација со нагацијата не.

а) Во однос на значењето што го внесуваат овие моделни глаголи би го навеле мислењето на К. Конески кој вели: „Во лексичкото значење на глагот *сака* е заложено изразувањето на желба, поради што најчесто се среќава употребата на формата за прво лице еднина.“⁷ Ваквата констатација наполно се согласува со ситуацијата во јазикот на Солев, што јасно се гледа и од следниве примери: *Баш би сакала да знам.* (КПСМ с. 154) *Би сакал да поверувам...* (ПУ с. 84) *Би сакал да видам...*

(КПС с. 125) *Би сакал да пијам од неа...* (ПУ с. 92) *Многу би сакал да видам...* (КПМС с. 53)

Формите за другите лица се јавуваат многу поретко и кај нив говорното лице претпоставува или информира за желбата на другите лица: *Ти би сакал одеднаш да засјаеш...* (КПМС с. 55)

б) За значењето што го внесува моделниот глагол *може* К. Конески го дава следното објаснение: „Формите на можниот начин од глаголот *може* доаѓаат во литературниот јазик во титичното за нив потенцијално значење кое е заложено во лексичкото значење на овој глагол.“⁸ *Би можела и да прошеташ* (ЛЈ с. 268) *Би можел да те запознам* (КПМС с. 25) *Со вакво објаснување веќе би можел да се слојам.* (КПМС с. 32) *Што би можел да правам.* (КПМС с. 52) *И навистина не би можел да дојдеш?* (ЛЈ с. 161)

в) Моделниот глагол *треба* Д. Солев секаде го употребува во безлична форма-*би требало*. Исклучок прават следниве три примери во кои писателот овој глагол го употребил во форма определена по ред: *Не би требал ништо одредено да чувствувам за него.* (ПУ с. 85) *Можеби всушност би требал тоа да го сторам...* (ПУ с. 23) ... *си спомнуваше за нешто што би требало да се сети.* (КПС с. 85)

Освен наведените, во сите други случаи се употребува обично: *Би требало да си ја приготвиш чантата за школо.* (ЛЈ с. 13) *А што би требало да гледам?* (ЛЈ с. 133) *Би требало да се плашам...* (КПС с. 10) *Сега би требало да ѝ викнам...* (ЛЈ с. 166) *Би требало да се запрашам...* (ПУ с. 81)

3. Прости реченици со глаголско-именски прарок. — Ваквите реченици се среќаваат многу ретко во јазикот на Солев. Кај примерите што ги разгледавме сретнавме две разновидности во однос на именскиот дел.

а) Кога тој се јавува како именка: *Би бил, да речеме, Климент или...* (КПС с. 249)

б) Кога се јавува како придавка: *И би бил луд...* (ПУ с. 39)

Во четири случаи, придавката е употребена во форма за среден род: ... *тоа би било подобро* (КПМС с. 60) *Се би било полесно...* (ПУ с. 42) ... *а тоа, можеби би било и поинтересно.* (ПУ с. 15) *Кога би било поинаку...* (ПУ с. 43)

Сложена реченица

Во рамките на сложената реченица конструкциите со *би* најчесто ги сретнуваме во условните и декларативните реченици, нешто помалку примери сретнавме во релативните и спро-

тивните, а во целните, причинските и временските реченици конструкциите со би се застапени само во неколку примери.

1. Спортивни реченици. — Кај независносложените реченици конструкциите со би ги сретнавме само кај спротивните реченици:

а) со сврзникот *а*-конструкцијата со би е една од дел-речениците: *Кога е здодевно во Зора, останува да се гледа во небото, а пред тоа би било редно во градот.* (ЗЗА с. 274) *Вети не би го кажала тоа од женски принцип, а Нико не можеше да да го признае од машка суета.* (ЈЛ с. 230)

би релЈ

б) со сврзникот *но*-конструкцијата со би е во една од дел-речениците: *Тој тоа навистина и би го сторил, но го спречуваше безнадежноста на чувството дека прстот всушност ќе му влезе во мракот само толку, колку што влегува тапиот убоод во еластичноста на ципата.* (КПМС с. 1) *Тој заправо, би јал риба без коски, но оваа ја зема не за себе, ами за тештата.* (КПС с. 248) *Рекол, би се скрил кај Ибиет, но бидејќи е затворен, ќе се скријам во гробиштата.*

2. Декларативни реченици. — Сите примери на декларативни реченици што ги сретнавме се во функција на искажување на определена мисловна или психичка дејност или состојба. При тоа, авторот најчесто ги користи глаголите *се чини, мисли, размислува, сфаќа, чувствува* и комбинирајќи ги конструкциите со би со нив, на глаголското дејство му дава нијанса на желбеност: *Му се чинеше дека би му било мило токму тој Иван да оди сега до мостот.* (ЈЛ с. 119) *Се чинеше дека тој, нашето срце, поради н тој, нашето срце, порадо би дрнал една лута.* (КПС с. 119); на готовност: *Ораницата му се фаќаше на чевлите во неодлепливи чекори, но нему му се чинеше дека без починка би го извршил овој лесен сандак до самиот врв на жолтиот рид.* (КПС с. 285); можност: *Му се чинеше дека не би можел да одрони ниеден гнасен збор.* (КПМС с. 147) *По разделбата со мајка му Ана во Прага, на Роберта Тајдик му се чини дека не би можел повеќе да издржи нѝ една изlišна сцена.* (РГЗ с. 307)

а) Декларативни реченици со сврзникот *дека*

— кога конструкцијата со би е во зависната реченица: *Келнерот почна да го тегне Кусурот небаре низ заби и на Моно му текна дека добро би му дошло нешто жестоко.* (КПМС с. 147) *Моно отпивна од својот јџоурт и помисли дека со готовност би ја заменил својата голтка со неговата.* (КПМС с. 13) *Една огромна сенка, чија сенка од модринка веќе 'ртеше во тебе, здиваше озгора на облак што носи луња и ти зачекори по опустошениот мегдан на селото без мисла дека би можел да избегнеш од неа.* (КПСМ с. 106) *Размислуваше дека би било*

убаво на Митровден да се биде дома. (ЈЛ с. 120) Моно инстинктивно се наежи, па потоа откако повторно и попријатно ја почувствува сопствената топлина, помисли дека би било добро да сретне некого. (КПМС с. 119) Никаква дремка не му ги склопуваше очите, при сè што чувствувааше дека би му дошла како лек. (КПС с. 20)

а) кога конструкцијата со би е во главната реченица: *Не би рекол, си рече Моно, не би рекол дека ти е доста.* (КПМС с. 50)

б) Декларативни реченици со други сврзници

— кога конструкцијата со би е во главната реченица: *Место да ме тормозиш, подобро би било да ме оставиш на мира крај чешмава.* (КПС с. 10)

— кога конструкцијата со би е во зависната реченица: *Не сум свесен што би останал тогаш; но тој тоа не го прави.* (ПУ с. 90) *Моно Самоников со издишување помисли како би било убаво да најде сега нешто, со што да го ублажи штитањето на одраното лице.* (КПМС с. 40) *Благоја се остави на далите во брзакот и јас сега сфаќам дека тој всушност се сомневал дали нашите напори би го испливале.* (ПУ с. 49)

3. Релативни реченици. — Кај релативните реченици, функцијата на конструкцијата со би е во согласност со основната функција на овие реченици и таа е да се однесува на еден именски дел од главната реченица. Како сврзувачки средства ги сретнуваме релативните заменки *кој* и *што*. Не сретнавме примери со релативни заменски придавки, а релативниот заменски прилог каде го сретнавме само во неколку примери. Во сите релативни реченици конструкцијата со би се наоѓа во зависната реченица: *Тој си ја остави раката на нејзиното рамо и мисли дека не знае такви зборови што би можеле да ја утешат.* (ЈЛ с. 24) *Тогаш дури забележува дека таа трепери од нешто што не би можело да се нарече ни ветер, ни ветерчко зашто е летно пладне и страшно горештина, живее со некаков свој свет и зачудува со тоа* (ЈЛ с. 164) *Тоа ударот на сериозноста што ни го наметнува прелатата за успехот во животот, не нè остава да се подзапеме пред она за чија вредност веќе немам усет, а без кое не би стасал до она што сме.* (КПС с. 189) *Нечисто е дека во сево ова се крие една испробана тактика на која тој би требало да наседне, па да го признае и тоа што не го знае* (Дрен с. 204) *Што ли ќе е тоа, раскршена според облиците на столот таа потсетуваше на кривка фигурина од стаклен излог што човек би посакал да ја сврти на дланката.* (КПМС с. 153) *Само што двајцава минуваачи не личат на луѓе што не би знаеле да го прочитаат името на улицата.* (Дрен с. 194) *Да се отпатува декаде, внимателно објасни Нада, каде човек би можел да се најде себе си.* (КПМС с. 168)

— вметнати реченици. — „Зора“, пак, од своја страна, сакаше да го дочека, како што би се рекло, со достоинство и почит. (33A с. 351) Превртувајќи се напати на грб, да ги одморам рацете и нозете, откривам дека го гледам градот од таква визура, како што би рекол професор Неро, од која потекнуваат и најстарите фотографии на Охрид. (КПС с. 152) Главниот јунак на овој расказ, како што би рекол Тимофеј Митрев, е Момчула Лапреда. (КПС с. 149) Благоја и Пере се тука, над мене стојат, како што би стоеле да го дочекаат моето играње, но тие веќе не се свртени накај мене. (ПУ с. 88) Тоа беше глетка што се исплатуваше, како што би се рекло по англиски. (КПС с. 21)

4. Условни реченици. — Условните реченици се најбројни од сите видови реченици во кои се употребени конструкциите со *би*. Во рамките на условните реченици извршивме поделба според сврзниците и видовме дека Солев ги употребува: *кога* (најчесто), *да* и *ако*. Временскиот сврзник *кога* овде е употребен надвор од временското значење, а за изразување услов и Солев го користи да изгради една поразвиена условна реченица.

а) Со сврзникот *кога*. — Во сите примери што ќе ги наведеме подолу сретнуваме можен услов. Меѓутоа, од контекстот, кај некои реченици може да се заклучи дека станува збор за иреален услов: *Кога не би се вообразувал дека е роден за уметник, би бил беспрекорен деловен човек*.

Во условните реченици со сврзникот *кога* конструкциите со *би* почесто се во препозиција отколку во постпозиција. По тој редослед и ги наведуваме: *Ми се чини дека кога би се свртел тој назад, би догледал лице со дебели мустаки и боксерски вилицы*. (ПУ с. 46) *Па сепак, кога би можел, би останувал распнато на таа граница; би останувал подолго, дошто секидневно се може*. (ПУ с. 36) *Кога би го сторил тоа, знае дека би бил на страната на борците* (Дрен с. 172) *Се прашувам каде би можеле да избегаат, зошто имам впечаток дека само јас вака лудо бегам, а кога би нашол барем еден од нив, мислам дека половината страв би го растворил уште истиот миг, би растворил и повеќе од тоа, зашто на заседиве им нема крај*. (ПУ с. 54) *Кога не би бил илегалец, си мисли Васил Антевски, би имал најдобар помошник во адвокатската кантора*. (Дрен с. 135)

Одделно и во целост го наведуваме следниов пример: *Кога би било поинаку, а кога би било поинаку, онака како што мислам дека сакам, би излегол едноставно на улица со раце закопчани во џебовите, не би се обзрнал никого убаво да поздравам со инстинктивно вадење на рацете од џебовите, и би плукал на секој чекор од своето конечно заминување, би чекоререл лежерно и подсмешливо, а кога би дочекорил до мо-*

ментот што би ми се сторил најпогоден, уште во движење со искривена насмевка приможан, би сум ја извадил раката од џебот, како што веројатно некогаш ги ваделе мечовите од кани, би сум ја извадил секавично и мислам дека од тој потез до пукотот не би поминало повеќе време одошто меѓу змиестото светнување на ведата и нејзиниот најблизок грмеж.

Всушност, овде имаме мал текст составен од неколку видови сложени реченици, текст за кој авторот заслужува признање бидејќи ништо во него не е отповеќе, сè е јасно, а изразот се одликува со внатрешна динамика и, и покрај својата сложеност, го задржува вниманието на читателот — до крајот.

Во постпозиција конструкциите со би кај условните реченици со сврзникот кога ги сретнуваме во следниве примери: Тоа е глупо, си вели, толку глупо што би било и смешно кога некој од страна би узнал за тоа. (ЈЛ с. 110) Сè би било полесно, кога неизвесноста би била барем поделена на ситни, но достапни извесности. (ПУ с. 42)

б) Бројот на условните реченици со сврзникот да е нешто помал. Кај овој тип реченици условот не е исполнет и се сретнуваме со спротивното од она што е согласно со дејствителноста, значи, иреален услов. Тоа се гледа од примерите, а како најтипичен би го издвоиле следниов: Да се сентиментални, како што не се, би се почувствувале барем за момент како татко и син. (Дрен с.131)

Кај условните реченици со сврзникот да конструкцијата со би доаѓа во главната реченица: А да е при полна светлина и цела свест, Васил Антевски би можел да забележи и трета составка во железото на својата соба. (Дрен с. 221) Да е до него, тој би го забранил со закон, а не само со увоз. (33А с. Да се свесни еден за друг, би виделе дека имаат исти очи, барем тоа. (33А с. 322) Да не е засркнат над Вардар, Постојал Гумангела убаво би ни одговорил, сите наопаку, вие терсене. (КПС с. 144) А да е жив човекот додека си наоѓа работа, навистина би дошол крај на светот. (КПС с. 314) Да има огледало пред себе, би се начудувал како на туѓ — којзнае дали би се препознал, ако воопшто си признае дека е тој. (КПС с. 37) Никогаш не би си простил да не сум го направил тоа. (КПМС с. 149)

в) Најмал е бројот на условните реченици со основниот условен сврзник ако. Кај нив конструкцијата со би се јавува секогаш во рамките на главната реченица. Исклучок во овој поглед прави единствениот пример: Всушност, доста ми е ова што ги поливам, ако би сакал повеќе, ми се чини би пречеко-рил во нешто што е ни мој живот, ни мое задоволство, (ПУ с. 57) каде што конструкцијата со би ја наоѓаме и во главната и во зависната реченица. Ваквите конструкции (ако + би) не

се типични ниту за македонскиот јазик, ниту пак за јазикот на Солев.

— Конструкции со би во главната реченица: *Безшумно ги спуштам собуените патики и мислам дека во собата би влегол како прероден ако во кујната нема никого, или барем ако стариот не е таму.* (ПУ с. 28) *Не можев да ја препознаам зашто беше толку неприродно и одбивно здебелена што со ужас во еден миг помислив дека би можела да се оддиши и збрчкано да спласне, само ако човек и се доближи со убоден допир.* (ЛЛ 257) *Ако не е клучалката и окоето на клучарот во неа големо како дулото на клучот, Васил Антески би се зачудил од каде оваа виделина меѓу идовите, во која сепак се распознава себе си во самицава.* (Дрен с. 220) *Кај би бегал ако се случи нешто, со ужас се запраша и ги стегна вилиците.* (ЛЛ с. 126) *Ако дозволи судот, јас би го дополнил прокураторот.* (Дрен с. 238) *Би имал ли нешто против ако порачам уште една тура?* (КПМС с. 55) *Би можел, освен тоа, ако веќе не е расположен за таков вид работа, да посегне кон купиштата облеку и да се приготви за утрешниот пат.* (КПМС с. 38) *Би можел, исто така, ако го мрзи да ја растреби масата, да се завитка во постелата и со една рака над покривачот да го постигне истото.* (КПМС с. 38) *Би можела да најдеш некого, ако немаш.* (ЛЛ 268)

5. Допусни реченици. — Во текстовите на Солев што ги разгледавме сретнавме само четири допусни реченици во кои се употребени конструкции со би. Кај сите нив конструкцијата со би е во главната реченица: *А и да ја сретнам, не би се повториле тие денови со капините.* (ЛЛ с. 262) *Сега и да можат да разменат збор меѓу себе, одвај би прозбореле за она што им тежи.* (Дрен с. 240) *И така би била преокупирана со општествена работа, тоа ѝ бил заветот од татко му; и да не се премажела пак не би можела да му посвети поголемо внимание; таков е животот.*

6. Временски реченици. — Сретнавме само една временска реченица и тоа со сврзникот *пред да*. Конструкцијата со би се наоѓа во главната рече ница: *Не знам, но, претчувствувам, дека и пред да ја догледам, би го препознал нејзиниот гргор.* (ПУ с. 61)

7. Причински реченици. — Сретнавме само две причински реченици со сврзникот *зашто*. Конструкцијата со би е во зависната реченица: *Морам да го надвасам тоа, инаку може да направам некаква глупост, ситна и истовремено огромна, зашто би можела да биде многу лесно непоправлива, се напнувам и постепено чувствувам дека полика се враќам во поранешното корито што сè уште не е суводолица, макар што наскоро ќе се претвори во разбеснет порој.* (ПУ с. 42) *Ги имам во погледот, макар што ми се недофатни од очите уште пред да станам,*

но ги знам и мижејќи ги знам зашто би ги препознал и преку неслучајните шумови. (ПУ с. 31)

8. Асиндетонски реченици: *Се стемни веќе, би требало да се прибереш.* (ЈЛ с. 11) *Никогаш не би ѝ простил, такви се тие Лодови!* (КПС с. 141) *Одговорниот другар убаво ги истакна нејзините позитивни страни, јас би сакал само да се надоврзам на нив, односно на него.* (ЈЛ с. 215) *Секому нешто му е однесено, секој би требало да чека.* (КПМС с. 130) *Почнуваат јунските денови, сега би требало да го завршат Среднотехничкото училиште, но нивната зграда седи располовена од бомбите, а во нејзиниот двор остатокот од ветрот бесмислено ги превртува нивните неуспешни писмени работи.* (РГЗЈБ с. 302)

*
* *
*

По анализата на делата на Д. Солев (вкупно осум), кои се создавани во текот на еден подолг временски период — дваесет и осум години, (од 1957 до 1975) го констатиравме следното:

1. Најголема фреквенција на конструкциите со би е присутна во делото „Под усвитеност“ излезено од печат во 1957 година каде што на деведесет и две страници (92) најдовме шеесет и седум (67) примери)

2. Во „Кружното патување на сенката“ излезено од печат дваесет години подоцна, во 1977 година, на вкупно триста и четиринаесет страници (314) сретнавме педесет и шест (56) примери. Ова веќе укажува на намалената употреба на овие конструкции, ако се има предвид односот на страниците и бројот на примерите во нив.

3. Во подолгиот расказ „Црно огледало“ објавен 1985 година, на дваесет страници не сретнавме ниту еден пример на употреба на конструкциите со би.

По сево ова се наметнува заклучокот дека со текот на времето доаѓа до забележливо намалување на бројот на овие конструкции. Но, ваквиот заклучок не може да биде конечен со оглед на фактот дека писателот Солев и натаму интензивно твори и, можеби, една слична анализа по десетина години ќе укаже на некои нови моменти.

На крајот, со цел нашите согледувања да бидат посеопфатни, сметавме за потребно преку разговор со писателот да го осознаеме неговиот личен став кон употребата на овие конструкции.

Запрашан за можните причини што ја условиле нивната честа употреба во неговите дела, тој истакна дека смета оти е можно да се работи за извесно влијание од страна на другите словенски јазици (што е разбирливо ако се има предвид

дека дел од своето образование го стекнувал на тие јазици, но од неговото кажување дојдовме до сознание дека како главна причина може да го наведе следново: Солев е, пред сè, писател во чии дела посебно место добива претставувањето на градската средина. Притоа, како еден од начините да се изрази карактерот на таа средина, а воедно и да му се даде извесна експресивна вредност на изразот, писателот ги внесува овие конструкции. Тие, како што вели самиот, му наидуваат по еден сосема природен пат, како својствени за неговиот јазичен израз и за јазичниот израз на ликовите во неговите дела.

Во прилог на ваквиот суд на писателот одат и сознанијата на К. Конески во врска со можниот начин, за чија употреба тој вели: „Употребата на формите на можниот начин доаѓа во литературниот јазик како потреба за функционално диференцирање и стилско нијансирање на исказот, а се изразува, пред сè, како литературно влијание од другите словенски јазици“.⁹

Татјана ГОЧКОВА

ЗАБЕЛЕШКИ

¹ К. Конески, За односот на глаголските конструкции со *ќе* и можниот начин, Македонски јазик, год. XXXII — XXXIII, 1981—1982, с. 357, Скопје, 1982.

² Б. Конески, Граматика на македонскиот литературен јазик, дел I и II, Скопје, 1976 (преснимено од изданието од 1967), т. 455.

³ К. Конески, За односот на глаголските конструкции со *ќе* и можниот начин, Македонски јазик, год. XXXII — XXXIII, 1981—1982, с. 363, Скопје, 1982.

⁴ Истата книга, с. 363.

⁵ Б. Конески, Граматика на македонскиот литературен јазик, дел I и II, Скопје, 1976 (преснимено од изданието од 1967) т. 453.

⁶ Б. Конески, Истата книга, т. 459.

⁷ К. Конески, Истата книга, с. 362.

⁸ К. Конески, Истата книга, с. 362.

⁹ К. Конески, Истата книга, с. 363.

ЕКСЦЕРПИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Димитар Солев, Под усвитеност, (ПУ), Наша книга, Скопје, 1988 г.

Д. Солев, Кратката пролет на Моно Самоников, (КПМС), Наша книга, Скопје, 1988 г.

Д. Солев, Кружното патување на сенката, (КПС), Наша книга, Скопје, 1988.

Д. Солев, Дрен, Наша книга, Скопје, 1988 г.

Д. Солев, Зора рад аголот, (ЗЗА), Наша книга, Скопје, 1988 г.

Д. Солев, Роберт Гајдић од Злин до Љипљан, (РГЗЈБ), Наша книга, Скопје, 1988.

Д. Солев, Црно огледало, Наша книга, Скопје, 1988 г.

Д. Солев, Лудо лето, (ЛЛ), Наша книга, Скопје, 1988 г.

ЛИТЕРАТУРА

- Б. Конески, Граматика на македонскиот литературен јазик, дел I и II, (преснимено од изданието од 1967 г.), Скопје, 1976 г.
- К. Конески, За односот на глаголските конструкции со *ќе* и можниот начин, Македонски јазик, год. XXXII — XXXIII, 1981—1982, Скопје, 1982 г.
- Р. П. Усикова, Македонский язык, грамматический очерк, тексты для чтения с комментариями и словарем, Македонска книга, Скопје, 1985 г.
- H. Lunt, Grammar of the Macedonian Literary Language, Skopje, 1952.
- R. G. Debray, Guide to the Slavonic Languages, 1951, London.

The bi constructions in the Language of Dimitar Solev

Summary

The article is dealing with the bi-constructions treated from more aspects.

In the introduction, the opinions of five linguists are pointed out and they concern the forming and the meaning of the bi-constructions. In the further two chapters, the biconstrutions are treated both, from morphological and syntactical aspect.

Since the writer, Dimitar Solev, takes the extreme position in using the bi-constructions (he uses them most frequently), his opinion concerning this problem is also presented. In his point of view, the use of the bi-constructions makes the language his heroes speak much more expressive and characterizing.

УДК 378.1:802/809

Пандора ДИМОВСКА
Фросина КОРНЕТИ
Даница ЦВЕТАНОВСКА

НАСТАВАТА НА ЈАЗИКОТ НА СТРУКАТА: ПРОБЛЕМИ И ДИЛЕМИ

Бидејќи според наставниот план странскиот јазик е застапен со два часа седмично и само во една академска година, а знаењата на студентите се хетерогени и степенот на нивната јазична компетенција драстично варира од година во година, наставникот е принуден постојано да ги програмира и репрограмира своите методи и техники на работа, да го скратува и дополнува наставниот материјал и постојано да ги следи иновациите од областа на соодветната дисциплина. Дали е тоа можно? На крајот на краиштата, да не заборавиме, наставникот е човечко суштество, а не компјутер.

(Специфичности наставе језика струке)

1. ВОВЕД

Крајната цел на универзитетската настава, респектирајќи ги специфичностите на научните дисциплини, е да ги оспособи идните кадри да ги „применуваат научните достигнувања во пракса“, да ги негуваат „научно-истражувачките и иновативните способности на младите“, да ја унапредуваат „научно-истражувачката работа и примената на научните, техничко-технолошките и културните достигнувања во праксата“, како и да создаваат „ново научни техничко-технолошки и културни вредности“.¹ Вака дефинираната цел, императивно наложува познавање на најмалку еден светски јазик, бидејќи иновациите од областа на науката и технологијата претежно се достапни на еден од тие јазици, најмногу на англиски. Оттука следува и

промената на новите наставни планови на сите факултети на Скопскиот универзитет, како што е зголемување на фондот на часовите или воведување на странскиот јазик.

Наставата на јазикот на нефилолошките факултети не е и не смее да биде идентична со наставата на јазикот на Филолошкиот факултет од веќе познатите аргументи. Еден од најважните аргументи е — странскиот јазик е цел на наставата на Филолошкиот факултет, додека на нефилолошките факултети — странскиот јазик има инструментална функција на релација студент — стручно-научна област. Со ова се одредува и дистинкцијата помеѓу општојазичната настава и наставата на структурата или, како што тоа некои го предложуваат, настава на јазикот во функција на структурата. Со тоа и проблемите на наставата се од различен карактер.

Додека проблемите на јазичната настава главно се од интра и интерлингвистички тип, проблемите на наставата на јазикот на структурата се од екстралингвистички, интердисциплинарен и од концепциски карактер.

2. ПРОБЛЕМИ ОД ЕКСТРАЛИНГВИСТИЧКИ КАРАКТЕР

- организација на наставата
- дивергентност на наставните планови
- дивергентност на наставните програми
- постоење/непостоење на соодветен наставен материјал
- кадровски проблеми
- хетерогеност на квантумот на лингвистичката компетенција на студентите
- голем број на студенти во група
- мотивираност на студентите

2.1. Организација на наставата

Прегледот на наставата на јазикот на структурата на Скопскиот универзитет не упатува на следниве три вида на организација на настава и тоа:

- на матичниот факултет со интересен кадар
- на матичниот факултет со сервисен кадар
- на Филолошкиот факултет со постоечки кадар за таа цел.

Ваквата дислоцираност на наставата на јазикот на структурата, а со тоа и дислоцираност на наставниот кадар, оневозможува корелација во концепцијата на самата настава што до-

ведува до различна поставеност и реализација на наставата. Со ова се наметнува и дилемата за тоа дали е пооптимално да се организира наставата на самиот факултет, а со тоа да им се заштеди на студентите времето и да им се овозможи семеен амбиент, или да се лоцира наставата во еден центар на Филолошкиот факултет и со тоа да се обезбеди поголема координација, употреба на аудитивните средства што постојат, достапност на богат библиотечен фонд, флексибилност за трансфер на кадарот од една на друга сродна дисциплина, како и спојување на сродни групи во колку бројот на студентите е помал од тој со закон пропишаниот.

2.2. Дивергентност на наставните планови

Од приложениот табеларен преглед на наставните планови на Скопскиот универзитет за учебната 1989/90 година, во очи паѓа големата шареноликост на застапеноста на јазикот на поедините факултети, која се движи од два до четири часа седмично, во време траење од два до четири семестри, како и незастапеноста на јазичната настава на некои факултети. Ова значи дека наставата на странскиот јазик на Скопскиот универзитет е препуштена на стихијата, имено, на произволната проценка на членовите на научно-наставните совети на матичните факултети за важноста на странскиот јазик во склоп на стручно-научната едукација на студентите. За ваквата состојба не е потребен коментар. Само по себе се разбира дека наставата би била поефикасна до колку фондот на часовите би бил поголем и во повеќе семестри. Но, појдувајќи од ограничениот неделен фонд на часови на севкупната настава, кој не смее да биде поголем од 30, треба да се биде реален во одредувањето на оптималниот фонд на часови за успешна реализација на програмските содржини. Сметаме дека неделниот фонд од 2+2 сосема е прифатлив. Дилемата е во бројот на семестрите и во кои семестри треба да се реализира овој фонд на часови. Дали е подобро да се воведат странскиот јазик во првиот семестар, како што е случај на поголем број на факултети на Скопскиот универзитет, кога студентите немаат ни основни познавања од научната дисциплина, што ја пореметува концепцијата на наставата на јазикот на структурата, или да се воведат странскиот јазик во третиот семестар кога дисконтинуитетот во наставата доведува до смалување на општо — јазичката компетенција на студентите, а со тоа се отежнува и реализацијата на наставата? Исто така се наметнува и прашањето за бројот на семестрите: два, четири или шест.

Сметаме дека е подобро да се почне во третиот семестар кога студентите веќе стекнале одредени знаења од соодветната научна дисциплина и кога интервалот на дисконтинуитетот

временски е релативно краток за да влијае на ретенцијата на помнењето. Исто така сметаме дека неопходниот минимум е четири семестри, со што би се овозможило пополнување на празнините од општо-јазичката компетенција на студентите во првите два семестри, што ја смалува хетерогеноста на групата и со тоа овозможува поуспешна реализација на наставата на јазикот на струката.

2.3. Дивергентност на наставните програми

Прегледот на наставните програмски содржини, што веќе постојат исто така, укажува на големата шареноликост бидејќи се во директна зависност од организацијата на наставата. Така наставниците кои се во работен однос на матичниот факултет припремаат свои наставно-програмски содржини кои ги усвојува матичниот факултет, додека пак наставниците кои се во работен однос на Филолошкиот факултет користат програмски содржини кои ги донесуваат соодветните катедри за јазик и книжевност, а ги усвојува наставно-научниот совет на Филолошкиот факултет.

2.4. Постоене на соодветен наставен материјал

Постоењето на соодветниот наставен материјал е исто така неуедначено. На некои факултети постојат соодветни учебници или скрипти, на други се користат наставни материјали од други центри во Југославија или од странство. Во поголем број случаи, во недостаток на соодветен наставен материјал, наставниците, секој според својата концепција, обезбедуваат сепарати од стручни часописи, енциклопедии, стручни учебници, весници и слично. Со промената на наставникот се менува и наставниот материјал.

Анализата на учебниците и скриптите, што веќе постојат, укажува на различната концепција на авторите за организација на наставата на јазикот на струката, како во однос на застапеноста на општо-јазичката и стручно-јазичката настава, така и во однос на методско-дидактичката обработка на материјалот.

Ова е едно од клучните прашања во наставата на јазикот на струката бидејќи кај нас сè уште не се донесени критериуми по кои би се изработувале наставни материјали. Овој проблем бара ургентно решение.

2.5. Кадровски проблеми

Доколку јазичката настава на нефилолошките факултети е во функција на струката, што значи има инструментален карактер, тогаш наставникот треба да поседува извесен квантум

на основни стручно-научни знаења од соодветната дисциплина за да може да ги реализира програмските содржини. Тоа значи дека тој не е само лингвист, туку и донекаде и „стручњак“ за соодветната дисциплина. Да се постигне ова не е лесно. Потребно е континуирано следење на популарната стручна литература, често консултирање со наставниците на матичните факултети за изборот и толкувањето на содржината на текстуралните единици, како и селектирање на соодветни методи и техники за презентација и асимилација на материјалот. Ова упатува на одредена дисциплинирана усмереност на наставникот што го олеснува поврзувањето на стручните дисциплини и формирањето на групите. Оттука и оправданоста за лоцирање на наставата во рамките на Филолошкиот факултет, каде наставниците задолжени за настава на нефилолошките факултети би се усмериле во група на сродни научни дисциплини, а не на одредени факултети. Така на пример, биохемискиот студент би ги опфатил како студентите од медицинските науки така и студентите од биологија и хемија на Природноматематичкиот факултет.

2.6. Хетерогеност на квантумот на лингвистичката компетенција на студентите

Квантумот на лингвистичката компетенција на студентите варира од година до година и од група до група.³ Овој проблем не е можно да се избегне бидејќи приемот на студентите на матичните факултети е условен од нивното познавање на соодветните научни дисциплини, а не од квантумот на лингвистичката компетенција.

Прашање е дали е подобро да се спојат неколку сродни дисциплини и од нив да се формираат групи според степенот на јазичната компетенција на студентите или да се формираат едно-дисциплинарни групи без разлика на нивната јазичка хетерогеност, а да се примени посебен пристап во наставата како што е поделбата на студентите во групи и индивидуализација на наставата. Првата алтернатива е можно да се примени само кога научните дисциплини на матичните факултети се толку сродни, што дозволуваат употреба на исти наставни материјали и кога бројот на студентите е доволно голем за да овозможи вакво формирање на групи. Другата алтернатива, за жал, во голем број случаи не може да се избегне. Ова става посебен акцент на севкупната концепција на наставата на јазикот на струката, на организацијата на часот како и на методологијата на работата.

2.7. Голем број на студенти во група

Интенцијата на општествено-политичките организации за поттикнување на студии на техничко-технолошките науки диктира лимит при приемот на студентите кој се движи од 30 на некои хуманитарни факултети до 350 на некои технички факултети. Ако се земе во предвид растечкиот тренд за масовното изучување на англискиот јазик, тогаш бројот на студентите во една група, често пати, е поголем од 100 во колку наставата се реализира во првиот и вториот семестар.⁴ Поделбата на студентите во мали групи материјално не е оправдана, а со тоа и неизводлива бидејќи СИЗ-от за насочено образование не дозволува формирање на помали групи. Од друга страна, финансирањето на групите на фиолошкиот факултет е многу поповолно. Сметаме дека треба да се изедначат овие два вида на финансирање поради сродноста на методологијата на работата. Вака, наставата со големи групи е настава од традиционален, монолошки — екс-катедарски тип.

2.8. Мотивираност на студентите

Мотивираноста на студентите директно е зависна од јазичката настава во рамките на стручните дисциплини. Често пати, студентите го поистоветуваат странскиот јазик со другите општо-образовни предмети што се одразува на нивната мотивираност за јазичката настава. За илустрација цитираме неколку одговори од анкетата: „За мене не е толку битен овој предмет во однос на другите стручни предмети кои ми се многу потребни за овој факултет.“ (Технолошко-металуршки факултет); „Не го цениме неговото значење во животот.“ (Технолошко-металуршки факултет); „Сметам дека странскиот јазик е полесен од другите дисциплини.“ (ПМФ — биологија); „Не можам да му посветам доволно внимание поради оптовареноста со други предмети.“ (ПМФ — биологија)⁴ Сметаме дека на студентите треба на самиот почеток да им се објасни инструменталниот карактер на наставата на јазикот во функцијата на струката кој има трајна вредност во сите нивни идни стручно-научни активности. Со тоа би се постигнала поголема мотивираност и ангажираност на студентите како во редовното посетување, така и во смисла на нивно поголемо активирање во процесот на реализацијата на наставата.

3. ИНТЕРДИСЦИПЛИНАРНИ ПРОБЛЕМИ

- епистемички проблеми
- логичка недоследност

- логичка непрецизност
- логичка неодреденост
- логичка неповрзаност⁵
- специфичност на вокабуларот од областа на стручна терминологија
- фреквентност на употребата на одредени „потешки“ граматички структури
- специфичности на реториката на стручниот текст

3.1. Епистемички проблеми

Епистемичките проблеми главно се од семантички карактер. Тоа се стручни термини кои се директно условени од контекстот на стручно-научната терминологија. Постојат два вида на овакви термини:

- термини кои веќе постојат во лексиката на странскиот или на мајчиниот јазик со високо конвенционална конотација, а потоа се пренесени во соодветната научна дисциплина со други чисто стручни значења како на пример: QUANTUM — количина, во физиката означува единица на топлина;
- термини кои не постојат во лексиката и на мајчиниот и на странскиот јазик и кои во голем број на случаи се изведеници од старогрчкиот или латинскиот јазик, како на пример:
EXTRATERESTIAL (EXTRA + TERESTIAL)
EXTRA = вон TERESTIAL = земјани.

Фреквентноста на примената на овие два вида на стручна терминологија во наставата на јазикот на струката го оправдува нашиот предлог за воведување на странски јазик во втората учебна година кога студентите веќе стекнале одреден квантум на стручна терминологија.

3.2. Логичка недоследност

Логичката недоследност или традиционално наречена „граматичка неправилност“ означува отстапување од правилата кај некои граматички форми, а особено кај множината на стручните зборови од старогрчко или латинско потекло. проблемот на асимилација на овие зборови е во толку поголем, доколку постои интерференција со употребата на тие зборови во мајчиниот јазик. Тенденцијата на овие зборови во англискиот јазик е да ја задржат оригиналната морфема за плурал, додека во македонскиот јазик сите овие зборови во множина

попримиле конвенционални морфеми. На пример: PHENOMENON-PHENOMENA (феномен — феномени).

3.3. Логичка непрецизност

Најдобар пример на логичка непрецизност е употребата на членот. Главно, неопределениот член има генерализирано значење, додека определениот член има дефинирано значење. Често пати овие две значења се поистоветуваат како што е случајот во следниве реченици:

— The compound is a substance of a number of elements.

— A compound is a substance of a number of elements.

Освен тоа многу стручни термини се употребуваат генерализирано без член:

— Radiant energy moves in waves.

Овој проблем уште повеќе го отежнува изучувањето на членот во англискиот јазик.

3.4. Логичка неодреденост

Најдобар пример на логичка неодреденост во англискиот јазик е употребата на предлозите. Како на пример, употребата на предлогот IN во следниве фрази:

— IN ANIMALS (кај животните)

— IN BRIEF (во кратки црти)

— IN HALF (на половина)

— IN OTHER WORDS (со други зборови)

Овој проблем е повеќе од интерлингвистички отколку интердисциплинарен карактер.

3.5. Логичка неповрзаност

Голем број на зборови во англискиот јазик имаат повеќе значења кои често пати логички се неповрзани. Кога е во прашање стручниот јазик, ваквиот вид на зборови е доста голем што претставува посебен проблем. Како на пример зборот STEM (стебло) кој во цитологијата има атрибутивно значење (зародишен), како во реченицата „Blood cells begin as stem cells in bone marrow“.

3.6. Специфичност на вокабуларот од областа на стручната терминологија

Стручно научната терминологија ја карактеризираат зборови со специфично, проширено, биферентно и полиреферентно

тно значење што претставува посебен проблем во обработката на вокабуларот.⁶ Под специфично значење на зборовите да ги издвоиме оние карактеристични обележја на термините кои имаат типично стручно научен карактер. Како на пример, зборот PRIME (прв, главен) кој во математичката синтагма PRIME NUMBER означува прост број. Бидејќи развојот на научната мисла доведува до постојана флукутација на семантиката на стручните термини, главно во смисла на стеснување или проширување на нивното значење, вакви примери има многу на број, особено во природните и техничките науки. Ова бара континуирано усовршување на наставниот материјал. Тоа, исто така, наложува наставникот да биде во чест контакт со наставниот кадар на матичниот факултет. Голем број на зборови имаат биферентно или полиферентно значење од кои едното е од областа на науката, а другото или другите се од областа на општо животното искуство. Така на пример, зборот CHARGE во физиката означува само „електричен набoj“, зборот FLOW-CHART во информатиката означува „блок дијаграм на компјутерски програм“; зборот STATE во хемијата означува „едно од четирите состојби на материјата“, додека зборот PLASMA во биологијата означува „крвна или лимфна плазма“, а во физиката „четврта состојба на материјата“.

3.7. Фреквентност на употреба на одредени „потешки“ граматички структури

Фреквентноста на употребата на одредените „потешки“ граматички структури ги опфаќа пасивот, инфинитивот, партиципиот, герундот, долгите и доста сложените именски фрази, реторичката употреба на некои конектори во параграфот и друго. Сите овие граматички единици веќе се обработувани во наставата на средното училиште. Проблемот е во тоа што или не се доволно студiously обработени или не се добро усвоени за да станат дел од регистарот на долготрајната меморија на студентите. И во едниот и во другиот случај наставникот мора повторно да ги обработи. Дилемата не е во методолошката обработка туку во концепциската обработка. Да ли е поефикасно да се изведе еден прелиминарен граматички курс, а потоа да се воведат стручни текстови или граматичките структури да се обработуваат онака како што наидуваат во текстот? Во првиот случај обработката е слична на традиционалната теоретска настава на граматиката која во добар дел е лишена од стручно текстуалната рамка. Во другиот случај често пати не е возможно да се организира обработка на граматичкиот материјал од причина што во еден текст постојат повеќе такви „тешки“ и необработени структури. Ова прашање е колку од методолошки толку и од концепциски карактер.

3.8. Реторичка анализа на научен и стручен текст

Реторичката анализа на научните и стручните текстови се состои во пронаоѓањето на:

- главната идеја на параграфот
- реторичките техники (причина и последица, временски редослед, просторен редослед, компарација, егземплификација и друго) кои што авторот ги употребува за да ги поврзе речениците кои ја развиваат главната идеја
- реторичките функции на параграфот како што се дефиницијата, класификацијата, описот и друго.

Реторичката анализа на текстови не е застапена во програмските содржини на странскиот јазик во средното образование и токму затоа треба да ѝ се посвети особено внимание за да се оспособат студентите за пишување на куси резимеа по даден стручен текст.

4. КОНЦЕПЦИСКИ ПРОБЛЕМИ

Прашањето за концепција за јазикот на струката го проследивме од достапната литература за нас, која во последните десет години е многу присутна во стручните часописи. Бугарски, Р., 1987; Ивир, В., 1987; Морис, К., 1987 и Мохан, К., 1981). Различни автори имаат различен став по ова прашање кој варира од предавање на „common core English“ не земајќи ја предвид специфичноста на струката (општо јазичката настава), до предавање на содржините на стручните предмети (настава на јазикот на струката).

За да го добиеме одговорот на ова прашање за тоа каква е состојбата на Скопскиот универзитет пред три години ги анкетиравме наставниците кои предаваат англиски, француски, германски и руски јазик на нефилолошките факултети.⁷ Резултатите од анкетата укажуваат на таква шареноликост која просто е загрижувачка: од 100% општо јазичка концепција на наставата, 100% стручно јазичка до комбинирана во сразмер 90% према 10%; 80% према 20%; 70% према 30% и 60% према 40% во полза на стручно јазичката концепција на наставата. Ваквата состојба ја рефлектира постоечката дивергентност на ставовите на лингвистите за тоа да ли е таа посебна област на јазичката настава со своите лингвистички и методолошки специфичности или тоа е општо јазичка настава со одреден

квантум на специфична терминологија во доменот на вокабуларното подрачје?

Во интерес на наставата на јазикот на нефилолошките факултети, како и да ја наречеме, која практично ги опфаќа сите студенти на Универзитетот и која за нив има суштински инструментално-функционална примена во голем број нивни стручно-научни активности, крајно време е да дадеме студиозно осмислен и аргументиран одговор на ова прашање.

БЕЛЕШКИ

¹ Закон за насочено образование.

² П. Димовска и Ф. Корнети, „Статус наставе страних језика на нематичним факултетима на Скопском универзитету“; Десет година обавезног страног језика на Свеучилишту: Резултати и проблеми, Зборник радова, Загреб 1988, 39—48.

³ Ibid.

⁴ Ibid.

⁵ П. Димовска и Ф. Корнети, „Типични грешки во наставата на јазикот на струката“, Годишен зборник на Филолошкиот факултет на Универзитетот — Скопје, Скопје 1987.

⁶ Ibid.

⁷ П. Димовска и Ф. Корнети, „Статус наставе страних језика на нематичним факултетима на Скопском универзитету“; Десет година обавезног страног језика на Свеучилишту: Резултати и проблеми, Зборник радова, Загреб 1988, 39—48.

ПРЕГЛЕД ЗА ЗАСТАПЕНОСТА НА АНГЛИСКИОТ ЈАЗИК ПО ГОДИНИ НА СТУДИИТЕ (СЕМЕСТРИ) И НЕДЕЛЕН ФОНД НА ЧАСОВИ НА ФАКУЛТЕТИТЕ ВО СКОПЈЕ

Р.бр. Факултети	I сем.	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
1. Архитектура	2	2	2	2				
2. Градежен								
3. Електро-тех.				2	2			
4. Машински			2+1	2+2				
5. ПТО								
6. Технолош. метал.			2	2				
7. Природно. математ.								
Математика			2	2				
Информатика	2	2						
Физика	2	2						
Хемија	2	2						
Биологија	2	2						
Географија			2	2				
Етнологија	2	2						

8.	Економски		2+1	2+1	2+2	2+2
9.	Правни					
10.	Новинарство	2+2	2+2	2+2	2+2	
11.	Филозофски	2	2			
12.	Безбедност и самозаштита		2+1	2+1	2+1	2+1
13.	Земјоделски		2+2	2+2	2+2	2+2
14.	Шумарски					
15.	Медицински					
16.	Фармација					
17.	Стоматолошки					
18.						
19.	Музичка умет.					
20.	Ликовна умет.		2	2	2	2
21.	Драмска умет.	2	2	2	2	

ЛИТЕРАТУРА

1. Бугарски, Р. „Језик струке измеѓу језика и струке“, Саветовање Десет година обвезног страног језика на Свеучилишту: Резултати и проблеми, Загреб, март, 1987.
2. Димовска, П. и Корнети, Ф. „Статус наставе страних језика на нема-тичним факултетима на Скопском универзитету“, Десет година обвезног страног језика на Свеучилишту: Резултати и проблеми, Зборник радова, Загреб 1988, 39—48.
3. Димовска, П. и Корнети, Ф. „Типични грешки во наставата на јазикот на струката“, Годишен зборник на Филолошкиот факултет — Скопје, Скопје 1987, 11—28.
4. Ивир, В. „Стручност стручног језика и превођење у настави“, Саветовање — Загреб, март, 1987.
5. Корнети, Ф. и Димовска, П. „Специфичности наставе језика струке“, X Саветовање савеза друштава за стране језике и књижевности СФРЈ, Загреб 1987 (во печат).
6. Крек, Л. „Струка: лингвистика, терминологија: лингвистичка“, Саветовање, Загреб, март 1987.
Problems and Potential, Forum, Vo. XXV, No. 2, April 1987.
7. Maurice, K. »The Communicative Approach and EST: Methodological Problems and Potential, Forum, Vo. XXV, No. 2, April 1987.
8. Mohan, K. »ESP, EST or EPP: What Do Our Students Need?«, Forum, Vo. XIX, No. 3, July, 1981.

Summary

In this paper the authors give a brief survey of the specific problems and dilemmas which come up in the process of teaching foreign language for special purposes on university level. Problems are analyzed from extralinguistic, interdisciplinary and conceptual points of view.

The extralinguistic problems cover the following items:

- organization of the teaching process
- divergent teaching plans
- divergent teaching programs
- appropriateness of the teaching materials
- teaching staff problems
- heterogeneous quantum of students' language competence
- the number of students in a group
- students' motivation

Interdisciplinary problems comprise:

- epistemic problems
- logical inconsistency
- logical inadequacy
- logical indefiniteness
- logical incoherency
- specific characteristics of LSP
- preference of certain »difficult« grammatical structures
- LSP rethorics

Conceptual problems pertain the domain of LSP course organization which determines the use of appropriate teaching materials, methods and techniques.

Пандора ДИМОВСКА
Д-р Верица СТАМЕНКОВА-ТРАЈКОВА

УЛОГАТА НА ЈАЗИКОТ ВО СОЦИЈАЛИЗАЦИЈА НА ЕДИНКАТА

1. ВОВЕД

Последниве дваесетина години значајно порасна интересирањето за проучување на улогата на јазикот во социјализација на единката. Со проучување на тоа прашање се бават повеќе научни дисциплини: антропологијата, социологијата, психологијата и лингвистиката.

Во 20-те и 30-те години од овој век бихејвиористички ориентирани психолози се занимавале со проучување на човековото однесување од аспект на она што може објективно да се набљудува, опишува и мери без да се земат предвид внатрешните мотиви и внатрешните механизми како детерминанти. Јазичното однесување се поистоветувало со сите други форми на однесување според Торндајковата теорија за награда и казна (дражба-реакција) која од своја страна е вградена во аудиолингвалната метода за изучување на јазици која со години имаше апсолутен примат во јазичната настава.

Во раните 60-ти години, за прв пат се истакнати индивидуалните разлики меѓу учениците како и потребата за вклучување на автентични ситуации во јазичната настава. Така, модифицираната аудиолингвална метода која се базира врз структурализмот како правец и во лингвистиката и во психологијата го дава зародишот на двете нови гранки кои во последниве две декади постигнаа голем подем како психолингвистика и социолингвистика.

Во раните 70-ти години когнитивните психолози се обидоа експериментално да докажат дека лингвистичките модели се базираат врз психолошка реалност. Она што според Чомски е вроден говорен механизам, според нив не е специфична способност за стекнување само на јазични способности, туку општо-

когнитивни и перцептивни способности кои се основа за другите интелектуални способности на единката. Со еден збор, јазикот како апстракција не може да се издвои од интелектот како што и интелектот не може да се развива и постои без јазикот. Оттука и фаворизирањето на новите лингвистички теории и пристапи во изучувањето на јазикот како што се функционално-појмовниот пристап, неонативистичката теорија, когнитивната теорија и други, сите со посебен акцент врз важноста на комуникативните функции во социокултурна интеракција.

Исто така, стана јасно дека интелектуалните способности, а со тоа и јазичните, се поттикнувани, моделирани и директно условени од средината во која дејствуваат, со што се потенцира улогата на социокултурниот фактор врз интелектот, а со тоа и врз јазикот.

Оттука произлегува дека не е можна социјализација на единката, без владеење со јазикот на средината кој е основен инструмент за пренесување на социокултурните содржини.

2. ДЕФИНИРАЊЕ НА ПОИМОТ СОЦИЈАЛИЗАЦИЈА

Антрополозите, социолозите и социолингвистите го акцентираат значењето на социјализацијата за оспособување на единката за живот во општеството. Поимот „социјализација“ го објаснуваат како процес за стекнување на знаења, вештини, навики, мотиви и ставови кои се потребни за извршување на сегашните и идни улоги на единката во општеството.

Од друга страна, според психолозите социјализацијата не е само процес за припремање на единката за живот во општествената заедница, туку и формирање на одредени карактерни особини и црти на личноста на секоја единка.

Секоја од овие научни дисциплини, поимот „социјализација“ го дефинира од свој аспект.

2.1. Антрополошки пристап

Првите студии за систематско проучување на социјализацијата потекнуваат од антрополозите, кои низ истражувања покажале дека постојат значајни разлики во однесувањето на луѓето припадници на различни општества и култури. Според нив, причината за овие разлики е во тоа што во различни култури се поставуваат и различни барања за однесување.

Механизмите со кои одредени социокултурни норми на однесување се пренесуваат на единката, член на одредена заедница, тие ги означиле како процес на социјализација. Во врска со тоа, антрополозите Малиновски, Мид, Бенедикт, Клакхон

и други како една од важните задачи на атропологијата го поставиле проучувањето на влијанието на културата, односно социокултурните содржини врз личноста. Поради тоа, во почетокот антрополозите наместо за социјализација, зборуваат за културализација, со што сакаат да нагласат дека усвојувањето на културата е основна содржина на процесот за развој на личноста.

Поаѓајќи од фактот дека во процесот на социјализација најважен момент е постапката во одгледувањето на децата, карактеристична за одредена култура, антрополозите посебно внимание му посветиле на следењето и изучувањето на начинот на одгледување на децата. Во таа смисла тие се интересирале и за јазикот како посредник меѓу културата и однесувањето, обидувајќи се да докажат дека во пренесувањето на јазикот од генерација на генерација се одвива фундаментален вид на социјализација.

Мистеријата, како беспомошното биолошко битие се развива во интелигентна единка се толкува со улогата на јазикот во регулирањето на когнитивните способности. (Лурија, 1961).

Антрополошките студии го проучуваат јазикот пред сè од физиолошки аспект.

2.2. Психолошки пристап

Според психолозите, проучувањето на социјализацијата значи истражување и утврдување „зошто“ и „како“ човекот манифестира одредени форми на однесување, посебно во врска со општествено значајни појави, што значи и истражување на тоа како доаѓа до формирање на одредени чувства, мотиви, ставови или црти на личноста како ефекти од процесот на социјализација.

Поимот социјализација на личноста психолозите го толкуваат од три аспекти: биолошки, во зависност од генотипот на личноста; социјален, кој го одредува фенотипот на личноста; и индивидуален, одреден од активноста на единката.

Психолозите го следат развојот на личноста во одредена општествена средина во зависност од биолошките (внатрешни) и социјалните (надворешни) фактори. Според нив социјализацијата значи „слоевит, сложен и стално отворен процес кој ги вклучува органското, психолошкото и социјалното созревање, менување и одржување на единката. Сложеноста на развојот на личноста се манифестира превосходно во големата разновидност на чинителите кои непосредно, во склоп на секојдневните животни ситуации, делуваат на искуството на единката, а

потоа и на самата динамика на актуелното доживување на единката.¹

Овој процес на развој односно менување на единката има адаптивна и развојна функција.

2.3. Социолошки пристап

Поимот „социјализација“ социолозите го користат за објаснување на однесувањето на припадниците на различни општествени групи. Според нив, социјализацијата овозможува релативна стабилност на односите во општеството, бидејќи со процесот на социјализација кај луѓето се формира состојба на општествена свест или социјален карактер кој обезбедува одржување на одредени општествени односи.

Социолозите како и антрополозите се интересираат за зависноста на начинот на одгледување на децата од класната припадност и социјалната структура. Така Фром (1963) истакнува дека улогата на социјализацијата е да создаде потреба кај единката за вклопување во постојниот општествен систем со цел да обезбеди одржување и развивање на системот.

2.4. Социолингвистички пристап

Социолингвистите го толкуваат поимот „социјализација“ од аспект на социјалниот идентитет, социјалните интеракции, социјалното однесување и превосходно, улогата на јазикот и неговите правила во тие процеси. Социјализацијата е „процес на усвојување на правилата за социјално однесување, кој е одреден од авторитетни личности и институции.“²

Лингвистичките промени се проучуваат во корелација со општествениот систем и интересите кои преовладуваат во него. Така Бернштајн, поимот „социјализација“ го дефинира како „процес со кој биолошкото е трансформирано во специфично културно битие. Оттука, следи дека процесот на социјализација е сложен, контролиран процес со кој кај детето се поттикнува посебна морална, сознајна и афективна свесност, на која ѝ се дава специфична форма и содржина“. (превод наши)³

Социолингвистите, процесот на социјализација го третираат од аспект на вербалниот инструмент на социјализација — јазикот. Социјализацијата не е можна без вербална интеракција меѓу единките во одредена општествена заедница. Според Хајмз (1971) социјализацијата на единката е условена од нејзината јазична компетенција.

¹ Хавелка (1988:3).

² Дитмар (1976:8).

³ Бернштајн (1971:15).

Позната е Салир-Ворфовата хипотеза за лингвистичка релативност, според која детето во процесот на социјализација не го учи јазикот само како средство за искажување на своите мисли и идеи, туку и како стимулатор на мислењето. (Салир, 1929).

Ворф (1956) смета дека граматичките категории на јазикот влијаат врз когнитивните категории бидејќи јазикот на одредена заедница е важен фактор за доживување на поимите и настаните. Улогата на јазикот во развојот на когнитивните способности е често пати пренагласена во социолингвистичките студии.

Проучувајќи го процесот на социјализација како процес по пат на кој членовите на општеството усвојуваат форми на однесување карактеристични за културата на која и припаѓаат, некои автори (Стоцел, 1963; Олпорт, 1968) наместо поимот социјализација го употребуваат поимот културализација. Културализацијата не би требало да се поистоветува со социјализацијата која денотира пошироко поле на делување на бројни фактори.

Културата е основен извор на социјализација, бидејќи ја определува нејзината содржина која се пренесува преку вербалниот канал — јазикот — како инструмент на социјализација. Оттука произлегува дека развојот на јазикот е контролиран и стимулиран од развојот на социокултурните процеси во одредена општествена заедница.

Јазикот, мислењето и другите когнитивни процеси во голема мера зависат од културата и условите за живот во одредена општествена заедница.

3. СОЦИОЛИНГВИСТИКА И СОЦИЈАЛИЗАЦИЈА

Терминот „социолингвистика“ прв го употреби Кјури (според Вилиамсон и Берк, 1971) во 1952 год., со намера да ги поттикне истражувањата меѓу говорното однесување и социјалниот статус на единките. Овие истражувања, десет години подоцна, во СССР ги врши Ленцек а во САД Хајмз, според кој социолингвистичките студии се примарно антрополошки. Во 1964 година одржана е првата конференција за социолингвистика на Калифорнискиот универзитет во Лос Анџелос. Од тој датум започнува и подемът на оваа научна дисциплина која во последнава декада го достигна својот зенит.

Развитокот на социолингвистичката теорија, особено во земјите со минорни етнички групи, е мотивиран најмногу од социополитички причини. Имено, намерата е да им се помогне на училиштата, со внимателно планирање, да ги интегрираат различните лингвистички минорни групи во монолингвалната

општествена заедница. Ова, според нив, води кон „неутрализирање на потенцијално експлозивниот и кон системот одбивачки карактер на лингвистички минорните групи, со образовни средства кои ќе ги коригираат нивните девијантни говорни форми“ (прев. наш)⁴ и на тој начин ќе ја стимулираат позитивната социјализација на единката. Значи, уште од самиот почеток, може да се забележи дека основната задача на социолингвистичките истражувања е да се изнајдат форми и содржини, со кои преку јазикот како инструмент на трансмисија ќе се развива когницијата и ќе се социјализира единката.

Социолингвистиката како посебна гранка на лингвистиката проучува повеќе проблеми меѓу кои поважни се: социјалната улога на јазикот (социологија на говорот), етнографијата на говорот, влијанието на социјално важните разлики меѓу единките врз нивниот говор и улогата на јазикот во социјализација на единката.

Социјалната улога на јазикот, Бернштајн ја нарекува „нај-мала социјална единица преку која се пренесуваат различни говорни кодови; во исто време говорните кодови се оние кои ги генерираат социјалните улоги“. (прев. наш)⁵

Етнографијата на говорот ја проучува врската меѓу социјалната ситуација и јазикот. Таа се занимава со проучување на детални јазични форми и содржини во реални животни ситуации. Нејзиниот придонес во појмовно-комуникативниот пристап во наставата на странски јазици е особено голем бидејќи ја проучува поврзаноста меѓу јазикот и автентичните фреквентни животни ситуации, ја акцентира функционалната важност на јазикот за вербална интеракција и детално го анализира стандардниот јазик на фонолошко, морфосинтактичко и лексичко ниво.

Влијанието на социјално важните разлики меѓу единките врз нивниот говор се проучува од аспект на социоекономскиот статус на припадниците од едно јазично подрачје. Социолингвистичките студии од Западна Европа и САД ги потенцираат разликите во вербалниот исказ во согласност со класната припадност. Позната е Бернштајновата дефицитна хипотеза според која, јазикот на припадниците од пониска социјална класа е поограничен (дефицитен) во својата компетенција, од јазикот на припадниците од средната и повисоката социјална класа. Од друга страна, испитувањата во нашата земја и во земјите од Источна Европа овие разлики ги третираат од аспект на образованието на родителите и социоекономскиот статус на семејството. Нашата студија (1988) за зависноста на вербалните спо-

⁴ Дитмар (1971:129).

⁵ Бернштајн (1971:18).

собности од социоекономскиот статус на испитаниците го потврди постоењето на овие разлики.

Проучувањето на улогата на јазикот во социјализација на личноста, покажува подем во последните 20-на години помалку од лингвистички, а повеќе од социолингвистички причини особено во општествени заедници во кои постојат минорни етнички групи или националности. Јазикот како инструмент за социјализација на личноста претставува врска меѓу културата на одредена општествена средина и однесувањето на припадниците на таа средина. Според тоа, јазикот е основен белег за разликите меѓу различни култури. Тој не е, и не може да биде статичен, туку со промените во општеството, науката и културата, постојано се проширува, дополнува и видоизменува на фонолошко, морфосинтаксичко и во најголема мерка, на лексичко ниво. Доколку јазикот, кој според психолозите е инструмент на мислата, не ги следи социокултурните промени како и новите научни артефакти, не е можна успешна социјализација на единката, односно нејзино вклопување во општествената заедница.

Сметаме дека социјализацијата на единката, од аспект на јазикот како инструмент на социјализација можеме да ја поделиме во три етапи: (1) почетна социјализација во која мајчиниот јазик е единствен инструмент за трансмисија на вербалните пораки; (2) развојна или прогресивна социјализација, во која мајчиниот јазик останува како примарен инструмент на трансмисија, доколку јазикот на единката е и официјален јазик на општествената заедница; во спротивно зборуваме за јазикот како секундарен инструмент за социјализација; и (3) меѓународна социјализација или интернационализација, во која еден светски јазик има улога на терцијален инструмент за вклопување на личноста надвор од рамките на нејзината општествена заедница.

4. ЈАЗИКОТ КАКО ИНСТРУМЕНТ ЗА СОЦИЈАЛИЗАЦИЈА НА ЕДИНКАТА

4.1. Примарна или почетна социјализација

Според психолозите, социјализацијата на единката започнува уште со самото раѓање. Првиот агенс на социјализација е семејството во кое мајката игра примарна улога. Првиот инструмент за социјализација е сензорниот апарат кој ги воспоставува почетните врски меѓу бебето и непосредната околина. Првиот јазик мајчиниот јазик, во почетокот врши едностраната трансмисија на информации кои ѝ помагаат на единката да

ја развие когницијата. Почетната комуникација е на релација вербален стимуланс — невербален одговор. Со развитокот на говорниот механизам, односно откако детето ќе ја совлада фонологијата на мајчиниот јазик и доволно ќе ја развие когницијата за да може да го поврзува звукот со поимот, а поимот со предметот или дејствието, јазикот станува инструмент на двонасочна комуникација. Сега тој има важна дихотомна улога: да ги поттикне мисловните процеси кои го стимулираат побрзиот развој на когницијата и да ја социјализира единката во непосредната примарна околина — семејството. Значи семејството, особено мајката, има превосходно значење за правилната почетна социјализација на детето, бидејќи уште во оваа фаза почнува формирањето на фенотипот на личноста. Фројд не вели попусто дека детето е татко на човекот. Бројни фактори, играат важна улога во оваа фаза на социјализација од кои посебно би ги издвоиле: карактерот и образованието на мајката, авторитетот на таткото, условите на живеење и атмосферата во семејството, присуството на постари братчиња или сестричиња, отвореноста на домот кон посетители, особено оние со деца од иста или постара возраст, и бројни други минорни фактори.

Оваа фаза е наречена имитаторска, директивна и инструментална бидејќи детето ги прима поимите онака како што се претставени од оние кои за него имаат апсолутен авторитет — родителите. Почетниот јазик на детето, како пренесувач на поимите, по форма и содржина е идентичен со јазикот на семејството. Според тоа и ставот кон светот што го опкружува е оној на членовите од семејството. Затоа во средини каде што има чести неслагања меѓу родителите, процесот на социјализација е многу побавен, бидејќи детето не може да ги процени разликите и да завземе свој личен став; а доколку тоа го направи, најчесто интуитивно, изборот паѓа на мајката. Во најголем број случаи децата од вакви семејства се или интровертни или агресивни. И едните и другите тешко можат позитивно да се социјализираат.

4.2. Развојна или прогресивна социјализација

Според психолозите, детето на возраст од три години има потреба од проширување на контактите надвор од семејството особено со свои врсници. Значи, започнува периодот на поширока социјализација. Во моментот кога детето излегува од кругот на семејството и воспоставува контакти со пошироката општествена заедница преку агенсите: градинка, забавиште, училиште, пионерски и младински организации, библиотеки, инсти-

туции за одмор и рекреација и подоцна факултетот и работната организација, зборуваме за развојна или прогресивна социјализација. Во овој случај, јазикот може да биде примарен или секундарен инструмент за социјализација. Кога мајчиниот јазик е официјален јазик на општествената заедница, зборуваме за примарен инструмент; кога мајчиниот јазик не е јазик на општествената заедница, зборуваме за секундарен инструмент. Оваа дистинкција меѓу примарен и секундарен инструмент е многу важна од следните причини.

Владеенето со еден јазик е условено од развиеноста на вербалните способности кои се интелектуални способности. Јазикот од друга страна, како што веќе рековме, во процесот на социјализацијата ги пренесува и културните, научните и цивилизациските вредности на соодветната општествена заедница. Нашата студија за развиеноста на вербалните способности кај испитаниците од различни националности (1988) покажа дека постојат значајни разлики меѓу испитаниците Македонци и испитаниците Албанци и Турци во прилог на испитаниците Македонци. Разликите се резултат на социјалниот статус на испитаниците Албанци и Турци во прилог на испитаниците елементи: образованието на родителите, вработеноста на мајката, бројот на членови во семејството и условите на живеење. Прашалникот по кој го одредивме социјалниот статус на испитаниците покажа големо непознавање на македонскиот јазик особено кај испитаниците Албанци, посебно кај оние од руралните средини.⁶

Во фазата на прогресивна социјализација, единките чиј мајчин јазик е јазикот на општествената заедница се во привилегирана положба, бидејќи преминот од една етапа во друга тече нормално. Детето само ги проширува, дополнува и продолбочува поимите за светот што го опкружува, служејќи се при тоа со истиот јазик како средство на трансмисија. Единките, чии мајчин јазик не е јазикот на општествената заедница често пати се соочени со одредени конфликтни ситуации. Како прво, детето треба да научи да се служи со друг јазик ако сака да комуницира надвор од својата етничка група. Доколку образовниот систем од самиот почеток не му обезбеди услови за стекнување на задоволителна компетенција во јазикот на општествената заедница и ако нема бројни секојдневни контакти со изворните говорници на тој јазик, детето никогаш нема да ја достигне јазичната компетенција на изворните говорници што автоматски го става во подредена положба особено за време на студиите и при вработувањето.

Друга конфликтна ситуација, се разликите во културните и цивилизациски вредности на двата етноса. Доколку овие раз-

⁶ Стаменкова — Димовска (1988:494).

лики се поголеми, дотолку конфликтот е поголем и обратно. Зошто е тоа така? Додека детето живее во рамките на својата етничка група тоа се учи да ги цени и да живее по нејзините социјални норми, обичаи, традиции и културни вредности. Кога ќе излезе надвор од рамките на својот етнос, и ќе се вклучи во пошироката општествена заедница, спознава дека постојат и други социјални норми, обичаи, традиции и културни вредности кои може да бидат во согласност со оние на неговиот етнос, но многу често и во спротивност со нив. Во првиот случај, процесот на социјализација е нормален и неконфликтен. Во вториот случај, тој е побавен и проследен со внатрешни конфликти. Овде, од огромна важност е улогата на сите општествено политички организации, а посебно улогата на образовниот систем. Целта на образованието треба да биде двонасочна: од една страна да ги развива чувствата на самобитност и самодостойнство, да ги негува обичаите, традициите и културните вредности на етносот, а од друга страна, да ѝ помогне на единката успешно да се вклопи во пошироката општествена заедница со тоа што ќе ја научи да живее по утврдените социјални норми, да ги сфати и респектира нејзините културни и цивилизациски вредности и да ѝ овозможи рамноправно вклучување во севкупниот живот на општеството. Сето ова не е можно, доколку единката не владее добро со јазикот на средината. Оттука и превосходната улога на јазикот во социјализација на единката. Доколку овие конфликти не се пребродат, тие најчесто преминуваат во социополитички конфликти кои имаат несогледливо штетни последици како за единката така и за целата општествена заедница.

4.3. Меѓународна социјализација или интернационализација

Јазикот на еден народ е интегрален дел од неговата цивилизација и култура. Цивилизацијата и културата ги отсликуваат минатите и сегашните сваќања, ставови, обичаи, традиции, достигнувања, верувања итн. Не е можно следење, вреднување и применување на научните дострели на еден народ без да се владее со неговиот јазик. Сегашниот мошне актуелен општо-југословенски тренд за вклопување на нашата земја во европските интеграциски процеси е незамислив без познавање на најмалку еден светски јазик. Овој светски јазик е терцијален инструмент во интернационализацијата на личноста, односно нејзино запознавање со други научни, цивилизациски и културни вредности и вклопување во други општествени заедници. Оттука и енормната важност на светскиот јазик во образовниот процес. За жал, моментната состојба во нашава република не е воопшто задоволителна. Имено, во средното

образование каде целта на наставата по странски јазик е општообразовна, драстично е намален фондот на часовите, особено кај техничките насоки.

Во високото образование, каде што целта на наставата по странски јазик е главно во функција на соодветната струка, состојбата е уште полоша. На голем број факултети на Скопскиот универзитет странскиот јазик не е застапен. Таму каде што е, има дивергентност во бројот на семестрите и фондот на часовите. Крајно време е Филолошкиот факултет, на кого му е дозначена матичност за овој вид настава, да превземе чекори наставата по странски јазици на Скопскиот универзитет да добие ист третман со наставата по другите стручно-научни дисциплини, што во рамките на она што е погоре изнесено, е научно, општествено, економски и политички оправдано.

Според тоа, интернационализацијата на личноста преку странскиот јазик како терцијален инструмент е двонасочна. Прво, со стекнување јазична компетенција единката може да се запознае со општо-цивилизационските, културни и општествени вредности на земјата или земјите со чии јазик владее. Нејзината когнитивна способност за резонирање, заклучување и донесување одлуки ѝ овозможува да завземе правилен став кон тие вредности, не потценувајќи ги вредностите на својата земја, туку напротив, задржувајќи го својот национален идентитет и ентитет.

Второ, преку јазичната настава во функција на струката единката се оспособува да ги следи научно-истражувачките иновации во земјите со поразвиена технологија, да ги применува светските научни дострели во пракса и да ја унапредува научно-истражувачката и инвентивна активност во својата средина. Само на овој начин е можен научен, цивилизационски и културен прогрес на една општествена заедница. Само на овој начин е можно вклопување во европските интеграциски процеси.

5. ЗАКЛУЧОК

Поимот „социјализација на единката“ значи оспособување на единката за вклопување и живеење во општествената заедница. Фактори на социјализација се изворите, агенсите и инструментите. Како извори на социјализација се земаат културата, општествениот систем и структура. Агенси на социјализацијата се семејството, градинката, училиштето, врсниците, институциите за општествени активности и рекреација, рабоните организации итн. Инструмент на социјализацијата е јазикот.

Првиот јазик, мајчиниот јазик, е примарен инструмент. Доколку официјалниот јазик на општествената заедница не е ист со мајчиниот јазик, зборуваме за јазикот како секундарен

инструмент. Кога единката ќе излезе од рамките на својата општествена заедница, зборуваме за еден светски јазик како терцијален инструмент.

Постојат три етапи на социјализација на единката: примарна или почетна, развојна или прогресивна и интернационална или интернационализација на единката.

Примарната социјализација започнува со раѓањето на детето, условена е од првите когнитивни процеси, лоцирана е во потесното семејство, стимулирана е од членовите на семејството и реализирана е преку мајчиниот јазик како примарен инструмент за социјализација. Формата и содржната на јазикот на детето се копија на оние од членовите од неговото семејство, особено од мајката. Затоа оваа етапа може да ја наречеме и имитаторска, директивна и инструментална. Односите во семејството имаат пресудна улога во ефикасноста на социјалниот интеграциски процес. Конфликтни семејни состојби резултираат во успорување на овој процес, бидејќи директно дејствуваат врз фенотипот на личноста. Имено, тие најчесто се причина за формирање на интровертни или агресивни личности.

Развојната социјализација започнува со излегување на детето надвор од кругот на потесното семејство и трае до крајот на животот; условена е од интелектот и фенотипот на личноста; лоцирана е во сите пори на општествената заедница; стимулирана е од образовниот систем, социокултурните, стручно-научните и општествено политичките институции; и реализирана е преку официјалниот јазик на општествената заедница. Доколку овој јазик не е мајчин јазик на единката, тој се користи како секундарен инструмент за социјализација. Единката треба да стекне задоволителна компетенција во јазикот на општествената заедница ако сака да се вклопи во нејзиниот сèвкупен живот односно да се социјализира, да ги прошири своите видици и да ги развива своите интелектуални способности. Во спротивно, единката е ставена во инфериорна положба која од своја страна провоцира фрустрација, резигнираност или агресивност, што често пати иницира конфликтни социополитички ситуации кои се подеднакво штетни и за единката и за општествената заедница. Улогата на образовниот систем во оваа етапа е од превосходна важност.

Меѓународната социјализација значи излегување од рамките на сопствената заедница и запознавање со стручно-научните дострели и цивилизациско-културните вредности на други општествени заедници. Светскиот јазик се користи како терцијален инструмент за социјализација. Јазичната компетенција се стекнува преку образовниот систем. Оттука и одговорноста на Филолошкиот факултет за организирање на овој вид настава на универзитетски ниво. Целта на наставата е од една страна

да ја развива општојазичната компетенција а од друга страна да ја примени таа компетенција во функција на научните дисциплини. При тоа, треба да се развие позитивен однос кон цивилизациските и културните вредности на другите земји не нарушувајќи го самореспектот и самодостоењството на единката, односно, негувајќи го нејзиниот личен и национален ентитет.

ЛИТЕРАТУРА

1. Allport, G. W.: »Historical Background of Modern Social Psychology«. *The handbook of Social Psychology*, Sec. Ed. Vol. 1, 1968, 1—80.
2. Benedict, R.: *Patterns of Culture*. Houghton Mifflin, Boston, 1934.
3. Bernstein, B.: »Social Class, Language and Socialization«. *Current Trends in Linguistics* 12, 1971.
4. Dittmar, N.: *Sociolinguistics: A critical survey of theory and application*. Edward Arnold, 1976.
5. From, E.: *Zdravo društvo*. Rad, Beograd, 1963.
6. Havelka, N.: *Psihološke osnove grupnog rada u vaspitanju i obrazovanju*. Naučna knjiga, Beograd, 1988.
7. Hymes, D.: *Pidginization and Creolization of languages*. Cambridge, 1971.
8. Luria, A. R.: *The Role of Speech in the Regulation of Normal and Abnormal Behaviour*, Pergamon Press, London, 1961.
9. Mead, M.: *Growing Up in New Guinea*. Morrow, New York, 1930
10. Sapir, E.: »The Status of Linguistics as a Science«. *Language* 5, str. 207—214, 1929.
11. Stoetzel, J.: *La psychologie sociale*. Flammarion, Paris, 1963.
12. Trajkova, V. i Dimovska, P.: »Socijalnata sredina i nacionalnata pripadnost kako faktori za razvoj na verbalnite sposobnosti za sovladuvanje na angliskiot jazik«. *Zbornik na трудови*, Ljubljana, str. 491—499, 1988.
13. Williamson, J. V. i Burke, V. M.: *A various language: perspectives on American dialects*. New York, 1971.
14. Whorf, B. L.: *Language, Thought and Reality: Selected Writings of Benjamin Lee Whorf*. J. B. Carroll, New York, 1956.

Summary

Socialization is a process whereby a child acquires a specific cultural identity and learns how to respond to such an identity. The agencies of socialization are the family, the peer group, the school, other community institutions and the work. The language serves as an instrument by which civilizational and cultural values are transmitted in the process of socialization.

Anthropological, psychological, sociological and psycholinguistic definitions of the term »socialization« are given.

A brief review of the genesis of sociolinguistics is followed by four important fields of sociolinguistic studies: sociology of language, ethnography of speech, the influence of the socially important differences among individuals on their speech forms and contents, and the role of language in the process of socialization.

We distinguish three stages of socialization: primary or initial, in which the family is the agency and the mother tongue the primary instrument; developing or progressive, in which the agencies are the institutions of the community, the most important of which is the school, and the language is either a primary instrument or, in the case of minor ethnic groups, a secondary instrument; and international socialization or internationalization, in which the sources are the cultures of other countries and a world language is a tertiary instrument.

The important role of language in all three stages is explained.

Лилјана МИНОВА-ЃУРКОВА

СИСТЕМОТ НА СВРЗУВАЧКИТЕ СРЕДСТВА ВО ТЕКСТОТ „БОГОМИЛИТЕ“ ОД КОСТА РАЦИН

Во овој прилог ќе биде направен обид да се утврди системот од сврзници и сврзувачки зборови употребени во македонскиот текст на расправата под наслов „Богомилите“ од Коста Рацин, објавена во списанието „Македонски јазик“ (I и II година) од Ѓорѓи Шоптрајанов. Овој краток текст на Рацин заслужува внимание и подробна анализа, меѓу другото и од јазична гледна точка.

Текстот, како што наведува Ѓ. Шоптрајанов¹, настанал кон крајот на 1939 година, како резултат на сериозното интересирање на Рацин за македонската историја, а како непосреден повод за него се наведува предавањето на проф. Н. Вулиќ, одржано во Српскиот културен клуб во Белград, под наслов „Јужна Србија или Македонија“, за што известуваат на 16. XI 1939 година неколку белградски весници.

Впрочем, Рацин го споменува Н. Вулиќ кон крајот на расправата, и тоа на следниот начин: *Туку, сакаме да кажеме, кога некој Вулич или Балугџич... ќе не праша: Ами каму ви цареви и кралеви и тапија за земјата македонска? — да му речеме: еве ни го дедо Богомил!*

Македонската верзија на расправата „Богомилите“, која, како што е познато, се разликува и содржински од оние напишани на српски јазик, на дело и непосредно го покажува ставот на Рацин спрема прашањето за македонскиот јазик, неколку години пред неговото кодифицирање. Неа ја посматраме од повеќе страни и тоа, на прво место со оглед на статусот на македонскиот јазик во периодот на нејзиното настанување, т.е. целосното негово негирање во тоа време. Сепак, Рацин успеал да се запознава со некои од обидите за пишување на македонски, како што се некои текстови од К. П. Мисирков и сл.

¹ Ѓорѓи Шоптрајанов, Македонскиот текст на „Богомилите“ од Рацин, Македонски јазик, Скопје 1950, год. I стр. 185.

Како најважни фактори што му даваат печат на јазичниот израз на Рацин можеме да ги наведеме: неговиот роден говор, велешкиот, кој е еден од централните македонски говори, како и неговото одлично познавање на народното творештво и со самото тоа — на народниот јазик. Од друга страна, познато е дека Рацин одлично ги познавал српскиот и бугарскиот јазик. Уште повеќе, со своето творештво на првиот од наведените јазици, Рацин покажува не само познавање туку и совршено активно владеење.

На крајот, при набројувањето на факторите што се од значење за македонскиот јазичен израз на Рацин, одделно внимание заслужува карактерот на текстот „Богомилите“ и неговата тема. Тие, на свој начин, се одразуваат на јазичните особености, па и на изборот на сврзувачките средства.

Нема сомнение дека Рацин, и при изборот на сврзниците и сврзувачките зборови, се нашол пред повеќе проблеми што ги решавал повеќе или помалку успешно и на свој начин.

Така, во рамките на паратаксата, како составни ги среќаваме сврзниците: *и, па, та*. Сврзникот *и*, како што е познато, може да поврзе какви било две содржини, две дел-реченици, макар што е јасно дека тоа „какви било“ има ограничувања во таа смисла што содржините мораат да бидат на некој начин (тематски, со оглед на просторот и на времето итн.) поврзани, на пример: *Тиа се соживеале со народната душа, убаво ги разбрале нимните потреби, и со своата нова наука силно го исплашиле стариот свет...; ... тоа ги мина рамките на една верска секта и се рашири како народно...; Богомилството, дедо Богомил — тоа се наше големо културно имовиње, и нашата борба треба да оди по најздравите стапки и по вечните патишта на тија наши славни лугје!; Вашите цареви и кралеви владееја над нашата земја со крв и гнасоти, и вашата тапија над земјата македонска е и така крвава и гнасна; Тоа си беше производ на своето време и си остана со него итн.* Во развиените реченични конструкции со кои се карактеризира Рациновиот текст, го среќаваме сврзникот *и* при поврзување на зависни дел-реченици и да-конструкции, на пример: *Ако сите цркви и сите вери учеа дека има небесен живот и со тоа служеа на онија што на човеците им го отимаја земниот, богомилите у верска форма рекова една крајно спротивверска истина: нема задгробен живот, ами целта на човечкиот живот е да се бори со злото и доближуе до вечната истина* (овде би се очекувало повторување на партикулата-сврзник *да* и на по-

вратната замена се); *Човек требало да ја слуша црквата што му заповедува и по неја да се влада* и сл. Не се ретки случаите сврзникот и да го сретнеме употребен зад пауза. Всушност, во текстот „Богомилите“ има голем број случаи на употреба на сврзници пред сè на паратаксата, но и на хипотаксата — зад пауза. За ваквата употреба на сврзниците, во соодветната стручна литература се изразува мислење дека тие многу им се приближуваат на партикулите за засилување. Еве неколку примери со сврзникот *и*: *Има ли погениална мисла от оваја? И може ли денеска да ја наследи таја истина друг некој, освен пролетаријатот?; Оти нема борба, нема победа во таја борба, ако нема и вера ... да ќе триумфира доброто над злото! И да е целта на истината да се доближуе до бога ...; На сите народни верувања ... богомилството им даде еден разумен вид. И може би со това ... богомилството даде нов поток на човечката мисла* итн. Сврзникот и поврзува, природно, и одделни реченични членови, пред сè именски синтагми: *... инаквите историски течения — заробуење пот Турците и запирање на економското развитие, не дозволиа да се развие и онаја класа, каде богомилството стана силна идеологија; Но на Запад, по италијанските и јужнофранцуските градчиња, се разви новата класа и сл. На крајот, и се јавува и како партикула за засилување: Но и победата дојде ...; Ние, Македонциве, по патот на дедо Богомил, по мислата на неговата вечна борба, по трагот на неговата силна вера — ќе си ја дочекаме и нашата зора!; Богомилите ... биле и први славјански народни книжовници* итн.

Тематската поврзаност на содржините на дел-речениците сврзани со *и*, особено ако се работи за последователност во време, доведува до воспоставување причинско-последичен однос меѓу нив, однос што е далеку позабележителен во составните независносложени реченици со сврзниците *па* и *та*. Во овој текст Рацин покажува поголема наклонетост кон сврзникот *та*, а *па* го употребува повеќе како партикула-сврзник, наспрема современата состојба во нашиот јазик, за која е карактеристична употребата на *па* како неутрален и често употребуван составен сврзник со нијанса на последичност, а *та* веќе се одликува со стилска обоеност и повеќе се јавува како партикула-сврзник. На прво место ќе ги наведеме примерите со *та*, од кои може да се забележи дека кај Рацин *та* понекогаш, меѓу другото, навлегува во сферата на употребата на *а*. Еве неколку примери: *Феодалите силно ја уредиа христијанската црква која учеше дека само таја е исполнител на вољата на бога на земјата, та сè што учеше таја — требеше да се смета како да е божија дума; ... земниот цар лесно ја уреди работата, та сичко што правеше он да испаѓа како да е наредено от тој што е на небе; Таквиа свет учеа дека сè това на-*

правил *ѓаволот*, та со тоа тија веруеја дека светов е создаден од бога и *ѓавола*...; Таја критика почнала со дуалистичкото учење..., та после кај богомилите станала и општо социјална критика; Тој прати свои нарочни лугје да го изучат државното уредуење..., та после да ја уреди и својата држава така.

Преминуваме на сврзникот *па*, кој кај Рацин и во рамките на една сложена реченица, како и зад пауза, може да се окарактеризира како партикула-сврзник: *И заре можело тој бог да ги милуе и сиромасите и силниците, па билим тој и да ги дал тија силници?*; *Вечна е мислата за вечната борба и идејата на сѐ поголема победа на доброто над злото, па се разбрало тоа во мистична ели во денешна научна форма!*; ... и таја почна да прави цркви и манастири, а феодалите да им давајат земји... *Па се засили и феудалната аристократија.*

Во групата на разделните сврзници, од можните варијанти: *ниту — ниту*; *нити — нити* и *ни — ни*, Рацин во овој текст се определува за *ни — ни*, при тоа поврзувајќи реченични членови и именски синтагми, а не дел-реченици, на пример: ... *не треба да има ни цркви, ни крстови, ни звонци, ни камбани*; ... *на светов не треба да има ни господари ни риби*...

За воведување алтернатива, Рацин ги употребува: литературното или и дијалектното *ели*, и тоа како за поврзување дел-реченици така и за поврзување именски синтагми: *И да е целта на истината да се доближуе до бога — како што учеја некогаш богомилите — ели како што учи денешна науката*; ... веруеја дека светов е создаден од бога и *ѓавола* или по широко означено, во светов владееат и се борат вечно едно со друго — доброто и злото; *давале дожд ели град, слнце или зимо итн.*; ... *во мистична ели во денешна научна форма*...; ... *кога некој Вулич ели Балугѓич, ели некое нимно копиле, ќе земе некоа надуена поза и ќе не праша... да му речеме: еве ни го дедо Богомил!*

Од паратакситичките сврзници најинтересни се тие што се јавуваат во спротивните независносложени реченици. Меѓу нив, како што е познато, се изделува сврзникот *а*, за кој е утврдено дека не поврзува само дел-реченици меѓу кои има спротивен однос, туку, далеку почесто, се јавува меѓу дел-реченици меѓу кои има однос на сопоставување и однос на надворзување². Всушност, и текстот што го анализираме покажува дека сврзникот *а* во македонскиот јазик доаѓа како средство за директно изразување на т.н. конјункција на различното, па овде можеме да наведеме само примери со сопоставување и надоврзување: *Богомилството никна и се разви во Македонија а не-*

² Лилјана Минова — Гуркова, Речениците со сврзникот *а* во македонскиот литературен јазик. Годишен зборник на Филолошкиот факултет, Скопје 1981, стр. 105—112.

говиот водач и организатор, поп Богомил, беше и сам Македонец; ... тој денеска стои на научна а богомилството си стоеше на религиозна основа; Чунки ништо не бивало без бога, а тој им се јавуел на човеците преку светците; Стана нужда от една јака феодална држава, а таја... требеше да се објасни со една нова наука...; ... тој бил олицетворение на истината, а таја се навогја во искреноста и чистата човечка мисла и сл. Надоврзувањето како тип синтаксичка врска најлесно се препознава по присуството на анафорска замена што се јавува во втората дел-реченица, зад сврзникот *а*. Ваквите реченици, како што е познато,³ со замената на *а* и на анафорската замена, земени заедно, со релативни сврзувачки зборови, преминуваат во нерестриктивни релативни реченици, на пример: *Чунки ништо не бивало без бога, кој им се јавуел на човеците преку светците.*

Од т.н. вистински спротивни сврзници, т.е. сврзници што можат да поврзат различни типови спротивни дел-реченици, Рацин се определува за литературниот сврзник *но*, сврзник што ѝ го должиме на нашата писмена традиција. Еве неколку примери: *Тогај знаеле само за некои богови што владееле во природата... но не знаеле и не сакале да знајат за таквиа богови што им се мешале во социјалниот живот; Богомилството си беше религиозно течение, но мездрето му беше социјално; Само кога таква мисла мисли, се јавуе бог на човека, но штом мислата човечка е заплетена со земни и материјални работи — престануела да биде божја; На тија свои собранија они ја развивале својата наука, но нема место овдека да ја изложуеме...; Првите христијански учители... го преведоа Св. писмо и други книги, но со нив ги преведоа и државните и правни закони на Византија и сл.*

Како синоним на *но* се јавува турската заемка *ама*, карактеристична за народниот јазичен израз. Овде ќе наведеме еден пример од кој ќе се види дека овој сврзник не му бил непознат на Рацин. Инаку, во примерот, *ама* не воведува дел-реченица, туку именска синтагма. *И затоа во народната душа најдова голем прием оние источни легенди и басни на манихеите, кај што беше проткано и дуалистичкото учение, ама и едно по блиску до памет објаснение за светските работи.*

Како што е познато, денес, во разговорниот јазик, а оттаму и во она што треба да биде говорна варијанта на литературниот јазичен израз, на местото на овие два сврзника се јавува *али*, преземено од српскохрватскиот јазик. Со оглед на сè, би можеле да го очекуваме овој сврзник и во расправата „Богомилите“, но тој овде не се среќава.

³ Лилјана Минова — Ѓуркова, Повторување — анафора — релативизација, Литературен збор, Скопје 1988, XXX/1, стр. 55—58.

Како специјализирани, се јавуваат спротивните сврзници туку и ами. Нивни најприроден контекст се речениците од типот: Не важи А, туку/ами важи Б. Рацин во својот текст го употребува само сврзникот ами, на пример: *При сè тоа, богомилството не никна после една економска културна критика на феодализмот, ами се јави преку критиките на верските догми; Товореле дека причеста не е по заповед божја, не е тело и дух божји, ами, викале, (дека е) „просто брашно и вода“ и „сок от винова лоза“; ... и самите богомили немале никаков напишан програм за своето уредување, ами сакале да се живее просто по старохристијански; ... на светов не требе да има ни господари на роби, ами тој треба да се уреди така да сите бидат равноправни; ... нема задгробен живот, ами целта на човечкиот живот е да се бори со злото итн.* Како што може да се забележи и од вториот од наведените примери, со сврзникот ами Рацин воведува и именски синтагми, при што можеме да зборуваме за различни видови елипса, на пример: *Викале, тија што се на ним (иконите) не се светци ами прости човеци; Учеле, дека Исус Христос не бил роден от никаква богородица, ами от проста жена; Тоа (богомилството) покажа со своиот дуализам, дека не догмата, ами слободната човечка мисла може да дојде до вистината.*

Треба овде да се нагласи, дека во расправата не се среќава синонимот на туку и ами — *него*, преземен од српскохрватскиот јазик и толку карактеристичен за денешниот наш разговорен јазик.

Во рамките на групата на спротивните сврзници денес, одделно место зазема *меѓутоа*, пред сè по тоа што се јавува далеку почесто во јазикот на научната литература и на публицистиката, а што е уште поважно: *меѓутоа* најчесто се јавува на почетокот на нов пасус, со кој воведува содржини противставени на некој начин на претходните. Интересно е да одбележи дека Рацин се определува за народниот синоним на *меѓутоа*, за изразот: *арно ама*. Го наведуваме поширокиот контекст:

Ке се зачуди ли некој кога ќе чуе како кај нас у X. век живеале и држале пламени проповеди ... лугје ... претечи на општествените просветители од XVII в.? Заре во класичната земја на царските манастири и лаври ... — заре таја земја, уште у никое време на европејскиот Среден век, да даде претечи на оние бунтовници от XVII век ...?

Арно ама, ако далечното минало ги скри во темно тиа наши славни лугје ... — останала пак, во историата на човечката борба, светлата истина за богомилите.

Како и другите сврзници на паратаксата, и спротивните сврзници се јавуваат употребени зад пауза, со што, како што беше одбележано, се приближуваат кон партикулите за засилување. Наведуваме неколку примери: *А што значење имаше*

това за нароните, се знае; Но највише се прие христијанската вера от страна на феодалите...; Но целата работа ќе се објасни најјарно, ако се каже што значеше тогај верата (овде но = впрочем); Но богомилите убаво разбрале што значи таја догма; Но (= меѓутоа) богомилите не живееле во времето кога феодализмот бил зрел да падне; Но сè това најсилно се осети во Македонија итн.

*
* *

Преминувам на хипотаксата. Од релативно големиот број сврзници и сврзнички изрази за воведување на допусна дел-реченица, кај Рацин го среќаваме иако, а дел-речениците што го содржат — се наоѓаат во пре—, пост— и во интерпозиција наспрема главната дел-реченица, на пример: *Иако верата говореше дека стануе сичко по вољата на оној цар што бил на небото, земниот цар лесно ја уреди работата...*; ... това многу си личи на денешниот социализам, иако тој денеска стои на научна ... основа; Овдека ќе кажеме само некоа дума за ... сказните и басните, што нашиот народ уште ги скажуе, иако не знае да се богомилски: *И може би со това, иако и самото незнаеше, богомилството пушти нов поток на човечката мисла...*; На сите народни веруванија, иако тија си беја фантастични, нереални, богомилството им даде еден разумен вид.

Од временските сврзници, во текстот „Богомилите“ главно место му припаѓа на *кога*, кое, како што е познато, може да ги покрие нијансите на значењата на сите т.н. специјализирани временски сврзници, а од оваа група го среќаваме само *штом*, со кое се инсистира на моментното вршење на дејството во главната наспрема она во зависната дел-реченица. Дел-речениците воведени со *кога* се јавуваат почесто во пре—, отколку во постпозиција наспрема главната, но овде треба да се одбележи една особеност на нивната структура во овој текст на Рацин: имено, со оглед на развиеноста на својата реченица, Рацин отстапува од редот на зборовите карактеристичен за народниот јазичен израз, што може накратко да се формулира како: а. тесна врска меѓу *кога* и глаголот во лична форма и б. *кога* на апсолутниот почеток на зависната дел-реченица. Примерите најдобро ќе ја илустрираат природата на овие отстапувања: ... така и така тој им шепнал на своите пророци *кога* тиа пајјале у занос; *Кога* таја црква се уреди, си направи догми; *Но кога* се заселиле во балканските земји ... почна да никнуе и расте славјански феодализам...; *И богомилите кога* станале дуалисти, почнале да мислат така; *Кога* ги покрстиа славјаните и *кога* новата вера стана општа наука, старата вера на славјаните беше слаба да се бори со неја; ... *кога* некој

Вулич или Балугич... ќе земе некоа надуена поза и ќе не праша: Ами каму ви цареви и кралеви... — да му речеме: еве ни го дедо Богомил! и сл.

Сврзникот *штом* може да се јави во реченица во која станува збор за еднократни дејства, на пример: *...се рашири како народно штом ги зафана економско-културните нужди на народот. Меѓутоа, и кога и штом можат да се јават во реченици во кои станува збор за хабитуални дејства, со што овие реченици се приближуваат до т.н. казуални, на пример: Само кога таква мисла мисли, се јавуе бог на човека, но штом мислата човечка е заплетена со земни и материјални работи — престануела да биде божја; ... штом човек не живее како што учи црквата, сичко стануе фалшиво.* Со други зборови кажано, овде станува збор за еден вид генерички реченици, а во дел-речениците со *кога* и особено со *штом* се воведува исполнет услов или причина за дејството во главните дел-реченици.

Преминувајќи на причинските сврзници, патем ќе кажам дека во овој текст на Рацин има забележително голем број причински реченици, а не сретнав ниедна последична. Во причинските зависносложени реченици најчесто се среќава *чунки*, сврзник карактеристичен за народниот јазик, а инаку турска заемка, и *оти*, заемката од грчкиот јазик (овој сврзник се јавува и во рамките на декларативните реченици). *Чунки* се јавува најчесто во причински зависносложени реченици со зависната дел-реченица во постпозиција: *И така, народот стана незадоволен, чунки многу поарно и послободно си живееше со своите старославјански задруги; Владеањето на таја земја стана наследно, чунки синот на феодалот го наследуеше таткото; Тија такмо беја феодални, чунки учеја за правата на бољари ... и роби ...; На народот му беше тугја, чунки народната душа ја занимаваја по-живи работи от догмите; ... нема место овдека да ја изложуеме, чунки е многу матна; Народот го учеле да не оди по црквите, да не се крсти и моли на никакви светци, чунки господ на секого му дал разум што да прави ...; Видовме дека таму највечку се одржа славјанската задруга, чунки и Византија беше на нејзина страна; Своите верни ги учеле да го мразат крстот... чунки на крст Евреите го распнале Исус...; Отаде може да се види сето учење... чунки многу други книги... се изгорени...; На таја основа сега веќе црквата учеше како и феодалите и власта ... им се дадени от бога — чунки така и така тој им шепнал на своите пророци... итн.* Со оглед на (често) лабавата врска меѓу причината и последицата, т.е. со оглед на тоа што причината често се (до)дава одделно од последицата, која секако може да се посматра и изолирано, не се необични примерите со *чунки* употребено зад пауза, на пример: *Човек требало да ја слуша црквата што му заповедуе и по неја да се влад.* *Чунки* ништо не бивало без бога; *Чунки* това ги мина рамките

на една верска секта; Чунки у нивно време религијата беше и наука и философија и најголемо знаење; Чунки богомилите биле први наши вистински народни учители и книжовници и сл.

Слична ситуација се јавува и во врска со причинското *оти*; тоа се јавува пред сè со зависната дел-реченица во пост-позиција: *Но највише се прие христијанската вера от страна на феодалите, оти токмо одговараше на феодалниот строј; Евреите го распнале на крст оти ги критикуел...; ...против такво учење се дигнало сè што живеело тогај от народна мака оти богомилската вера го поткопуела темелот на нимната влас; Сичко това е гјаволско, ... оти вистината божија е проста...; Не треба да правиме и ние от богомилството нова вера, оти помина времето на верите...*

Оти, исто како и *чунки*, се јавува зад пауза: *Да се гордеат нашите Македонци со тиа свои славни лугје! Оти... богомилството никна во самиот народ...; Оти токмо сега му е местото да си кажеме некоа дума и за значението на овакви мисли и за нас, Македонциве; Оти силата на патиштата што ни ги покажа богомилството е огромна...; Оти нема борба, нема победа во таја борба, ако нема и вера... И чунки и оти, при употребата зад пауза, всушност, и не мораат секогаш да воведуваат причина за дејствата што се наведуваат пред нив, туку се употребуваат како средства за остварување на кохезија на текстот.*

Интересна е комбинацијата што ја направил Рацин меѓу *оти* и *заменскиот* причински прилог со анафорски карактер — *затоа* — во *затоа оти*. Оваа комбинација, сепак, не е синоним со денешниот сврзнички израз *затоа што*, кој во целост ѝ припаѓа на зависната дел-реченица; Рацин, имено *затоа* го приклучува кон главната, а *оти* — кон зависната дел-реченица, на пример: *Зошто феодалите го направиа христијанството државна вера? Со прво затоа, оти тогај со вера можеше да се мисли; Зошто славјанските феодали се покрстиа, демек ја оставиа верата на народот? Затоа, оти таја вера беше от онова време, кога славјаните живеале во задружен демократски колективен живот...*

Покрај горенаведените, во текстот на Рацин ја среќаваме наполно просирната калка од српскиот јазик *бидејќи да*, на пример: *...бидејќи да христијанството беше народна вера, лесно можеше народот да се завее...; Бидејќи да според монотеистите бог е апсолутно добер и всесилен, било близу до памет дека во светов не е сичко уредено на добро; Бидејќи да овие лугје си биле мирни... Византија ги трпела; Бидејќи пак това да чини темелот на феодализмот, не можело да биде инаку...*

Во текстот „Богомилите“ не се среќава *пошто*, кое е преземено од српскохрватскиот јазик и се среќава често во разговорниот јазик денес кај нас.

Во условните реченици Рацин го употребува само сврзникот *ако* и тоа за изразување реален услов, на пример: *Ако е господ добар, ако тој значи истина и добрина — не може тој да ги создал сите лоши работи на светов; ...нема борба, нема победа во таја борба, ако нема и вера...; Но целата работа ќе се објасни најарно, ако се каже што значеше тогај верата; Најлесно ќе се разбере богомилството ако се разгледа неговата религиозна јатка.*

Меѓутоа, во врска со овој сврзник како далеку поинтересни се наметнуваат примерите во кои не можеме да зборуваме за однос услов — последица, туку за појава на синтаксичка хомонимија, т.е. за реченици што го содржат сврзникот *ако*, но меѓу дел-речениците во нив имаме однос или на сопоставување или на противставување, односи што можат да се изразат со сврзникот *а*. Ваквата појава е забележена во повеќе јазици и се толкува како пројава на интелектуализација на јазичниот израз. Еве ги примерите од текстот на Рацин: *Арно ама, ако далечното минало ги скри во темно тиа наши славни лугје, ако огинот и ножот ... ргна да го сотре споменот за ним — останала пак, во историата на човечката борба, светлата истина за богомилите; Ако идеолозите на државната вера учеле како светов е создаден од еден бог, богомилите им застанале спроти со учењето за двете вечни сили — доброто и злото; Ако сите цркви и сите вери учеа дека има небесен живот..., богомилите, у верска форма рекова една крајно спротивверска истина; Ако таква гениална мисла нашите богомили ја најдова во мистична форма, еве дека денеска науката ја открива како научна; Ако за покрстуењето на Славјаните се измисли нова азбука и почна една славјанска книжевност, таја си беше строго црковна и се занимаваше само со суви црковни догми и восхваление на светците и царевите; Но ако и таја класа бргу се покажа гјаволска, ако и буржоазијата стана потисничка класа, наследникот на буржоазијата, пролетаријатот — го дига и носи напред смело знамето на слободата и заветот на богомилите!*

Покрај наведените, во текстот на Рацин среќаваме и такви реченици со *ако* што се окарактеризирани во литературата за други јазици⁴ како мотивациони. Во овие реченици говорителот тргнува од тоа дека е реално тоа за што соопштува во дел-реченицата со *ако*, која, по правило претставува еден вид цитат на туѓо тврдење, а главната дел-реченица го содржи неговиот коментар, на пример: *Ако е господ толку силен, добер, зошто тогај има на веков неправдини?; Ако е господ толку силен, викале дуалистите, зошто тогај дозволуе лошотии?*

⁴ Milka Ivić, *Lingvistički ogledi*, Beograd 1983, crp. 151—152.

Всушност, првата од цитираните условни реченици со *ако* (*Ако е господ добар, ако тој значи истина и добрина — не може тој да ги создал сите лоши работи на светов*) можеме да ја третираме како своевиден премин од условните кон мотивационите реченици со *ако*.

Целта Рацин ја изразува со *за да*, а само на едно место употребува *да би*, комбинација што се среќава и денес и се смета за туѓо влијание. Еве како ги оформува целните реченици Рацин: *И за да ја зајакне таква своја држава, Борис решил да ја уреди како примерот на тогашната држава — Византија; Стана нужда от една јака феодална држава, а таја, за да биде приемена пред разумот човечки, требеше да се објасни со една нова наука, нова вера...; Зошто живеел човек на земјата? За да биде испушан од бога да би по смртта своа можол да влезе во рајот...*

Освен ова, со *за да* Рацин воведува и декларативни дел-реченици, појава карактеристична за народниот јазичен израз и регистрирана како балканизам уште од Јенс Кристијан Сандфелд⁵. Кај Рацин ги среќаваме овие примери: *Това ете стана основна причина, за да се оттаму дигне опозиција против новата уредба; За да се појави, богомилството имаше големи економско-политички причини...*

Изгледа дека најмногу проблеми пред Рацин се поставувале во поглед на оформувањето на декларативните реченици. Кај овој тип реченици ги среќаваме сврзниците: *дека*, *оти*, *како* и *да*. Во литературниот јазик, како што е познато, *дека* и *оти* се синонимни, *како* има ограничена сфера на употреба, а сите тие заедно со *што* стојат наспрема *да*, бидејќи изразуваат остварени дејства или дејства претставени како факт, додека *да* може да воведо само неостварено дејство. Отстапувањата кај Рацин, кои се јавуваат и во наддијалектниот јазичен израз денес кај нас, се однесуваат на навлегувањето на *да* и на *како* во сферата на употребата на *дека* или *оти*, како и на збороредот, особено во врска со *да*-конструкцијата. Покрај тоа, поради отсуството на *што* во декларативните реченици на Рацин, на места каде што би го очекувале, го среќаваме *дека*, на пример: *Било после природно дека против такво учење се дигнало сè што живеело тогаш от народна мака*.

Ако ги исклучиме примерите од типот на горенаведениот, во поглед на употребата на *дека* Рацин не пројавува некои отстапувања наспрема литературнојазичната норма денеска, а ова особено се однесува на согласувањето на глаголските времиња во двете дел-реченици. Примерите ги групирав според времето на глаголот во главната дел-реченица:

⁵ Kr. Sandfeld, *Linguistique balkanique*, Paris 1930, стр. 179.

— сегашно време: *Најнапред што ни паѓа во очи от ова-ва е, дека богомилите први се дигајат против верските догми; Знаеме дека нимното (на манихеите) верско учење беше дуалистичко...*

— минато определено несвршено: *...сите цркви и сите вери учеа дека има небесен живот; ...верата говореше дека стануе сичко по вољата на оној цар што бил на небото..., ...поповите учеја дека и царот и бољарот се от бога; ...учеше дека сам господ го создал светов...; Таквиа свет учеа дека сè това направил ѓаволот...*

— минато определено свршено: *Това (богомилството) покажа со својот дуализам, дека не догмата, ами слободната човечка мисла може да дојде до вистината; Видовме дека таму највечку се одржа славјанската задруга...*

— минато неопределено несвршено: *Тија (богомилите) викале дека само нимната вера е истинска и христијанска; Тија (богомилите) сметале дека това (државното христијанство) многу го заглупуе и криво го учи народот; Учеле дека феодалите и господарите не се от бога; Говореле дека причеста не е по заповед божја; Богомилите учеле дека господ не го создал небото, земјата...; Учеле, дека Исус Христос не бил роден от никаква богородица...*

— минато неопределено свршено: *И така богомилите дошле до заклучение дека сета вера на државното христијанство е лажна...*

Сврзникот оти е за Рацин пообичен како причински. Во текстот на расправата како декларативен го употребил само еднаш: *...не е вистина оти тој ги дал и поповите и феодалите...*

Литературнојазичната норма определува дека декларативното како треба да воведува експликација на сетилни дејства (*Гледаше како...*) или чувства, а може да се јави и во некои ситуации во кои станува збор за премин од прашалното кон декларативно како. Кај Рацин како се среќава во примери во кои би го очекувале дека, на пример: *...се кажуе како ѓаволот му ја дава на Адама земјата под кирија; Далеку сме от това да кажеме како ние денеска треба да ги воскреснеме богомилските веруванија; Ке се зачуди ли некој кога ќе чуе како кај нас у X век живеале... луѓе кои со своите идеи биле како претечи на општествените просветители от XVII в?; На таја основа сега веќе црквата учеше како и феодалите и власта и земјите што ги владеат им се дадени от бога...; После, бидејќи да христијанството беше народна вера, лесно можеше народот да се завее, како таја вера говори истина; ...почнаја да... учат после како сè това стануе со некоа виша сила...; ...не можело да се разбере како и феодалите, и бољарите и*

секоа власт и држава се от натемаго; ... богомилите учеле како е и секое владение над неја гјаволско.

Партикулата - сврзник да се одликува со голема фреквенција во нашиот јазик, па и во јазикот на расправата „Богомилите“. Така, неа ја среќаваме во сложениот глаголски прирок со модални и со фазни глаголи, а во рамките на декларативните реченици воведува неостварени дејства, често служејќи само за нивно именување (т.е. без оглед на тоа дали се остварени или не се), потоа за прекажување заповед и сл. Еве неколку примери: ... а *само* теле можело да мисли да е човек светец; *Оти* токмо сега му е местото да си кажеме некоа дума и за значението на овакви мисли и за нас, Македонциве; ... целта на човечкиот живот е да се бори со злото; *Кај* богомилството е времена неговата религиозна форма, неговата слабост да мисли башка от фантастичното напрегнуење на мислата; Народот го учеле да не оди по црквите, да не се крсти и моли; Еден краток историски преглед ќе ни помогне да видиме тоа; Човек бил слободен да го отврли злото...! ... верата беше најсилното средство да се заглуши народот; ... и на секој роб му викале да не работи на господарот свој.

Како што беше одбележано, Рацин во некои случаи го употребува да место дека, а се случува тоа да го направи и во една реченица: *Било* после логично да се дојде до мислата, до која дошле и богомилите, да на светов не треба да има ни господари, ни роби. Да место дека се јавува во следните примери: ... нема борба, нема победа во таја борба, ако нема и вера, фанатизам во таја вера, да ќе дојде победа, да ќе триумфира доброто над злото!; Не веруеле да воскреснал (Исус), не признавале да има задгробен живот...; ... за манастирите, калугерите и поповите, викале да се гјаволски; Сметајќи така да е земјата дадена от гјавола, богомилите учеле како е и секое владение над неја гјаволско; ... и на неја е назначено да е донесена от Балканот и да е главната книга на богомилското учение; От сичко оова мислиме да е јасно у што било тоа матно но толку опасно учение на богомилите; ... сето зло што идело на народот викале да иде от тија.

Одделно внимание привлекува примерот: ... тој *требе* да се уреди така, да сите бидат *равноправни*. Макар што на прв поглед се добива асоцијација на т.н. начински реченици, експлицитното изразување на начинот ја вклучува оваа реченица во декларативните (ја предлагам следнава интерпретација: ... тој треба да се уреди на тој начин што сите да бидат рамноправни).

Рацин прави и комбинација од како и да, како во примерот: ... сè што учеше таја — *требеше* да се смета како да е *божија* дума. Макар што е спојот како да карактеристичен

за т.н. начински реченици, за овој пример би можело да се каже дека се наоѓа меѓу чистите начински и декларативните реченици.

Поради карактерот на текстот што го разгледуваме, релативните реченици во него се среќаваат во голем број и во развиена форма. Во поглед на изборот на релативните сврзувачки зборови треба да се одбележи апсолутното превладување на примерите со релативниот сврзувачки збор *што*, карактеристичен за народната релативна реченица.

Во рамките на индивидуализирачките релативни реченици, во случаите кога е релативизираната именска синтагма сведена на корелат — показна заменка, Рацин најчесто се определува за показната заменка со *т*-коренот, а далеку поретко — за тие со *он*- и со *ов*-корен, на пример: *А тија што учеја такво ученије, се викаја монотеисти; Викале, тија што се на ним (на иконите) не се светци...; ...со тоа служеа на оние што на човеците им го отимаја земниот (живот); Бог нема ништо со оваа што е на земјава...*

Од друга страна, пак, во рамките на релативизирана именска синтагма со центар — именка и со корелати — апсолутно превладува показната заменка со *он*-коренот, на пример: *...верата говореше дека стануе сичко по вољата на оној цар што бил на небото...; ...богомилите станале вистински претечи на оние европејски мислители, што после... се ослободиа от верската догматика...; И откаде ни се оние наши чудесни стари сказни, што скажуат за борбата на доброто и злото, и за онаја врасната вера, оној силен надеж, што нè крепеше и крепи — до победата крајна?; ...заре таја земја, уште у никое време на европејскиот Среден век, да даде претечи на оние бунтовници от XVII век, што зборуале за некое „природно право“ на човека?; Таја критика почнала со дуалистичкото учење на оние секти што ги рекофме понапред...*

Како помошен корелат, и тоа без употреба на показна заменка, Рацин најчесто го употребува *сè*, како и неговата дијалектна варијанта *сичко*, на пример: *...сè што учеше таја — требеше да се смета како да е божија дума; ...не може тој да ги создал сите лоши работи на светов... и сè што е лошо; Сичко стануе фалшиво и лажно — и феодалите и црквата и сè што они учат; ...се дигнало сè што живеело тогај от народна мака; ...от сè што рековме до сега јасно направивме нејзини основни заклученија; ...сичко што правеше он... испаѓа како да е наредено; ...сичко таму што стануе, стануе по божијата воља; Стариот завет, пророците и сичко што они учеле... не ги признавале; Богомилите учеле дека господ не го создал небото, земјата и сичко што се навоѓа на неја.*

Во именски синтагми со центар — именка, како помошен корелат се јавува *сиот, сета, сето*: *...не е вистина оти тој ги*

дал и поповите и феодалите и сета лошотиа што идеала от нима; Таму се напаѓале феодалите и црквата, и сето зло што идеало на народот викале да иде од тија.

Во именските синтагми со центар — именка и со членската морфема -от како знак за индивидуализација, во случаите кога е оваа морфема употребена со корелативна функција, добиваме рестриктивни релативни реченици, на пример: *И феодалите и власта и земјите што ги владеат им се дадени од бога...; За редот што владеел во црквата, за нејзиното уредување... викале да се гјаволски...; ...на крст Евреите го распнале Исус, човекот што учел (за) најголемите вистини; Отаде може да се види сето учење за социјалната реформа што сакале да ја направат богомилите...; Тија биле првите славјански племиња што дошле на Балканот...; Според најстариот византиски летописец што ја бележел славјанската историја... пет славјански племиња... ги завзеле богатите области околу тој град; ...силата на патиштата што ни ги покажа богомилството е огромна...*

Во случаите, пак, кога е членот употребен во некоја од своите примарни функции (анафорска, како знак за општа определеност или единственост и сл.), добиваме нерестриктивна реченица, како во следните примери: *Граѓанското општество, што го смени феодалното, одвај беше појавено...; Само разумот, како искричка боја, бил вистина а не догмите што учеле лаги; Овдека ќе кажеме само некоа дума за нивните книги и сказните и басните, што нашиот народ уште ги скажуе; ...сега е времето на науката и на пролетаријатот што ќе ги постигне смелите замисли на нашите богомили.*

Како што беше одбележано, релативната реченица на Рацин се одликува со структурна правилност, а меѓу исклучоците, односно отстапувањата можеме да го наведеме примерот во кој отсуствува релативизираната именска синтагма: *Најнапред што ни паѓа во очи от оваа е дека богомилите први се дигајат против верските догми.*

Во квалификувативните релативни реченици како корелат се јавува показната заменска придавка со т-коренот, која кај Рацин се јавува во следната форма: *...не знаеле и не сакале да знајат за такви богови што им се мешале во социјалниот живот. Меѓу квалификувативните релативни со релативизирани именски синтагми во кои не е експлицитно изразен корелатот таков, се среќаваат рестриктивни (... и учеле, дека душата е искра от истината што се слива со пламењот — вечниот бог; ...многу други книги што ги пишале сами — се изгорени) и нерестриктивни (...феодалите (почнаа) да им давајат земји, што се зимаја от сиромашните селани; Тија тојмо беја феодални, чунки учеја за правата на бољари што владејат земјата и роби, што ја работат таја земја).*

Релативизираната именска синтагма кај овој тип релативни реченици може да се јави и со *еден*, кое, како што е познато, може да биде употребено како број и како неопределена замена. Во текстот на Рацин среќаваме *еден* употребено како број, со што се добиваат нерестриктивни квалификативни релативни реченици, на пример: *Но спроти ним (монотеистите) имаше едно друго учение, што учеше дека сам господ го создал светов...; ... светов го создал еден бог отец, што е цар на земјата и небото; Българите биле едно азијатско племе, што навлегло преку Дунав...*

На крајот, во текстот на Рацин се среќаваат и примери со релативизиран именски синтагми што ја содржат неопределената замена *некој*, со која се сугерира т.н. објективна неопределеност: *Тогај знаеле само за некои богови што владееле во природата; Сето знаење беше во некои темни и чудообразни верувања за некои натприродни сили, што го создале и го владеат светов.*

Со оваа употреба на релативниот сврзувачки збор *што* Рацин се вклопува во правилото на денешната литературнојазична норма, според кое *што* треба да се употребува во случаите кога врши функција на подмет или на директен објект во рамките на релативната зависна дел-реченица.

Примерите со релативниот сврзувачки збор *кој* (кај Рацин се јавува само во оваа форма, т.е. без втората компонента *што*) се далеку помалку, а меѓу нив се истакнуваат примерите во кои релативниот сврзувачки збор врши таква функција (во зависната дел-реченица) што бара употреба на предлози; освен тоа, во текстот има релативно голем број примери за нерестриктивни релативни реченици со *кој*, што е исто така во согласност со литературнојазичната норма.

Индивидуализирачките релативни реченици со *кој* во овој текст на Рацин ги среќаваме во две разновидности:

— со релативизирана именска синтагма со центар — именка и со корелативно употребена показна замена со *он-корелативот*, значи — рестриктивни реченици: *... богомилството е едно чисто македонско јавление, никнато во онај особени условија, во кои живеале македонските славјански племиња; Тогај не биле создадени онај условија у кои човек можел да живее без цареви и господари.*

— со релативизирана именска синтагма со членската морфема *-от*, употребена во некоја од своите примарни функции, поради што речениците што ги наведуваме се нерестриктивни: *Феодалите силно ја уредиа христијанската црква која учеше дека само таја е исполнител на војата на бога на земјата...; Останале клеветите и лагите на црковните отци, кои со тоа го бранеле мракот и власта на своите господари; Првата бого-*

милска група, от која се развија сите по неја, беше от племето на Драговитите...; Това беше учението на Манихеите, кои беа дошле от Мала Азија во југозападна Македонија.

Квалификативните релативни реченици со сврзувачкиот збор кој во расправата „Богомилите“ се јавуваат исто така во две разновидности:

— со релативизирани именски синтагми во кои се јавува корелатот таков: *Кога таја црква се уреди, си направи догми, демек таквија веруања, кои не можеа да се критикуат и у кои требеше само да се веруе; ... кај нас у X. век живееле и држале пламени проповеди таквиа лугје, кои со своите идеали биле... претечи...; И сега кај нас има една таква народна сказна, во која се кажуе како гјаволот му ја дава на Адама земјата под кирија.*

— со релативизирани именски синтагми со определба еден: *... богомилството е... една важна историческа пројава на нашиот народ, коа остава големи следи во неговиот живот; ... богомилството е едно големо културно наследство на нашиот народ, кое треба да се разбере, да се цени и чува.*

За одбележување е отсуството на примери за релативно надоврзување било со што, било со кое(што) во овој текст.

Само во еден пример Рацин врши релативизација по припадност и при тоа употребува таква форма на релативниот сврзувачки збор за припадност што не е прифатена од литературнојазичната норма: *... во класичната земја на царските манастири и лаври, земјата на чииот јазик Славјаните за прв пат чуле за христианство...*

За народниот јазичен израз, односно за народната релативна реченица, а особено за пословиците — карактеристични се примерите со поставување на релативната дел-реченица во препозиција. Кај Рацин го сретнав овој пример: *Така било това, така имало да се веруе, и кој мислел инаку — тој го дупел гјаволот.*

Релативниот сврзувачки збор каде што кај Рацин го среќаваме како: *каде, каде што, кај и кај што.*

Во рамките на индивидуализирачките релативни реченици со каде што среќаваме вакви видови:

— показна замена со он-корен употребена како корелат: *И токмо сега идеме до онова, откај ќе се види, зошто богомилството е едно чисто македонско јавление; И затоа во народната душа најдова голем прием оние источни легенди и басни на манихеите, кај што беше проткано и дуалистичкото учение...; ... не дозволиа да се развие и онаја класа, каде богомилството стана силна идеологија.*

— со помошниот корелат сè: *... не може тој да ги создал сите лоши работи и сè... от кај што иде лошотијата.*

— со членската морфема -от: ... да би по смртта своа можол да влезе во рајот, каде бил вистинскиот човечки живот; Но Славјаните, каде што се појави богомилството, уште немаја свое царство.

Квалификативни и релативни реченици со каде што во овој текст се: *Има многу славјански, грчки и римски повели и закони, каде богомилството е осудено...; ...славјаните живеале во задружен демократски колективен живот, каде што немало цареви и господари.*

Релативното кога кај Рацин се јавува без компонентата што и тоа во примери со релативизирана именска синтагма со показна замена (...таја вера беше от онова време, кога славјаните живеале во задружен демократски колективен живот) и со членувана релативизирана именска синтагма (*Но богомили-те не живееле во времето кога феодализмот бил зрел да падне*).

Релативниот сврзувачки збор (заменски прилог) како што се јавува пред сè во споредбените релативни реченици, а во текстот на Рацин се јавува со корелатот така: *Далеку сме от това да кажеме како ние денеска треба да ги воскреснеме богомилските веруванија така како што ги учеја они.* Рацин го употребил како што и место релативната заменска придавка *каков* што во примерот: ...не може тој да ги создал сите лоши работи на светов, како што се феодалите... Во најголем број случаи Рацин како што го употребува во релативни реченици без релативизирана именска синтагма или нејзин еквивалент, на пример: ...*штом човек не живее како што учи црквата, сичко стануе фалшиво и лажно...; ...не е верно да бог ја создал земјава за седум дена и ја наредил како што ја гледаме; Ние со него (богомилството) треба да бидеме горди пред другите народи, како и они што се гордеат со так-виа имовиња!*

На крајот, Рацин го употребува како што во воведувачки или во вметнати дел-реченици, на пример: *Но, како што рековме напред, тогај христијанството беше најголемата наука...*

Во споредба со литературнојазичната норма и со состојбата на разговорниот јазик кај нас денес, јазикот на расправата „Богомилите“, во поглед на системот на сврзувачките средства ја одразува високата свест на Рацин за потребата од почитување на народната основа на литературниот јазик.

Фактот дека ги познавал српскиот и бугарскиот јазик, дека се служел со нив, на Рацин не му пречел решенија за одделни прашања да бара во народниот јазичен израз.

Рацин е пример за тоа дека познавањето на други јазици, но со изграден критериум за нивните карактеристики, разлики и сличности, може само да помогне за подигање на нивото и за усовршување на сопствениот јазик.

Liljana MINOVA-GJURKOVA

THE SYSTEM OF CONJUNCTIONS IN THE TEXT
»BOGOMILITE« BY KOSTA RATZIN

S u m m a r y

The text »Bogomilite« was written in 1939, five years before the codification of Macedonian language, so it shows Ratzin's idea about standard Macedonian.

As we know, Ratzin was very familiar with Serbian and Bulgarian language, but we can not see many traces of influence from them. In fact, Serbian and Bulgarian helped Ratzin to improve his Macedonian, including the conjunctions.

The most important characteristic of his system of conjunction is the fact that Ratzin uses mostly conjunctions from folk language.

Борис МАРКОВ

ТИПОВИ ПРИЛОЗИ СО ЕКСПРЕСИВНО ЗНАЧЕЊЕ

Напоредно со прилозите што изразуваат својство без емоционална примеса, коишто воопшто преовладуваат, секој јазик обично располага и со извесни прилошки образувања експресивно (емоционално) обоени. Кај вториов вид образувања по својот строеж се изделуваат три типа прилози: А) суфиксални образувања со значење експресивно (емоционално) обоено, Б) сложени прилози образувани со повторување на еден ист прилог — најчесто со експресивна нијанса во значењето и В) адвербијализирани именки со значењето многу (големо количество) или малку (мало количество). Општо за трите групи прилошки образувања е дека се карактеристични за разговорниот јазик, во кој, повеќе или помалку, имаат честа употреба. Сепак голем број од нив се навлезени и во литературниот јазик (во РМЈ обично ја немаат ознаката „разг.“). Доста чести се и во уметничката литература, каде служат како стилско средство за изразување поголема живост или образност во раскажувањето.

За разлика од рускиот јазик и некои други јазици, каде што се доста разработени и наоѓаат соодветно место во стручната литература, кај нас ваквите образувања главно патем се споменуваат. Со цел да пополниме една ваква празнина, тука се зафаќаме за нивното разгледување. Изделените групи прилошки образувања во современиот јазик ја имаат следнава застапеност и особености.

А) СУФИКСАЛНИ ОБРАЗУВАЊА СО ЕКСПРЕСИВНА НИЈАНСА ВО ЗНАЧЕЊЕТО

Во руската стручна литература прилошките образувања од овој вид се познати под терминот „наречия субъективной оценки“¹, кои, како што одбележивме, се доста разработени, сп.:

„... Качественные наречия на -о образуют формы субъективной оценки и с общим значением усилительности, ласкательности или ослабленности признака. Эти формы присущи главным образом разговорной речи. Сюда относятся:

1. Наречия с суффиксом *-оньк-о* (*-еньк-о*) с оттенком усилительности, напр.: *долгонько*; *давненько*, *хорошенько*, *частенько*.

2. Наречия с суффиксами *-онечк-о* (*-енечк-о*), *-охоньк-о* (*-ёхоньк-о*), *-ёшенек-о* с оттенком ласкательности, напр.: *легонечко*, *тихонечко*, ... *хорошенечко*; *легохонько*; *полнёхонько*, *ранёхонько*; ...

3. Наречия с суффиксами *-к-о*, *-ечк-о*, напр.: *немножко*, *немножечко*; *тихонько*, *тихонечко*.

4. Наречия с суффиксами *-оват-о* (*-еват-о*) с общим значением ослабленности признака, напр.: *маловато*, *плоховато*, *молодцевато*“.²

За трите одбележени групи прилошки образувања карактеристичен е секако суфиксот *-к-о* со неговите деривати *-онько*, (*-енько*) и *-онечко* (*-енечко*), *-охонько* (*-ёхонько*), *-ёшенек*, коишто се типични за рускиот јазик. Четвртата група прилози се изделува од трите одбележени групи прилошки образувања, т.е. со суфиксот *-оват-о* (*-еват-о*) се изразува значењето *ослабеност* на значењето својство. Прилози со овој суфикс и споменатото значење во македонскиот и ред други словенски јазици не се среќаваат. Тие се очигледно типични за рускиот јазик.

Кај суфиксните образувања со експресивна нијанса во значењето во македонскиот јазик можат да се изделат две подгрупи: а) прилошки образувања добиени со придавање на суфиксот *-к-о* или неговите деривати кон прилози на *-о*, и б) прилошки образувања добиени со придавање на суфиксите *-уцка*, *-унса* или *-инса* кон прилози со значењето *мера* или *количество*. За едната и другата подгрупа прилошки образувања се сврзани следниве особености:

а.) Прилошки образувања добиени со придавање на суфиксот *-к-о* или неговите деривати кон прилози на *-о*

Експресивната нијанса во значењето кај образувањата од овој вид во македонскиот јазик обично истапува како *умалителна* или *галовна*. Од дериватите на *-к-о* со различна застапеност се среќаваат: *-чк-о*, *-ичк-о*, *-ечк-о* и *-очк-о*. Во *Речникот на македонскиот јазик* (I, II, III) суфиксот *-ко* и посочените деривати се застапени во следниве прилошки образувања:

-к-о: *живко* (живо) „živahno“, *ранко* „det od рано; dosta рано; си легнаа ранко ...; дојдете поранко dođite ranije“, *лабавко*

(и лабавичко), убавко „lepo, prilično lepo“ (PMJ); сп. и нерегистрирани примери коишто се чести во разговорниот јазик: *ефтинко, киселко, соленко* и сл.

-чко, -ичко, -ечко или -очко: *лечко* (дијал.) „1. v. лесничко. 2. malo; дај ми *лечко сиренце* дај mi malo sira“, *височко, длабочко, далечко „det od далеку; далеку e dosta je daleko“, лабавичко (и лабавко) „det od лабаво“, лекичко, лесничко, малчичко „det od малку, v. малкуцка“, простичко „det od просто“, раничко, v. ранко“*; сп. и некои нерегистрирани примери од овој вид во PMJ: *ладничко, мирничко, убавичко, покрај убавко, и др.*

Примерите од овој вид се типични за разговорниот јазик, но голем број од нив се навлезени и во литературниот јазик. И покрај тоа што повеќето имаат значителна фреквенција во јазикот, нивниот број е, општо земено, ограничен. Ова, меѓутоа, е во голема мера обусловено од самите основи од кои станува нивното образување. Нови примери, навистина, ретко се појавуваат, но тие се сосем обични и во духот на современиот македонски јазик.

Синонимни образувања се среќаваат главно со -ко и -ичко, сосем ретко со -уцка, сп. „*малчичко v. малкуцка*“ (PMJ).

а₂) Прилошки образувања изведени со суфиксите -уцка, -уnса или -инса

Придавањето на овој вид суфикси станува кон прилози со значењето мера или количество. Од *Речникот на македонскиот јазик* и од постојната учебна литература можат да се приведат следниве прилози:

-уцка: *колкуцка adv det. „kolicno, koliko malo; види колкуцка ми даде...“*, *малкуцка det. „malčice“*, *олкуцка adv* (олку малку) „*ovolicko*“, *онолкуцка (det. od онолку) „onolicko, tako malo“*, *толкуцка и толкуnса adv* (толку малку, сосем малку) „*tolicko, tolicno*“; *само толкуцка зедев samo sam tolicko uzeo; а тој ни да трепне! ама ни толкуцка...*“; или:

-nса, -инса, -унса, -унда: *тронса adv „vrlo malo, malčice; тронса леб, вода malčice hleba, vode, v. трошичка“, трошинса* (дијал.) = *трошичка*; или -унса: *колкуnса v. колкуцка*, *малкуnса „v. малкуцка“*, *олкуnса v. олкуцка*; *олкунда и олкуnса adv (det od онолку „v. олкуцка“*; *толкуnса и толкуцка* (толку малку, сосем малку) ...“ (PMJ).

Слично на прилозите со суфиксот -к-о, за приведените и други такви образувања е карактеристична де мин у т и в н а т а или г а л о в н а т а н и ј а н с а во значењето. Во поглед на значењето тие најблиску стојат (се совпаѓаат) до оние со суфиксот -к-о и неговите деривати, само што случаите на напоредна

употреба меѓу нив се ретки, т.е. се забележуваат главно изолирани примери од типот *малчицко* и *малкуцка*, *малкунса*, *толкуцка* и *толкунса* (PMJ). За разлика од суфиксот *-к-о*, суфиксите *-уцка* и особено *-нса*, *-инса*, *-унда* немаат општомакедонски карактер. Тие се типични главно за некои од народните говори, преку кои во извесен број примери се регистрирани и во *Речникот на македонскиот јазик*. Напоредноста во употребата на *-уцка* и *-инса*, *-унса*, *-унда* кај извесни примери во посочениот речник е обично сврзана со нивната застапеност во едни или други народни говори.

Б) СЛОЖЕНИ ПРИЛОЗИ ОБРАЗУВАНИ ПО ПАТ НА ПОВТОРУВАЊЕ НА ДАДЕН ПРИЛОГ

Овој тип прилошки образувања својствен им е, повеќе или помалку, и на другите словенски јазици, вклучувајќи го и рускиот јазик, сп.:

„Усилительное значение наречие приобретает также в результате удвоения, напр.: *близко-близко*, *высоко-высоко*, *далеко-далеко*, *страшно-страшно*“ (*Грамматика русского языка*, I, АН СССР, стр. 608).

Еден дел од посочените примери се очигледно можни и во македонскиот јазик, сп.: *високо-високо*, *далеку-далеку*, но ред други се најчесто типични за македонскиот и соседните словенски јазици. На прилозите образувани по пат на повторување обрнува внимание и Б. Конески, сп.:

„5. Особен тип од сложени прилози претставуваат оние што се образуваат со дуплирање на исти прилог во целост или се некој дел: *згора-згора*, *брго-брго*, *лека-полека*“³.

Разгледуваниов тип прилози се карактеристични пред сè за разговорниот јазик, во кој имаат значителна распространетост и фреквенција. Меѓу нив се izdelуваат три поттипа прилошки образувања: б₁ сложени прилози коишто најчесто се среќаваат и во другите словенски јазици или во некои од нив, б₂ сложени прилози коишто претставуваат директни заемки од турскиот јазик и б₃ сложени прилози коишто можеле да бидат образувани според соодветен турски прилог. Трите поттипа прилошки образувања ја имаат следнава застапеност и особености.

б₁ Сложени прилози коишто настанале како во другите словенски јазици (и коишто најчесто се среќаваат во некои од нив). Тука спаѓаат прилози како што се: *високо-високо*, *далеку-далеку*; или *кроце-кроце* и др.

б₂ Сложени прилози коишто претставуваат непосредни или посредни заемки од турскиот јазик, сп., на пр.:

кариши-кариши (и каршии каршија) „odmah preko puta“ (PMJ): тур. *karşı karşıya*;

јаваши-јаваши « *javaş-javaş, bez žurbe* » (PMJ); тур. *yavaş yavaş*;

колај-колај « доста лесно » : тур. *kolay kolay*; сп.: „чоек не можел колај-колај да го најде манастирот“ (цит. по Конески, стр. 111);

тек-тук « *ovde-onde, mestimično, retko* » (тур. *tek tük*);

шат-пат « *ponekad, retko, s vremena na vreme* » тур. *şat pat*);

бз Сложени прилози коишто имаат спрема себе соодветен турски прилог според кој можеле да бидат образувани. За разлика од претходната група образувања, прилозите од овој вид претставуваат калки или можни калки од турскиот јазик. Тука спаѓаат предимно следниве прилози:

арно-арно (тур. *iyi iyi*); сп.: „уште арно-арно не беше и дорекол зборојте и беше го грабнал еден чоек“ (МЦ, цит. по Конески, стр. 111);

бргу-бргу « на *brzinu* » (PMJ) : тур. *çabuk çabuk*; сп.: „брго-брго го слекол за да му ја најди мушамата“ (цит. по Конески);

згора-згора « *površno, ovlaš* » (PMJ) : тур. *üst üste* ;

каде-каде « *kud i kamo* » (PMJ): тур. *nerede neredede* ;

лека-полека « *polako, tiho, polagano* » (PMJ) : тур. *yavaş yavaş*;

назад-назад (тур. *geri geri*) ; сп.: „... кравата... ако се оближе назад-назад, ќе било назад зимото“ (Т. Ецов, цит. по Конески);

многу-многу « мошне многу » (тур. *çok çok*); сп.: „... ногу ногу не верувај му“ (С. Попов, цит. по Конески);

околу-околу „одоколу“ и околу-наоколу (тур. *estrafti estraftı*); сп.: поседнати околу-наоколу“ (PMJ);

рано-рано « сосем рано, многу рано » : тур. *erken erken* ;

тешко-тешко « многу тешко » : тур. *ağır ağır* ; сп. свекна, „клуч и вратата тешко-тешко, со крцање се отвори“ (Ј. Бошковски, цит. по Конески);

толку-толку « сосем многу » : тур. *okadar okadar*); сп. „не вакајте толку-толку кусур“ (С. Попов, цит. по Конески).

Сложените прилози со експресивна нијанса во значењето некоја голема распространетост немаат во јазикот. Типични се за разговорниот јазик, во кој одделни примери имаат честа употреба. Од трите разгледани подгрупи сложени прилози во најограничен број се застапени оние коишто претставуваат непосредни заемки од турскиот јазик, за најголем дел од кои се можни или пообични домашни примери — синоними, коишто, повеќе или помалку, ги потиснуваат од употреба, сп.: *јаваши-јаваши* и *лека-полека*, *тек-тук* и *овде-онде*, *понекаде*, *ретко*, *шат-пат* и *одвреме-навреме*, *понекогаш*, *ретко*; или *колај-колај* и *доста лесно*, *многу лесно*.

В) АДВЕРБИЈАЛИЗИРАНИ ИМЕНКИ СО ЗНАЧЕЊЕТО МНОГУ ИЛИ МАЛКУ

Изразувањето на овие значења станува со употреба на определен број именки со преносно значење. Во синтетичните словенски јазици прилозите од овој вид претставуваат номинативно-акузативни форми, трага од кои во македонскиот јазик е главно *троа* (сп. чеш. и словч. *trochu*, *trošku*, глуж. *trochu*, пол. *troche*, *troszeczke*). На овој тип прилози обрнува внимание и Б. Конески, кој ги разгледува како адвербијализирани именки, само што опфатил главно еден дел од нив — оние со значењето малку, сп.: „Со значење на малку идат — *трошка*, *троа*, *мрва*; *трошка работевме*, *мрва време*“ (Грамматика на македонскиот литературен јазик, стр. 107, т. 233). Зависно од тоа дали истапуваат со значењето многу или малку, образувањата од овој вид можат да се поделат на две подгрупи: а) прилози со значењето многу или големо количество и б) прилози со значењето малку или мало количество одн. својство. Двете подгрупи прилошки образувања во современиот македонски јазик ја имаат следнава застапеност.

а) Експресивно изразување на значењето многу или големо количество одн. својство

Видот и бројот на лексемите со кои станува изразувањето на ова значење во одделните словенски јазици најчесто доста варира⁴. Кај нас за оваа цел се исползуваат предимно следниве лексеми: *векот*, *векотница*, *илјадници*, *море*, *плева*, *прсиплева*, *плипот*, *сила*, *чудо*; или: *болук*, *маса*, *сума*, како и извесни синтаксички и фразеолошки образувања од типот *безброј*, *илје и милје*, *вир-вода*, *гола вода (само вода)*, *едно чудо*, „в. *едночудо*“ (РМЈ) и сл. Посочените образувања можат да се илустрираат со следниве примери, голем дел од кои се среќаваат и во *Речникот на македонскиот јазик* (I, II, III), сп.:

„*векот adv. mnogo*, *рупо*; *тој има векот пари* он има *mnogo* поваса, в. *едночудо*“ (РМЈ); сп. „*Срце селско — векот тажно*“ (К. Рацин, цит. по Конески, стр. 107, т. 232); или:

„**ВЕКОТ** *прил. многу*; ако ме спасиш, сине, ти мене, /ке живуам, синко, *векот време* (ИФ)“ (РМНП);

„*илјадници adv. hiljadama*“ (РМЈ); сп. кај Цепенков „Во првата торба толку *илјадници* алт'ни, бадемлии, во втората торба толку *илјадници* *рубии*, *черкалии*“ (5, 120).

„*море n more* 1. (...); 2. (fig. големо количество) *море соли*, *море крв* *more suza*, *more krvi*; 3. (fig. голема површина со нешто, обично што се бранува, што се лелее) *море пченица* *more pšenice*“ (РМЈ);

„плева f (1: сламчиња и лушпи при веќење и сеесење на житото. 2. fig. нешто во големо количество) pleva; (fraz.) како плева (има нешто) kao pleve (imati što) ...“ (PMJ);

„прстиплева adv (прст арх., буг. прѣст „земја“, рус. перстъ арх.) само u izrazu прстиплева тушта i tma“; сп. и „... се намножиле страшни болви, тавтабити, мун, комарци, оси и друзи бубачки со милиони, милиони и милиони — вриеја, вриеја, вриеја прстиплева“ (М. Цепенков, 4. 115);

„плипот () adv (во големо количество; прстиплева, едночудо) тушта i tma, sijaset, sila; на приредбата народ плипот ...“ (PMJ);

„сила f. 1. ... 13. (razg.) u pridevskoj i priloškoj službi — odličan, odlično; сила работа sjajna stvar; сила човек sjajan čovek; како си? — сила сум! како si? — odlično!“ (PMJ);

„чудо n 1. ... 3. (како adj — многу убав, прекрасен) чудо дете divno дете; чудо девојка divna девојка; 4. (како adv — многу) таму имаше чудо народ тамо je bilo čudo naroda (ljudi, sveta); едно чудо v. едночудо“ (PMJ); или:

„болук (тур. boluk) 1. m. izobilje. 2. adv. mnogo, u izobilju“ (PMJ);

„маса² masa 1. f (...). 2 mnoštvo, množina, gomila; маса свет masa sveta, masa ljudi. 3. (fig.) narod, puk, svet ...“ (PMJ);

„сума f 1. и 2.“ (PMJ) и

сума adv. mnogo, puno, mnoštvo; изминал сума патишта prošao je mnogo puteva; сума пари му дал dao mu je puno novaca; сума луѓе истепал mnoštvo ljudi je pobio (PMJ); сп. и примери со вакво значење кај Цепенков:

„... треба да ја остаи таа пизма песо и да не му ѝ бара чорапите на зајакo, чунки поминаа сума годиње ...“ (2, 69); или:

„... дали има (во рајот) Бугари? — Има, има. — Ами Грци? — Сума има! (4,50).

Покрај споменатите лексеми, за изразување на значењето многу или сосем служат и извесни синтаксички и фразеолошки состави одн. изрази. Со таква функција се среќаваат: безброј, едно чудо „в. едночудо“ (PMJ), илје и милје; вир-вода, жива вода, гола вода, состави со зборот само (само вода, само кал):

„безброј и безбројно adv „bezbroy, mnoštvo“ (PMJ); сп. кај Цепенков:

„... и тој многу набожен чорбација, што праел безброј добриње по сиромаси“ (4, 177);

„едночудо adv puno, sijaset; донесе еедночудо работи doneo je sijaset stvari“ (PMJ); сп. и вакви примери кај Цепенков:

„Му дал царот едночудо уште пари и го испратил“ (4,

„Го однесла анката кај еден сандак и му показала едночудо пари“ (5, 291); или:

„... и коа видел ато тоарен со дрва, испотен *едночудо*“ (3, 79);

„Застанал да се мисли пред еден стар касап, стоел увилен, умислен *едночудо*“ (5, 84);

„... кучето било умно *едночудо*, само јазик немало да прогоори“ (5, 9);

изразот *„илје и милје (razg.) „tušta i tma“ (PMJ);* сп.:

„Кога приближил свети Петар до куќата, што да види? — *Илје и милје* жаби и змии и смокови, опколена куќата беше била“ (МЦ, 4, 112);

„*вир-вода сторен и жива вода сторен „mokar do kože“ (PMJ);* или: *гола вода испотен* (= многу (сосем) испотен...);

„*утоп* — предимно во составите:“ *утоп станал, утоп се стори, целиот е утоп sav je mokar, mokar je do kože, pokisao je do gole kože“ (PMJ);* или:

„*врие*“ ... 3. *vrveti, kipteti; врие вошки vrviti od vašiju; pun je vašiju (PMJ);* сп. и *врие од пари* (= има многу пари);

само „... II (во состави со именките *вода, кал, прашина* и сл. означува дека нешто е сосем водено, извалкано и сл.) *sav; само кал е sav je blatnjav; само вода сум sav sam mokar“ (PMJ).*

Освен со разгледаните именки, употребени преносно, и одделните синтаксички или фразеолошки состави, значењето м н о г у (со или без експресивна нијанса) се изразува исто така со заемките: *баеги, коца* или *коцамити*, зборот *угул*, сп.:

баеги (твр. *baayaği* — со повеќе функции и значења). Кај Цепенков овој збор се среќава во две форми: *баеги* и *баеје*, сп., на пр.:

„Седоа тука *баеје* време и најпосле изим му посака...“ (5, 141); или: „Оде *баеги* дни така“ (3, 152).

Во PMJ *баеги* е одбележен со следново толкување:

„*баеги adv (razg.) prilično, dosta; баеги скраја dosta daleko“ (PMJ);*

коца (твр. *коса*) „*adv v. коцамити“ (PMJ);*

„*коцамити adv (razg.) kodža, prilično, dosta (PMJ);* сп. кај Цепенков: „Кога гледа, садно беше отворил на плеќите, *коцамити* рана“ (5, 68);

„*угул adv. (razg.) sasvim, potpuno; угул гол potpuno go, go golcat“ (PMJ);* или *угул будала* и сл.; сп. кај Цепенков: „Ја гледа искината партал од партал, дури и месата и се гледаа... Се нагрвалиле дечињата околу неа и тие *угул голи*“ (4, 53).

б) Експресивно изразување на значењето мало количество или малку

За разлика од групата прилози со значењето големо количество или многу, еден дел од кои се среќаваат

главно со функцијата прилог, кај оваа група образувања (со исклучок на *троа*, *трошичка* или *тронса* и сл.) прилошката функција е обично секундарна. Од ова се гледа дека процесот на адвербијализацијата кај повеќето вакви примери не е наполно завршен. Изразувањето на значењето мало количество или малку (слабо) и тука станува со определени лексеми и синтаксички состави.⁵ Според наши согледувања, во современиот македонски јазик таков е случајот предимно со следниве образувања: *грст*, *зрно*, *капка*, *мрва* или *троа* (*трошка*, *трошичка*, *тронса*), *ронка*, *педа*, *раска*, *шепа*; или: *еден грст*, *една капка*, *едно нокте*, *една шепа*; или *чат-пат*, *тек-гук*, сп.: „*грст* *m* 1. grst, pregršt ... 2. (fig.) šaka, ica; *грст* *луѓе* šačica ljudi“ (PMJ);

„*зрно* *n* *zrno* I (1. — 3. (fig.) *зрно* *вистина* *zrno* *istine*“ (PMJ); сп. и *едно зрнце* (од нешто) = *малку*;

„*капка* *f* 1. кар; (fraz.) *млад како капка* ...; *капка по капка* *вирче* (posl.) *zrno* *po zrno* *rogača*, *karlja* *po karlja* *Moгаča*; 2. *karljica* (od *leka*). 3. *mrlja*“ (PMJ); 4. малку — во состави од типот: *капка вода*, *капка дожд* *не падна*; *капка ракија* *не пивнува*; *нема капка срам* и сл.; сп. кај Цепенков:

„Те молам тате, обиди *една капка*, белки ќе ти доит поарно“ (3, 31); или: „... и *капка вода* не ни дааше да се напиеме“ (3, 327).

Зборот *капка* со прилошка функција и со значењето малку се употребува и во други јазици, сп. рус. *ни капли*, *капельку* и сл.; или *буг*.

„*капка* *не туря в устата си* *ни капли в рот* *не берет* (не пьет); *той няма ни капка съвест* *у него нет ни капельки совести*“ (Ч); или со значењето «мошне»: схрв. „*млад као капља* *очень молодой*“ (Т);

„*нокте* *n* *det* *od nokot* *poktić*; (fraz.) *malčice*“ (PMJ);

„*педа* *f* 1. и 2. ...; (fraz.) *ни педа земја!* *ni pedlja zemlje!* *ni stoje!* *педа човек* *sitan*, *sićušan човек*, *patuljak* ... (PMJ);

„*раска* *f* (ситно парченце од нешто; пепел, прав, песок, слама и сл.) *trup* ...; (fraz.) *во туѓо око* *раска* *гледа*, *во своето бивол* (*грета*) *не гледа* ...; *раска* *во очите му е* ...; *ми се гледаш како* *раска* *ništavan si u mojim očima*“ (PMJ);

„*мрва* *f* 1. *v. трошка*; 2. *v. дробенка*“ (PMJ); сп. и *мрва време*“ (Конески, стр. 107); или:

„*ронка* *f* *mrva* 1. (сосем мало парченце од леб, тестенина и сл. ...; (fraz.) *до ронка* *do mrve*, *sasvim*; *една ронка* *malčice*; 2. (fig. ...); *v. трошка*“ (PMJ); сп. кај Цепенков:

„И собрала *парчињата*, *деланчињата* *до ронка* и ѝ изгорела сите во една силна *вурна* ...“ (2, 175);

„*трова* *f*. (*троха*) *дијал. v. трошка*“ (PMJ);

„*троа* *adv.* *malo*, *vrlo malo*; *дај ми* *троа* *леб* *daj mi malo* *hleba*; *троа* *солца* *malo soli*; *троа* *пари* *malo* (*nešto*) *para*; *троа*

вода malo vode; *троа подобар* malo bolji; *по троа помало*; *троа по троа* malo-pomalo; в. *трошка* 2.“ (PMJ); сп. кај Цепенков:

— Ја посмали, бре Манго, уште *троа!* — му рекол чоекот (6, 109); или:

„Еј ај оди, бре калва, купи *троа грав* да ручаме . . .“ (6, 104);

„*трошка* 1. f. mrva, troha; *трошка од леб* mrva hleba; *две-три трошки* dve-tri mrhe; 2. adv malo, vrlo malo; *трошка земја* malo zemlje: *дај ми трошка мегдан* daј mi malo vremena, *трошка по трошка* malo-pomalo; в. *троа*“ (PMJ);

„*трошичка* adv vrlo malo, malčice, trošice; *трошичка леб*“ mrvica (malčice) hleba“ (PMJ);

„*шена* f (дланка и прсти на рака) šara“ (PMJ); но сп. состави од типот: *дома немаме (една) шена брашно*; или:

„*чат-пат* (тур. çat pat) adv (razg.) 1. ponekad, s vremena na vreme, retko; *доаѓа кај нас чат-пат* dolazi kod nas ponekad (retko, s vremena na vreme); 2. sasvim malo, ponešto; *знае турски чат-пат* zna turski ponešto (malo, sasvim malo“ (PMJ);

„*тек-тук* (тур. tek tük) овде-онде, mestimično, retko; *небото беше украсено Тек-тук со бели облаци* nebo je bilo ukrašeno овде-онде belim oblacima“ (PMJ).

*
* * *

Разгледаните прилози со експресивно значење упатуваат на извесни согледувања. Трите групи образувања во случајов ги сврзува главно експресивната нијанса во значењето. За првата група: — А) *суфиксални образувања со експресивна нијанса во значењето* карактеристично е дека се добиени по пат на придавање на даден суфикс кон прилози на -о. Од постојните две подгрупи вакви образувања пораспространети се очигледно оние што се образувани со суфиксот -к- и неговите деривати (-ечк-, -ичк-, -очк-), коишто всушност имаат општомакедонски карактер, додека прилошките образувања со суфиксите -уцка, -инса, -унса позначителна распространетост имаат главно во одделни народни говори. Паѓа во очи, освен тоа, дека и покрај синонимноста на примерите од овие две подгрупи, случаите на напоредна употреба или мешање меѓу нив се сосем ретки.

Групата сложени прилози образувани по пат на повторување на даден прилог во македонскиот јазик се izdelува со подгрупите: б₁ сложени прилози коишто најчесто се среќаваат и во другите словенски јазици или во некој од нив, б₂ сложени прилози коишто претставуваат непосредни заемки од турскиот јазик и б₃ сложени прилози коишто претставуваат полни или делумни калки од турскиот јазик.

Кај третата група образувања — адвербијализирани именки со значењето многу или малку одбележување бара пред сè фактот дека прилошката функција е добиена преку преносното значење, при што најчесто има секундарен карактер. Кај повеќето образувања, освен тоа, процесот на адвербијализацијата не е наполно завршен. Еден дел од разгледаните лексеми како со значењето многу така и со значењето малку својствени им се и на некои од другите словенски јазици (со своеобразни фонетски и морфолошки особености), сп., на пр.: *море, плева*; или: *грст, капка, педа, мрва, троа* или *трошка, трошичка*. Од друга страна, еден дел од образувањата како со едното така и со другото значење претставуваат синтаксички или фразеолошки состави, повеќето од кои се типични за македонскиот јазик, сп., на пр.: *илје и милје, едночудо, вир-вода, гола вода, целиот е угон*; или: *едно нокте, тек-тук, чат-пат*. Одбележување секако бараат и заемките *плипот, болук, маса, сума*.

О ТИПАХ НАРЕЧИЙ СУБЪЕКТИВНОЙ ОЦЕНКИ В МАКЕДОНСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

В отдельных славянских языках наречия субъективной оценки характеризуются неодинаковым распространением имеющихся типов образований, как и другими особенностями. В учебной литературе македонского языка они затронуты бегло, что является поводом для их обработки в данной статье. Автор статьи у рассматриваемых наречий выделяет три типа: А) суффиксальные образования с экспрессивным оттенком в значении; Б) сложные наречия с экспрессивным значением и В) адвербиализированные существительные со значением большого или небольшого количества. Общим для всех трех типов наречий является факт, что они характеризуют разговорный язык, хотя многие из них употребляются и в литературном языке.

А) Суффиксальные образования с экспрессивным оттенком в значении в македонском языке можно разбить на две подгруппы: а) наречия, образованные прибавлением суффикса *-ко* и его производными (*-чко, -ичко, -ечко, -очко*) к основе наречий с окончанием *-о*, и б) наречия, образованные суффиксами *-уцка, -инса, -унса* от наречий со значением меры или количества, и обычно не встречающихся в других славянских языках.

Б) Сложные наречия, образованные путем повторения исходного наречия. Данный тип наречий, автор статьи разбивает на три подгруппы: б₁ сложные наречия, возникшие как и в дру-

гих славянских языках (тип *високо-високо, далеку-далеку*); б₂ сложные наречия, являющиеся непосредственными заимствованиями из турецкого языка; и б₃ сложные наречия, которые могли быть образованы по имеющемуся турецкому образцу (синониму), т.е. являющимися кальками.

В) Адвербиализированные существительные со значением большого или небольшого количества можно также разбить на подгруппы:

в₁ наречия со значением большого количества, выражающиеся лексемами: *векот, векотница, илјадници, море, плева, прсиплева, плипот, чудо*; или *болук, маса, сума*, а также некоторыми синтаксическими и фразеологическими выражениями типа *безброј, илје и милје, вир-вода, едночудо*;

в₂ наречия со значением небольшого количества выражаются как определенными лексемами, так и некоторыми синтаксическими образованиями. Среди лексем используются преимущественно: *грст* „горсть“, *зрно* „зерно“, *капка* „капля“, *нокте, педа* „пядь“, *раска* „соринка“, *мрва* = *трошка, ронка* „крошка“, *троа, трошка* или *трошичка* „чутьочку“; или: *едно нокте; тек-тук, чат-пат*.

СКРАТЕНИЦИ

Вин... В. В. Виноградов, *Русский язык*, Москва — Ленинград, 1947.

К, Конески... Блаже Конески, *Граматика на македонскиот литературен јазик*, Скопје — 1954.

Р, РМЈ... *Речник на македонскиот јазик* (I, II, III).

Ц... Марко Цепенков, *Македонски народни приказни*, I—VI. Скопје — 1972.

Ч... Сава Чукалов, *Българско-руски речник*, София — 1960.

¹ В. В. Виноградов, *Русский язык, Грамматическое учение о слове*, Москва — Ленинград, 1947, стр. 347). Б. Конески во случајов се служи со терминот „наставки за изразување чувствен однос“ (*Граматика*, стр. 63, т. 131).

² *Граматика русского языка*, I, АН СССР, Москва — 1960, стр. 607—608.

³ *Граматика на македонскиот литературен јазик*, II, Скопје — 1954, стр. 110—111, т. 5.

⁴ Така, на пример, во рускиот јазик за оваа цел служат именките: *капельку, чутьочку*; или: *смерть, страх, страсть, чудо, ужас* и др., сп. на пр.:

„Я смерть пить хочу“. „Ему самому было смерть смешно“ (Лесков, Соборяне, цит. по Вин стр. 360). „Когда же она не говорит ни глупостей, ни гадостей, а красива, то сейчас уверяешься, что она чудо как умна и нравственна“ (Л. Толстой, цит. по Вин). „Ему страсть хочется взбежать на галерею (=много). „Я страх люблю таких мо-

лодых людей...“ „Денег выходит ужас сколько“ (цит. по А. М. Финкель и Н. М. Баженов, *Курс современного русского литературного языка*, Киев — 1965, стр. 383).

⁵ Со извесни фонетски и морфолошки особености, одделни исти лексеми се среќаваат и во еден дел од другите словенски јазици, сп.: схрв. *зрно*, *мрвице*, *трошице*, *буг. капка*, *рус. капельку*. *ни капли*, *чудо*, *чеш. и слч. trochu*, *troški*, *пол. troche*, *troszeczke*, *глуж. trochu*.

REFLEXIVE VERBS IN MACEDONIAN AND ENGLISH

In Macedonian, verbs that can take *se* are traditionally referred to as reflexive verbs. But, theoretically all verbs in the lexicon can appear with or without *se*. This fact presents an unsurmountable problem not only in defining the reflexive verbs on formal grounds, but in setting them apart from the rest as well. On semantic level, reflexive verbs have been described as verbs denoting actions that are not directed towards the object, but instead, they return to the actant — the subject.¹ But this definition applies only to a limited number of reflexive verbs which denote an action that is directed towards the actant, leaving aside a large number of verbs appearing with *se* and denoting different kinds of actions.

In fact, the above mentioned delinition refers only to a very limited group of verbs like, for example, *se oie*, *se briči*, expressing actions that the subject performs on himself.

- (1) i) Petre se briči sekoi vtor den².
(Petre himself shaves every second day)
a) Petre shaves every second day.
- ii) Taa se oblekuva.
(She herself is dressing)
a) She is dressing.

In the examples in (1) above, the verbs *se briči*, *se oblekuva*, under no circumstances can take an object because the noun phrase (Petre) in the position of subject in the same time functions both as subject and object. Thus, the sentence:

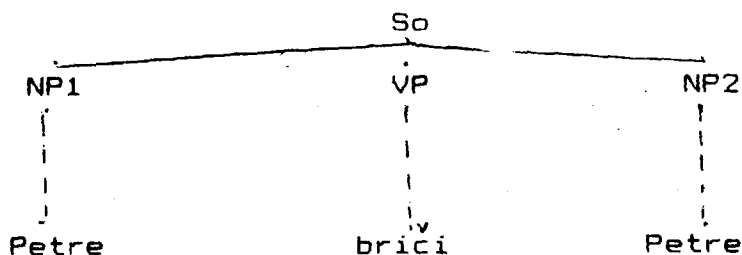
- (2) i) *Petre se briči Jovan sekoi vtor den.

¹ Конески, В 1952:361.

² Taken in isolation, this sentence can be ambiguous. According to the second the so called »causative« interpretation, Petre goes to a barber shop to have a shave.

is Neither grammatical nor it is meaningful because verb *se briči*, since it takes *se*, cannot appear in transitive constructions. In fact, the presence of *se* in the verb phrase indicates the intransitivity of the verb, and the insertion of *se* is one of the means of forming intransitive verbs³. The verbs of the type *se briči*, *se mie* denoting actions directed towards the subject we shall identify as true reflexive verbs.

The relationship between the subject and the verb in true reflexive constructions so far has been most explicitly explained and formalized on the theoretical postulations of the generative-transformational grammar. Many adherents of this language theory maintain that the reflexive constructions are derived from an underlying structure (fig. 1), where the NP's in the position of subject and object are coreferential, i. e., they both refer to the same extralinguistic concept. Thus, the supposed underlying structure that precedes (li) would be:

Where So = sentence

NP1 = noun phrase (functioning as underlying subject)

NP1 = noun phrase (functioning as underlying object)

VP = verb phrase⁴

fig. 1

and the transformations that are applied on this structure delete the second NP and insert *se* before the verb⁵, and the final outcome is sentence (li) where *se* represents the deleted NP2.

³ Ваквите глаголи, кога се изведени од преодни, стануваат непреодни по своето дејство, така што овде ни се представува еден начин за правење на непреодни од преодни глаголи". *ibid.*, pp 360.

⁴ see Chomsky, 1965.

⁵ it should be mentioned that in contemporary Macedonian, unlike some other Slavic languages, for example Serbo-Croat, the particle *se* always precedes the verb (the exception being the imperative mood) and no other element can be inserted between *se* and the verb.

Actually, in (1) *s* functions as a »short pronominal form« of the object⁶.

Furthermore, sentences that contain *true reflexive verbs* can have an emphatic variant with the »long pronominal form«⁷ of the object:

- (4) i) Petre se briči sebe si⁸
a) Petre shaves himself.

The possibility of introducing the long form of *se sebe se/si* in the VP containing verb with *se* serves as very reliable test for discovering the *true reflexive constructions* because only the *true reflexive verbs* can take *sebe se/si, sebe si*.

The group of *true reflexive verbs* is very small in number, but as we've mentioned earlier on, every verb can appear with *se*. In other words, the traditional definition that verbs with *se* denote actions directed towards the subject, as we shall soon find out, fails to account for the largest portion of verbs that can take *se*. For example, there is a large group of verbs with *se* such as *se plaši, se luti, se raduva, se veseli, se dvoumi, se smee*, which denote psychological or/and mental states or actions of the subject:

- (5) i) Petre se plaši.
a) Petre himself is scared.

ii) Taa se smee.
a) She herself is laughing

In the above example, the verb *se plaši*, denotes an inner activity/state as a result of some external cause. In other words, the action does not return to the subject of the sentence but rather »it stays within the subject's sphere«⁹. The subject of sentences containing verbs with *se* and denoting mental activities/states is not the actual »doer of the action«, but rather *the experiencer or sufferer* of the action. In *true reflexive constructions* it stands for the deleted coreferential object, whereas in sentences such as exemplified in (5), *se* manifests the incompatibility of the verb with an object.

A number of verbs that can occur with *se*, as a result of their idiosyncratic behavior, can be conveniently classified in several distinct groups. Thus, a number of verbs occurring with *se*,

⁶ *ibid.*, pp. 332.

⁷ *ibid.*, pp. 332.

⁸ the long pronominal form of the object can appear either as *sebe se, sebe si, or sebe, si*.

⁹ *ibid.*, pp. 361.

require either a subject S [+Pl] C or a subject comprising two conjoined noun phrases. Compare'

- (6) i) Petre i Mare se baknaa.
 (Petre and Mare themselves kissed)
 a) Petre and Mare kissed (each other)
- ii) Petre i Mare se karaat.
 (Petre and Mare themselves are quarrelling)
 a) Petre and Mare are quarrelling.

In the sentences (6) above, the function of subject is performed by two conjoined noun phrases denoting two participants who are at the same time both agents and experiencers or patients. To be more precise, the NP's *Petre* and *Mare* that form the conjoined subject of (6), perform the action on each other. In Macedonian grammar verbs occurring in linguistic environment illustrated by the examples (6), have been referred to as »mutually reflexive verbs«¹⁰. The relationship that these verbs enter with the conjoined NPs' forming the subject is referred to as symmetric predicate. It follows that the sentences in (6), are derived from an underlying structure containing two strings. Thus, for instance, sentence (6—i), has the underlying structure as shown bellow:

(7)

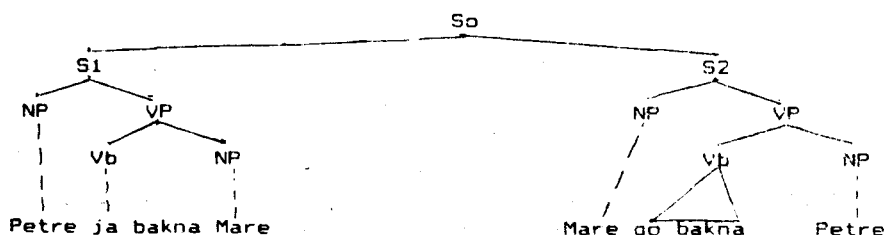

fig. 2

In the first string, Petre functions as underlying subject and Mare as object, while in the second, Mare is the subject and Petre is the object. By applying a number of transformations to the underlying structure in fig 2, sentence (5i) is obtained.

Sesides conjoined NPs', the mutually reflexive verbs take subject in plural as well. Consequently, for example, we can take

¹⁰ *ibid.*, p 363.

the verb from (6—ii) — *saka*, and make a sentence with subject in plural:

- (8) i) Tie se sakaat

where the subject *tie* may refer either to two or more than two participants. However, the distribution of the verb *se saka* is not restricted to environments with subjects either with semantic feature S + plC or two conjoined NPs¹¹, but it can also occur with singular subject. Then it functions either as *true reflexive verb* forming a reflexive construction or it may form a passive construction as well¹¹.

Reflexive verbs in English

In English verb that can appear with a reflexive pronoun are also called reflexive verbs. In analyzing these verbs, it is essential to make distinction between those verb that can occur either with a reflexive pronoun or without it, and verbs which always take a reflexive pronoun. For example, a small number of verbs, such as *absent*, *avail*, *betake*, *pride*, always appear with the reflexive pronoun. That the reflexive pronoun is always present is shown by the unacceptability of the sentence (9—ii) below: the reflexive pronoun is always present in the structure and it cannot be either left out or replaced by any other noun phrase:

- (9) i) They pride *themselves* on their new product.
 ii) *They pride the workers on their new product.

In English, unlike Macedonian, the reflexive pronoun always follows the verb and agrees with the subject in person and gender. Whereas in Macedonian, *se* and *sebe se*, *sebesi* are used for any subject, in English a subject in first person singular invariably takes *myself*, second person *yourself*, third person sg. masculine, himself *itself* for neuter. Subjects in plural take *ourselves* for first person, *yourselves* for second and *themselves* for third person.

Following the same semantic criteria, in English there is also a group of verbs that can be described as being true reflexive with one major difference; as it can be seen from (1—ii), in English the reflexive relationship between the subject and the object is not necessarily overtly marked. The derivation of the English translation equivalent of (1—i) shows remarkable similarity:

¹¹ see Murgoski, Z., 1984: 56.

(10)

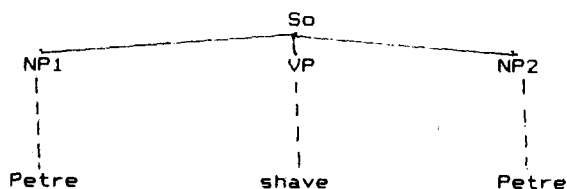

fig. 3

Whereas with the group of verbs mentioned in the first paragraph of this subheading, the occurrence of the reflexive pronoun is obligatory, with verbs such as shave, dress, used in reflexive constructions, the reflexive relationship is manifested by a reflexive pronoun only in stressed contexts for the sake of emphasizing

- (11) i) Petre i shaving himself.
 ii) She is dressing herself.

What was said about the relationship between true reflexive verbs in Macedonian and English, virtually the same applies when mutually reflexive verbs and their English semantic counterparts are in question. Namely, as fig. 4 below shows, the English equivalents to the Macedonian mutually reflexive verbs illustrated in (6), are derived from the same underlying structure:

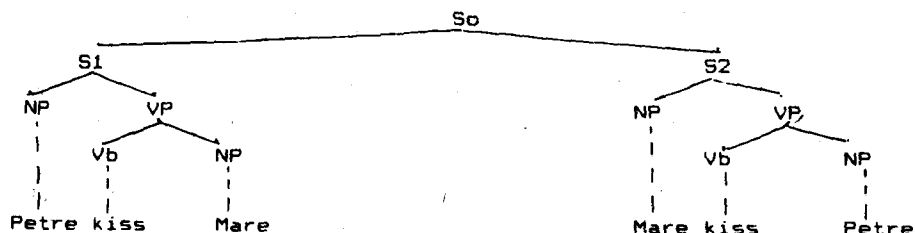

fig. 4

The surface structure differences are due to the application of different operation in its derivation. Unlike Macedonian, where the reflexive relationship has to be overtly marked, with the mutually reflexive verbs in English, this is not always required. Thus, sentence (3ii) can read:

- (13) i) Petre and Mare kissed or
ii) Petre and Mare kissed each other.

As it can be seen from (13—ii), in this type of reflexive constructions, the reflexiveness is more readily marked with each other, one another, rarely with a reflexive pronoun:

- (14) i) Petre and Mare kissed themselves.

As for the equivalents to the Macedonian verbs containing *se* and denoting mental activities considered above, the English equivalent structures, never contain a reflexive pronoun. The sentences in (15) below are quite acceptable:

- (15) i) Petre is scared
ii) She is laughing.

but we shall not attest:

- (16) i) *Petre is scared himself.
ii) *She is laughing herself.

In the end of this brief discussion of the reflexive verbs in Macedonian and English, we can conclude that the theoretical framework adopted has proved very revealing. It has ascertained that the true reflexive and the mutually reflexive verbs in both languages, are derived from a common underlying structure and that the superficial surface structure differences are due to the insertion or non insertion of a reflexive marker. In Macedonian, the reflexive relation in the proposition is always overtly marked, whereas in English it is required only in stressed contexts.

REFERENCES

- Chomsky, N. A. (1957). *Syntactic Structures*. The Hague: Mouton (1965). *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge, Mass.: MIT Press CR.
- Fridman, V. (1974). „За некои особености на македонскиот глагол од гледна точка на генеративната семантика“. *Македонски јазик XXV*. 205—10.
- Конески, Б. (1952). *Граматика на македонскиот литературен јазик*. Култура, Скопје, 1982.
- Mork, H. (1969). »Reflexive Constructions and Reflexive Verbs in Serbo-Croatian (a generative study)«. Copenhagen: Scando-Slavica, XVI, 237—246.
- Мурговски, Зозе. (1984). *Пасивне конструкции у енглеском и македонском језику — контрастивна анализа*. Магистерска теза — необјавена. Београд: Филолошки факултет.
- Томић, О. (1987). *Syntax and Syntaxes*. Београд- Савремена администрација.

Зозе МУРГОВСКИ

РЕФЛЕКСИВНИТЕ ГЛАГОЛИ ВО МАКЕДОНСКИОТ И ВО
АНГЛИСКИОТ ЈАЗИК

РЕЗИМЕ

Правите рефлексивни глаголи односно, речениците во коишто се јавуваат овие глаголи, и во македонскиот и во англискиот јазик, се деривираат од идентична длабинска структура каде во функција на субјект и објект, се јавуваат кореференцијални именски изрази. Со примена на правилото на бришење на една од овие идентични именски изрази и примена на одреден број трансформациски правила, се стигнува до рефлексивната реченица. Во македонскиот јазик, како резултат на примена на различни трансформациски правила, рефлексивниот однос во пропозицијата на реченицата е секогаш и формално обележен со *се*, *себе се*, *себе си*, *себеси*, додека во англискиот само мал број глаголи бараат обврзно присуство на формален маркет. Кај взаемно-повратните глаголи инкопатибилноста на глаголот со објект е формално обележена додека таква обележеност во англискиот јазик е изборна.

Velko SILJANOSKI

**INCONSISTENCIES IN THE INTERPRETATION OF STRESS
AND ACCENT***

O'Connor and Arnold (1961) produced an influential textbook on intonation in conversational English. This book supplies students of English with a large quantity of systematically presented examples of simple grammatical structures: statements, yes-no questions, wh-questions, commands and interjections. Its aim is, however, not to emphasise the grammatical function of intonation. It is based apparently on reasserting the importance of this attitudinal function. Much of the available material is oversimplified, due to the pressing demand of pedagogically oriented descriptions.

With the help of a well-trained teacher the presented ten tone groups are internalized quite easily. But the semantics of intonation which is treated too ambitiously in this book (one finds over 250 labels such as categoric, considered, weighty, dispassionate, etc.), doesn't seem to attract students' attraction much. Those who are more industrious memorise the general meaning of each tone group and that's all. The memorisation of nuances of meaning is exceptionally difficult and not very successful.

There is some concern to argue the theoretical basis of intonation and define phenomena such as stress and accent, terms which are used in a relatively consistent way throughout the literature. There is no clear answer as to precisely what criteria have been applied in the fixing of the boundaries between stress and accent, especially in the second edition of the book (1973) which makes considerable changes in the description of the anatomy of English intonation (introducing names for the ten tone-groups, mid-level nucleus, rising head, high head, falling head, stressed syllables in the high pre-head and so on).

* This paper was read at the APRIL CONFERENCE FIVE, held in Cracow from April 2 to April 5, 1990.

Accent is defined as »the means whereby a word in an utterance is made prominent. Accent usually entails the simultaneous occurrence of a *pitch change* and a *strong stress* on the appropriate syllable of a word to be accented; occasionally accent is achieved by *strong stress only*« (O'Connor/Arnold, 1961, p. 271) and prominence is supposed to be »the attribute of words which are made to stand out in an utterance by being accented« (O'Connor/Arnold, 1961, p. 272).

For the time being we can leave aside the relation between accent and prominence. The essential issue is what the difference between accent and stress is, if any, and which of the attributes of sound is the perceptually most dominant feature. The offered interpretation generally agrees with the traditional British approach. In a word group a syllable is stressed »if it is said with markedly *greater effort* than some other syllable whether in the same or adjoining word group; stressed syllables often appear *louder* than unstressed ones« (O'Connor/Arnold, 1973, p. 287). From the point of view of articulatory phonetics then stress is interpreted as the effect on speech-sounds of greater *muscular effort* and the building up of a greater amount of pressure by the speaker in uttering some sounds than in uttering others, that is, producing sound waves of greater amplitude which are often perceived by the listener as loudness. Similar views are expressed in the works of Jones (1960, p. 245), Gimson (1962, p. 237), Roach (1983, p. 72), Crystal (1985, p. 158) and others. They use synonymous labels to describe the phenomenon: (degree of) force, (greater) breath effort, muscular energy, articulatory energy.

In the first edition of the book (O'Connor/Arnold, 1961) the dominant perceptual component of accent is pitch (closely related to the frequency of vibration of the vocal cords) which is almost regularly accompanied by strong stress, except in the low head before low falling and low rising nuclei and in the low level syllables of the compound tune consisting of a high fall and a low rise, where no change of pitch occurs.

Their view alters radically in the second edition of the book (1973) where accent is shown by combination of strong stress and change of pitch in 6 nuclei and in the falling and rising heads, and only by stress elsewhere. The changes have been made to meet the needs of a different analysis of the anatomy of English intonation. Duration (length) and vowel quality may be important in making a syllable recognisably accented (see Gimson, 1962, pp. 216—226; Darbyshire 1967, pp. 80—83; Crystal, pp. 97—125; Crystal, 1985, p. 158). A combination of pitch, stress length and quality are said to result in what is called accent and they do not always occur together in the same amount. The last two ingredients are discarded by O'Connor and Arnold as well

as the idea of distinguishing degrees of accents and stresses (at least two — primary and secondary).

The theory underlying O'Connor and Arnold's interpretation of accent and stress is rather confusing for students of English. They wonder why syllables articulated with greater effort are sometimes interpreted as instances of stress and sometimes as instances of accent. On the other hand combinations of pitch changes and stress in the tail of a tone group are labelled as stressed and the same combination in the nuclear tones and in the heads of a word group are labelled as accented:

- (1) Why should I want to do a thing like that? I*

- (2) I've never been there in my life. I

- (3) 'How do you do? I

- (4) I was deeply shocked to learn of his death. I

- (5) The boy is very clever. I

- (6) It isn't exactly the shade I want. I**

- (7) Will he agree to my plan? II

- (8) May I never live to see the day. I

* First edition = I.

(9) Peter's ^ogoing ^o have a ^otry at ^orunning it. II

(10) Im¹mediately I^o told him the >truth about it. II

(11) ^oJohn said /nothing of the \sort. II

(12) ^oJohn was /perfectly ^owilling to /compromise. II

(13) The ^ohouse is \very ex^vpensive. II

(14) The train was /absolutely \packed. II

Low level pitches in (1), (2), (4), high level pitches in (3), (8), and the mid level pitch in (10) are referred to as accents and similar cases in (5), (9), (11), (12), (13), (14) are treated as stresses. What you have in (11), (12), (13), (14) in fact is varieties of consecutive heads which are not allowed in any of the books dealing with the intonation of English, including the book being discussed now.

In (6) there is a change in pitch moving upward from the determiner preceeding *shade* and ending with a slide of the last word in the utterance. In (7) the voice goes up higher and higher until it reaches the last content word, also pronounced with an upward slide. In both utterances there are syllables which are louder than other syllables and therefore should be considered accented. Yet all low or high syllables (the static or level tones as Kingdon, 1958, would call them) together with the rising syllables (the kinetic tones, Kingdon, 1958) belonging either to the tail or the pre-head of an utterance are to be considered stressed. In this way change in pitch as a dominant perceptual factor loses its force. Affiliation to a particular intonation pattern takes over

the function of the acoustic parameter — fundamental frequency. This, of course, doesn't apply to the nuclear patterns with the exception of the mid-level nucleus, which has a sustention of pitch, and is non-existent in the first edition of the book.

Discussing the relation between stress and accent O'Connor and Arnold (1973, p. 31) say „ Words are accented when they are important to the meaning in a particular situation and not accented when they are not especially important. So in the examples

(15) It was a re^l markable^l effort.

(16) It is, perfectly, natural.

(17) Andrew^o certainly^v tried.

(18) It was a re[^] diculous^o thing to do.

the words *remarkable*, *effort*, *perfectly*, *natural*, *tried* and *ridiculous* are accented because they are important to the meaning. The remaining words should not be accented because they are unimportant. We are ready to except the fact that *it was (a)*, *it is* carry less weight than the other words, but we can not see a particular reason why *Andrew* and *thing to do* are less important than *certainly*, *tried* and *ridiculous*. The substitution of *Andrew* and *thing to do* with, say, *John* and *joke* would alter completely the semantics of these sentences and is pretty indicative of the extent to which they are important in any given situation.

A similar relation exists between accent and prominence. Prominent are those parts of the utterance which are more salient or more important for the message, i.e. the words bearing the major part of the intonation (see O'Connor/Arnold, 1961, p. 5). Thus prominence becomes synonymous with importance. It is achieved by means of accent only. If that is the case why aren't *coming*, *again* and *likely* in the stepping and the sliding heads of

(19) ^lAre you ^lcoming back again on ^lSunday? I

(20) ^vNo-one's likely to ^vnotice. I

accented (important)?

In (19) *coming* and *again* are not accented because there re no change in pitch accompanying them, in (20) because the downward slide of *likely* is not higher than the pævious unstressed syllable. The pitch may not move on the words *coming*, *again* and *likely*, yet they are important for the message.

In

(21) ↗Yesterday was ^ono. a ^obad ^oday.

II

(22) ↗Peter didn't find it difficult.

II

not, bad, day, find, difficult are articulated with an obvious change in pitch but following the definition, they are not prominent and therefore unimportant and unaccented just because they belong to the tail.***

Logic forces us to believe that the content words in the verb phrases (the predicates) of (21) and (22) are at least as prominent as their subject. Without them the two sentences become totally incomprehensible. Such elements of the tail probably do not make any difference to the intonation but they may be essential for the meaning. This is not explicitly stated. On the contrary it is systematically made vague.

CONCLUSION

To summarise, the interpretation of accent and stress by O'Connor and Arnold (1961 and 1973) is based on the false hypothesis that the elements of an utterance bearing the major part of information (prominent or important words) should be considered accented provided they do not belong to the tail or the pre-heads of a word group.

The attempt to define accent as a complex of physical and perceptual variables (muscular effort + loudness : pitch-change + vibration of the vocal cords) failed. Ambiguous and inconsistent statements make their theory vague and difficult to follow. It is a serious stumbling-block for students of English.

REFERENCES

- ¹ Allen, W. S. (1954). *Living English Speech*. Longmans, London.
- ² Armstrong, L./I. Ward. (1959). *A Handbook of English Intonation*. Heffer and Sons, Cambridge.
- ³ Crystal, D. (1969). *Prosodic Systems and Intonation in English*, University Press, Cambridge.

*** Stressed syllables in the tail are marked, »not because they make any difference to the intonation, but because they contribute to the rhythmic pattern of the sense group, (O'Connor/Arnold, 1961, p. 14).

- ⁴ Crystal, D. (1985). *Enciklopediski Rečnik Moderne Lingvistike*. Nolit, Beograd.
- ⁵ Darbyshire, E. A. (1967). *A Description of English*. Edward Arnold, London.
- ⁶ Gimson, A. C. (1962). *An Introduction to the Pronunciation of English*. Edward Arnold, London.
- ⁷ Halliday, M. (1967). *Intonation and Grammar in British English*. Mouton, The Hague.
- ⁸ Halliday, M. (1970). *A Course in Spoken English: Intonation*. Oxford University Press, London.
- ⁹ Lieberman, Ph. (1967). *Intonation, Perception and Language*. The M. I. T. Press, Cambridge, Mass.
- ¹⁰ Kingdon, R. (1958). *English Intonation Practice*. Longmans, London.
- ¹¹ O'Connor, D. J./G. F. Arnold. (1961). *Intonation of Colloquial English*. Longmans, London.
- ¹² O'Connor, D. J./G. F. Arnold. (1973). *Intonation of Colloquial English*. Sec. ed. Longmans, London.
- ¹³ Roach, P. E. (1983). *English Phonetics and Phonology*. Cambridge University Press, Cambridge.
- ¹⁴ Schubiger, M. (1958). *English Intonation*. Max Niemeyer Verlag, Tübingen.

Велко СИЛЈАНОВИЌ

НЕДОСЛЕДНОСТИ ВО ИНТЕРПРЕТИРАЊЕТО НА ACCENT И STRESS

Резиме

Трудов го разгледува интерпретирањето на прозодиските елементи accent и stress од страна на О'Конор и Арнолд во двете изданија на книгата INTONATION OF COLLOQUIAL ENGLISH. Нивните размислувања се базирани врз погрешната претпоставка дека ги акцентираме оние делови на исказот коишто се носители на главната порака, односно поистакнатите или поважните зборови, но под услов тие да не се дел од воведот или од додатокот на интонациската група. Зборовите изговорени со поголем воздушен притисок што им припаѓаат на воведот или на додатокот се толкувани како „stressed“.

Неуспешен е обидот акцентот да се дефинира како комбинација на мускулен напор и треперење на гласилките или перцепциски корелати се гласноста и промена на висината на гласот. Нивната теорија е прилично нејасна затоа што истите варијабилни се интерпретираат ту како случаи на „stress“, ту како случаи на „accent“. Недоследното толкување на овие појави доведуваат до забуна и го отежнува совладувањето на англиската интонација.

ОРТОГРАФИЈА МАРГИНАЛИЈА ЗАГРЕБАЧКОГ ЗБОРНИКА

1. Зборник Владислава Граматика из 1469. године чува се у Архиву ЈАЗУ (III а 47) у Загребу, па је познат као *Загребачки зборник*.¹ Зборник је писан „въ въсвѣтънѣ(м) монастири прѣѣтъмѣ вѣ соушѣ иже въ пѣкрилѣи чръныи горы“, недалеко од села Матејча (код Куманова). Прво саопштење о Зборнику, опис и део текста дао је Б. Даничић.² Године 1900. М. Сперански објављује део маргиналија из Зборника и даје неке правописне одлике.³ Најпотпунији опис Зборника дао је В. Мошин 1955. године.⁴

2. *Загребачки зборник* садржи велики број маргиналија и бележака Владислава Граматика различитог карактера.⁵ Маргиналије су писане микроскопским писмом,⁶ ситним полууставом с брзописним елементима. Налазе се на следећим страницама Зборника: 3б, 14б, 19а, 40б, 52а, 54а, 55а, 64а, 64б, 66а, 69б, 71а, 72а, 72б, 74а, 82а, 87а, 105а, 109б, 134а, 138б, 140б, 142б, 143а, 143б, 144а, 144б, 145а, 146б, 147а, 147б, 151а, 153б, 155а, 170а, 171а, 173а, 174а, 175а, 175б, 176а, 176б, 178а, 178б, 179б, 180а, 180б, 181а, 181б, 183б, 184а, 184б, 185а, 185б, 186а, 186б, 187а, 187б, 188а, 188б, 189а, 189б, 191а, 191б, 192а, 192б, 194а, 194б, 195б, 196б, 197а, 197б, 198а, 198б, 199а, 199б, 200а, 200б, 201а, 201б, 202а, 202б, 203а, 203б, 204а, 205б, 206а, 206б, 207а, 207б, 208а, 210б, 211а, 212а, 212б, 213а, 215а, 216а, 217а, 217б, 218а, 223а, 224б, 226б, 227а, 231а, 233а, 234а, 236б, 237б, 238а, 238б, 239а, 243а, 243б, 244б, 245а, 245б, 246а, 246б, 257б, 262а, 263а, 270а, 271б, 275б, 278б, 341а, 345а, 402б, 414б, 431а, 431б, 444б, 455б, 457б, 467а, 468а, 468б, 472б, 484б, 485а, 489а, 513а, 515б, 534а, 534б, 537а, 537б, 542а, 545а, 558а, 566а, 570б, 580а, 581б, 585а, 585б, 586б, 588б, 592а, 594а, 601а, 603а, 608б, 615б, 623а, 629а, 633а, 639б, 640а, 641а, 649а, 656а, 660а, 671б, 674б, 675а, 680б, 699а, 703б, 709а, 736б, 742а, 742б, 747б, 750а, 750б, 751а, 757б, 758а, 769а.

Велики број бележака Владислава Граматика, једног од најученијих преписивача и књижевника XV века, језички је и правописни коментар основног текста Зборника, што показује

да је преписивач посебну пажњу посветио норми црквенословенског језика.⁷ У овом раду задржаћемо се на анализи ортографије маргиналија.

3. Рукопис хронолошки припада ресавском периоду, па у правопису очекујемо доминацију црта ове школе. И сам спољни изглед текста рукописа указује на ресавске одлике.⁸ Код испитивања ортографије маргиналија првенствено смо обрађали пажњу на категорије по којима се разликују старија, рашка и млађа, ресавска школа. Задржали смо се и на цртама о којима има података у нашој новој литератури,⁹ као и на оним које представљају остатак старословенског правописа.

4. За одређивање правописних школа у развоју српске средњовековне писмености једна од релевантних црта је начин писања гласовне групе *ja* иза самогласника.

а) У иницијалном положају група *ja*- означавана је лигатуром *ѣ* и у рашкој и ресавској традицији па ову црту доследно чува и наш рукопис: *ѣ*ко 144а 25, *ѣ*вљаюѣѣ 145а 7, *ѣ*коже 145а 37, *ѣ*вѣ 145а 41, *ѣ*же 173а 1, *ѣ*вљаѣт се 189а 6 итд.

б) У положају иза вокала доминира ресавски начин писања (вокал + *а*): *непорочнаа* 144б 9, *грѣашѣ* 174а, *сѣстоанѣ* 179б 2, *животнаа* 196б 8, *своа* 208а 2, *стоателноа* 210б 3, *дѣланѣмѣ* 212б 4 итд.

Групу *и* + *ja* издвајамо из претходног прегледа јер је једна од најмаркантнијих у ресавском правопису.¹⁰ Ресавска школа увела је бележење ове групе са *ѣа*. Ову црту доследено познаје наш рукопис: *оустроѣѣ* 144а 11, *вѣпѣашѣ* 144а 25-26, *сѣа* 145 15, *вратѣа* 145а 18, *маѣа* 145а 25, *дѣаконѣ* 146б 7-8, *иѣа* 179б 4, *сѣмѣа* 199а 2, *чѣвствѣа* 200а 3, *полпечѣа* 203а 19, *грѣгорѣа* 580а итд.

Рашку норму имамо у примерима: *поѣдаѣт* 180а 2, *коѣ* 201а 1, *проѣдаѣ* 207а 12, *смѣѣ* 345а, *оуѣѣѣѣѣ* се 357а 15, *краѣ* 566а 5.

5. Група *је* у ресавском периоду означавана је широким *ѣ* или малим *ѣ* (у рашком лигатуром *ѣѣ*).

а) Над иницијалним *ѣ* или *ѣ* обично се у рукописима ресавског периода среће *спирит* као ознака почетка речи у континуираном писању.¹¹

У нашој граби у иницијалном положају преовлађује широко *ѣ* (изнад је редовно *спирит* или *спирит* и *оксија*): *ѣ*си 145а 4, *ѣ*диноѣ 145а 46-47, *ѣ*же 173а 1, *ѣ*лико 179б 1, *ѣ*зѣро 179б 8, *ѣ*ствѣ 179б 14, *ѣ*зыци 183б 6, *ѣ*рѣвица 201б 6, *ѣ*смѣ 231а итд.

Мало *ѣ* се јавља ретко (редовно са *спиритом* изнад): *ѣ* 14б 3, *ѣ*го 145а 21, 145а 43, 537а 16, 537б 9, *ѣ*(ѣ) 145а 26, *ѣ*си 769а.

Лигатуру срећемо у релативно малом кругу речи. Реч *ѣствѣ* углавном је писана са *ѣѣ* (јавља се 9 пута), док је скраћеница од ове речи доследно са лигатуром.¹²

Скраћеница од *ѣствѣ* је такође са лигатуром:¹³ *ѣствѣ* 180б 1, *ѣство* 184а 12, 189а 5, *ѣства* 194б 1, 201б 10, 12, 227а, *ѣствѣ* 202б 6, *ѣствѣѣ* 202б 9, *ѣствѣ* 218а 8.

Заменица 3. лица ж. р. је такође са лигатуром:¹⁴ *ни* 145а 25, 1856 2, *не* 2026 6, 537а 13.

Лигатуру имамо и у следећим речима: *нежъ* 199а 1, 206а 12, *немлют се* 2056 13, *итра* 218а 2, *итры* 2376 2.

б) У положају иза вокала доминира ресавска норма. Најчешће се јавља мало *е*: *Оное* 144а 22, *се* 144а 23, *имѣ* 1446 4, *покуше* 1446 13, *сѣматраѣ* 145а 14-15, *своею* 145а 23, *своеи(с)* 145а 27, *показъ-еть* 145а 41-42, *именъемъ* 145а 45, *николаѣ* 151а, *петое* 170а 6, *коѣ* 171а, *Оное* 175а 9, *стежаное* 1766 1, *истѣкаѣ* 1796 10, *знаменуемы(х)* 1806 3, *исплъняемѡ* 1836 1, *изливаѣт се* 185а 6-7, *правое* 1876 2, *не* 2026 6, *касает се* 2036 8, *растръзаѣтъ* 207а 10-11, *твоѣи* 208а 1 итд.

У овој се позицији ретко јавља широко *Ѣ*. Списак примера је: *дръгов* 145а 8-9, *сѣдинениѣи* 2446, *мирнов* 5376 6.

Лигатуру смо нашли у: *прѣнѣтѣ* 202а 5, *поиѣтъ* 2036 1, *пѣнѣтъ* 2036 13, *коѣ* 5376 16, *сеи* 566а 6.

Група *ије* означена је углавном на ресавски начин (*іе*): *прі-ѣтъ* 144а 9, *въстачніѣ* 144а 15-16, *авіѣ* 144а 22, *зачѣтѣ* 1446 10, *пасты-рѣ* 1446 12, *сїѣ* 145а 52, *кыскліѣ* 1886 3, *индіѣ* 194а 9, *честѣ* 537а 5, *раздрѣшеніѣ* 6086 итд. Широко *Ѣ* имамо у следећим примерима: *копѣ* 87а, *сѣстоаніѣ* 1796 2, *прѣхожденіѣ* 2106 3, *встроиніѣ* 2106 5, *исхоженіѣ* 5346.

Група *јери + је* среће се редовно са малим *е*: *фарашнскыѣ* 144а 3, *дроугыѣ* 145а 46, *цѣковныѣ* 1466 4, *вѣдныѣ* 184а 6, *крыѣт се* 1956 9, *ѡѣѣскыѣ* 262а, *желѣзныѣ* 537а 21, *латѣн'скыѣ* 566а 1 итд.

6. Значајна ресавска црта је означавање групе *иј*, *ији* и *дугог и* са *и*. У нашој грађи доследно срећемо ову црту: *писаніи* 145а 13, *самаріискы* 151а, *нав'сіискыи(х)* 1796 8, *исаи* 1796 12, *различніи* 184а 5, *виліи* 186а, *дивіи(х)* 189а 1, *знаменіи* 1916 1, *вретаніи* 1956 10, *летаніи* 202а 6, *гоушчіи* 2036 9, *качѣствіи* 211а 11, *вѣжимъ* 2246, *сѣдинениіи* 2446, *придоше* 5376 4, *скончаніи* 566а 6 итд.

Страно име *Гавриѣл* јавља се са ресавским *и*: *гавріилъ* 144а 10.

7. За ресавски правопис карактеристично је писање групе *ију*, односно вокала *и* испред лигатуре *ю*. Ресавско *ію* срећемо у следећим примерима: *сїю* 145а 51, 537а 10, 13 (3 пута), 566а 4, *вѣтїю* 181а 1, *излитїю* 1886 10-11, *зѣавїю* 2026 7-8, *нетѣчїю* 211а 18, *оумалинїю* 211а 21, *пѣвїю* 213а 1, *въздѣхнѣтїю* 218а 7, *вїють* 2576, *въспрїѣтїю* 4446 *помошїю* 537а 17, *бранїю* 5376 4, *вѣослѣвїю* 580а.

Знатан је број примера у којима изостаје лигатура: *протерїѣ* 64а, *писанїѣ* 145а 7, *марїѣ* 145а 34, 50, *ѡвѣѣчанїѣ* 145а 36, *волѣзнїѣ* 1766 1, *разѣствїѣ* 178а 4, *сѣпротивлїнїѣ* 1836, *пѣѣложенїѣ* 1946 1, *хытростїѣ* 1976 2, *попеченїѣ* 203а 17, *величїѣ* 208а 3, *възвращенїѣ* 211а 20, *измѣненїѣ* 211а 22, *въздѣхновенїѣ* 218а 8, *ѣрсїѣ* 223а.

Лигатура изостаје и иза вокала *е* у страним речима¹⁵ (*изнад е* долази *периспомена*): *іерїѣ* 1466 8, *архіерїѣ* 1466 8, *мѡѡсѣѣ* 191а 10.

8. Графије *i*, *i* између сугласника налазимо у страним речима и ребе у словенским. Илустрације ради наводимо следеће примере: аллілоуіа 1446 11, сімевнѣ 1446 14, ѿлість 145а 39, юсіповѣ 1466 1, ѿвѣнскаа 1796 13, відѣніа 1836 11, сісамова 1866 5, ѿгѣры 188а 2, фѣнікѣ 1886 12, ѿврѣны 1956 2, ѿврѣпы 1956 3, гадѣрѣ(х) 1956 10, адѣнеане 197а 1, дел'фѣны 197а 4, кам'ѣвнѣхы 203а 12, ѿхѣдна 207а 11, галѣн' 2176, кѣнстантінова 534а хрѣстіанствѣ 537а 13, кѣнстантінь 537а 18, главизны 566а 6, латѣн'скыѣ 566а 1, кнѣгы 566а 8, грѣгорѣа 580а.

9. Графија *ы* присутна је у познијим српскословенским текстовима у складу са одређеним ортографским а не фонолошким правилима.¹⁶ Ресавска школа је покушала да *јери* врати на старо место.

а) Правилна употреба ове графије зависила је од образовања преписивача, а свакако и од предлошка.

У нашој граби у основи речи имамо углавном правилну употребу *јери*, нпр.: помышляше 1446 8-9, слышаше 1446 12, пастыре 1446 12, быти 145а 15-16, шычаю 145а 21, четыре(х) 170а 1-2, вышніи(х) 173а 2, ѿзыци 1836 6, рыбы 187а 1, кысѣліе 1886 3, крыет се 1956 9, хытростѣ 1976 2, несытна 204а 1, изытци 2056 12, дыхати 206а 12, пыстыня(х) 207а 1, мы 5376 21.

У падежним наставцима код именица *јери* је такође релативно правилно употребљено: Г јд. кнѣгы 146 4-5, жѣны 145а 42, воды 174а, выны 178а 2, лоуны 1956 1, росы 202а 1, трапѣзы 2056 12, итры 2376 2, извы 537а 17, страны 537а 21; Н мн. пары 185а 10, рыбы 187а 1, врыбы 188а 2, вѣды 1956 2, пчѣлы 202а 1; А мн. аѣгѣлы 1446 13, звѣзды 171а, воды 174а, стѣпы 1796 19, лѣды 181а 1, снѣгы 181а 1, сколки 1976 2, зоувы 2036 4, жабы 2056 4; И мн. римляны 537а 21, словесы 5376 9 итд.

Нешто ребе налазимо *јери* у придевској промени. Наводимо следеће примере: Н јд. праведный 145а 17, сѣый 174а, скѣд'скыи 1796 13, свѣтловидны 1966 10, мор'скыи 199а 1, прѣвеликы 1996 7, вѣлгар'скыи 573а 14; А јд. латѣн'скыи 5816; И јд. меднѣи 202а 3, крѣтныи 537а 19, вѣлгар'скыма 537а 23, рѣш'кѣи 5376 12, солуон'скыи 566а 2; Г јд. скѣд'скыѣ 1796 21, нѣжнѣѣ 1806 1, ѿѣц'скыѣ 262а, желѣзныѣ 537а 21, съвор(н)ыѣ 566а 3; Н мн. ядовитыѣ 1996 5-6; Г мн. мрѣтвы(х) 144а 13, нѣжнѣ(х) 1446 5, кав'сѣйскыи(х) 1796 8, жѣтѣвны(х) 1796 9, разлѣчнны(х) 1806 3, мѣжѣскыи(х) 1886 13, сѣнѣчнны(х) 1916 1, вѣгыи(х) 1926, злыхѣ 1926, живы(х) 200а 3, водныхѣ 200а 3; А мн. цѣковныѣ 1466 4, вѣдныѣ 184а 6, таинныѣ 188а 2, зелѣныѣ 189а 1; И мн. глѣбовыи 185а 1, ѣскыи 194а 7; Л мн. поуствыи(х) 198а 2, четворонѣжнѣхѣ 2036 3.

Од непроменљивих речи с правилном употребом среће се прилог паки 1956 9, 197а 4, 5376 1, 566а 7.

б) Неправилно употребљено *јери* налазимо у веома малом броју примера. *Јери* уместо етимолошког *и* у корену речи

У 3. л. аориста налазимо: **свободы 144а 4.**

нпр.: мрѣвъ(х) 144а 13, врѣ 145а 20, дѣше(р) 145а 48, вѣсѣ(м)ѣ 1836 1, соу(т) 1836 4, имѣ 1846 1; твѣ 178а 1, изъшѣ(д) 1796 8, прошѣ(д) 1886 8, ѡшѣ(д) 202а 5, лилѣ(к) 2036 2, поплѣ(к) 2056 1, пришѣ(д) 537а 18.

Слово ѣ нашли смо само у једном случају иза надметнутаго (ѣ је у врсти): дѣжѣ 185а 11. Над дигнутим словом нашли смо *пајерак* у назѣ 146 3.

Посебно издвајамо примере код којих иза речи долази повратно се, парикүла же или везник бо.²⁰ Испред наведених речи *јер* углавном изостаје: свѣдѣв же 1446 9-10, смѣсив се 145а 22, гѣт се 178а 2, исцѣлит се 1856 2, помазѣт се 188а 1, мнет се 188а 1, сѣдрѣжѣт се 189а 6, вѣздѣх же 1996 1, измѣняет во 211а 17, сѣт же 218а 1, послѣд же 537а 12, гѣт се 641а 1 итд. Знак ѣ нашли смо у: мѣнѣ же 144а 22, вѣдаѣ се 145а 36, овѣ же 1796 10, цѣ же 5376 5, кнеѣ же 5376 7.

Испред же и бо јавља се у доста примера *пајерак*: гѣт же 145а 16, запад же 1796 8-9, нѣх же 1796 11, сладѣк же 187а 8, вид же 1866 7, коукѣрѣк же 187а 3, клеѣм же 187а 8, сок же 1896 4, доушник вѣ 197а 1, мед же 202а 1, оцѣтом же 204а 7, стоудѣном же 211а 7-8, земљѣним же 212а, палѣн же 2176, оувѣдѣв же 537а 17, шѣразом же 5376 1.

б) Задржаћемо се на анализи писања *јера* уз предлоге. Још од наше најстарије писмености сви се предлози нису понашали једнако у погледу употребе *јера*. За ресавску школу је карактеристична употреба ѣ или *високог јера*.²¹

Предлози вѣ, кѣ и сѣ изговарају се у српскословенском језику са а па у нашем рукопису оочекујемо употребу ѣ или *високог јера*. Дебело *јер* смо нашли само у вѣ 1996 1, 534а, 5376 2. Сви остали примери написани су редовно са *високим јером*. Нисмо нашли примере са ѣ или *пајерком*.

Предлози који се завршавају на -з показују колебање што је утицај старословенске традиције.²² Списак примера је следећи: нз 144а 13, 1886 6, 204а 2, изѣ 145а 46, без 194а 3.

Предлог от и предлози на -д- редовно су писани са надредним т и д.

в) Као маркантна правописна црта јавља се и писање *јера* код префикса.

а) Уз префиксе вѣ- и вѣз- анализираћемо и остале речи са иницијалним вѣ- јер се у српскословенском језику у овој позицији полугласник увек изговарао, без обзира на јаку и слабу позицију.²³ У ресавском периоду имамо изговор ва- који је означавао употребом ѣ или *високог јера*. У нашим тексту иницијално вѣ- је најчешће са *високим јером*, нпр.: вѣскѣсе 144а 13, вѣстанѣ 144а 15-16, вѣстѣе 144а 20-21, вѣпѣашѣ 144а 25-26, вѣзврати се 1446 1-2, вѣнѣтрѣ 1446 4, вѣсѣа 145а 1, вѣзѣтѣ 145а 29, вѣси 145а 37, вѣмѣстити 173а 2, вѣмѣшнѣи 178а 1, вѣсток 1796 4,

вѣспареніе 185а 13, вѣсакого 189б 5, вѣздоуховиднѣ 192а 1, вѣне-заапѣ 200б 5, вѣзѣпивѣ 202а 4, вѣложи 206б, вѣздоухѣ 211а 1, вѣ-кѣпѣ 537а 21, вѣсе 537а 22, вѣздѣвѣ 537б 25, вѣзврати се 566а 4, вѣсь 757б.

Случајеви са *дебелим јером* су: вѣхѣ 142б 1, вѣздоухѣ 178б 2, вѣздѣха 181а 1, 237б 3, 246б 2, вѣздѣхѣ 185а 14, 215а 4, вѣздѣхѣ 211а 7.

Танко јер имамо само у случајевима када испред долази предлог или префикс са *високим јером*: кѣ вѣстокоу 194б, сѣвѣ-коупитѣмѣ 211а 21, сѣвѣсхѣтиши се 223а, кѣ вѣспрѣтѣю 444б, сѣ вѣсѣмѣ 537б 2.

б) Књишки изговор префикса *сѣ-* био је *са-*, без обзира на јаку или слабу позицију, што се у ресавској традицији означавало употребом *ѣ* или *високог јер* у великом броју речи.²⁴ У нашем материјалу доминира *високо јер*: сѣзда се 144а 1, сѣмѣ-цааше се 144б 6, сѣхраниено 176б 1, сѣдѣтелствова 179б 1, сѣбра се 184а 4, сѣкоуплющих се 201а 1, сѣчетавет се 203а 1, сѣмрѣти 203б 13, сѣтворити 218а 8, сѣврати 566а 1, сѣмотри 649а 2, сѣтвориѣ 769а итд.

Знак *ѣ* имамо у речима: сѣжѣмши 143б 2, сѣпротивленіе 183б 1.

8

Танко јер се јавља у: кѣ сѣродном 295б 1.

У речима где не очекујемо изговор *са-*, слово *јер* се не јавља, нпр.: смѣсив се 145а 22, 179б 10-11, скон'чаваѣщои жѣ 195б 1, спѣвѣаѣюще 203а 17, сѣсе 203б 12 стѣзѣють 216а 12 итд.

γ) Код осталих префикса *јер* је углавном испуштено. Префикс *овѣ-* је означен *танким јером* само у примеру *овѣимѣ* се 198а 1.

Префикси на *-з-* имају знак само у примерима: изѣшѣ(д) 179б 8, изѣоставше 198а 1.

Префикс *от-*, као и префикси на *-д-* писани су редовно с надредним т и д: ѿгнаѣ 155а 4, прѣлежищѣю 180а 1, ѿмѣтаѣюще 189а 2, ѿкрывѣ 192б, пѣемѣи 202а 5, прѣхождаше 537а 19 итд.

г) Полугласник у корену речи, који је у српскословенском језику вокализван, редовно је означен у нашој граби. Најчешће је употребљено *танко јер*: сѣжѣмши 140б, прѣѣстѣнаг(ѣ) 144б 16, тѣмѣ 144а 1, сѣхѣю 145а 22, 26, дѣщѣрѣ 145а 24, 30, чѣстѣнѣю 145а 30, дѣщѣ(р) 145а 48, чѣ(т)цѣ 146б 6, тѣмна 173а 1, тѣма 173а 2, цѣкло 178б 1, изѣшѣ(д) 179б 8, дѣжоу 181а 1, шѣствоуѣюще 185а 1, танкѣ 187а 1, стѣвѣла 188б 6, прошѣ(д) 188б 8, одѣжѣнѣа 191б 1, ѣшѣ(д) 202а 5, истѣкѣнѣ 202б 5, шѣствоуѣю(т) 203а 14, танкоу 203б 6, тѣкмо 205б 2, одѣжѣнѣи(х) 205б 2, лѣвѣ 205б 11, лѣвова 205б 12, недѣстѣтѣчноѣ 206б, нѣтѣчѣю 211а 5, пришѣ(д)ши 537а 13, пришѣ(д) 537а 18, тѣжѣ 736б итд.

Знатно је мањи број примера са *дебелим јером*: дѣжѣ 185а 11, зѣдѣ 188б 1, сѣнѣ 202а 5, досѣда 205б 7, одѣжѣнѣе 205б 7-8, лѣвѣ 207а 7, сѣи 581б.

Високо јер смо нашли у: лџи 145а 4, извѣнъ 1796 10, 15, 16, 1836 2, исѣхноу(т) 1796 12, сѣньмъ 1836 1, тѣчна 641а 2.

Корени у којима се полугласник није изговарао најчешће су без знака: мнѡ(ж)ство 1796 1, мнѡси 1296 11, гдѣ 1836 1, сѣбра 184а 4, мнѣт се 188а 1, злыхъ 1926, двѣ 1946 1, пчѣлѣ 2016 1, мнѣ 208а 2, здѣ 537а 3, кнѣсѣ 5376 6, книги 566а 8 итд.

Именица змиѡ јавља се редовно са *дебелим јером* између с и м: сѣмиѡ 199а 2, 207а 7, сѣмиѡ 206а 5.

д) У положају ван корена и наставка у јакој позицији јавља се знак ѡ: конѣчнаѡ 1836 7, сѣнѣчны(х) 1916 1, орьѡ 203а 1, конѣчнѣ 204а 12.

Знак за полугласник у слабој позицији се готово увек испушта: конѣчна 144а 15, прит'ча 192а 6, гоушчѣи 2036 9, гоускѣ 204а 11, швѣца 207а 16 итд.

ђ) У суфиксима: -ѡкѣ, -ѡнѣ и -ѡцѣ (у јаком положају) редовно налазимо ѡ: сладѡк' 185а 15, пивѡкѣ 185а 15, шипѡкѣ 1876 1, мастьѡнѣ 1886 7, ѡдѡмѡпѣвѡцѣ 191а 12, вѣздоуховидѡнѣ 192а 1, вѣнѡцѣ 192а 1, начрѡмѡнѣ 192а 3, кротѡкѣ 2016 12, вѡскѣ 202а 1, лиѡ(к) 2036 2, неоусѡпѡнѣ 2036 9, попѡ(к) 2056 1, страшѡнѣ 2076 8, иконово-рьѡцѣ 223а, ѣдиносѡщѡ(н) 2756 итд. Изузетак је скраћеница мл(д)нѡцѣ 144а 22.

У слабом положају знак најчешће изостаје: страшно 36 4-5, ѣгомѡжнѡго 144а 11, непорѡчнѡѡ 1446 9, длѡжно 145а 5, правѣднѡѡ 145а 17, приснѡ 145а 18, тѡмнѡ 173а 1, крѣпкѡ 178а 3, тѡнкѡ 187а 1, гладѡкѣ 1886 2, шипѡкѣ 1886 3, тежѡ 2006 1, ловѡцѣ 2016 7, чѡтворѡцѣ 580а итд, *Пајѣрак* смо нашли у речи мѣг'кѣ 189а 6, а знак ѡ у оудѡвѡнѣ 1766 2.

Издајамо примере с полугласником који је вокализован: огнѡнѡго, шгнѡноу 239а.

е) Пред наставком за творбу речи *јер* је редовно писано у случајевима када је иза ч (што се у вези са изговором а). Списак именица са ѡ испред наставка -ство је: качѡство 1846, 211а 15, величѡствѡ 198а 2, качѡствѡи 211а 11, жѣстѡчѡство 2366 4.

Уколико пред наставцима -ство и -ствије није ч, ж, ш, употребљен је *пајѣрак* и ретко *танѡ јер*: тѡин'ство 1436 2, нѡщѣднѡства 175а 6-7, разнѡствѡѡ 178а 2, сов'ство 184а 8, 11, сов'ствѡѡ 187а 5, потрѣб'ство 1886 9-10, врачѣв'ство 2026 7, сов'ствѡѡ 211а 20, чѡв'ства 2366 5, хрѣстѡн'ствѡѡ 537а 14, 5376 10-11, хрѣстѡн'ство 537а 19-20. Знак изостаје у: чѡвствѡѡ 200а 2, хрѣстѡнство 5376 2.

Са групом -ствѣ- јавља се и глагол воин'ствовати 537а 21.

Пред придевским -скиѡнѣ јавља се *танѡ јер* иза ч и ж: драчѡскѡѡ 1796 14, мѡжѡском(ѣ) 1886 12, мѡжѡскѡн(х) 1886 13, ѡѡчѡскѡѡ 262а. У осталим случајевима налазимо *пајѣрак*: скѡѡд'скѡѡѡ 1796 21, мѡѡт'скоѡѡ 1796 7, ѣллин'скоѡѡ 1836 9, жен'скоѡѡ 1886 12, мор'скиѡнѣ 199а 1, вѡлгар'скиѡнѣ 537а 14, 17, вѡлгар'скиѡѡѡ 537а 23, хрѣстѡн'скоѡнѣ

545а, латин'ские 566а 1, солоун'ский 566а 2, латин'скаа 586б, латин'ска 588б, латин'скомъ 603а, кар'дагин'скаго 639б, латин'ским(х) 699а 1.

Пајерак изостаје у: фараонские 144а 3, христ'анскомъ 537а 14.

ж) Између два н (без обзира на њихово порекло) редовно је испуштено *јер*: повел'енное 143б 2, в'описанные 144а 8, нетл'енны 144б 7, стежанное 176б 1, единоименно 180б 3, од'шевленно 181б, сквр'ннаа 185а 7, истинно 186б 3, тайные 188а 2 итд.

з) Полугласнички знак у слабом положају очекујемо у активном партиципу претерита. Међутим, у нашој граби је редовно испуштен: оустрашившаго 197а 4, стежавшаго 200б 2, из'оставше 200б 5, исплывившоу се 202а 4, насытивши 206а 3, създавшаго 207б 7 итд. Јавља се у примеру ро'ж'ишй 207а 8 (због изговора а).

и) Секундарни полугласник у сугласничким групама са сонантом редовно је необележен.²⁵ ц'ѣлом'др'ишй 144б 5-6, п'зем'љнаго 173а 2, в'гнь 180а 2, саморас'љна 187а 14, зем'љны(х) 205б 9, зем'љным' 212а, б'смъ 231а, вол'ѣзнь 537а 15 итд.

Суфикс -тв'н- у српскохрватском језику прешао је у -тв'н- (полугласник је вокализован).²⁶ У нашем материјалу најчешће налазимо знак њ испред в: жет'вны(х) 179б 9, ч'юв'ств'ны(х) 184б 2, не-вещ'ств'наг', 191а 3, ч'юв'ств'но 215а 6, вл(д)'ч'ств'ное 217б 1, 226б, ч'юв'ств'но 236б 2. Знак изостаје у скраћеници: в'ж'т'в'ных 145а 12, в'ж'т'в'ны(м) 212б 3.

11. Употреба граfiје ѣ у млађим српскословенским текстовима је у складу са традиционалним граfiјским системом. Већ од XIII века *јат* није посебан фонем на екавском земљишту, а како је екавизам продро и у српскословенски језик, правилна употреба знака зависила је од образовања преписивача.²⁷ Анализа нашег материјала показала је да је Владислав Граматик правилно употребљавао слово ѣ у готово свим положајима у речи. Ово нарочито важи за корен речи па налазимо доста примера: в'ѣл'ѣ 146 3, ц'ѣлованіе 144а 25, ѣт'нми 144а 25, нев'ѣрны(х) 144б 5, в'ѣка 144б 15, с'ѣме 145а 27, в'ѣт'ц'аніе 145а 36, л'ѣтѣ 145а 38, ѣѣ 170а 1, т'ѣло 178а 4, р'ѣка 180а 1, м'ѣста 180б 2, сн'ѣгоу 181а 1, мл'ѣко 186б 2, с'ѣюшѣ 185б 2, в'ѣтр'овѣ 191б 2, св'ѣзѣ 192б, гн'ѣздоу 206а 12 итд.

Правилну употребу имамо у основи и наставку за творбу: пропов'ѣдници 144б 17, в'ѣн'ѣшніи 178а 3, огоуств'ѣи 178б 1, вол'ѣзни 187а 9, непотр'ѣбно 189б 8, разм'ѣти 191б 1, с'ѣрастл'ѣвает се 200б 3, гоуств'ѣницѣ 204а 12, проразм'ѣніа 206а 8, прооув'ѣд'ѣніемъ 224б итд.

Навешћемо неколико примера у падежним наставцима: анн'ѣ 145а 8, мн'ѣ 208а 2, в'ѣр'ѣ 545а (Ј јд.); сестр'ѣ 145а 53, сн'ѣт 186б 6, гл'ѣвин'ѣ 194а 6, стр'ѣн'ѣ 194а 10, вод'ѣ 199б 8 (Ј јд.); м'ѣст'ѣ(х) 195б 2, чр'ѣв'ѣ(х) 197а 4 (Ј мн.) итд.

16. Сугласници *ћ* и *ћ* јављају се у нашој грађи у страним речима. Лигатуром су означени само у примерима: кѣлты 1796 21, македониѣ 1835 10, македонѣ 5375 3, кардагин'скаго 6396. У осталим примерима имамо правопис гѣ, кѣ, гѣ.

18. По ресавској традицији рукописи показују „консеквентнију“ употребу грчких слова α , β , ψ , *ижице*.³¹

13. Слово ѣ имамо у туѣим речима: араѣь 1796 7, овѣѣнскаа 1796

Ижицу имамо у великом броју страних речи где најчешће означава и, а свега једанпут в (*вѣдѣнськаа* 1796 13). У вредности вокала слово најчешће има две тачке: кѹвѣта 146а 7, вавѹлѡня 144б 19, ѿгѹптѣ 145а 1, кѹпарисъ 189б 8, кѹты 198а 2, гѹповь 203а 21, кѹръ 566а 2 итд. Тачке изостају у следећим речима: скѹд'ськаа 179б 14, вѣдѹнѣа 183б 11, змѹрною 199а 2, ан'кѹроу 513а, дѡнуѹсѣва 641а 2.

19. На крају прегледа ортографије даћемо употребу акценатских знакова и спирита. Од акценатских знакова јављају се: *оксија*, *варија*, *периспомена* и двострука *варија* („кендема“). Речи обично имају по један акценатски знак, сложенице каткад два, а има речи и без знака. Најчешће се јавља *оксија* и то у свим положајима у речи, осим финалног: *ра́боты* 144а 5, *па́схы* 144а 6, *сва́ршы* 144а 6 *изы́де* 144а 7, *прине́се* 144а 12, *цѣлѡва́нiе* 144а 23, *спротивлѣнiе* 183б 1 итд.

Варија је везана за крај углавном двосложних речи: оувѡ 145а 19, вѡси 145а 37, ради 145а 39, сѡ 145а 51, вѡды 174а, цѡклѡ 178б 1, извѡнѡ 179б 10, землѡ 184а 8 итд. Ретко се јавља на једносложеним и тросложеним речима, н пр.: гдѡ 183б 1, ктѡ 202б 5, свѡѡ 203а 3, нѡкогда 537а 4, вѡ 537а 16, словѡсѡ 537б 9 итд.

Периспомена се јавља редовно на везнику нѡ, затим на крају двосложних речи и ретко у тросложним. Наводимо неколико примера: жѡнѡ 145а 29, винѡ 178а 2, гѡрѡ 179б 21, живѡтно 181б 2, вѡклѡ 205б 12.

Кендема је везана за једносложне речи: вѡ 173а 2, сѡи 201б 6, ѡи 207а 1, трѡ 207б 4, зрѡ 223а, сѡ 231а итд.

Од спирита срећемо *спиритус ленис*. Налази се на почетном вокалу и у неким случајевима је комбинован са *оксијом*. Често долази и изнад лигатура ѡ, ѡ, ѡ на почетку речи.

20. Закључак.

Преглед ортографских црта маргиналија *Зборника* показао је да доминирају ресавске одлике, али да има и остатака рашског, као и архаичног старословенског правописа.

Код означавања група *ја* и *је* иза вокала углавном се среће ресавска норма (вокал + ѡ, ѡ). То се нарочито односи на примере у којима испред групе долази вокал *и* (који је редовно означен десетеричним ѡ)

Доследно је присутна и маркантна ресавска црта ѡи (за означавање група *иј*, *ији* и дугог *и*).

Група *ију* је означена на два начина: ѡи и ѡѡ.

Графија ѡ се правилно употребљава у основи речи и у падежним наставцима код именица. У придевској промени срећемо: -ѡи-, -ѡ-, -и-, -ѡи-.

За обележавање полугласника употребљавају се ѡ, *високо јер*, ѡ и *пајерак*. У предлозима и префиксима, карактеристичним за ресавску традицију, најчешће срећемо *високо јер*.

Графија ѡ је углавном правилно употребљена, што говори о високој образованости преписивача.

Мекоћа сугласника ѡ и ѡ означена је лигатурама (у групама ѡа, ѡа, ѡе, ѡе).

Слово ѡ се употребљава тамо где му је по етимологији место, али има и одступања.

Грчка слова ѡ, ѡ, ѡ, *ижица* срећу се углавном у страним речима.

Од акценатских знакова јављају се *оксија*, *варија*, *периспомена* и *кендема*. *Спиритус ленис* налазимо на вокалу или лигатури (ѡ, ѡ, ѡ) у иницијалној позицији у речи.

НАПОМЕНЕ

¹ Г. Данчев, *Владислав Граматик, книжовник и писател*, Софија, 1969, стр. 4.

² Ђ. Daničić, *Rukopis Vladislava gramatika, pisan godine 1469*, Starine, knj. I, Zagreb, 1869, стр. 44—85.

³ М. Сперанский, *Загребският ржкопис на Владислава граматика*, Сборник за народни умотворения, наука и книжнина, издава Министерството на народното просвѣщение, кн. XVI и XVII, Софија, 1900, стр. 325—338.

⁴ V. Mošin, *Cirilski rusopisi Jugoslavenske akademije*, I dio, Zagreb, 1955, стр. 61—67.

⁵ Г. Данчев, *Владислав Граматик, книжовник и писател*, стр. 118—129; М. Сперанский, *Загребският ржкопис на Владислава граматика*, стр. 326—334; Р. Угринова — Скаловска, *Владислав Граматик и единството на јужнословенската книжевна традиција*, XVI семинар за македонски јазик, литература и култура (5—26. VIII 1983 — Охрид), стр. 5—6.

⁶ V. Mošin, *Cirilski rusopisi Jugoslavenske akademije*, стр. 61.

⁷ Р. Угринова — Скаловска, *Владислав Граматик и единството на јужнословенската книжевна традиција*, стр. 6—7.

⁸ В. Јерковић, *Средњовековне ортографске школе код Срба*, Јужнословенски семинар за стране слависте, 31, Београд, 1980, стр. 28.

⁹ В. Јерковић, *Српска Александрида, Академијин рукопис* (бр. 352), палеографска, ортографска и језичка истражувања, Београд, 1983, стр. 16.

¹⁰ Исто, стр. 17; исти аутор, *Ортографија „Житија св. Симеона“ од св. Саве*, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, књ. XVII/1, Нови Сад, 1974, стр. 104; *Цветни триод из 16. века, правописне и фонетске одлике*, Зборник за филологију и лингвистику, књ. XI, Нови Сад, 1968, стр. 88; *Два четворојеванђеља штампара Мардарија из Мркишине Цркве*, Прилози проучавању језика, књ. 6, Нови Сад, 1970, стр. 9; *Напис на мраморном стубу на Косову*, Зборник историје књижевности, књ. 10, САНУ, Београд, 1976, стр. 138; Д. Јовић, *О језику „Закона о рудницима“ деспота Стефана Лазаревића*, Јужнословенски филолог, књ. XXVII, св. 3—4, Београд, 1968—1969, стр. 376; Ч. Стојменовић, *Ортографија Агатишта светому апостола и првомученику Стефану*, Зборник радова Филозофског факултета, XVI—XVII, Приштина, 1981—1982, стр. 172—173.

¹¹ В. Јерковић, *Српска Александрида*, стр. 18.

¹² Исто, стр. 20.

¹³ Исто.

¹⁴ Исто.

¹⁵ Исто, стр. 25.

¹⁶ А. Младеновић, *Напомене о српскословенском језику*, Зборник за филологију и лингвистику, XX/2, Нови Сад, 1977, стр. 10.

¹⁷ В. Мошин, *„Револуције“ у историји старог српског правописа*, Библиотекар, год. XV, бр. 6, Београд, 1963, стр. 472.

¹⁸ П. Борђић, *Историја српске ћирилице*, Београд, 1971, стр. 227. Високо јер смо штампали знаком њ.

¹⁹ В. Јерковић, *Српска Александрида*, стр. 31.

²⁰ Исто, стр. 33.

²¹ П. Борђић, *Историја српске ћирилице*, стр. 208.

²² В. Јерковић, *Српска Александрида*, стр. 34.

²³ П. Борђић, *Историја српске ћирилице*, стр. 207—208.

²⁴ Исто.

²⁵ Исто, стр. 209.

²⁶ Исто.

²⁷ А. Младеновић, *Напомене о српскословенском језику*, стр. 10,

²⁸ В. Јерковић, *Српска Александрида*, стр. 61.

²⁹ Исто, стр. 62.

³⁰ П. Борџић, *Историја српске ћирилице*, стр. 113.

³¹ В. Мошин, „Револуције“ у историји старог српског правописа, стр. 471.

Чедомир СТОЈМЕНОВИЌ

ОРТОГРАФИЈА НА МАРГИНАЛИИТЕ ВО ЗАГРЕПСКИОТ ЗБОРНИК

Резиме

Зборникот на Владислав Граматик од 1469 година е познат како Загрепски зашто се чува во Архивот на ЈАЗУ (IIIa 47) во Загреб. Пишуван е во Богородичен манастир, недалеку од село Матејче (Кумановско).

Зборникот содржи голем број маргиналии кои се интересни од ортографски и јазичен аспект. Во овој труд ја анализиравме правописната проблематика. Нашиот преглед покажа дека во маргиналиите доминираат одлики на ресавската школа, но има и остатоци на рашката (во мал обем), како и на архаичната старословенска ортографија.

Н. В. ФЕДОТОВА

**НЕКОТОРЫЕ ПРИЕМЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ
ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ СРЕДСТВ ЯЗЫКА
В СТИХОТВОРЕНИЯХ В. ВЫСОЦКОГО**

В начале 60-х годов поэзия Владимира Высоцкого, минуя радио, печать, телевидение, благодаря магнитофонным лентам, пришла в нашу жизнь. Песни Высоцкого становились известны всем. Голос певца, необычайно сильный, яростный, начисто был лишен всякой „елейности“. Исследователь творчества поэта Н. Крымова пишет: „Изучение текстов (и беловиков, и черновигов), анализ авторского исполнения убеждают, что у Высоцкого был свой поиск. Он тщательно искал слово, у которого особый облик. Плотью этого слова был живой звук, интонация. Не всегда песенный звук, но всегда устный, т.е. разговорный, живущий в разговоре, в общении человека с миром. Автор шел не от литературной, письменной речи, не от принятых канонов стихосложения, но от того душевного порыва, который ищет непременно, обязательного выхода в живую речь, и там тоже живет по своим душевно-психологическим законам - то длительным, многословным, почти бесконечным потоком, то предельным лаконизмом краткой реплики, чему-то подводящей итог (1, с. 485). Сейчас уже стало очевидным, что Высоцкий является художником, „всепереживающей“ личностью, впитывающей в себя все тревоги своего времени, чтобы потом все из себя излить, исторгнуть в своей поэзии. И как личность он не мог не влиять на русскую речь на ее речевое богатство. В связи с этим справедливым кажется замечание известного советского лингвиста Б. Н. Головина, который писал: „По-видимому, личность обогащает или обедняет речь не только в результате большего или меньшего усвоения и освоения языковой структуры, и возможностей ее использования, но и в результате совокупности воздействий на речевую структуру, оказываемых различными сторонами личностного сознания. Активность или пассивность мышления, яркость

или тусклость эмоций, сила или слабость воли, заинтересованность или равнодушие по отношению к людям — все это увеличивает или уменьшает богатство речи, расширяет или сужает круги ее разнообразия". (2, с. 221).

Языку произведений В. Высоцкого еще предстоит стать предметом всестороннего изучения. В рамках данной статьи рассматриваются лишь некоторые приемы употребления фразеологических средств русского языка, замеченные нами при чтении произведений поэта.

Как известно, фразеологизмы являются действенным средством повышения речевой выразительности. Этому способствуют большие выразительные возможности русской фразеологии, разнообразные ее экспрессивно-стилистические оттенки и качества. Особенно многообразны и интересны приемы использования фразеологических оборотов в художественной литературе и в публицистике. При этом обычно писатели и публицисты часто используют фразеологию не только в исходном (словарном) виде, но и изменяют ее, значительно обновляя семантику, структуру и экспрессивно-стилистические свойства фразем. Создаются новые смысловые оттенки, появляется новое художественное качество фразеологизмов, обогащаются связи слов, образуются индивидуальные обороты по аналогии с существующими в языке фразеологизмами (3, с. 102—103). Все сказанное полностью подтверждается примерами, извлеченными из стихов В. Высоцкого. Так, создание нового фразеологизма по модели уже существующего (при тождестве значений) наблюдаем в стихотворении „Был побег на рывок..." о неудавшемся побеге из лагеря двух заключенных:

„А в промежутках — тишина и снег,
Токут глухари, да бродит лось...
И снова вижу я себя в побеге,
Да только вижу, будто удалось.
Надо б нам вдоль реки, —
Он был тоже не слаб, —
Чтоб людям не с руки,
А собакам — не с лап.“

Вновь образованный фразеологизм „не с лап" выражает то же значение, что и фразеологизм „не с руки" — „неудобно что-либо делать, поступать". Другими словами, надо было бежать так, чтобы ни людям, ни собакам неудобно было догонять беглецов.

В. Высоцкий в своих стихах прибегает и к расширению компонентного состава фразеологизмов, и к употреблению фраземы в прямом и переносном смысле. Так, в стихотворении

„Баллада о коротком счастье“ поэт пишет об охоте на двух белых лебедей, которые... как раз Сегодня повстречались:

Она жила под солнцем, там,
где синих звезд — без счета,
Куда под силу лебедям
Высокого полета...

Но он и там ее настиг,
И счастлив миг единый.
Но только был тот яркий миг
Их *песней лебединой*...

Так пелся этот вечный стих
В *пик лебединой песни* их —
Счастливец одночасья.

Они упали вниз вдвоем,
Так и оставшись *на седьмом*
На высшем *небе* счастья.

В стихотворении видим „стык“ прямого и переносного значений фраземы „лебединая песня“ (буквально: „песня лебедей“ и „последнее проявление таланта, способностей, чувств“). Кроме того, для усиления выразительности поэт расширил компонентный состав фраземы очутиться на седьмом небе — „испытать чувство восторга, блаженства, безграничного счастья“, добавив семантически избыточное определение „на высшем“ как бы „удвоив“ тем самым смысл фраземы.

В стихотворении „Летела жизнь...“ о беспризорнике, о его бесприютной, неустроенной жизни, нарушенной войной, видим тот же прием употребления фразем: расширения компонентного состава и „стык“ прямого и переносного значений словосочетаний“:

„Как сбитый куст, я по ветру волокся,
Питался при дороге, помня зло, но и добро.
Я хорошо усвоил *чувство локтя*,
Который мне совали под ребро...

Я был кудряв, но кудри истребили,
Семь пядей из-за лысины *во лбу*.
Летела жизнь в плохом автомобиле
И *вылетела* с выхлопом *в трубу*.“

В языке существует словосочетание „чувство локтя“ со значением „взаимная подд[ерж]ка, верность товариществу“,

„распространитель“, „который мне совали под ребро“ придает фраземе прямо противоположный смысл.

Семантический „стык“ видим и при модернизации фраземы „семь пядей во лбу“ со значением „очень мудрый, умный, выдающийся“, при включении компонента „из-за лысины“ словосочетанию как бы „возвращается“ его фразеологичность. Этот прием введения фразем в текст позволяет передать горькую иронию описываемой жизни, которая „вылетела в трубу“ „с выхлопом“. Последний компонент усиливает эту иронию.

Интересный пример творческого использования устойчивого сочетания видим в стихотворении „Мне судьба — до последней черты, до креста...“:

Пусть не враз, пусть сперва не поймут ни черта,
Повторю даже в образе злого шута.
Но не стоит предмет, да и тема не та,
Суета всех сует — все равно суета.

Здесь фразеологизм стал частью нового высказывания, усиливающего смысл фраземы за счет тавтологического повторения одного из ее компонентов. Полученная конструкция позволяет „вернуть“ первоначальный смысл фразеологизма как бы в „удвоенном“ виде.

Такая же своеобразная „переключка“ значений, семантический „стык“ проявляется и в стихотворении „Райские яблоки“, герой которого как бы находится в двух пространственных измерениях, раздваивается: грезит о рае, мечтает о нем, о свободе, но в действительности все не так, действительность — это „зона“:

Засучив рукава,
 пролетели две тени в зеленом.
С криком — „В рельсу стучи.“
 пропорхнули на крыльях бичи.
Там малина, братва, —
 нас встречают *малиновым звоном.*
Нет, звенели ключи —
 это *к нам подбирали ключи.*

В целях усиления выразительности поэт использовал параллельное употребление: „малина“ — „малиновый звон“; „ключи“ — „к нам подбирали ключи“.

В стихотворении „Пожары над страной все выше, жарче, веселей...“ также находим своеобразное, „преломление значений“ слов при использовании устойчивого сочетания:

„Доверчивую Смерть *вкруг пальца обернули*,
Замешкалась она, забыв махнуть косою.
Уже не догоняли нас и отставали пули.
Удастся ли *умыться* нам не *кровью*, а *росой*?“

Удалось ловко, хитро обмануть „доверчивую Смерть, ну, а что дальше? Можно ли выжить? Удастся ли *умыться* не *кровью*, а *росой*? „Умываться, обливаться *кровью*“ — о человеке, которого били по лицу“ — это первое значение фразеологизма, а второе — бороться, сражаться. Но доминантой этого словоупотребления становится сопоставление (противопоставление) двух слов — „*кровь*“ и „*роса*“. Отчетливое смешение прямого и переносного значения словосочетания проявляется во многих произведениях поэта. При этом создается выраженный комический эффект.

В „Лекции о международном положении“ поэт пишет:

Церковники хлебальники разинули,
Замешкался маленько Ватикан, —
Мы тут им *папу римского подкинули*
Из наших, из поляков, из славян.
Сижу на нарах я, в Нарофоминске я.
Когда б ты знала, жизнь мою губя,
Что я бы мог бы выйти в папы римские,
А в мамы взять, естественно, тебя.

В „Истории болезни“ находим тот же прием: возвращение одному из компонентов фразеологизма прямого значения:

Нельзя вставать, нельзя ходить.
Молись, что пронесло.
Я здесь *баклуш* могу *набить*
Несчетное число.

При таком использовании фраземы смысл ее (праздно проводить время, бездельничать) как бы „удваивается“, что придает стихотворению дополнительную выразительность.

В произведениях поэта находим такое своеобразное „возвращение“ первоначального смысла и целому высказыванию: Так, в „Письме в редакцию телевизионной передачи „очевидное — невероятное“ с Канатчиковой дачи“ читаем:

„Мы кой в чем поднаторели —
Мы тарелки бьем весь год.
Мы на них *собаку съели*,
Если повар нам не врет“.

Как известно, „собаку съесть“ — приобрести большой опыт, навыки, основательные знания в чем-либо. В этом значении фраза перекликается со словом „поднатореть“. Но вот поэт добавляет фразу „Если повар нам не врет“ и фразеологизму сразу же „возвращается“ прямой, а не переносный смысл, создается комический эффект.

Этот же прием находим и в стихотворении „На уровне фантастики и бреда...“:

Нанес бы звезд я в золоченом блюде,
Чтобы при них нам век прокоротать,
Да вот беда — ответственные люди
Сказали: — *звезды с неба не хватать.*

„Звезд с неба не хватает“ говорят о человеке, который ничем не выделяется, средних способностей. Здесь поэт идет как бы обратным путем: прямое значение подменяется переносным.

В стихотворениях В. Высоцкого применяется и такой широко известный прием, как обновление компонентного состава фразеологизма путем замещения (субстанции) отдельных компонентов:

Так кто вы суть загубленные души?
Куда спешите, полуооразины?
Суть Сутина — „Спасите наши туши.“
Вы ляжете, заколотые в спины,
И Урка слижет с лиц у вас гримасу.
(„Тушеноши“);
„Ну проявите интерес к моей персоне.
Вы, впрочем, сами — тоже форменные сони:
Без задних ног уснете — ну-ка. Добудись.
Но здесь сплю я — *не в свои сони не садись.*
(„Песенка ореховой сони“)

Как видим, в произведениях В. Высоцкого часто встречается глубоко мотивированное, творческое преобразование фразеологических единиц. Поэт — реалист в своих произведениях восстанавливает или усиливает образность фразем, особенно при выражении иронии, юмора; придает оборотам новое речевое содержание, сохраняющее связь с фразеологическим. На наш взгляд, преобразования фразеологизмов в стихотворениях Высоцкого меньше всего подчиняются требованиям версификации, т.е. зависят от необходимости сохранить ритмическую организацию и размер стихотворной строки. Главное для поэта — вести фразеологизмы в состав фраз с новой смысловой сферой, даже ценой утраты постоянного языкового значения

фразеологизма. И последнее: авторские преобразования фразеологических оборотов — явление редкое, оно под силу только очень большим мастерам слова. Таким и был поэт Владимир Высоцкий.

ЛИТЕРАТУРА

1. Владимир Высоцкий. Избранное. — М.: „Советский писатель“; 1988.
2. Голови Б. Н. Основы культуры речи. — М.: „Высшая школа“, 1988.
3. Розенталь Д. Э. Практическая стилистика русского языка. — М.: „Высшая школа“, 1987.
4. Федоров А. И. — Образная речь. — Новосибирск, 1985.

НЕКОИ НАЧИНИ НА УПОТРЕБА НА ФРАЗЕОЛОШКИТЕ СРЕДСТВА НА ЈАЗИКОТ ВО ПЕСНИТЕ НА В. ВИСОЦКИ

Резиме

Овој труд му е посветен на едно од најинтересните прашања на лингвостилистиката, а се однесува на креативната преобразба на утврдените лексички комплекси (фразеологизми).

Трансформации на фразеолошки состави од страна на одреден автор се доста ретки појави, тие им се својствени само на големи творци на уметничкиот збор, каков што бил и Владимир Висоцки, чиешто творештво сè уште ги очекува своите истражувачи.

Поетот Висоцки во своите дела применува разновидни начини на модернизирање на фразеологизмите: ја востановува или ја нагласува сликовитоста на фраземите, им дава ново значење на изразите, зачувувајќи ја едновременно врската со првобитното значење на фразеологизмите, го зголемува составот на компонентите на фразеолошкиот израз, ја користи постапката на обновување на компонентниот состав на фразеологизмите преку супституирање на одделните компоненти и др.

Авторот на овој труд заклучува дека трансформацијата на фразеолошките изрази во песните на В. Висоцки во најмала можна мера ѝ се потчинува на барањата на версификацијата. За поетот е најважно вклучувањето на фразеологизмите во фразеолошки изрази со ново значење дури и по цена на губење на утврденото значење на дадениот фразеологизам.

Криста ФЛЕКЕНШТАЈН

ЗА НОРМАТА И ВАРИЈАНТИТЕ НА НОРМАТА ВО СОВРЕМЕНИОТ РУСКИ СО ПОГЛЕД НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Проблемите за јазичната норма во лингвистичките списанија последните две децении заземаат важно место. Изборот на темата „Соодносот меѓу проскриптивната и узуалната норма во македонската, балканистичката и словенската јазична средина“ е одраз на зголемениот интерес којшто се орентнува во прашањата за нормата и проблемите сврзани со нив за културата на јазикот и кај македонските колеги и кај славистите воопшто. Во Централниот институт за лингвистика при Академијата на науките на ГДР исто така се подготвува конференција во врска со проблемите за културата на јазикот во социјалистичкото општество што ќе се одржи на крајот од октомври оваа година во Берлин. Организаторите на оваа конференција публикуваа тези за проблемите сврзани со културата на јазикот во кои се нагласува не само интензитетот со којшто се расправа за проблемите на културата на јазикот, туку и за одговорноста на лингвистите за зголемување на културата на јазикот во нашето општество.

Причините за зголемениот интерес и кај лингвистите и кај широката општественост за проблемите на културата на јазикот и јазичната норма треба да се бараат и во постојаниот пораст на важноста на литературниот јазик како средство за општествена јазична комуникација во современото општество, и во оние нови потреби за практично владеење на својот литературен јазик што ги налага општествената комуникација во врска со проширување на социјалната база на литературниот јазик во социјалистичкото општество.

Укажаните фактори ги тераат лингвистите да погледнат на нов начин на соодносот меѓу проскриптивната и узалната норма и да решат кои од јазичните употреби треба да се сметаат за норма, а кои да се отфрлат.

Во ова кратко излагање немам можност да се задржам на сите проблеми сврзани со темата што нè интересира. Затоа ние накратко ќе се задржиме на определувањето и толкувањето на нормата во русистиката и потоа ќе поминеме кон разгледување на некои варијанти на нормата од областа на предлошкото управување кај глаголите. И покрај многубројните искажувања последните години во публикациите, јазичната норма до ден-денешен од различни лингвисти различно се дефинира. Го упатуваме читателот/слушателот на интересните прегледи, на пр., во статијата на Шварцкопф, Б. С. „Преглед на развитокот на теоретските погледи на нормата во советската лингвистика,¹ од Хартгунт, В., За содржината на поимот норма во лингвистиката.²

Ние се присоединуваме кон дефиницијата за нормата дадена од Семенјук во монографијата „Общее языкознание“, т. I, која се признава од многу лингвисти. Таа ја дефинира нормата како „целокупност на најпостојаните, традиционалните реализации на елементите на јазичната структура, одбрани и зацврстени со општествената јазична пракса“ (стр. 555), а во однос кон нормата на литературниот јазик ги уточнува „примените од општеството на определена етапа од развитокот и осознавани од него (т.е. од општеството) како правилни и како образци.“ (566). Специфичноста на ова уточнување е во нагласувањето на степенот на осознаеноста и конкретно историската обусловеност на нормата на литературниот јазик. Значи, укажаната дефиниција за нормата ги вклучува следните признаци како суштествени: Прв признак е нејзината постојаност, стабилност или, по Шчерба „традиционалност“ којашто обезбедува и непрекинливост, како важен услов во општествената комуникација. Затоа во советските трудови од областа на културата на јазикот и ортологија до шеесеттите години се потпируваше пред сè овој признак, иако Ожегов уште во педесеттите години искажува жалење дека за големите промени во рускиот јазик по Октомвриската револуција недоволно се води сметка и дека лингвистите главно се придржуваат кон старите норми. Во јазичната пракса стремежот за стабилност постојано наидува на притисок од конкурентни изрази средства. Затоа стабилноста на литературната норма е релативна или, како што се изразува Матезиус, потребна е „еластична стабилност“. И ортолошките трудови од последните години токму така се однесуваат кон нормата.

Втор признак е нејзината селективност, избирливост. Филмн во една од своите работи рекол: „Таму кадешто нема избор, нема норма“. Значи, нормата на литературниот јазик, по правило, е сврзана со изборот. Доколку, или како резултат на еволуцијата на јазикот или како последица на посто-

ење на различни форми на јазикот, постојат неколку варијанти од кои говорителот треба да го избере правилното или комуникативно адекватното.

Во современата лингвистика постоењето на варијантите се смета неосудлив признак на живиот литературен јазик. За овие варијанти кои од гледна точка на кодифицираната норма можат да се ценат или како рамноправни или да припаѓаат на различни функционални стилови или еден од кои може да се смета за ненормативен, во последниве години почнаа повеќе да се интересираат. Иако на крајот на четириесетите години се сметало дека за рускиот јазик процентот на колебање на нормата е сосема незначителен, тогаш треба да се нагласи дека во последните години излегоа многубројни трудови од советски автори: на пр., од Горбачевич, Граудина, Ицкович, посветени на колебањето на нормата и на анализата на варијантите на различните јазични нивоа. Симптоматично е дека тие се упатени не само на специјалистот, туку на широк круг читатели коишто се интересираат за рускиот јазик како мајчин, од една страна и на школските учители, од друга страна. Промената на позицијата во однос на варијантите кои веќе не се сметаат за погрешно употребени, може да се проследи и во Руската граматика, издадена во 1980 год. од Советската академија на науките којшто, за разлика од граматиките од '52 и '70 год., содржи голема количина варијанти.

Трет признак е осознаеност, ориентација кон образец и сврзана со ова кодификација. Оваа црта од некои лингвисти се одделува како особено суштествена за разлика од узусот на другите форми на постоење. Тој, се разбира, допринесува за непроменливата стабилност на нормата, но ние го изделуваме од другите признаци. Но, тргнувајќи од конкретно историскиот карактер на определена норма ние стануваме свесни дека варијантите често претставуваат нешто како преоден степен од една кодифицирана норма кон друга. Бидејќи јазикот се развива, се менува и нормата треба да ги одразува измените што настануваат во јазикот. А варијантите се јавуваат како преоден степен кога паралелно со старата нормативна форма во говорната пракса на колективот се пробива и друга употреба којашто во почетокот се смета за нарушување на нормата.

Од многубројните такви колебања на нормата понатаму ќе се задржиме на една група од областа на синтаксата, а,

¹ Актуальные проблемы культура речи, Москва 1970, стр. 369—404.

² Norman in der sprachlichen Kommunikation, Berlin 1977.

имено, предлошкото глаголско управување. Во рускиот јазик појавата на многуте варијанти на разни нивоа можат да се објаснат со дејството на определени тенденции. Така, Г. А. Золотова во една од своите работи поврзува живи процеси во областа на синтагмата за ослабување на внатрешните компоненти на синтагмата, со тенденција кон „семантично мотивирани синтаксички врски“,³ а К. С. Горбачевич зборува за стремежот кон смисловна и формална структурна аналогија.⁴ Во областа на управувањето укажаната појава се одразува како тенденција кон унификација на управувањето на зборовите што спаѓаат во една семантичка група. Така во современиот руски јазик кај глаголите за говор и мислење не еднаш се одбележувала смислата на употреба на предлогот о за изразување на делиберативен објект кај овие глаголи. На пример, формите на управување: задуматься о паралелно со старата форма задуматься над, отчитываться о, сообщить о, утверждать о според образецот говорить о, думать о. По ова прашање многу интересен материјал наоѓаме кај З. Д. Попова. Врз основа на анализата на писмата од читателите во месниот весник, таа дошла до заклучок дека во разговорниот јазик за изразување на делиберативен објект кај глаголите за говор и мислење се употребува најчесто предлогот о, но исто така и предлогот за (говорить за, спорить за). Процес на унификација на управувањето имаме и кај глаголите кои изразуваат грижа или заинтересираност иако тој се пројавува исто така или со предлогот о или со предлогот за: беспокоиться о а во разговорниот јазик беспокоиться за заботиться о а во разговорниот јазик заботиться за недоп. од норма тревожиться за а во разговорниот јазик тревожиться о волноваться за а во разговорниот јазик волноваться о, из-за. Ова се однесува и кон глаголите кои изразуваат емоционална состојба: страдать по кому тосковать по кому, о ком скучать о ком, по кому, исто така убиваться и горевать о или по. Во македонскиот јазик некои глаголи од овие семантички групи исто така дозволуваат варијанти: зборува за, соопштува за, пишува за, но мисли на, а може и за, се замисли за или над, се расправа за или во врска, се грижи за, се беспокои за или заради, жали за или по.

Но има разлика во споредба со рускиот јазик. Бидејќи во македонскиот јазик преовладува предлогот за, тенденцијата кон унификација на управувањето е слабо изразена, а посилено се чувствува или функционално-стилистичката дифе-

³ Очерки функционального синтаксиса русского языка, Москва 1973.

⁴ Нормы современного русского литературного языка, Москва 1978.

ренцијација, на пр., се расправа во врска со општественото уредување; мисли над проблемот, или семантичка разлика: жали за изгубените пари, жали по татко си. Употребата на овој или оној предлог може да зависи и од контекстот: мислам на синот / воопшто мислам за синот / тој нема пари. Ова што го изнесов е само прв обид за објаснување на соодносот на варијантите. Работата треба да се продолжи.

Даница ЦВЕТАНОВСКА

ЛИНГВИСТИЧКАТА ИНТЕРФЕРЕНЦИЈА КАЈ ТАЛЕНТИРАНИТЕ УЧЕНИЦИ ПО АНГЛИСКИ ЈАЗИК ОД ОСМИТЕ ОДДЕЛЕНИЈА

Во оваа анализа ќе се задржиме на јазичните девијации — грешките во англискиот јазик кај талентираните ученици од осмите одделенија што резултираат од интерлингвистичко, интралингвистичко, мешовито и екстралингвистичко потекло. Примерите на интерференција се земени од писмениот дел (тестот) на меѓуопштинскиот натпревар (на ниво на град Скопје) по англиски јазик за талентираните ученици што се одржа во 1988 година, во Скопје. На натпреварот зедоа учество 98 ученика, со континуиран одличен успех по англиски јазик, од 35 осумгодишни училишта од Скопје и од околните села. На тестот беше застапен материјал од програмските јадра по англиски јазик од V до VIII оодделение (всушност така требаше да биде, но во тестот имаше извесни отстапувања на што се должат и некои од грешките. Тие отстапувања ќе бидат објаснети во текот на анализата). Тестот се изведе под шифри (по избор на учениците) со цел да се избегне субјективното вреднување. Тестот се содржеше од следниве три дела:

I. Пет ајтеми во врска со текстот за аудитивно разбирање.

II. Текст и пет прашања базирани врз даден текст за писмено разбирање.

III. Граматички дел составен од пет компоненти.

На крајот од анализата приложен е тестот со пресметан процентуален позитивен успех за секој ајтем поединечно.

I. Во интерлингвистичката интерференција спаѓаат оние јазични девијации — грешки што се резултат од контактот на двата јазика на ученикот, мајчиниот и странскиот јазик што го изучува.¹ Во конкретниов случај ќе зборуваме за оние грешки во англискиот јазик што се направени под влијание на маке-

донскиот јазик, имено грешки произведени аналогно од правилата на структуралниот систем на македонскиот јазик.

а) Појавата на две и повеќе негации во една реченична конструкција во англискиот јазик беа честа појава. На поставеното прашање „Why didn't Alf tell his wife about his first job?“, учениците ги продуцираа следниве девијациони форми:

1. Alf *didn't like nobody* to know *nothing* about his first job.
2. He *didn't tell nobody*.
3. *Nobody didn't know* about his first job.
4. *No one didn't know* that he was a dustman.
5. He *didn't tell nothing* about his first job.

Реализацијата на овие одговори секако се должи на тоа што учениците се повеле аналогно на структурата на реченицата во македонскиот јазик во која е дозволено да се употребуваат повеќе негации, што не е случајот и со англиската реченична конструкција — само една негација во една реченица.

б) Грешките во сложувањето на времињата (Sequence of Tenses) во англиската реченица уследија како резултат на различните структурални системи на двата јазика — немањето на сложување на времиња во македонската реченица, а што не е случај и со англиската реченица. Затоа на прашањето „Why didn't Alf tell his wife about his first job?“, се добија следниве лингвистички деформации:

1. Alf thought that his wife *doesn't know* that ...
2. Alf thought that his wife *is not satisfied* with ...
3. Alf thought that his wife *will like* him ... (*will not like* him ...)
4. Alf thought that she *shall be* mad ...

Овде е нужно да се истакне и тоа дека голем дел од овие грешки се должат на тоа што ова граматичко јадро — сложувањето на времињата, според програмата за англиски јазик од V до VIII одделение, не е предвидено да се обработува. Соочувајќи се со овој недостаток, како дел од комуникативното подрачје, наставниците според потребите, а секој по своја желба и иницијатива, се разбира не сите наставници, ја обработуваат оваа граматичка партија. Од разговорот со наставниците дознавме дека сложувањето на времињата *тие* ги обработуваат за време на дополнителната настава со учениците што ги подготвуваат за натпревар. Но резултатите презентирани во процентуалниот извештај очигледно зборуваат дека или наставниците треба повеќе време да ѝ посветат на оваа граматичка структура, или пак составувачите за тестовите треба многу посо-

весно да пристапат кога ги составуваат тестовите — да не вклучуваат структури што не се предвидени според наставната програма.

в) Погрешната употреба на именките „woman“ (жена) и „man“ (маж) место именките „wife“ (сопруга) и „husband“ (сопруг) ја сретнавме во следниве примери:

1. Alf didn't tell his *woman* about his new job.
2. She didn't know that her *man* worked as a dustman.

Овој вид на грешки уследија како резултат на тоа што учениците од оваа возраст и во македонскиот јазик именките „сопруга“ и „сопруг“, многу често ги заменуваат со именките „жена“ и „маж“.

II. Интралингвистичката интерференција ги опфаќа јазичните девијации — грешките направени во самиот странски јазик до она ниво до кое е тој изучен, без да влијаат некои надворешни фактори.² Всушност, интралингвистичките грешки уследуваат како резултат на погрешно изведени аналогии, на неиздржаност — недоследност на некои граматички структури, и како резултат на комплексноста на некои граматички структури во англискиот јазик.

а) Грешките добиени како резултат на погрешно изведени аналогии се најочевидни при градбата на компаративната и суперлативната форма од придавките „bad“ и „good“ во следниве реченици:

1. Bob's test is bad, but Tom's is even *more bad* than his.
2. Yes, it was *the most bad* film I've ever seen.
3. Bob's test is bad, but Tom's test is even *more good*.
4. Yes, it was *the most good* film I've ever seen.

Наведените грешки експлицитно зборуваат дека учениците наместо да ја употребуваат неправилната компаративна и суперлативна форма („worse“; „better“; „the worst“; „the best“), тие за овие две придавки го примениле правилото за градба на компаратив и суперлатив како кај повеќесложените придавки во англискиот јазик, имено тие ги употребиле префиксите *more* и „most“.

б) Неиздржаноста — недоследноста на целосно спазување на граматичките структурални правила беше видлива повторно кај придавките „bad“ и „good“, имено при градбата на нивната компаративна и суперлативна форма:

1. Yes, it was *the badest (baddest)* film I've ever seem.
2. Bob's test is bad, but Tom's is even *bader (badder)*.
3. Yes, it was *the goodest* film I've ever seen.
4. Bob's test was bad, but Tom's is even *gooder* than his.

Илустрираните примери потврдуваат дека овие јазични девијации се последица на тоа што за овие две еднословни придавки (што имаат неправилен компаратив и суперлатив) учениците го примениле правилото за компарација како кај останатите еднословни придавки — ги додале суфиксите „-er“ и „-est“. Продукт на оваа неиздржаност се формите „badder“ (а треба „worse“); „gooder“ (а треба „better“); „the baddest“ (а треба „the worst“); и „the goodest“ (а треба „the best“).

в) Грешките резултирани од комплексноста на некои структури во англискиот јазик беа најзабележителни кај градбата на времињата („The Present Simple Tense“, „The Present Continuous Tense“, „The Past Simple Tense“, „The Future Tense“) и кај употребата на глаголот „must“, кај прашалните фрази на крајот од реченицата („Question Tags“), и кај спелувањето (spelling).

а) Комплексноста на времињата во англискиот јазик беше причина за фреквентноста на разнородни лингвистички девијации за што ни потврдуваат наведените примери:

1. I *don't liked* such double life. (грешка во „The Present Simple Tense“).
2. He *work* like a dustman. (грешка во „The Present Simple tense“ и „The Past Simple Tense“).
3. He *earning* more money as a dustman. (грешка во „The Present Continuous Tense“).
4. He *is earn* more money as a dustman. (грешка во „The Present Continuous Tense“).
4. People *often doing* it. (грешка во „The Present Continuous Tense“).
4. He *didn't told* wis wife. (грешка во „The Past Simple Tense“).
5. He *will earns* less money as a clerk. (грешка во „The Future tense“).
6. He *will earned* less money as a clerk. (грешка во „The Future Tense“).
7. He *must to tell* his wife about his first job. (грешка кај глаголот „must“).

Нискиот процент на позитивни одговори — грешките кај прашалните фрази на крајот од реченицата („Question Tags“) зборува дека учениците наидуваат на посебна потешкотија во совладувањето на оваа граматичка структура. И деформациите — дипломатските одговори со кои намерно или ненамерно се прикрива незнаењето беа најилустративни во следниве одговори:

1. You don't like jokes, ...? *Why not?*
2. Nancy went camping, ...? *Why?*
3. You borrow books at the library, ...? *Indeed?*
4. An aeroplane trip is exciting, ...? *Really?*

Грешките во спелингот (spelling) главно потекнуваат од неувежбаност на пишување на зборовите или од недоволно обрнатото внимание на поставената задача.

Неувежбаноста на пишувањето на зборовите беше причина учениците да препишуваат еден од друг. За неможноста да се избегне препишувањето ни сведочат долу наведените сукцесивни погрешни одговори (дополнување на испуштените зборови „aunt“ и „uncle“ во речениците „My mother's sister is my ...“; „My mother's brother is my ...“):

1. *ant* (12 одговори)
2. *unt* (8 одговори)
3. *aint* (9 одговори)
4. *anthu* (6 одговори)
5. *ancil* (4 одговори)
6. *unicle* (3 одговори)
7. *ancilly* (4 одговори)

Погрешното препишување на веќе точно дадените и напишани зборови не е исклучена и ретка појава кај учениците од оваа возраст. Всушност овој вид грешки се должи на површено или на недоволно обратно внимание при препишувањето на задачата. Оваков вид грешки се сретнаа во следниве реченици:

1. He lived *duble* life.
2. People are often *wiling* to sacrifice ...
3. His friends kept his *sikrit*.
4. His *felow* dustman kept his secret.

III. Грешките, во овој тест, од мешовито потекло може да се класифицираат во три подгрупи.

а) Грешки изведени од погрешна аналогија (правилото за градење на компаратив и суперлатив кај повеќесложните придавки во англискиот јазик со „more“ и „the most“; или пак примена на правилото за градба на компаративот и суперлативот во македонскиот јазик со префиксите „по“ и „нај“ што одговара на компаративот и суперлативот кај повеќесложните придавки во англискиот јазик) плус коректната компаративна или суперлативна форма од придавките „bad“ и „good“ (придавки што имаат неправилна компарација):

1. Bob's test is bad, but Tom's is even *more worse*.
2. Yes, it was *the most worst* film I've ever seen.
3. Bob's test is bad, but Tom's is even *more better*.
4. Yes, it was *the most best* film I've ever seen.

б) Грешките добиени од погрешна аналогија (правилото за градење на компаратив и суперлатив кај повеќесложните придавки во англискиот јазик со „more“ и „the most“; или пак примената на правилото за градење на компаративот и суперлативот во македонскиот јазик со префиксите „по“ и „нај“ што одговара на компаративот и суперлативот кај повеќесложните придавки во англискиот јазик) плус коректната форма на компаратив или суперлатив кај едносложните придавки (fine; nice):

1. Yes, it was *the most finest* film I've ever seen.
2. Yes, it was *the most nicest* film I've ever seen.
3. It was *more finer* to be a clerk.

в) Третата подгрупа ги опфаќа грешките резултирани од двојна погрешна аналогија, имено на придавките „bad“ и „good“ едновременно применети се правилата за градба на компаратив и суперлатив како кај едносложните и како кај повеќесложните придавки, а изоставена е нивната коректна форма (неправилната компарација). Двојната интерференција — мешањето на повеќе правила ги произведе следниве грешки:

1. Bob's test is bad, but Tom's is even *more badder*.
2. Yes, it was *the most badest* film I've ever seen.
3. Bob's test was bad, but Tom's is even *more gooder*.
4. Yes, it was *the most goodest* film I've ever seen.

IV. Екстралингвистичката интерференција, во овој случај, ги опфаќа сите оние грешки што главно резултираат од тежината на тестот, имено од оние задачи што се дадени во тестот, а не се соодветни на програмата по англиски јазик од V до VIII одделение.

а) Дел од грешките во сложувањето на времињата во англиската реченица се должеше на тоа што оваа граматичка структура според програмата не е застапена од V до VIII одделение (за ова поопширно зборувавме во забелешките на интерлингвистичката интерференција).

б) Тежината на вокабуларот, особено на оној во II-от дел од тестот, текстот за писмено разбирање „The Double Life“ беше причина за давање неточни одговори (поради неразбирање на содржината) и за грешки направени во спелингот. Текстот „The Double Life“ е извадок од книгата „Developing Skills“ од

L. G. Alexander, и тој можеби би бил добар за средношколци, но не и за ученици од осмо одделение.

в) Избор на деструктори кои како зборови не постојат во англискиот јазик, (cloud; cloudious; cloudy; cloudily), „What's the weather like today? It's...“, секако е и една од причините за високиот процент на неточни одговори.

Всушност тежината на тестот беше и една од причините што кај учениците е евидентирано препишувањето (една иста грешка се појавува кај повеќе ученици). За да се избегнат или барем да се намалат грешките од овој вид, составувачите на тестовите, во иднина, треба многу посериозно да пристапат кон изборот на материјалот за тестирање; имено тежината на тестовите да одговара на програмата за англиски јазик од VIII одделенија.

Илустрираните примери на интерференција, фундирани на тестот, очевидно зборуваат дека лингвистичката интерференција, било да е од интерлингвистичко, интралингвистичко, мешовито, или од екстралингвистичко потекло, битно се одразува и е присутна во процесот на совладувањето на странскиот јазик. Имајќи ги овие факти предвид, наставникот, покрај другите наставни методи, треба да го насочи акцентот на лингвистичката метода која е концентрирана на учење преку посочување на сличностите и разликите помеѓу странскиот и мајчиниот јазик на учениците. Таму каде што гласовите и структуралниот систем на англискиот јазик се слични со македонскиот јазик, сличностите се посочуваат со цел да се упрости — да се поедностави учењето на англискиот јазик, а таму каде што постојат мали сличности, или воопшто не постојат сличности меѓу двата јазика, наставникот треба да премине на интензивни вежби (drills) и имитирањето на моделот на наставникот треба да трае сè дотогаш додека контролата на одговорите на учениците не постане апсолутно автоматска. Одличен пример за посочување на сличностите во двата јазика се градењето на компаративот и суперлативот во македонскиот и во англискиот јазик кај повеќесложните придавки (во македонскиот јазик се гради со префиксот „по“ и „нај“ + придавката, а во англискиот се гради со „more“ и „the most“ + придавката, со нагласка дека во македонскиот јазик префиксот се соединува со придавката, а во англискиот се пишува одвоено). Типичен пример за посочување на разликите во двата јазика се прашалните фрази на крајот од реченицата (question tags), за чие полесно усвојување наставникот треба да се служи со интензивни вежби „drills“ сè додека не се постигне автоматичност во одговорите на учениците.

Приложениот тест, процентот на точни одговори, посочува на кои јазични структури наставниците по англиски јазик треба да обрнат поголемо внимание во процесот на наставата.

Т Е С Т

I. ТЕКСТ ЗА АУДИТИВНО РАЗБИРАЊЕ: A GOOD EXCUSE

In almost twelve years as a Taxis highway patrolman I have had many fantastic excuses given by motorists for not obeying traffic rules. But one given recently by the driver for an ice-cream firm tops the list.

On a long, straight stretch of highway I noticed in my rear-view mirror a large truck rapidly approaching behind me. The speed limit for this type of vehicle is forty-five miles an hour, and I set my car at this speed. The truck was still rapidly overtaking me. At sixty, the truck was close behind me and started to pass. As it drew alongside, the driver recognized the patrol car. A look of consternation came over his face, then, suddenly, he began to make signs for me to stop. I pulled up and he stopped behind me, jumped down from his truck and ran up to me. »I say, man«, he exclaimed, »you are very hard to catch! I' ve been chasing you for ten miles. It' s such a hot day, I wanted to give you some ice-cream!«

I just couldn't give him a ticket in return.

АЈТЕМИ ЗА АУДИТИВНО РАЗБИРАЊЕ:

Процент на
точни одговори

1. *The excuse given recently by the driver of an ice — cream firm*
 - a) was the worst
 - b) was the best
 - c) was under the top of the list

17,34%
2. *The patrolman noticed in his rear-view mirror*
 - a) a large vehicle slowly approaching behind him.
 - b) a large vehicle normally approaching behind him
 - c) a large vehicle very quickly approaching behind him

73,46%
3. *The speed limit for that type of vehicle is*
 - a) thirty-five miles and hour.
 - b) forty-five miles an hour.
 - c) fifty-five miles an hour.

92,85%
4. *When the truck driver ran up to the patrolman*
 - a) he was quite comfortable

- b) he was amazed
 c) he didn't show any signs of excuse. 5,02%
 5. *The truck driver was chasing the vehicle in front of him because*
 a) he wanted to give the patrolman some ice-cream.
 b) he needed some help
 c) he didn't recognize the car 9,18%

II. ТЕКСТ И ПРАШАЊА ЗА ПИСМЕНО РАЗБИРАЊЕ: DOUBLE LIFE

These days, people who do manual work often receive far more money than clerks who work in offices. People who work in offices are often called «white collar workers» for the simple reason that they usually wear a collar and tie to go to work. Such is human nature, that a great many people are often willing to sacrifice higher pay for the privilege of becoming white collar workers. This can give rise to curious situations, as it did in the case of Alfred Bloggs who worked as a dustman for the Ellesmere Corporation.

When he got married, Alf was too shy to say his wife anything about his job. He simply told her that he worked for the Corporation. Every morning he left home dressed in a fine black suit. He then changed into overalls and spent the next eight hours as a dustman. Before returning home at night, he took a shower and changed back into his suit. Alf did this for over two years and his fellow dustmen kept his secret. Alf's wife has never discovered that she married a dustman and she never will, for Alf has just found another job. He will soon work in an office as a junior clerk. He will earn only half as much as he used to, but he feels that his rise in status is well worth for the loss of money. From now on, he will wear a suit all day and other will call him «Mr. Bloggs», not «Alf».

Процент на
точни одговори

1. <i>What are a lot of people often willing to do?</i>	57,14%
2. <i>Why didn't Alf tell his wife about his first job?</i>	61,22%
3. <i>Who kept his secret?</i>	62,24%
4. <i>Will he earn more or less money as a junior clerk?</i>	75,51%
5. <i>How do you like such double life?</i>	69,39%

III. ГРАМАТИЧКИ ТЕСТ:

Процент на
точни одговори

а) ВМЕТНИ ГИ ПОТРЕБНИТЕ ПРЕДЛОЗИ

The Smiths went out ... the weekend.	80,61%
They stayed ... the country ... two days.	84,69; 89,79%
They had their meals ... a small restaurant.	75,51%
It was ... a river, not far ... the road.	52,04; 71,42%
... their stay in the country the weather was fine	31,63%
They walked ... and found a baby bird ...	40,81; 24,48%
a tree. George took the bird and put it ... the nest	68,36%

б) ВМЕТНИ ГИ ПОТРЕБНИТЕ ЗБОРОВИ

1. My mother's sister is my ...	31,63%
2. My mother's brother is my ...	88,77%
3. Did Angela get a letter from her pen pal? No, she ... a postcard.	68,36%
4. ... she ... Diana yesterday? No, she met her sister.	75,51%
5. Bob's test is bad, but Tom's is even ... than his.	75,51%
6. The film on TV was very bad. Yes, it was ... film I've ever seen.	43,87%
7. There isn't ... milk in the fridge.	77,55%
8. But there is ... fruit juice. Take it!	81,63%

в) ВМЕТНИ ГО ТОЧНИОТ ЗБОР

Процент на
точни одговори

9. Some books are cheaper than ... a. anothers b. others c. another d. other	77,55%
10. What's the weather like today? It's ... a. cloud b. cloudy c. cloudy d. cloudily	57,14%

-
11. It is raining ... a. heavy b. heavily c. heivious d. heavily	76,53%
12. Zorica went to Engand to ... her English. a. prove b. improving c. improve d. improvement	90,81%
13. Brenda didn't come to my party yesterday. She ... a friend at the station. a. have to meet b. had to meet c. have to met d. must met	64,28%
14. Mr Janev is an engineer. He ... in Libya from 1982 till 1986. a. has vorked b. worked c. was working d. had worked	23,46%
15. His house was on fire, but the firmen ... a. put the house out b. put off the fire c. put out the house d. put out the fire	46,93%
16. That's a very nice film. I ... it three times. a. saw b. have saw c. have seen d. had seen	67,34%
17. George is ... to cut down that tree. a. enough strong b. too strong c. strong enough d. strong too	62,24%
18. If Sašo ... a purse, he'll take it to the police station. a. finds b. is found c. found d. will find	62,22%

г) НАПРАВИ „QUESTION TAGS“

1. An aeroplane trip is exciting, ...?	66,32%
2. You borrow books at the library, ...?	30,61%
3. Nancy went camping, ...?	66,32%
4. You don't like jokes, ...?	51,02%

д) ЗАМЕНИ ГО ПОДВЛЕЧЕНИТЕ ЗБОРОВИ СО
ДРУГ ИЗРАЗ ИЛИ ЗБОРОВИ

1. <i>One of my friends</i> speaks English very well.	29,59%
2. I drink a cup of milk <i>a day</i> .	15,30%
3. Do you want these yellow gloves? No, I want the blue <i>gloves</i> .	69,30%

БЕЛЕШКИ

¹ Uriel Wienreich, *Language in Contact, Findings and Problems* (The Hague: Mouton, 1963), стр. 7.

LINGUISTIC INTERFERENCE OF TALENTED EIGHT GRADE
LEARNERS OF ENGLISH AS A SECOND LANGUAGE

Summary

The purpose of this analysis is to identify and examine the habitual types of errors in the acquisition of English as a second language of talented eighth grade learners. Namely, this paper focuses on interlingual, intralingual, mixed, and extralingual interference in the case of these learners whose native language is Macedonian.

ПРИЛОГ КОН СИНТАКСАТА НА ПРИЛОЗИТЕ

Во синтаксата сè уште нема усогласени ставови во врска со прашањето дали има именски прирок со прилог, дали е тоа, всушност, прилошки прирок или е само една „прилошка“ позиција на придавките итн. проблемот го наметнуваат пред сè формите на придавката во среден род единина кои во определени позиции се јавуваат како немаркирани по род и број, со што се оддалечуваат од формалните карактеристики на придавките, станувајќи неконгруентни по род и по број со субјектот и налагајќи му на копулативниот глагол согласување во среден род единина. проблемот го усложнува и „универзалниот“ субјект *тоа*, т.е. можноста за двојно толкување на *тоа* кое може да упатува и на именска и на глаголска содржина, од што е обусловен прилошкиот или именскиот карактер на прирокот.¹

Кај некои автори секоја прилошка определба со копулата *сум* претставува именски прирок (*Тој е таму.*), дури ги исклучуваат само временските прилошки определби од именската предикација, кај трети, пак, прилогот е во позиција на предикат „само тогаш кога позицијата на подмет ја зазема инфинитивот (*Пријатно е да се игра.*) или интенционална реченица (*Добро е што си дошол.*)² Последното гледиште најчесто се поддржува во поновите студии за оваа проблематика и е добар критериум за одредување на предикатска позиција на прилогот, но тоа може да важи само кога станува збор за безлични реченици, додека кај субјектните проблемот е многу посложен, а особено кога се работи за прилошки изрази кај кои значењето може да се третира како адвербијално или како адјективно, а со тоа и да се испреплетува функцијата меѓу прилошката определба или именскиот прирок, како во овој пример: *Беласица е веќе во втора лига.*

Посебен проблем претставуваат конструкциите од типот *Добро сум. / Добар сум.* кои во македонскиот јазик се јавуваат честопати како конкурентни (при одговор на прашањето *Како си?*), иако според литературнојазичниот стандард треба да

следи одговор само со *Добро*. Прашање е дали во варијантата *Добро сум, добро* е признак на подметот или определба на прирокот. Некои автори сметаат дека е тоа прилошка определба со оглед на неконгруентната врска со подметот, други дека е тоа придавски прилог што треба да се смета како парадигма на придавската форма барана од глаголот, а претставниците на генеративно-трансформативниот пристап овие форми ги третираат како посебни кондензирани предикати затоа што во семантичката структура не се разликуваат од другите предикати од т.н. прв степен, иако во површинската структура тие функционираат како формални изрази поврзани со глаголите и поради тоа се сметаат за нивни определби.³

Кај некои автори дилемата за именувањето на субјектниот „прилошки“ именски прирок се разрешува на тој начин што се прави разлика меѓу именскиот прирок со предикатско име (придавка и др.) и именскиот прирок со предикатски збор (прилог).⁴

Не задржувајќи се повеќе на различните погледи кон „прилошкиот“ прирок, сметаме дека прилогот како зборовна група не може да биде исклучен од конституентите на именскиот прирок, без оглед на вакви или инакви појдовни позиции или толкувања. Ова наше становиште пред сè има поткрепа во морфолошкиот принцип на класификацијата на зборовите во групи.

Во поетскиот јазик се среќаваат примери на „типични“ прилошки форми во функција на именски дел на прирокот кај кои нема преплетување со прилошката определба. Се работи за обрати во кои прилогот е деадвербијализиран, употребен со некое преносно значење, добивајќи придавска или именска вредност, како што може да се покаже со следните примери: Од кога и да било денес си повеќе вчера. (СЈТ) — ... стануваме сè повеќе едно сега и едно скаменување со затворено и неподвижно време... (СЈТ) — Нашето догледање е веќе збогум. (СЈК) — И одвет: ваше сум вчера. (ГТКЧ)

Во именскопредикатските конструкции се употребуваат и некои прилози кои не одат со толку изменето значење како во погорните примери, но сепак и кај нив лесно може да се открие релацијата со квалитативна вредност, суштествениот белег на овие конструкции: Колку сме толку сме токму сме! (ГТК) — Во една ваква дружина многу се двајца со исто име, Онисифоре. (СЈТ) — ... дека двајца Онисифоровци се премногу за четириесетина луѓе со различни имиња. (СЈТ) — ... каде што продаваат разновидни земјоделски производи што им се отповеќе. (НМ) — А бре, како ни се вика земјата така ни е и имто! (РКИ) — Мори, оти ни е онака детено, вели... (ПАП) — Ба ти беља, токму ли си? (ВМЧ)

Во македонскиот јазик како неконгруентна „прилошка“ форма на придавката од среден род најчесто се јавува *добро* и неговите синоними *убаво* и *арно*. Во некои словенски јазици, на пр. во полскиот, оваа придавка кога е во позиција на именски дел на прирокот има две морфолошки разновидности (*dobrze* и *dobrze*), а нивната употреба е обусловена од контекстот, односно дали субјектот, на пр. *тоа*, има предметски карактер или пак релативски.⁵

Со оглед на морфолошката неиздиференцираност за два-та случаја во нашиот јазик, се јавуваат и „придавската“ и „прилошката“ форма на придавката во една иста позиција. Еве неколку примери прво со „прилошката“ форма: Слава богу, добро оме. (ВЧОД) — — Како сте даскале? — Арно сум. (ВЧОД) — — Сега сум добро. (НМ) — Добро сум, мамо. (Веч) — — Убаво сме, да речеме... (РКИ) — Убаво сме сите. (РКИ) — — Добро ли си, Меги? (ТВ) — — Убаво се, само се остарени, не се како што ги остави. (РКИ) — — Се надевам дека си добро. (ТВ) — — Арно, сполај богу, сум, пријателе (Цел)

„Придавскиот“ облик на *добро* го илустрираат следните три примера: Што правиш ти, арна си? (РКИ) — — Сполај му на бога, арна сум сега. (Цел) — — Добри сме, му рековме ние на вујка. (ПАП)

И во најновиот период во нашиот литературнојазичен стандард, а таква е состојбата и во народниот јазик, често се забележува колебање во употребата на конгруентното (придавско) и на неконгруентното (прилошко) *добро*. Еве еден убав пример за конкуренцијата на двете форми на придавката *добро*: Како сте, добри сте? — Слава богу, да речеме добро! (ВЧОД)

За именскиот прирок со прилог, т.е. со „прилошка“ употреба на придавката посебно е значајна безличноста на конструкцијата. Безатенските конструкции со прилог во лексичкото јадро се далеку почести од субјектните, а исто така се карактеризираат со низа специфичности од структурно-семантички аспект, но тоа е посебен проблем.

ИЗВОРИ И СКРАТЕНИЦИ ЗА НИВ

- Славко Јаневски, Тврдоглави, Скопје 1983 (СЈТ)
 Славко Јаневски, Каиनावелија, Скопје 1968 (СЈК)
 Гане Тодоровски, Спокоен чекор, Скопје 1967 (ГТСЧ)
 Тане Тодоровски, Коложег, Скопје 1981 (ГТК)
 Петре Андреевски, Пиреј, Скопје 1983) (ПАП)
 Ристо Крле, Избор, Скопје 1972 (РКИ)
 Васе Манчев, Чинки, Скопје 1987 (ВМЧ)
 Војдан Чернотрински, Одбрани драми Скопје 1985 (ВЧОД)

Марко Цепенков, Македонски народни приказни, Скопје
1958 (ЦЕП)
Нова Македонија (НМ)
Вечер (ВЕЧ)
Телевизија (ТВ)

ФУСНОТИ

¹ М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик II, Београд 1969, стр. 38.

² I. Sawicka, Problematyka predykcji imiennej na przyktadzie języka serbsko-chorwackiego, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979, str. 47.

³ S. Karolak, Zagadnienia składni ogólnej, Warszawa 1972, str. 144.

⁴ R. Katičić, Sintaksa hrvatskoga književnog jezika, Zagreb 1986, str. 38.

⁵ I. Sawicka, Problematyka predykcji imiennej na przykładzie języka serbsko-chorwackiego, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979, str. 46.

ПРИЛОГ КОН СИНТАКСАТА НА ПРИЛОЗИТЕ

(р е з и м е)

Во статијата се укажува на одделни аспекти во врска со еден тип на именски прирок со придавка / прилог во субјектните реченици (пр. Дobar сyм. / Дoбpo сyм.), како и на некои проблеми во стандардот што се јавуваат како резултат на оваа двојност.

Емилија ЦРВЕНКОВСКА

ОСНОВНИ ЛЕКСИЧКИ ОСОБЕНОСТИ НА ЗАГРЕПСКИОТ ТРИОД

Триодите, како посебен вид литургиски книжевни споменици, покажуваат специфични одлики во лексиката во однос на библиските текстови. Жанровата разновидност одиграла улога во посебниот одбир на лексичките и на стилските изразни средства во литургиските наспрема библиските споменици. И, додека за лексиката на библиските споменици доста е зборувано во науката, лексиката на литургиските текстови, значи и на триодите, многу малку е истражувана. Имајќи го предвид фактот дека во рамките на проектот за изработка на црковнословенски речници (според варијантите) во словенскиот свет се опфаќа и граѓата што ја нудат триодите, веруваме дека вниманието на лингвистите допрва ќе биде насочено токму кон триодната лексика.

Во овој труд ќе се задржиме на основните лексички особености за *Загрепскиот триод*, *Загреб JAZU*, IVd 107, понатаму *Тр Заг*), кирилски ракопис од македонска провениенција, настанат во рамките на Охридската книжевна школа во првата половина на XIII век.

1. *Архаичен лексички слој*. Општо земено, еден основен архаичен лексички слој е зачуван кај сите јужнословенски триоди (*Шафариков*, *Хлудов*, *Орбелски*, *Битолски* и др.) настанати до XIV век.¹ Овие ракописи покажуваат врска со лексиката на најстарите глаголски книжевни споменици, што уште еднаш ја поткрепува претпоставката дека првобитниот превод на триодот на словенски јазик бил пишуван со глаголица.² За тоа сведочат и некои особености на писмото, потоа цели редови испишани со глаголица во *Битолскиот*, *Шафариковиот* и во други триоди. И *Тр Заг* содржи одреден број архаизми:

Б а л и н — ιατρος, се смета за моравизам. Во *Тр Заг* овој збор не се среќава во основната форма, туку во од него изведената глаголска именка **БАЛЕНИЕ**: **БАЛЕНИѢ** **ВЛГѢМѢ** **ИЗБАВНТЕЛѢ** **МОИ** 185 об./8. Овој збор не е одбележан во речниците. Во нив се сре-

седморица, во значење на 'взборас-недела, се среќава во *Обред* и во *Бишол*. Го има и во *Тр Заг*: седморицџ начинаџџе 56/8. Освен тоа се среќава и поновата форма седмица: седмѝ седмицеѝ 105 об./18;

ТЪКМО — мочов, е многу распространето во триодната лексика: токмо 75/1; 78/17; 87/27; тъкмо 140 об./9; 175/20; нетокмо 190 об./2; 31 об./20. Многу ретко го има и поновото ТЪЧИЖ, аще ТЪЧНЖ ВЪЗОВЕШИ МА ДАЗОВЕ 132 об./27;

чрътогъ — θαλαμος, J. Русек⁴ го смета за протобугарска заемка. Во *Tr Zar* овој збор често се среќава: ωт чрътога звѣри ишхедѣ 165/25; въведи въ чрътокъ свои 140/7; чрътога оукрашена 141 об./26 ;въ чрътогъ жениха ѣта 29 об./10;

шюи, шюица — 'αριστερος, 'αριστερα, во триодите е почесто од формата лѣвъ којашто се среќава само во *Орбел*. Инаку и во *Тр Заг*: шоун 9 об./26; ω шоу.ж 142/22; избави на шоу.ж страни и спѣви на деснаго 128 об./26;

2. *Понов лексички слој*. Во лексиката на јужнословенските триоди се среќаваат многу зборови генетски сврзани со Преславскиот книжевен центар, и пред сè, со лексиката на *Супрасалскиот зборник*. И при ексцерпцијата на лексиката од *Тр Заг* се покажа дека многу зборови од овој ракопис му се својствени и на *Супр*. Анализирајќи повеќе особености од ракописот (палеографски, правописни, фонолошки, морфолошки, синтаксички, лексички) дојдовме до заклучок дека *Тр Заг* е ракопис од Охридската книжевна школа. Според тоа, подновувањата во лексиката на овој ракопис можеме да ги третираме како „преславизми“ во еден охридски ракопис. Во врска со ова Р. М. Цејтлин⁵ вели: „Распространетото делење на зборовите од старословенскиот јазик на охридски и на преславски не е доволно точно и лексиколошки издржано при синхрона карактеристика на речникот на старословенските споменици. Според нас, логично би било кај старословенските споменици да се примени izdelување на „охридизми“ во преславски ракопис и izdelување на „преславизми“ во охридски.“

Подновувањата што ќе ги разгледаме овдека не се карактеристични само за *Tr Zag*, туку и за повеќето јужнословенски триоди:

вагѣрѣница — Порфѣра, се среќава во сите триоди. Тој збор се употребува наместо постарото прѣпрѣдъ. Овој збор е особено чест во *Орбел* и во *Хлуд*. Често се среќаваат и изведените именки вагоръ и вагѣрѣникъ; вагѣрѣникъ надѣланъ, прѣта оумн вагоръ немъмануилъ 101/8; вагѣрѣници 93 об./31; вагѣрѣницеж 64 об./1; вагѣрѣнице 113 об./10; вагѣрѣньоую 160 об./16;

заоушити, заоушение — 'рапѣив, го има во Суџр и речиси во сите триоди, па и во *Tr Zag*: заоушаеа са врсенноа рѣкоа 76/2; динитѣ заоушение 160/19. Сепак, преовладува постарата форма оударити.

61 об./9; жёланиеъ 87 об./32; зачѣтиє 62 об./18; избавение 58 об./7; искушениеъ 101 об./14; изъвелииѣ 111 об./21; исправленіѣ 122 об./24; ласканиеъ 139 об./18; ликование 105/26; мильчаніемъ 70 об./24 мѣгновение 101 об./16; мѣчение 136 об./9; наказание 55 об./22; наслаждение 122/14; негодованиеъ 99 об./1; немошню 122 об./27; возвращению 100/2; вѣрѣзаніє 3 об./28; вѣдѣшеніє 94/28; освобождение 177 об./22; вѣищеніє 124/17; паде-ниѣ 122/21; писание 67 об./1; плаваниеъ 144/5; показаніемъ 63/16; поклоне-ніє 69 об./28; помазаніемъ 94/28; порождениѣ 92 об./13; полишениѣ 122/22; послѣдованіє 91 об./1; пошениє 55 об./10; пришествіѣ 2 об./13; прѣгрѣшеніемъ 92/20; раздрѣшеніє 55 об./19; рѣкописаніє 106 об./10; сказаніє 122 об./7; скроушеніемъ 86/28; созданіє 98/9; сребролюбіє 144 об./4; теченіє 56/6; трѣбованіѣ 97 об./25; трѣпѣніѣ 119/11; оувиваніє 95 об./5; оудареніє 157/6; оумивеніє 151/13; оупваніє 57 об./22; оутѣшеніє 106/8 и др

3. *Лексички варијанти.* Споменаваме веќе повеќе примери за паралелната употреба на различни лексички варијанти во ракописот. И многу други ракописи од овој период паралелно употребувале по две, па и повеќе варијанти на еден збор. Овдека ќе ги изделиме само најчестите лексички варијанти во *Тр Заг*:

а л ѣ к а т и / п о с т и т и — (πειναι, νηστευειν); наспоредно се среќаваат и двете форми алъкаѣ 6/1; алъчѣшимъ дан хлѣба 14/15; алъчємъ показаніемъ 34/18; алъчѣща 122/15; вѣзалаѣ са 139/12; постно; вѣрѣмъ 32 об./17; тѣченіє постное 34/5; испостимъ са 34/17;

в о л ѣ з н ѣ / н е д ѣ ж ѣ — (νοσος, ἀσθενεία); многу често се употребува јужнословенската форма волѣзнѣ 76 об./1; 121 об./19; 164/7; волѣзны 8/8; 31/2; 89/1; и волєсть 39 об./12; често се среќава и недѣжѣ 69 об./17; недѣжѣ 182 об./23; недѣжоуетъ ми доухъ 101/14. Од истото семантичко гнездо се уште и п а з в а (πληγή): ѡчисти пазви 62 об./9; волѣзни и пазви нетрѣпа 82/15; исцѣлѣѣ пазви адамови ранами своими 107/8; дѣшевиѣ ми пазва 164/5; р а н а (αἰκισμός): на рани и пазви моѣ 98/23; исцѣлѣѣ ранами твоими 63 об./7; въ рани выпадши доуше моѣ 126 об./25; строупѣ (τρούμα): волѣзникъ строупи 94/8; строупи его пѣси ѡблизѣху 117/21; и виждѣ пазви ѡт неѣ же исцѣли са великы строупѣ чловѣчѣ 173/9;

в р е н н и е / к а л ѣ (πηλος): вренъноѣ рѣкоѣ 76/3; вреною роукоѣ 167/24; вреніє створи 190/19; се среќава и поновата форма: калонъ ꙗко скѣдєлникъ сѣздаѣ 90 об./6; въ калѣ люти 90 об./11; ис калѣхъ 94/14;

в а р ѣ / з н о и (καυμα): варѣ 93 об./3; 139/13; знои 80 об./7;

в р а ч ѣ / и с ц ѣ л и т е л ѣ (ιατρος); за врачѣ зборувавме веќе во однос на влани. Со ова значење се среќава и трета варијанта цѣлители: цѣлители 115 об./7; волѣшимъ исцѣлители 69/27 што освен во триодите се среќава и во *Син шр*;

в е с ѣ м и р ѣ / м и р ѣ (κοσμος); првиот израз е многу почест во *Тр Заг*, како и во други ракописи од овој период⁷: вєсѣ мирѣ 7/26; вєсєго мира 61/18; вєсємоу мироу 63 об./19; вєсѣ мирѣ 137 об./26; вєсѣ мирѣ 16/22;

животъ/жизнь (ζωη); постојат повеќе недоразбирања во науката околу тоа која форма е постара, и дали воопшто треба да се бара постарата. А. С. Лвов⁸ го разрешува овој проблем истакнувајќи дека постои семантичка разлика меѓу овие два збора: *жизнь* означува состојба во која пребива субјектот или објектот независно од својата волја, а *животъ* — признак што го поседува едно или друго суштество. Очигледно е дека и на писарите на *Тр Заг* не им била туѓа оваа семантичка разлика: и *животъ* и *жизнь* *разоумъ* и *слово ѿ единого сѣшства* 65 11-12; *бѣ въ тронци хвалениъ естъ жизнь живота. дѣше всѣчьскниъ бѣ* 99 об./23-25; Инаку, и двете форми се многу често во употреба во ракописот. *исконни/испрѣва* ("ек λαλαί, 'ατ' αρχης); застапени се и двете варијанти: *искони* 181/4; *исконы* 183 об./2; *испрѣва* 185/2;

кладѣзь/стоуденьць (πηγη); во сите триоди (*Хлуд*, *Ордел*, *Шафар*) се застапени и двете варијанти: *кладѣзь* 1601/2; *кладенець* 96/7; на *стоуденци* 186 об./3; често се среќава и *источникъ* 94/31; *источници* 80 об./6 (го има и во *Хлуд*);

ложе/одръ (κλινη, κοιτη); почесто се среќава првата форма: *ложие свое* 95/18; *ложие* 99/2; *ложие нескврѣнно* 101 об./31; *ложе сна* 111 об./12; исто и: *ѡт ѡдра* 179 об./25; на *ѡдрѣ* 124 об./19; 155/26;

непѣшевати/мѣнѣти (πολαριβαιν, νομιζειν) речиси редовно се користи постарата форма: *непѣшевавъ* 137 об./7 *чепѡужѣи* 78/16; *непѣщениъ* *помишлѣжѣи* 72 об./3; *непѣѡуж* 151 об./3; и само ретко другата варијанта: *не мнѣи* 97/25;

овласть/власть ('εξουσια); според В. Јагик, постара форма е *овласть*. Се среќава и во *Вранешн*⁹ и во *Тр Заг*: *ѡвласть* 7/4; *ѡвластиж* 155 об./15; 181 об./16, а ја има и поновата: *властиж* 60/16; 68 об./4; 82/26. А. С. Лвов¹⁰ смета дека и двете форми биле употребени од првите преведувачи;

одежда/одѣianie ('ενδυμα); многу почеста е првата форма: *ѡдеждеж* 4/29; *ѡдеждѣ* 5 об./29; 53 об./25; *ѡдеждами* 91/4; се среќава и *ѡдѣние* 123 об./16; а во тоа значење и *риза*: *ризѣи* 96/3;

скръвь/печаль (λυπη); ги среќаваме и двете форми: *скръвь* 16 об./30; ни *скръвь* ни *тѣга* 16 об./30; *въ скръвнѣхъ похотѣхъ* 59 об./17; истото го има и во *Вранешн*¹¹; освен ова, ја сретнуваме и поновата форма: *печаль* 59/13; 98 об./1; *печалоужѣи* *сѣ* 140 об./24;

чрѣво/жтрова (γαδτρο); првобитното *чрѣво* го сретнавме во: и *дѣлѣ* во *мѣлѣ* *въ чрѣвѣ* 5 об./3; *въ чрѣво дѣлѣ* 59 об./13; *въ чрѣвѣ* 110/9; 125 об./15. Може да се забележи дека во *Тр Заг* подеднакво често се користи и втората форма: *въ жтровѣ* 99 об./2; *жтрова* 79/2; *жтровѣ* 114 об./21; 131/4; Во сите други триоди почесто се употребува *жтрова*.

4.1. Показавме дека во *Тр Заг* има богата употреба на синонимни форми. Да споменеме дека, како посебно стилско средство, во ракописот зачестено се употребуваат и антоними и тоа најчесто во контактна позиција, разделени само со сврзникот и: *оумеръ* и *ѡживе* 125/6; *ветхаго* и *новаго завѣта* 94 об./2; *ниѣи*

и богати 11 об./28; богатъ и оубога 12 об./2 богати и оубози 14/16; днь и ношъ 104 об./21; мисли ношни и дньевни 9 об./20; раби и свободи 9 об./16; мали (!) и велика 8/23; чрьныцъ и бѣлыцъ 7 об./4; дѣла темна 27 об./13 дѣла свѣтла 27 об./14; грѣшники и праведники 11/22 итн.

4.1.1. Еден вид антонимија содржат и составите чиј втор член е негација на првиот: жива и немрътва 131 об./19; праведники и неправедники 101/20 и др.

4.2. Уште една стилска одлика на ракописот е зачестената употреба на фрази, тавтолошки изрази, во коишто влегуваат зборови од ист корен, а со различно категоријално значење: вѣмѣстнище невѣмѣстнаго 152/10; пригвоздив сѧ гвоздьми 107 об./24; живота животнаго 56 об./5; пожри доуше жрьтѣж 97 об./16; яко земля земна 103/16; источникъ источаеши 121/15; невѣсто безневѣстна 111/1; шеразова шеразъ 107 об./20; ит лика та апостолска штаоучи 153/13; подвижанеи добрии подвижасте сѧ 18/3; въ потоуѣ потапаѣма 92/23; празденство празника 170/11; празноуеи празникъ 170 об./14; стрѣлож оустѣленъ 98 об./8; 103/11; свѣтоносно свѣтило 121/14; многосвѣтлое просвѣщение 114 об./9 скровище скрѣвене; 175/11; оуслишахъ слоухъ твои 11/24; 93/5; трѣжство трѣжствоуеи 170 об./15; трѣбож трѣбашоу 8/10; въстрѣбати трѣби 13/21; оуизви сѧ извали 91 об./17; цѣноу цѣненаго 154/9 итн.

5. Ке ги одбележиме уште и називите што се користат за означување на страните на светот, годишните времиња и небеските тела: ит заходниж глѣбниж 97/2; ит запада и сѣвера 170/18; и востока 170/18; ит юга 177 об./3; има емоу естѣ востока 82 об./30; зимо — на зимо 169/1; (веројатно според: на лѣто); весна 173/25; слѣнце и люна 93 об./26; санце и мѣсецъ 54 об./29; звѣздъ 2 об./23; люна сѧ звѣздами 24/8; пропинаж небо яко и кожъ 107/20.

Постои разновидност и во називите на пари: драгма 91/12; пѣназъ 152/2; таланъта 140/18; таланъта 140 об./20; сребриники 151/21 и др.

6. *Грчки заемки.* Голем процент од лексиката на *Tr Zag* им припаѓа на грчките непреведени зборови, како и на зборови од други јазици коишто навлегле преку грчкиот. Поголемиот дел од овие грчки заемки им е својствен и на другите библски и литургиски словенски текстови од овој период, па затоа овдека ќе се обидеме да ги прикажеме само почестите.

6.1.1. Христијански и црковни термини: адъ — ит ада 96/19; въ адъ 163/27; аминъ — аминъ 102 об./12 ангелъ — ангѣла 176/20; ангѣломъ 145/3; апостолъ — апостоламъ 78 об./6; апостоли 174 об./5; архангелъ — архангѣлоу 8/10; архангѣлъ — архангѣлен — архангѣлж 6/25; власфиниъ — власфиниъ 183 об./2; диаволъ — диаволомъ 60 об./6; диаволъ 97/18; диаволе 115 об./22; демонъ — демони 21 об./30; евангелие — еуангѣлие 161/5; евангѣлине 150/10; икона — икона 21 об./23; олен — шѣе 82 об./18; 82 об./18; пасха — пасхъ 133/5; пасха 168/13; патриархъ — патриарха 124/19; 186 об./11; сѣрафинъ — сѣрафинъ 61 об./28 сѣрафиномъ 84 об./8; сѣрафум 109/10; сѣрафинъ 159/25; скиптръ — скипѣтре 70 об./15;

скупетръ 160 об./15; хероувилъ — херофини 12 об./7; херофинъ 159/24; хризма — хризмъ 143 об./21; 144/14 итн.

6.1.2. Литургиски термини: иръмъ — ирму (!) 50/29; 51/20; икъ — икъ 54 об./27; литоургия — литурге 150/11; октоихъ — ѿх 53 об./11; псалътырь — псалтирь 176/13; стихология — стихѣг 53 об./11; трюда — трюдъ 53 об./12; тропаръ — тропаръ 161/15 итн.

6.2.1. Антропомини: авелъ — авеловѣ 90/30; адам — адама 64/23; адамоу 137 об./11; амвакоумъ (и: амвакоумъ) — авакум 184/17; амвакоумъ 76 об./29; авбакумъ 164 об./25; бенедиктъ — бенедикте 20 об./12; вартоломен — вртоломено 34/20²; василе — василе 40 об./17; гавриалъ — гаврилъ 110 об./18; ивга — иугы 178/8; иронимъ — иронимъ 23/16; зосима — засима 21/1; носифъ — носифа 95/21; исоусъ — исоуса 96 об./22; исоусово 178/18; кирилъ — кирилъ 21/30; мариа — мариа 125/25; методии — методие 22 об./30; пилатъ — пилатъ 67 об./17; симонъ — сиомне 34/29; христосъ — христе 185/10 итн.

6.2.2. Етноними: видлемогининъ — видлемѣнинъ 97/20; иеврен — евреи 183 об./16; египтѣнинъ — египтѣни 96 об./5; египтѣнемъ 92 об./16; назарѣнинъ — назарѣнинъ 131/3; самарѣнинъ — самарѣнина 96/8 итн.

6.2.3. Топомини: александриа — александриа 23/13; вавилонѣ — въ вавилонѣ 31 об./16; 62/28; галилеа — галилеи 158 об./10; голгота — на голготѣ 67 об./17; гомора — гомора 92 об./27; иерупатъ — египта 152 об./18; иерихонъ — въ иерихонъ 109/18; иерусалимъ — иерусалиме 135/23; ѿт иерусалима 172 об./5; кана — в кана галилеи 158 об./10; самариа — въ самарен 188/15; сионъ — сиона 64 об./10; содома — содома 30/2; халъдѣа — халъдеа 26/13 итн.

6.3. Дел од грчката лексика, особено во специфичните сфери што ги наведовме погоре, се задржала во словенските преводи на библиските и на литургиските текстови, но поголем дел од зборовите си добиле свои словенски еквиваленти коишто постепено ги истиснувале од употреба грчките зборови. Тоа истиснување не можело да се случи одеднаш и сосема, па затоа и во *Тр Заг* се среќава паралелна употреба на преведени и на грчки зборови што придонесува за уште поголемо синонимно богатство на ракописот. Така, на пример, покрај грчкото *ελαιον* — ѿлка 109/24; ѿлѣе възанан 4 об./1; излѣи на мѣ ѿлѣе 82 об./18, се среќава и *масло* 100 об./22; *масло алавастрѣно* 102/30; покрај *ioudaios* — иудеи 63 об./16; 183/4; *иудеинъ* 184/23; *иуденскаго* 185 об./5, се среќава и *евреи* 183 об./16; *евреѣ* 184/14; *ѿтроки иевренскиин* 86 об./5; *дѣти иевренскиѣ* 22 об./6, но и с *дѣтии жидовскиин* 36/10; *жидовы* 129 об./2; покрај *κιβωτος* — *кивотъ* 108/7; *кивотѣ* 91 об./5, се среќава и *ковчеже* 114 об./24-25; покрај *τελωνης* — *телонъ* 110 об./13, се среќава и *митаръ* 1 об./28; *митари* 1 об./5; покрај *ουλοστασις* — *триупогстасна* 88/17; *ѣ. оупостаси* 68/1; *триупогстаснѣ* 121/25, се среќава и *въ три лица* 92 об. 30; *ѣ. лица* 68/3 и сл.

6.4. Ќе укажеме на уште едно влијание од грчкиот јазик што се согледува во образувањето на сложените зборови. Тие

најчесто се калки од грчкиот: богоданънъ (θεοδοτος) — бѣданъниѣ 51 об./6; богоневѣста (θεου νυμφη) — бѣгоневѣста 103/3-4; богомъдръ (θεοφρων) — бѣмъдри 23/3; богоносънъ (θεοφορος) — бѣгноси 21/23; богописанъ (θεογραφος) — бѣписаниѣ 51 об./7; благовѣрие (ευσεβεια) — бѣговѣриѣ 53/15-16; благодоушънъ (ευψυχως) — бѣгодшъ 51/6; благосръдие (ευκα δια) — бѣгосръиѣ 3/6; вѣседръжителъ (παντοκρατωρ) — вѣсѣдръжителю 125/7; 25 об./21; 28/20; единоначалънъ (μιαν αρχην) — единоначално 50 об./17; животворити (ζωοποιος) — животворящи 51/23; животворящемоу 67 об./2; прѣвѣчънъ (προαιωνιος) — прѣвѣчнаго 11 об./21; прѣвозъданъ (πρωτοπλαστος) — прѣвоздани 50/7; чловѣколюбъцъ (φιλανθρωπος) — члѣбъцъ 57/15; члѣбъче 108 об./12 и други случаи.

Како што видовме досега, *Тр Заг* содржи извонредно интересен лексички материјал. Покрај архаичниот лексички слој што го врзува ракописот со почетоците на словенската писмена традиција, грцизмите што го поврзуваат со јазикот од којшто се направени првите словенски преводи, ракопиот содржи и низа лексички подновувања што го врзуваат со роденитее говори на писците. Сето тоа придонесува и за богатата употреба на синоними и на варијанти во *Тр Заг*.

ЗАБЕЛЕШКИ

¹ И. Русек, Из лексиката на среднобългарските триоди, Известия на Института за Български език, XVII, София 1969, (стр. 149—180), стр. на Института за Български език, XVII, София 1969, (стр. 149—180), стр. 150; податоците од другите јужнословенски триоди што ќе ги даваме понатаму за споредба се земени од цитиранава статија;

² Истото, стр. 150; за ова в. и: Л. Славева: 1) Структурната еволуција на јужнословенските триоди, Климент Охридски, Студии, Скопје 1986, стр. 78—88; 2) За старословенскиот триод, Slovo, кн. 22, Zagreb 1972, стр. 93—116;

³ И. Русек, истото, стр. 159;

⁴ Истото, стр. 177;

⁵ Р. М. Цейтлин, Лексика старославянского языка, Москва 1977, стр. 51—52;

⁶ Бл. Конески, Историја на македонскиот јазик, Скопје 1965, стр. 180;

⁷ Бл. Конески, Вранешнички апостол, Скопје 1956, стр. 49;

⁸ А. С. Львов, Очерки по лексике памятников старославянской письменности, Москва 1966, стр. 108;

⁹ Бл. Конески, Вранешн. ап., стр. 52;

¹⁰ А. С. Львов, Очерки по лексике..., стр. 71;

¹¹ Бл. Конески, истото, стр. 54;

¹² Веројатно оваа форма на името е настаната по аналогија со именката вртолом (рамноденица); сп. и кај М. Цепенков: „свети Вртоломеја со единаесетте апостоли се наредени да молат сонцето да го завртам од лето на зима;“ — Марко К. Цепенков, Македонски народни умотворби во десет книги, Скопје 1972, кн. 4, стр. 40;

Emilija CRVENKOVSKA

BASIC LEXICAL FEATURES OF *THE ZAGREB TRIODION*

S u m m a r y

The subject of this study is the vocabulary of *the Zagreb Triodion*. There are several levels in the lexical fund of this manuscript: archaic words which connect the *Zagreb Triodion* with the beginnings of the Old Church Slavonic literacy; new words which reflect the language of the old writers and Greek loan words.

Илија ВЕЛЕВ

УДК 091:003.349(497.17)

930.85(497.17)

ПОГЛЕД КОН ПРАШАЊЕТО ЗА СУДБИНАТА НА РАКОПИСИТЕ ОД ЛЕСНОВСКИОТ КНИЖЕВЕН ЦЕНТАР

Од досегашните славистички сознанија е познато дека словенската книжевна дејност уште во својот почетен развој наидувала на отпори. Христијанските богосложбени книги, што Кирил и Методиј ги превеле на црковнословенски јазик, претставувале непријатна појава за германското свештенство. Книгите пишувани на словенски јазик, а и христијанската проповед на тој јазик, директно им се спротивставувале на тенденциите што ги застапувало германското католичко свештенство за духовното владеење со Моравија. Така, уште во почетната културна функција словенските книги биле оспорувани и уништувани. Таквата судбина ја следела општословенската книжевност речиси низ целиот средновековен период, а случајот со македонската бил уште посложен. Уште со самото доаѓање на Климент во Македонија во 886 година, па сè до времето на преродбата, македонските книги биле изложувани на уништување од различен вид, во зависност од ситуациите што биле присутни на овој терен.

За време на повеќекратното византиско владеење со македонската територија, а особено по пропаѓањето на Самоиловата македонска држава, високиот грчки клир форсирал грчка проповед и писменост, додека пак поголемиот број од црковните достоинственици биле Грци. При таквите општествени прилики словенските ракописни книги не биле поштедувани, туку се изложувале на различни уништувања од страна на грчките црковни власти, со цел да се намали нивното распространување во црковната богослужба.

Во времето кога завладеало турско ропство, т.е. од крајот на XIV век, па наваму, настанала најтешка ситуација за македонското ракописно наследство. Тешката животна ситу-

ација ги принудувала повеќето од книжевниците и другите монаси да ги напуштаат матичните цркви и манастири и да одат во соседните земји, или во Русија, а со себе веројатно понесувале позначајни ракописи. Оттогаш ракописите во манастирите и во црквите биле засилено изложувани на постојана опасност: уништување, грабеж, пожари и сл.

Тоа се само општествено-политичките причини за исчезнувањето на големиот број ракописи што не биле сочувани до денес, за да соопштуваат појасни претстави и информации. Меѓутоа, судбината на ракописите зависела и од многу други конкретни причини. Пред сè, препишувањето со рака овозможувало бавно одвивање на книжевниот процес и за неговиот развој, така што од ракописите имало само по неколку примероци. Препишувањето на книгите одело од рака на рака, за да можело да се снабдат библиотеките во повеќе цркви и манастири. Тоа условувало ракописите побрзо и полесно да исчезнуваат. Поради многуте војни и востанија што се воделе низ вековите, природните непогоди, недоволната грижа и несовесниот однос кон ракописите, голем број од нив биле уништени. Затоа денес оскудеваме со автографи, или пак ги имаме на увид само нивните подоцнежни преписи, а нашата претстава за ракописното богатство и неговата оригиналност е мошне осиромашена.

Ракописите од Лесновскиот книжевен центар ја делат истата судбина со оние од останатите средновековни цркви и манастири во Македонија. Лесновскиот манастир располагал со богат фонд од словенски ракописи. Ако го имаме предвид податокот дека во Лесновскиот манастир се препишувале книги на рака сè до XIX век, тогаш создаваме дека таму ракописите уживале голема популарност и грижа. Покрај тоа, тие исчезнувале често, биле уништувани или разнесувани, некои биле занемарени и сл. Се случувало ракописите да бидат продадени, а пергаментните книги, доколку за нив немало купувачи, да се мијат и поново да се користат како пишувачко средство, или пак се продавале како чисти пергаменти.¹

Како што истакнавме погоре, така и судбината на ракописите од Лесновскиот книжевен центар се влошила особено за време на турското ропство. При ограбувањата на манастирот настрадал извесен број ракописи. Сепак, до нивно масовно уништување не дошло, зашто, според Шеријатот и во согласност со општественото и државното уредување на Османлиската империја, тие биле третираны како свети книги.² Од XVI век па наваму, низ записите и натписите среќаваме дека повеќепати одделни делови на манастирот се распаднале, а извесно време тој останувал и запустен. Во таквите моменти монасите и игуменот го напуштале манастирот, а често со себе ги понесувале позначајните ракописни книги и ги пренесувале во

оние места каде што ќе стигнеле или пак, граѓаните ги разграбувале и ги носеле во своите домови. Еден дел од ракописите секако дека останувал во манастирските простории каде што бил изложуван на распаѓање.

Дека во Лесновскиот манастир постоела грижа за ракописите, сведочи записот од 1649 година, каде што митрополитот Михаил се потпишал во еден ракопис, за да не биде украден³. Постоела честа навика монашкото жителство на манастирот, како и неговите игумени, да запишуваат клетви на повеќе ракописи, за да се спречи нивното разнесување. Во манастирот постоеле специјални преси и мајстори за подврзување на ракописите, со што се продолжувал векот на нивното траење. Во Лесновскиот манастир дошло до извесно занемарување на ракописите и од причината што таму исто така почнале да се користат печатени црковни книги. Нивната намена се изразувала особено почнувајќи од втората половина на XVII век, и наваму во XVIII и XIX век.

Од дваесеттите години на XIX век се зголемиле интересот и грижата за сочуваниите ракописни книги. Оттогаш почнале да се развиваат историските науки, а со тоа се создале и основите на словенската филологија како наука⁴. Во општествениот живот настапил период на национална преродба. На културно-историски план таа се спроведувала преку собирање на различен материјал: археолошки, историски, јазичен, литературен, етнографски, фолклорен и други какви било старини што имале белег на национално значење. Балканот како татковина на најстарата словенска писменост, со нејзините богати манастирски библиотеки, го привлекол интересот на многу слависти.

Сè до четириесеттите години на XIX век лесновските ракописи се чувале во манастирската библиотека, а подоцна и тие не успеале да ја одбегнат судбината да бидат разграбани и разнесени. Во Лесновскиот манастир почнале да пристигаат многу лица и назад со себе носеле ракописни книги од неговата библиотека. Некои од ракописите станувале дел од фондот на личните збирки на славистите, а други пак директно се подарувале или продавале на повеќе научни и културни институции. Судбината на лесновските ракописи била таква што најголемиот број од нив не се нашол во трезорите на тогашните институции во Македонија, туку тие биле разнесени по соседните земји. Од разбирливите општествено-политички ситуации во тоа време, ракописите и да се најдоа во македонските културно-научни институции што беа под туѓа управа, сепак денес немаше да останат овде. Имајќи ја предвид судбината на таквите ракописи од другите книжевни центри, тие ќе беа пренесени надвор од Македонија. Некои македонски преродбеници ги предавале ракописите несвесно на туѓите ин-

ституции, зашто самите изразуваа грижа и стремеж да се спасат од уништување. Така и Цариградската патријаршија го правела тоа со сите културни споменици што не биле пишувани на грчки јазик⁵.

Познатиот македонски преродбеник Јордан Хаџиконстантинов — Цинот собирал словенски ракописи од сите краевина на Македонија. Собраните ракописи ги испраќал во повеќе научни и културни институции надвор од Македонија. Така, во 1848 година пратил извесен број во Белград⁶. Во 1851 година почнал да испраќа ракописи во Бугарската егзархија во Цариград, каде што воспоставил контакт со културниот преродбеник Александар Егзарх⁷. Колку ракописи пренесол — не е точно познато, но веројатно се работи за поголем број. Од неговата изјава се гледа дека тој ги подарувал, заменуваа или продавал, а поголемиот дел од ракописите се нашле во институциите во Белград. Најголемата пратка од такви споменици ја испратил во 1880 година⁸. Во зборникот што се чува во САНУ — Белград, под бр. 25, на празниот лист 9 од б-страната, Цинот оставил своерачен запис дека книгата ја подарува на Друштвото српске словесности: „Даръ отъ Јордана Х. Константинова Дружеству Србске словесности въ читалници, 12 јунъ 1856“. Цинот го посетил и Лесновскиот манастир, а од неговата библиотека зел неколку ракописи и ги испраќал во Цариград, Софија и Белград. Во „Цариградски весник“ бр. 208 од 1. I. 1855 година Цинот објавил статија под наслов „Кратово“. Зборувајќи за Лесновскиот манастир на едно место забележува: „Во овој манастир имало повеќе од педесет товари ракописи, а и денес има уште десет товари прекрасни богослужбени книги и историски ракописи“.

Во истата статија Цинот наведува уште еден мошне интересен податок што зборува за судбината на лесновските ракописи. „Господинот Михановиќ во 1842 година зел три товари ракописи од овој манастир, но потоа некој од родољубите ги посветувал граѓаните да му се пожалат на скопскиот паша да ги врати ракописите на манастирот“. Според натамошниот текст неколку градски чорбации отишле во Скопје и настојувале пред пашата да се вратат книгите. Пашата наредил да се вратат земените ракописи. На А. Михановиќ и на неговиот придружник им дозволиле да изберат по една книга и да ја земат како спомен. Но, ракописите не биле вратени во Лесновскиот манастир, туку ги разграбиле во Скопје. За овој настан соопштува и Ефрем Каранов⁹. Во своето излагање тој не наведува дека за овој податок сепослужил од статијата на Цинот, но очигледно е дека му била позната. Веројатно Каранов се распрашувал кај месното население за овој настан, од каде што се гледа дека и по изминатите триесет и пет години сè уште останал во сеќавање. Каранов ни го открива и името на

скопскиот паша кај кого Кратовчани дошле да се жалат. Имено, станува збор за Авзи-паша. Нешто подоцна, овој настан го прокоментирал и Стеван Симиќ, кој воглавно го користи соопштението на Е. Каранов¹⁰.

Пред да напомниме дека за овој настан во науката постои уште една верзија која го менува потеклото на тие ракописи, накратко ќе кажеме кој бил Антун Михановиќ што ја иницирал таа акција. Бил хрватски преродбенски деец, поет и страстен собирач на словенските ракописни старини. Роден е во 1796, а умрел во 1861 година. Неговото стручно образование било од областа на правните науки, што ги завршил во Загреб, а таквата образованост му овозможила да ѝ се посвети на дипломатската кариера. Долго време бил австриски конзул во Белград, Солун, Цариград, Смирна, Букурешт и во други места, што му овозможило да се запознае пошироко со културните традиции на повеќе народи. Споменатата акција што ја извршил во Лесновскиот манастир се поврзува со неговото патување низ Македонија во времето кога бил конзул во Солун. Познато е дека Михановиќ дошол во Солун како конзул околу 1840 година.¹¹ Временски, сосема му одговара на настанот за разнесувањето на лесновските ракописи во 1842 година, зашто тогаш тој како австриски конзул во Солун имал можност да патува почесто низ Македонија. Но, да се вратиме на нашиот претходен коментар.

Рековме дека настанот во кој Михановиќ со себе однел три товари ракописни книги, во науката го среќаваме уште во една верзија. Сава Хилендарец во трудот „Историја и опис на манастирот Хилендар“ тврди дека овие ракописи Михановиќ ги зел од Хилендарскиот манастир¹². „Околу 1840 година Михановиќ, австриски конзул во Солун, ја посетил Света Гора и побарал од монасите на Хилендар многу ракописи за да ги прегледа, ветувајќи им дека ќе ги врати. Наскоро бил преместен и не ги вратил ракописите“¹³. Хилендарци ги барале своите ракописи назад и преку Светогорската управа составиле протокол, со кој се дава право на манастирот да ги бара ракописите, и ако не ги најде, да добијат платен надоместок. Но резултатот изостанал.

Тезата на Сава Хилендарец дека збирката на Михановиќ потекнува од манастирот Хилендар во Света Гора ја прифатиле С. Станоевиќ¹⁴, А. Соловјев¹⁵, К. Куев¹⁶ и др.

Ваквите тврдења на Сава Хилендарец и на неговите соисленици ги побива Владимир Мошин, кој во 1955 година објави посебна статија за потеклото на Михановиќевата збирка¹⁷. Според Мошин, тврдењето дека ракописите од таа збирка се од Хилендарскиот манастир е само легенда, зашто по истражувањето на сите сочувани споменици од неа се гледа дека потекнуваат од манастирите: Лесновски, Пчински, Марков и од

светогорските¹⁸. Врз истражувањата на Мошин се ослонуваат и надоврзуваат трудовите на Киро Камилев и Тодор Талески¹⁹, Михајло Георгиевски²⁰ и др. Во основата на тезата што ја застапува Мошин се поткрепува и вистината на настанот од 1842 година, дека Михановиќ од Лесновскиот манастир однел три товари ракописи кои понатаму биле разнесени на повеќе страни. Меѓутоа, нам ни се чини дека и во двете верзии има искри на вистина. Тоа значи дека Михановиќ однел ракописи и од двата манастира, Хилендарскиот и Лесновскиот. Потврда за ваквото размислување бараме во потеклото на ракописите од неговата збирка, во чиј фонд има такви што потекнуваат од Лесновскиот и од светогорските манастири, а покрај нив и од други книжевни центри во Македонија. Во прилог на тоа се надоврзува и фактот дека Михановиќ, како страстен собирач на ракописни старини, својата колекција не ја пополнувал само од една место, туку од повеќе страни. За него ни е познато дека бил мошне пребирлив собирач. Неговата збирка главно се пополнувала само со добри ракописи и воглавно од XIII до XVI век, а при тоа не водел сметка за нивното топографско единство.

Ракописната колекција на Михановиќ била позната пошироко меѓу славистите — кои биле негови современици. За неа чул и рускиот славист Виктор Григорович, кој за време на своето патување по тогашната Европска Турција, во периодот меѓу 1844—1846 година, навратил во Солун да го посети Михановиќ и да ја разгледа неговата збирка. Од изјавата на Григорович се гледа дека тој ја прегледал целата збирка, која во овој момент изнесувала 25 ракописи, и според него, воглавно потекнувала од Скопје²¹. Меѓутоа, соопштенијата на Григорович не упатуваат уште на еден значаен податок, а тоа е дека некои ракописи од збирката во тоа време не биле кај Михановиќ. Тоа му дало повод на Владимир Мошин да претпостави дека и по 1845 година Антун Михановиќ добивал ракописи, истовремено не ја исклучува можноста да му ги носеле во Солун самите Лесновци како на добар купувач²². Во таквиот случај Михановиќ набавил уште еден служебник, три евангелија, еден апостол, еден октоих и еден псалтир, сите од Лесновскиот манастир.

По смртта на Антун Михановиќ во 1861 година неговата збирка броела триесет и осум ракописи и преминала во сопственост на неговите наследници. Нешто подоцна еден роднина на Михановиќ му ја продал збирката на бискупот Ј. Штросмаер. Веќе во 1867 година Ѓ. Даничиќ му пишувал на Јагич дека ракописите на Михановиќ се во Загребската академија. Тоа значи дека Штросмаер ги однел во Академијата, каде што и денес се чуваат и се евидентирани како засебна Михановиќева збирка. При опишувањето на ракописите што се чуваат

во ЈАЗУ, Владимир Мошин напоменува дека од триесет и осумте ракописи на Михановиќевата збирка одамна исчезнало евангелието под бр. 17.

Според истражувањата на Мошин, од триесет и осумте ракописи на Михановиќевата збирка десет од нив се од Лесново. Тоа се следните ракописи: бр. 1 — Евангелие од XVI век; бр. 8 — Оливерово евангелие; бр. 12 — Матеево евангелие од XVI век; бр. 13 — Пролог од 1572 година, пишувано од поп Лазар; бр. 14 — Паранесис; бр. 18 — Панополија од XVI век; бр. 19 — Драјков апостол од 1428 година; бр. 22 — Грачанички пролог; бр. 24 — Богданово евангелие и бр. 29 — Лесновска библија од XVI век.

Манастирското братство гледало на ракописите како на нешто неупотребливо и барале секаков удобен случај преку нив да дојдат до некаква печалба. Таквата ситуација била условена од лошата материјална основа на Лесновскиот манастир во тоа време. Од втората половина на XIX век почнала масовна преселба на лесновската ракописна библиотека.

Некаде околу 1860 година во Народната библиотека во Белград биле однесени ракописи од Лесновскиот манастир. Со сигурност знаеме дека меѓу нив се наоѓал и Оливеровиот минеј со службата на св. Гаврил Лесновски, напишан во 1342 година во Лесново од раката на книжевникот Станислав.²³ Истата година во Белград се нашол и Станиславовиот пролог од 1330 година, исто така пишуван во Лесново. Имено, ракописот го купило Друштво Српске словесности од еден свештеник од Македонија²⁴.

Во 1862 година, еден белградски кожарски трговец, по име Павле, којшто бил и член на Друштво Српске словесности, се договорил со манастирскиот игумен поп Трифун да се однесат повеќе ракописи и други старини во Белград. Според соопштението на Ефрем Каранов, поп Христо ги однел во Белград и за надоместок во манастирот донел една камбана, црковна облека и црковни печатени книги²⁵. Речиси е сигурно дека во тоа време во Белград поп Христо го однел житието на Гаврил Лесновски, за што подоцна се покајал и му наредил на сина си поп Иван Христов да го препише и да го однесе во Лесновскиот манастир.

Славистот Гилфердинг при патувањето низ Македонија ги посетил манастирите Лесновски, Пчински, Карпински и Осоговски²⁶. По неговата смрт во 1873 година, во Ленинградската публична библиотека биле доставени триесет значајни фрагменти од ракописи со по неколку листови. На нивните маргини стојат ознаки дека потекнуваат од Лесново, Охрид, Слџе и од Рилскиот манастир²⁷. Тоа зборува дека Гилфердинг не бил само во гореспоменатите манастири, туку неговото патување низ Македонија било пошироко. Меѓу ракописните фрагменти во Ле-

нинградската публична библиотека се наоѓа и еден лист од Лесновскиот паранесис пишуван во 1353 година, а е евидентиран под сигнатурата F. I. 63.

Во 1878 година двајца Кратовчани однеле ракописи тајно од Лесновскиот манастир во Белград, за што како награда едниот добил златен прстен, а другиот добил златен крст²⁸. Сите патешественици кои доаѓале во Лесновскиот манастир земале по некој ракопис од неговата библиотека. Е. Каранов дознал од месното население дека двајца Англичани дошле во Лесновскиот манастир во 1889 година и зеле по една книга. Ракописите им ги подарил игуменот поп Анастас²⁹.

Имајќи ја предвид ситуацијата дека странските патешественици ги разнесуваат ракописите од црквите и манастирите во Македонија, а и сличната акција на српските учители коишто ја спроведуваат српската пропаганда на тој терен, бугарските аспиранти не ги гледале настаните од страна. Во Архивот на СР Македонија — Скопје е сочувано писмо од 1899 година, што под број 154 го испратила тогашната Скопска бугарска митрополија до Архиепископското намесништво во Кратово. Писмото е потпишано од Синесиј, веројатно тогашен митрополит, а неговата содржина гласи: „Намесникот се известува дека некои лица ограбиле и изнесувале во странство стари книги и ракописи кои се наоѓаат во црквите и манастирите. Се предлага книгите и ракописите да се стават на безбедно место, заштитени од ограбување. Главните учители треба да ги соберат сите стари книги и ракописи од црквите и манастирите и да ги спратат во митрополијата каде треба да се заштитат“. Секако дека ова писмо поттикнало нова собирачка акција на ракописи по црквите и манастирите во кратовското намесништво, а постои веројатност такви посетители да дошле и во Лесновскиот манастир. (За укажувањето на ова писмо му должам благодарност на научниот работник Душко Алексовски од Кратово).

Во XIX век, кога грчките фанариоти ја потиснувале словенската култура и јазик во Македонија, а особено од 1883 до 1885 година, кога Турците го прогонувале македонскиот народ и го изложувале на свирепи тортури (во т.н. комитски времиња), голем дел од ракописите биле подложени на уништување од секаков вид. Во куќите на месното кратовско население скоро секое семејство си имало „свето место“ каде што стоеле икони и по некој ракопис. Фанариотскиот однос кон словенското културно наследство извршил притисок кај населението кое било заплашено. Така голем дел од ракописите биле изгорени или разнесени на повеќе страни. За таквите општествени прилики во Кратово од 1891 година соопштува Ефрем Каранов: „Јас ги прегледав чесните библиотеки во неколку куќи, но со голема претпазливост, зашто да се занимаваш многу со книги

во тие места сега е опасно“. Тој се распрашал во една кука за која знаел дека имало книги, а жената му одговорила дека ги изгорела, ставајќи по неколку листови под вршникот на секој зелник за да не изгори³⁰

Некаде во 1890—1891 година Каранов го посетил Лесновскиот манастир со цел да ја разгледа неговата ракописна библиотека. Неговиот впечаток бил дека лесновската библиотека е мошне богата, а причината ја гледа во тоа што соседните гори биле полни со манастири каде што се препишувале книги. За моменталната состојба на ракописите тој забележал дека е мошне лоша. Многу орнаменти биле откинати од разни патешественици, а и во тоа време имало „еден куп книги пишувани на хартија“. Претходно еден дел од нив биле разнесени од посетителите, но и од месното население. Последните ги земале особено пергаментните ракописи, зашто ги сметале за скапоцени.³¹

Стеван Симиќ, кога ја подготвувал монографијата за Лесновскиот манастир во 1912—'13 година, престојувал повеќепати таму. На едно место од својот труд забележува дека „во манастирската библиотека нема речиси ниту една стара книга од каква било значајна историска вредност“³². Сепак наведува само пет ракописи што моментално ги видел. Тоа не било вистината за реалната состојба на ракописната библиотека во манастирот. Монасите не биле расположени да му го откријат вистинскиот број на ракописните книги, плашејќи се да не ги однесе од нивната библиотека. При една друга посета на Лесновскиот манастир, Симиќ дошол до вистинската претстава за ракописната збирка. Притоа дал ново соопштение во „Зборник годишњица Чупића“, XXXIII, 1914, стр. 204—205, дека во овој манастир имало шеесет и седум ракописни книги. Еден дел од тие ракописи уште пред Втората балканска војна во 1913 година бил пренесен во Белград и прераден на чување во библиотеката на Српскиот семинар при Универзитетот. По Втората светска војна тие ракописи биле преместени во Универзитетската библиотека „Светозар Марковиќ“ во Белград, каде што и денес се чуваат. В. Коровиќ ги донел овие ракописи во втората институција и извршил нивен опис, укажувајќи на значаен податок дека недостасуваат многу, и тоа позначајните, како што се: едно житие на св. Сава, две пергаментни евангелија и други четиринаесет, и голем број минеи.³³ Така, од вкупно шеесет и седум ракописи, што ги споменува Стеван Симиќ, во описот на Коровиќ среќаваме само дваесет и девет. Денес од лесновската збирка што се чува во Универзитетската библиотека во Белград недостасуваат два ракописа: Минеј за месеците март — мај 1510/20 година, под број 14 и Номоканон од 1552 година, под број 26. Во разговорот со вработените во ракопис-

ното одделение при Библиотеката дознавме дека овие два ракописа не биле донесени од Семинарот, каде што претходно се чувала оваа збирка. За ракописот број 14 се претпоставува дека се наоѓа меѓу фрагментите. Во еден друг разговор со Билјана Стигчевик (моментално работи на најнов опис на ова ракописна збирка), дознавме дека таа го пронашла меѓу фрагментите и го поместила како засебна единица под број 14. Но при нашето истражување во трезорот на библиотеката тоа не успеавме да го увидиме. На лицата задолжени за збирката не им беше познато дека постои ракопис под број 14.

Згрижувањето на ракописите по трезорите на научните институции имало за цел да се сочуваат од секако уништување и да бидат пристапни за долго време. Истовремено тоа им овозможува на научните истражувачи да ги ползуваат спомениците како изворно-научна граѓа. Меѓутоа и во таквите случаи сме сведоци на уште една трагична ситуација кога е уништена цела ракописна збирка од над илјада инвентарни единици. Станува збор за судбината на ракописите што се чувале во Народната библиотека во Белград, во чиј фонд се наоѓале најмалку триста и пет ракописи од Македонија,³⁴ меѓу кои и ракописи од Лесновскиот книжевен центар. Честопати библиотеката била неадаптирана просторно, па од тие причини инвентарот се преселувал од еден објект во друг. Покрај тоа, воените непогоди биле исто така една од причините голем број на ракописи и книги да исчезнуваат, или едноставно да бидат уништени.

До Првата светска војна ракописниот фонд на НБ во Белград се собирал грижливо и изнесувал 1172 единици.³⁵ Оттогаш почнала трагичната судбина на нејзините ракописи. Во 1915 година, за време на австро-унгарската офанзива, била оштетена библиотечната зграда, а ракописите и останатиот дел од фондот морале да се евакуираат од Белград. При евакуацијата, на железничката станица во Ниш биле украдени два сандака со ракописи. Во нив се наоѓале педесет и шест ракописи и повелби, што ѝ припаѓале на оваа институција. Сè до денес не се познати сите патишта на нивното разнесување. Еден дел од тие ракописи веќе се откриваат. Некои од нив се пронајдени во Диузбург — СР Германија, Даблин — Ирска, Дебрецин — Унгарија и во Загреб — СР Хрватска (Југославија). Вкупно досега се пронајдени оседумнаесет ракописи, а за останатите тринаесет и девет сè уште немаме никаква информација точно каде се наоѓаат. Меѓу групата ракописи што сè уште не се пронајдени има и два лесновски минеја: Оливеровиот минеј за септември — декември од 1342 година (стара сигн. 62) и Минеј за декември-февруари од XIV век (стара сигн. 15). Во науката е познат целосниот список на

исчезнатите ракописи, по заслуга, пред сè, на истражувањата врз реконструкцијата на старата збирка што ги врши Љубица Штављанин — Ѓорѓевиќ и другите соработници од археографското одделение при НБ во Белград. Задоволителен преглед на тие ракописи е присутен и во Инвентарот на кирилските ракописи во Југославија, изработен од Димитрие Богдановиќ (Белград 1982). По завршувањето на Првата светска војна, во 1918 година, евакуираните ракописи и печатени книги биле вратени во Белград, освен оние што исчезнале на нишката железничка станица. Пренесувањето на библиотечниот фонд се извршил пловно по Дунав, дури од Софија.³⁶

Уште еден настан ѝ нанел огромна штета на ракописната збирка во белградската Народна библиотека. Спроти окупацијата на нашата земја, на 6 април 1941 година, при бомбардирањето на Белград, оваа културна ризница била наполно уништена, со исклучок на мал број ракописи што во тој момент не се наоѓале во разурнатата зграда на библиотеката, туку биле позајмени за проучување од некои истражувачи. Повоените извештаи на Комисијата на Министерството за просвета за утврдување на штетата определиле бројка од 1390 изгорени ракописи.³⁷ Меѓу нив се наоѓал значаен број на ракописи од македонска провиниенција, а секако и од Лесновскиот книжевен центар. Да наведеме дека во пожарот изгорел листот од лесновскиот паранесис од 1353 година, на којшто пишувачот Тахота оставил подолг запис.

Постојаните разнесувања на ракописите од Лесновскиот книжевен центар придонеле истиот да остане без целата своја ракописна збирка. Монасите и игумените не поседувале моќ да ја заштитат ракописната библиотека. Дури и месното население изразуvalo грижа барем еден дел од тоа културно благо да остане во манастирот. При еден наш престој во Кратово колегата Душко Алексовски ни раскажуваше како во 1984 година, во разговорот со Кратовчанецот Димитрија Поп-Андонов (кој е веќе мртов), дознал дека во Лесновскиот манастир имало сокриено ракописни книги. Љубопитството на Алексовски се зголемило и заедно со старецот отишол во Лесново. Тој му раскажувал дека ракописите биле закопани пред шеесетина години во лимена кутија прелиена со смола, за да се заштитат од пропаѓање. При закопувањето на ракописите присуствувал и тој. Но, кога копале на истото место, ракописите не биле таму, а ја немало ниту кутијата. Отсуството на ракописите Димитрија го објаснил со сомневањето дека некој друг веќе ги откопал и ги зел. Дека во Лесновскиот манастир веќе нема ракописи сведочи и посетата на В. Мошин во 1969 година, кога го подготвувал Описот на словенските ракописи во Македонија. Мошин не успеал да пронајде ниту еден лист од огромното ра-

кописно богатство на овој средновековен македонски книжевен центар.³⁸

За жал, денес нема ниту еден значаен ракопис од Лесново во научните и културни институции во Македонија. Во НУБ „Климент Охридски“ — Скопје, под сигнатура М-19, се наоѓа псалтир со последование од XVI век, каде што во запис се споменува Лесновскиот манастир. Овој ракопис не бил препишан во Лесново. Од записот на л. 1 се гледа дека бил купен од Слеченскиот манастир во 1746 година, а една година подоцна бил преподврзан во Леесновскиот манастир.

Во книгата „Словенски ракописи во Македонија“ од В. Мошин наоѓаме уште два, но понезначајни ракописа од Лесново. Станува збор за еден ракопис Повик на Лесновскиот манастир за собирање прилог, датиран од почетокот на XIX век, што се чува во Институтот за македонски јазик во Скопје, под сигнатура М-2 (Мошин 121). Другиот ракопис е на дволисна хартија, заведен под наслов Попис на манастирскиот инвентар, како и приходите и расходите на Лесновскиот манастир, датиран од 1853 до 1859 година, а се чува во НУБ „Климент Охридски“ во Скопје, под сигнатура М-33 (Мошин 151).

Ракописи од Лесновскиот книжевен центар денес среќаваме во следните институции надвор од СР Македонија: УБ во Белград, ЈАЗУ во Загреб, старата збирка на НБ во Белград, САНУ во Белград, НБ во Софија ПБ во Ленинград, ДБЛ во Москва, НБ во Пловдив, ДИМ во Москва, ГБ во Загреб и во други научни и културни институции, каде што сè уште треба да се истражува и да се откриваат нови ракописи.

ФУСНОТИ

¹ Д. Цухлев, *История на Българската църква*, София 1911, 987.

² *Историја на македонскиот народ*, книга прва, Скопје 1969, 253.

³ Йордан Иванов, *Български старини изъ Македония*, фототипно издание, София 1970, 167.

Низ повеќе ракописи среќаваме записи од штипско-кратовскиот митрополит Михаил, а за Лесновскиот манастир тој има посебна заслуга. Познато е дека престојувајќи во Русија измолил од тамошниот цар да му се дава милостина на Лесновскиот манастир.

⁴ Кујо М. Кувев, *Съдбата на старобългарските ръкописи през вековете*, София 1979, 42.

⁵ Михаил Георгиевски, *Положбата на словенските македонски ракописи во минатото и денес*, Библиотекарска искра, бр. 11—12, Скопје 1968, 94.

⁶ Горѓи Шоптрајанов, *Неколку нови документи за библиотеката на Цинот*, Библиотекарска искра, бр. 22, Скопје 1955, 30.

⁷ Михаил Георгиевски, *Положбата* ... 95.

⁸ Харалампие Поленаковиќ, *Во есот на народното будење*, Скопје 1973, 113.

⁹ Ефремъ Карановъ, *Материали по етнографията на нѣкои мѣсности въ Сѣверна Македония*, които сѣ смежни съ България и Сърбия, СБНУНК. София 1891, кн. IV, 303.

¹⁰ Стеван Симић, Иторија кратовске области, Годишњица Николе Чупића, књ. XXXIII, Београд 1914, 200.

¹¹ Кујо М. Куев, Съдбата... 48.

¹² Сава Хиландарац, Историја и опис манастира Хиландара, Београд 1894, 47—48.

¹³ Исто.

¹⁴ С. Станојевић, Историја српског народа у средњем веку, књ. 1, Београд 1937.

¹⁵ А. Соловјев, Сведочанствима православних извора о богомилству на Балкану, *Godišnjak Istorijiskog društva Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1953.

¹⁶ Кујо М. Куев, Съдбата... 48.

¹⁷ Vladimir Mošin, O podrijetlu Mihanovićeve cirilske zbirke, *Slovo*, 4—5, Zagreb 1955, 71—85.

¹⁸ Vladimir Mošin, Cirilski rukopis Jugoslovenske akademije, I dio, Zagreb 1955, 6; Isti, O podrijetlu... 83.

¹⁹ Kiro Samikov i Todor Taleski, Prilog ispitivanju porekla Mihanovićeve cirilske zbirke, *Arhivist*, sv. 2, Beograd 1956, 40—44.

²⁰ Михаило Георгиевски, Положбата...

²¹ Владимир Мошин, Словенски ракописи во Македонија, Скопје 1971, кн. прва, 9; Isti, Cirilski rukopisi... 6.

²² Vladimir Mošin, O podrijetlu... 82.

²³ Б. Даничић, Србски комнени. 4. Деспотъ Јованъ — Оливеръ — комненъ и собствени комненовићи, Гласникъ друштва србске словесности, књ. XIII, Београд 1861, 295.

²⁴ Јанко Шафарикъ, Житие светогъ Методія првогъ архіепископа Моравскогъ равноапостолногъ учителя и просветителя Словена, Гласникъ друштва србске словесности, св. XVI, Београд 1863, 41.

²⁵ Ефремъ Карановъ, Материали... 303.

²⁶ Вера Антиќ, Локални хагиографии во Македонија, Скопје 1977, стр. 153; Ефремъ Карановъ, Материали... 303.

²⁷ Владимир Мошин, Словенски ракописи... 11.

²⁸ Ефремъ Карановъ, Материали... 304.

²⁹ Ефремъ Карановъ, Материали... 303.

³⁰ Ефремъ Карановъ, Материали... 304.

Таквата општествена состојба има длабоки корени уште од византиското владеење во Македонија. Особено во XVIII и XIX век фанариотските тенденции надвладееале и ја потиснале словенската писменост. Не случајно се отвориле печатници за печатење на книги со грчко писмо во Македонија. Дури и во екот на нашата преродба биле присутни грчките книги, или пак, се печателе книги на словенски јазик, но со грчко писмо. Будната свест на македонските преродбеници го осознале денационалното зло на таа појава, па полека почнале да ги истиснуваат од употреба грчките книги и грчкото писмо. Интересно е да наведеме дека во расказот „Прошедба“ од Рајко Жинзифов, домаќинот Стојан раскажува како по наредба на грчкиот владика биле изгорени старите славјански книги во блискиот манастир.

³¹ Ефремъ Карановъ, Материали... 300; Вера Антиќ, Локални хагиографи... 153.

³² Стеван Симић, Лесновски манастир св. оца Гаврила, Београд 1913, стр. 77.

³³ В. Ѓоровић, Рукписи Лесновског манастира, Зборник за историју Јужне Србије, Скопје 1936, књ. 1, стр. 103.

³⁴ Љуба Стојановић, Каталог Народне библиотеке у Београду, (1903), фототипско издање, Београд 1982.

³⁵ Љуба Стојановић, Каталог... Поговор, стр. 6.

³⁶ Борбе Сп. Радојчић, Спаљене збирке Народне библиотеке у Београду, Библиотекар, год. XIII, бр. 5, Београд 1961, 377.

³⁷ М. Кићовић, Историја Народне библиотеке у Београду, Београд 1960, 158, 171.

³⁸ Владимир Мошин, Словенски ракописи ... 19—20.

m-r Ilija VELEV

A REGARD TO THE FATE OF THE MANUSCRIPTS FROM LESNOVO LITERARY CENTER

S u m m a r y

Lesnovo literary center played an important role in development of the Macedonian medieval literature. The Manuscripts from this center are showing a specific language and literary-textual characteristics, which are interesting to be studied by slavists. But, this literary inheritance hasn't been preserved in the library of the monastery Lesnovo. A part of it has been destroyed and the rest has been carried off to the other centers where the Lesnovo literates and monks were moving in. Since the twenties from the nineteenth century the interest and the care for the preserved manuscripts were increased. This was caused by the development of the historical sciences and by the foundation of the Slavic philology as a science discipline. There came a period of a national rebirth, stimulated by the Romanticism ideas. Up to the forties of the nineteenth century the manuscripts of Lesnovo were saved in the monastery library but later they were carried off. Some of the manuscripts became a part of a slavists' personal collections from many countries and some of them were given or sold to some science and cultural institutions. Most of them were not in the institutions in Macedonia. They were carried off in the neighboring countries and in Russia. The historical and socio-political conditions at that time caused the moving of the manuscripts in the institutions and libraries in Belgrade, Sofia, Plovdiv etc. Today, there is not important manuscript from Lesnovo in Macedonia. The most important manuscripts from Lesnovo are in: Belgrade, at the University library and SANU; Sofia and Plovdiv at the national libraries and in Moscow at the State library »Lenin« and at the State historical museum and in other institutions or libraries in Yugoslavia or somewhere else in the world.

УДК 886.6-1.09
886.6.01

Јадранка ВЛАДОВА

ПЕСНАТА „НЕ ЛИ БЕВМЕ“ ОД КОЧО РАЦИН

НЕ ЛИ БЕВМЕ

- 1) 1. Не ли бевме, не ли бевме
2. два галаба — бели, бели —
3. вишно, високо летнале?
- 1) 4. Кој ни скрши, кој ни скрши,
5. крилца бели, та паднавме!
- 2) 6. Не ли бевме, не ли бевме
7. трендафили два румени
8. еден до друг, еден до друг?
- 2) 9. Како никна, како никна
10. трнот што нè нас раздели!
- 3) 11. Не ли бевме, не ли бевме
12. два другара — верни, верни
13. една душа — една мисла?
- 3) 14. Како каина, како капна
15. отров што ни душа отру!
- 4) 16. Не ли бевме, не ли бевме
17. еден поглед од две очи
18. в ден утрешен двата впиле?
- 4) 19. Кој направи, кој направи
20. утре да сме на две страни!

- 5) 21. Не ли бевме, не ли бевме
 22. еден за друг радост силна
 23. радост лумна и поштумна?
- 5) 24. Како стана, како стана
 25. еден за друг — да сме рана!

„Со оглед на тоа дека значењето што го претставува текстот е туѓо значење, толкувачот никогаш не може да биде сигурен дека толкувањето му е точно“ вели Хирш¹ сметајќи дека целта на толкувањето е да покаже дека „даденото читање е поверојатно од другите“.

Овој текст нема да има таква амбиција, или поточно — толкава амбиција. Тој едноставно ќе понуди едно од можните читања на песната **НЕ ЛИ БЕВМЕ** од Кочо Рацин печатена во **ДОДАТОКОТ на БЕЛИ МУГРИ**.

Песната е составена од дваесет и пет осумсложни стихови организирани во терцети и дистиси што наизменично се надоврзуваат артикулирајќи, всушност, едно единствено реторско прашање што во песната варира во пет поетски секвенци составени од еден терцет и еден дистих. Насловот на песната е всушност недовршено прашање што го сочинуваат негацијата **НЕ**, партикулата **ЛИ** и помошниот глагол **СУМ** во минато време. Лицето е прво, бројот е множина.

При аудитивното восприемање на песната ништо не ни пречи што Рацин го запишал **НЕ ЛИ** како состав од негација + партикула за да го дефинираме како партикула **НЕЛИ** во онаа смисла во која проф. д-р Лилјана Минова — Ѓуркова вели дека „Убеденоста во согласувачки одговор“² ѝ соодветствува на употребата на оваа партикула.

Насловот, удвоен, петпати го среќаваме во анафоричните почетни стихови на терцетите. Но, тие стихови истовремено ги примаме и како рефрен што (според Лотман) ја нијансира семантичко-емоционалната обоеност на песната. Овие стихови, како и паралелизмот на дистисите имаат посебна улога во создавањето на ритамот на песната. Како специфичен елемент, како своевидна „внатрешна мелодија“ функционира и имплицитната спротивност на терцетите и дистисите на неколку планови.

Евидентна е опозицијата на 1 лице множина од терцетите и 3 лице еднина во дистисите (со еден исклучок). Тука секако, треба да се спомне дека терцетите, низ исказните метафори in praesentia се просира 1 лице множина. (Во помошниот глагол *бевме*). Таа просирност на заменката **НИЕ**, небаре ја потенцира и бројот два што го читаме во четири од петте терцети (два галаба, трендафили два румени, два другара, две очи). Во петтиот терцет до бројот два се доаѓа со сведувањето на релацијата *еден за друг*.

Во дистисите имаме поинаква ситуација. Низ нив, со помош на паралелизмот (*се*) варира прашањето за виновникот — уништувач на аркадски хармоничното согласие за коешто пеат терцетите. Првиот и четвртиот дистих со прашалната именска замена КОЈ укажуваат на 3 лице еднина — како на спротивниот пол во веќеспомнатата опозиција. Вториот и третиот дистих во прашалниот прилог КАКО небаре го замаглуваат лицето, но тоа е само за кусо, само за здив до следниот збор, до глаголот и именката што веќе јасно ќе ја предпочат констатираната опозиција.

Како никна, како никна
трнот што нè нас раздели!

Како капна, како капна
отров што ни душа отру!

Како стана, како стана
еден за друг — да сме рана!

Последниов дистих е интересен бидејќи во него јасно го согледуваме паралелизмот според смислата на прашањето, но бидејќи со овој дистих песната се поентира — тој емфатично само го подразбира (и го опфаќа) тој „непознат“ виновник. Отсуството на 3 граматичко лице, во случајов „се оправдува“ со сеопфатниот *крик* со кој кулминира песната.

Терцетите и дистисите ја содржат и опозицијата на бровите *два* и *еден*. (Последниот дистих го исклучуваме поради веќе искажаните причини). Оваа опозиција, секако, се содржи, на своевиден начин се подразбира поради претходната опозиција на граматичките лица НИЕ: ТОЈ. Но, бидејќи сметаме дека во оваа опозиција Рацин остварил мошне успешни стилематски решенија, ќе се свртиме и од овој ракурс кон песната. Поточно кон вториот и третиот дистих што се во самата јатка на песната. Дистихот: Како никна, како никна,

трнот што нè нас раздели!

го имплицира бројот *еден*/ трнот наспроти *два*/трендафили, од претходниот терцет). Трендафилот како метафорична именка мошне фреквентна во нашиот фолклор, во песната на Рацин е употребен поради — трнот! Поради неговата егзактна моќ. Читајќи ја песната, конкретно, вториот терцет:

Не ли бевме, не ли бевме,
трендафили два румени
еден до друг, еден до друг?

сосема ја игнорираме, ја забораваме објективната излитеност на експресивноста на метафората одамна лексикализирана. Трендафилот конотира убавина, позитивен принцип. Но, ја забораваме неговата излитеност при средбата со двапати повторената прилошка конструкција *еден до друг, еден до друг* што конотира близост, го интензивира впечатокот за интимна сплотеност, за допир на две убавини во единствена слика. Зошто е *трнот* успешно стилематско решение? Затоа што тој како нешто што му е иманентно на трендафилот, како негово „оружје“ против напаѓачите, малечок, колку нокте од дете долг, израснува до хиперболизирана сфатена понорна пречка за единството на двата трендафили.

Третата поетска секвенца (3+2) е интересна поради лексемата *другар* што може да се пронајде и во фолклорната традиција, но поради нашите предзнаења за животот на Рацин, *другар* добива конотација плус, во онаа револуционерно-комунистичка смисла. И тука со повторувањето се постигнува интензивирање на чувството. Придавката *верни* со дуплирањето ја зголемува својата експресивност и насочува кон единството што го искажува последниот стих на терцетот. Во дистихот од оваа секвенца лексемата *отров* го „крие“ бројот еден што е потребен за опозицијата на бројките. Формата *отров* ја повикува единината како граматичка категорија, но, од аспект на логиката — отровот кај нас создава претстава за дифузен флуид што тешко можеме да го поврземе со бројот еден. Но, бројот *еден* во нашето осознавање на опозицијата 2:1 го повикува семелфактивниот глагол КАПНА кој подразбира една капка отров. И во оваа секвенца, како и во претходната, Рацин ја применува истата постапка на, би рекле, хиперболизирање на моќта на малите нешта — трнот, капката...

Кулминацијата на единството на *двете* врз кое инсистираат терцетите се случува во четвртиот терцет со стихот:

еден поглед од две очи:

Ова поетско решение е необично успешно поради тоа што го ползува човечкото искуство со сетилото за вид. Тоа сетило, како веројатно сите парни сетила, функционира низ единството на ДВЕ во осознавањето на светот, во случајов — со единството на визуелната перцепција со помош на два органи. Тоа е нормалната ситуација при што човечкото суштество го добива оптичкото СЕ. Со едно око — сознанието е редуцирано до половина.

Четвртата поетска секвенца е интересна поради тоа што во неа опозицијата на броевите 2:1 е рокирана во однос 1:2, бидејќи — иако во терцетот егзистира бројот *два* — две очи,

„учесник“ во опозицијата е членот *еден поглед* кој е во опозиција со бројот *два* од четвртиот дистих: Кој направи, кој направи
утре да сме на две страни!

Четвртиот терцет комуницира со првиот според тоа што тие, за разлика од другите, со граматичката форма на предминатото време „набавруваат“ со проширување на значењето. Метафоричниот исказ и во обата случаи е завршен во првите два стиха:

- 1) 1. Не ли бевме, не ли бевме
2. два галаба — бели, бели —
3. *вишно, високо летнале?*
- 4) 16. Не ли бевме, не ли бевме
17. *еден поглед од две очи*
18. *в ден утрешен двата впиле?*

Третиот стих, и во обата случаи, го проширува или — го продолжува исказот до нашата свест за сложената глаголска форма за предминатото време — бевме летнале, бевме впиле. Затоа, во овие терцети, можеме да ја согледаме силепсата.

Петтиот терцет е интересен поради придавките што ја објаснуваат именката *радост*. Во анадиплозата(?) двапати повторената именка *радост* се врзува со придавката *силна* (2-от стих) и *лумна* и *поштумна* (3-от стих). Првоупотребената придавка *силна* го насочува значењето на следните две по иста линија. Инаку, тие се, барем во моето јазично искуство непознати. Или — барем 50% доколку прифатиме дека значењето на *поштумна* доаѓа од глаголот *поштоми* — присвои, како што вели Речникот на македонскиот јазик. Речникот нема податоци за лексемата *лумна*.

Во врска со овие придавки, сосема лесно, можеме да добиеме идеја дека Рацин, според некоја аудитивна аналогија направил хапакс.

Рацин, во оваа своја песна, во метафоричните искази ги прави оние познати (од Плутарх, Квинтилијан и др.) пренесувања од живо на живо (галаби, трендафили), од неживо на живо (рана), од апстрактно на живо (еден поглед, *радост*) итн.

Релативните метафорични искази *трнот што нè нас раздели* и *отров што ни душа отру* од 2-от и 3-от дистих, можеме, според Лука Зима³ (кој пак, ја прифаќа Билдеровата класификација на метафорите) да ги поместиме во одделот на т.н. пластична метафора во подвидот — слики во движење.

Песната НЕ ЛИ БЕВМЕ нуди уште една интересна релација. Онаа што ја прават прашалните терцети со партикулата НЕЛИ и оние со именската замена КОЈ и прашалниот прилог КАКО во дистихите. Овој аспект е интересен бидејќи во терцетите реторските прашања со партикулата НЕЛИ што подраз-

бираат согласувачки, афирмативен одговор — интерпункциски се значени со прашалник. Наспроти тоа — во дистисите што исто така ги чувствуваме како реторски прашања, како интерпункциски знак го забележуваме извичникот. А дистисите номинално се чувствуваат како прашања што бараат делумна или целосна информација. Ова е своевиден парадокс! И покрај нашиот генерален став дека станува збор за реторски прашања, посоодветно би било од аспектот на синтаксата, прашањата со именската замена КОЈ и со прилогот КАКО што се чувствуваат како, условно речено, **ПОВИСТИНСКИ** прашања да се одбележат со прашалник.

Но, очигледно е дека логиката на песната го бара токму означено решение за да се направи своевидна опозиција од блага, слаба прашалност на терцетите наспроти силна извичност еднаква на крик во дистисите.

Уште една релација е провирно видлива во песнава. Тоа е релацијата што ја прават различните граматички времиња што Рацин посебно успешно го остварил. Сите терцети зборуваат за минатото што е прекрасно, хармонично, чисто... Белината од терцетот до дистихот го прави „свртувањето“ бидејќи од тука, во првите три дистиси се констатира „интервенцијата“ на злото, на уништувањето на единството. Четвртиот дистих: Кој направи, кој направи

утре да сме на две страни!

од аспект на категоријата време го содржи презентот, но прилогот *утре* сугерира — **футур!**

Последниот дистих, дистихот — поента регистрира презент, презент презент и со висок извик го прави сосема извесен настениот страв што во претходниот дистих заканувачки, но сепак! — се остава — за *утре!*

Оваа песна на Рацин е своевидна загатка. Чувар на тајни. Можеме, веројатно, уште од многу агли да ѝ ги наоѓаме цврстите поаѓалишта од кои израснала во висока естетска градба. Но, песната загадочно НЕ кажува кои двајца/две се кријат зад постапката на проминализацијата и зад костумот на метафората. Верните другари од третиот терцет се само божемо децидирани. Тие не се никаков „одговор“ бидејќи можат верно да другаруваат две камчиња, две школки допрени на дното од морето, два океани, две билки, две животни, двајца луѓе — од ист или различен пол, на иста или на различна возраст, два града, два народа, два континента, две ѕвезди, две галаксии... А непријателот, оној што го кријат дистисите може да биде, исто така, некој соодветен за соодветно одбраниот случај.

Затоа да не се плашине, на крајот од едното од можните читања на оваа песна, по објективното сегашно читање на нејзините стојности, да речеме дека таа е убава. А убава е, веро-

јатно! највеќе лоради незадржаниот крик, така карактеристичен, вообичаен за експресионизмот, што постепено се артикулира, вообичаен за експресионизмот, што постепено се артикулатото и сегашното време во крикот: Што бевме, а што сме сега!

¹ „Начела тумачења“, Београд, Нолит, стр. 265.

² „Партикулата *ли* во македонскиот литературен јазик“, Годишен зборник на Филолошкиот факултет на Универзитетот — Скопје, 1987, стр. 31.

³ »Figure u našem narodnom pjesništvu«, Zagreb, Globus, 1988.

Jadranka VLADOVA

S u m m a r y

Kočo Ratsin is a founder of the contemporary Macedonian poetry. Many literary critics have published various studies on his poems and prose writings.

In this article, the author deals with the poem »Were We Not« (Ne li bevme) from a hermeneutic aspect thus improving the unquestionable qualities of his poetry.

Д-р Александрина ИЛИЕВА

СЛЕДЕЈКИ ГИ ТРАГАЊАТА НА ЛАНАРК

(Осврт врз романот ЛАНАРК од современиот шкотски писател Алистер Греј)

На шкотската литература често се гледа како на еден вид посиромашен огранок на англиската и таа дури и во денешно време, сосема незаслужено, добива многу помалку критичко внимание отколку што тоа навистина го заслужува. Меѓутоа, модерната шкотска литература се одликува со значителна разноликост во техниките на пишувањето, со бројни иновации и експериментални пристапи, и со особено индивидуализирани адаптации на различните видови на традиционалниот и на новиот роман, сè до здружувањето и контранстирањето на одликите на фантастичниот и реалистичниот жанр на кое наидуваме во романите на современиот шкотски романописец, драматург и сликар Алистер Греј.

Алистер Греј е роден во Глазгов во 1934 година. Неговиот книжевен опус вклучува романи, кратки раскази, радио и телевизиски драми како и драми наменети за театарска изведба. Како сликар се посветил најмногу на сликање на мурали и портрети, а често се јавува и како илустратор на своите книжевни дела. Од неговите недрамски дела најпознати се романите *Ланарк* (1981) и 1982, *Цанин* (1984), и збирката раскази *Неверојатни приказни, претежно* (1984). Неговиот роман *Ланарк*, за кој самиот ги изработил илустрациите, предизвикал значително внимание и сè уште се смета за едно од најчитаните дела од шкотската книжевност во последните десет години.

Меѓутоа, и покрај бројните позитивни рецензии што се објавени за него во шкотските и во англиските весници и списанија, а во кои *Ланарк* е оценет како највпечатливо и најдалекусежно остварување во поновата романескна продукција во Велика Британија, сè уште малку е сторено во смис-

ла на едно поопсежно и поаналитичко разгледување на неговите содржини и вредности.

Ланарк е обемен, комплексен, застрашувачки и духовит роман чијшто главен јунак (Данкан То — Ланарк) излегува надвор од границите на потписувачката градска реалност и од границите на животот воопшто, водејќи нè во истражување на надреалната и антиутописка визија на авторот за современиот свет. По својата форма и содржина тоа е необичен и инвентивен роман кој дури и по својот изглед се разликува од останатите дела од овој жанр што се имаат појавено во шкотската книжевност во последните педесет години. Таа необичност делува предизвикувачки и провокативно дури и во користењето на самите романескни конвенции што Алистер Греј истовремено и ги следи и ги отфрла.

Романот се состои од четири главни дела наречени *книги* за кои се чини дека се печатени по погрешен ред, затоа што држејќи се за епскиот начин на раскажување, авторот го започнува дејството *in medias res*, со Третата книга. По неа следат Првата и Втората, а на крајот се наоѓа Четвртата. Прологот се јавува дури после Третата книга, а Епилогот е уште понеобично поставен, четири глави пред крајот на Четвртата книга. Во фуснота за него е наведено дека тој има функција на вовед во целокупното дело. Вакви фусноти, со кои се укажува на местото и функцијата на одредени делови од романот, има тринаесет, а исто така се јавуваат и голем број маргинални белешки (во Епилогот), кои всушност претставуваат индекс на авторските плагиаризми. Фабулата на Втората и Третата книга претставува реалистички приказ на животот на личноста наречена Данкан То. Оваа содржина е сместена во рамките на фабулата за Ланарк, главниот јунак на Третата и Четвртата книга, који претставуваат една фанастична и злокобна визија за иднината.

Друга необичност е што на секоја од четирите книги на романот ѝ претходи по една компликувана и доста архаично изведена насловна страна со слика. Овие слики се дело на авторот и укажуваат на неговата склоност и кон визуелна, а не само книжевна пародија.

Истовремено ваквите илустрирани насловни страници евоцираат и еден далечен, стариноски начин на ликовна изведба на книгите кој датира уште од почетоките на печатарството во Европа во XV век, остварувајќи визуелен ефект на временска дистанца со кој минатото, сегашноста и иднината се поврзуваат, преплетуваат и здружуваат во едно релативно и неодредено време.

На тој начин и содржините на романот се сместени меѓу оние на фантастичните фиктивни патетиси од периодот на ху-

манизмот и ренесансата, во кои се опишани чудни далечни земји и народи, поинакви општества и необични човечки и животински суштества: земји со делумно вистински, а повеќе имагинарни географски локации и особености; народи и општества со системи на политичко и економско уредување различни од современите, честопати утописки но не и нужно подобри или идеални затоа што и кај Томас Мор утописката визија за еден таков свет е дадена само како условно подобра и не е лишена од иронија и скептицизам. Во овие стари дела се опишани и луѓе — човеколики суштества со необичен и за нас нелогичен распоред на деловите и органите на телото, или композити од човечки и животински анатомски елементи. Тукa непотполните сознанија на авторите помогнати од нивната фантазија и инвензивност створиле богати иматагинативни фактивни светови паралелни на познатата реалност, истовремено привлечни и застрашувачки поради својата новост и необичност.

Поаѓајќи од времето кога се јавуваат овие патеписно-авантуристички дела (XV, XVI век), а кое е назначено со тикковната опрема на *Ланарк*, на двете фабули од романот може да се гледа како на продолжување на ренесансната и подоцнежната книжевна практика, и тие да се прифатат како два подеднакво фантастични, имагинарни светови но за кои не е јасно дали се временски паралелно или хронолошки поставени.

Уште поинтересна е природата на вклучениот материјал и начинот на кој Алистер Греј се служи со него. Романот *Ланарк* е поднасловен како *Биографија во четири книги*, но читањето многу бргу открива дека тој всушност содржи две одделни фабули за најмалку две главни личности — Данкан То и Ланарк. Во Првата и Втората книга, што го завземаат централниот дел од романот, е претставена животната историја на Данкан То, раскажана реалистично и на еден скоро документарен начин. Таа е вrameна во фабулата за Ланарк (Третата и Четвртата книга), која не води во еден чуден свет на протескни личности и чудовишни суштества. Всушност Греј прави комбинација на еден вид конвенционално реалистички наратив и еден „фантастичен“ со цел да ја создаде оваа необична биографија.

Иако книжевни преседани од ваков вид веќе постојат оригиналноста на авторот е во тоа што тој од една страна имплицира дека двете фабули претставуваат една единствена биографија, додека од друга страна инсистира на тоа дека содржините на книгите за Данкан То и книгите за Ланарк се независни една од друга и дека се составени пред сè при печатењето.

Почнувајќи од Првата книга и следејќи ги настаните хронолошки, оваа биографија ги пренесува искуствата на младиот Данкан То кој живее во Глазгов во годините на Втората светска војна и по неа (1940—1950). Данкан е момче од сиромашно работничко семејство чии формативни етапи на растење и созревање поминуваат во сиромашните квартави на тој индустриски град, и делумно на село кадешто е евакуиран со мајка си и со други семејства како нивното, за време на II светска војна. Тој е интервертен, склон кон мечтаење, страда од астма и често е осамен. Растејќи тој се бори со чувствата на несигурност и неадекватност кои се во контраст со неговото убедување дека е особено надарен за сликарството во кое ја гледа својата иднина. Тој се судрува на секој чекор со изолација, сексуални проблеми и рамнодушност или потценување од страна на неговите врстници и на возрасните (со исклучок на татко му кој верува во него и несебично му помага), обидувајќи се да оствари успех на планот на љубовта и уметноста. Неговата девојка Мардори повеќе го трпи отколку што го сака, а во уметничкото училиште не ги разбираат неговите напори да оствари нешто ново и исклучително. Очаен поради убеденоста во сопствената неуспешност, измачен од понижувачките ситуации во кои го доведуваат нападите на астмата и уверен дека во еден момент на лутина ја убил својата девојка, Данкан на крајот се чини дека си го одзема животот давајќи се во блиското езеро.

Во овие два дела од романот се присутни сите централни теми на *Ланарк*: темата на Данкановото трагање по сопствениот идентитет, темата на трагање по остварувањето на еден взаемно успешен меѓучовечки однос, и вечната тема на трагањето по изворот на моќта. Истовремено оваа целина се одликува со наративна постапка и содржини што се типични за еден *bildungsroman*: тој дава слика на искуствата, созревањето и школувањето на еден надарен млад човек опишани предимно од негов аспект и претставува еден вид шкотска варијанта на Џојсовиот *Портрет на уметникот во младоста*.

Третата и Четвртата книга, меѓу кои е поместена биографијата на Данкан, претставуваат една во многу што различна целина. Како главен јунак тука се јавува Ланарк (или Данкан То во еден сосема подруг вид) кој се наоѓа втурнат во еден непознат мрачен, пеколен град наречен Антенк, а потоа уште подлабоко во неговите внатрешни подземни региони, стигнувајќи до едно необично место наречено институт Овој нов свет и неговите необични жители се во многу што предимно продукт на имагинацијата и инвенцијата на Алистер Греј. Меѓутоа во Антек лесно се препознава неговата пеколна верзија на Глазгов и пошироко, на современите индустриски градови во светот.

Во Антенк под притисок на неизвесноста, експлоатацијата, мракот и постојаните необјасливи исчезнувања луѓето развиваат страшни болести. Една од најчестите е т.н. „змејска кожа“ како последица од која на нивната кожа се формираат дебели сјајни луспи што нездржливо се шират по целото тело претворајќи ги човечките суштества во змијолики змејови. Цврстата обвивка на луските го блокира ширењето на човечката топлина и способностите за сочувство, човечност и љубов. Топлината што така останува затворена во внатрешноста на човекот — змеј постепено расте и стигнувајќи до точката на согорување, експлодира ослободувајќи опромна енергија. Од друга страна оваа болест е успешно одбранбено средство од притисоците и опасностите на надворешниот свет, но нејзиниот придружен ефект е во тоа што постепено ја доведува личноста до конечна и тотална имбецилност. Ланарк исто така станува нејзина жртва и неговата лева рака полека добива сверски канџи и сјајни тврди луспи што се шират кон рамото и остатокот од неговото тело, но тој не е свесен за нејзиното значење и опасност, и ја крие носејќи постојано дебела кожена ракавица.

Институтот што се наоѓа во подземјето на Антенк заедно со управното тело наречено „Совет“ и со индустриските интереси наречени „Суштество“, сите заедно претставуваат една владеечка група која управува со сè. Вака здружени тие ги претставуваат научните, технократските, политичките и економските сили што владеат со животот на целата планета. Имплицитно тие биле силите што го окружувале и одредувале животот и времето на Данкан То, кои ни се претставени преку содржината на Првата и Втората книга.

Кога за првпат се среќаваме со Ланарк тој не знае кој е и од каде доаѓа. Во цебовите на својата влажна облека тој наоѓа школки, песок и трева но никаков друг знак што би му кажал нешто за него. Тој се качува на еден воз што го води кон градот Антенк и гледајќи го натписот под фотографијата на некој пејсаж решава да се нарече со тоа име: Ланарк. Ваквиот почеток на Третата книга не соопчува со една крајно иронична пародија на епската постапка со која читателот се воведува во средиштето на настаните. Алистер Греј со ова не потсетува на Хомер, Виргилиј, Милтон и многу други како негови претходници, но неговата постапка е сепак оригинална затоа што Ланарк, за разлика од личностите од еповите на овие автори се наоѓа во потполн вакуум на идентитет.

Стигнувајќи во Антенк Ланарк се настанува во една соба на кафеаната „Елита“ чијашто клиентела се состои од неповрзани групи на луѓе (антагонистички расположени кли-

ки) кои си го минуваат времето во разговори за политика, криминал, религија и уметност. Ланарк се приклучува на кликата на еден млад човек по име Сладн околу кого постојано има многу девојки. Сладн не работи ништо, но ги има сите одлики на извонредно вешт политичар. Тој е извонреден манипулатор и позер, но кога Ланарк се среќава со него тој се уште не покажува заинтересираност за некаква политичка кариера. Неговата клика се состои од луѓе кои чувствуваат силна потреба за охрабрување, кои се беспомошни, немоќни и невработени. Пред нив тој има создадено за себе си претстава на безгрижен човек задоволувањето на чиишто потреби е осигурено. Трикот успева затоа што сите од неговата клика се трудат на секаков начин да му угодат. Тој е човек кој не би се потрудил да дојде до некоја добивка по пат на макотрпна работа, и неговата цел не е да добие нешто само за да го консумира. Тоа што тој бара се ласкавите интелектуални и сексуални задоволства што без било каков труд ги добиваат оние што се на позиции на власт. Позата што тој ја завзема покажува колку малку напор им е потребно на оние што се моќни за да ги осигурат своите добивки.

Уметноста, му вели Сладн на Ланарк, е како еден супериорен вид на работа или љубов: тие обете се средство за доминација врз другите. Ваквиот стил на однасување Сладн го култивира со сè подобри резултати до крајот на книгата. Уметноста и „љубовта“ се факторите што тој ги користи за остварување на своите цели. Употребувајќи сексуални стратегии тој поаѓа од сознанието дека очајните луѓе, водени од своето безмерно чувство на неприпадност и празнина се во позиција да ја трошат енергијата бескорисно, од нивен аспект, но тоа може да биде искористена од други за сопствени цели. Тие се во трескавична потрага по задоволства, утеха, забава, успех, а потрагата по сексуални задоволства сосема се вклопува во ваквото нивно однесување. Девојките од кликата на Сладн се напреваруваат да го привлечат неговото внимание и наклоност. Откако еднаш веќе ќе ги вовлече во својот крут тој внимателно го дозира снабдувањето со охрабрувања и наклоност, хранејќи ја но никогаш не задоволувајќи ја до крај побарувачката, и на тој начин ги принудува да му служат на повеќе начини.

Во кликата на Сладн Ланарк ја среќава Рима и нивната врска е најблиску до еден уверлив човечки однос што се остварува во Третата и Четвртата книга. Всушност, кога Рима, презирајќи го Ланарк посакува да го убие, а истовремено чувствува и симпатии за него, станува јасно дека помеѓу нив е воспоставен вистински човечки однос.

Тој непостојан и несигурен однос на Ланарк и Рима е една од клучните точки за разбирањето на романот во цели-

на, затоа што во него се сумира средишната надеж и трагање што се анализира, осветлува и конечно се руши: тоа е надежта на сите машини протагонисти (Данкан, Ланарк, авторот) дека ќе можат да најдат цврста основа врз која ќе го постават споделувањето на меѓучовечките односи на доверба и љубов. Ланарк и Рима не успеваат во тоа. Она што тие успеваат да спасат од своите машини средби е сознанието дека на некој начин успеале да си помогнат, сознанието дека нешто научиле, и чувството на помирување еден со друг — и покрај нивната конечна разделба на крајот. Тоа не е малку ако се има предвид дека својот однос тие го започнуваат во еден свет, Антенк, во кој довербата е непрепорачлива и невозможна затоа што силните можат да се надеваат дека ќе преживеат само ако ги уништат слабите или ако ги претворат во свои гласноговорници и застапници на своите идеи. Пример за тоа е Сладн и она што тој ѝ го има сторено на својата некогашна свршеница Геј. Кога во еден момент Ланарк ја среќава Геј, која се вработила и почнала да се занимава со новинарство, таа предлага да му ја покаже својата болест барајќи од Ланарк и тој да ја открие својата. Но неочекувано за Ланарк десната рака на Геј не е покриена со змејски луспи. На нејзината дланка се отворила една „саркастично озабена уста“ што зборува со гласот на Сладн кој веќе напредува во својата политичка кариера.

Бегајќи од оваа глетка и барајќи начин да се спаси од прогоните на Сладн којшто му ја презема Рима, Ланарк се засолнува во некрополата на Антенк. Таму пред него се појавува една уште поголема уста сместена на една надгробна плоча и таа му се нуди како „излез“ од мракот, прогоните и ужасите на Антенк. Фрлајќи се во неа Ланарк „умира“ уште еднаш и спигнува во подземниот Институт кој е еден подлабок и поцентрален дел од пеколот што го окружува. Тука тој ја пронаоѓа Рима, напуштена од Сладн и скоро потпулно претворена во змеј, во еден дел од светот кадешто е уште потешко да се воспостават успешни човечки односи бидејќи „луѓето“ во Институтот се дефинирани и означени само со името на својата болест или функција.

Условите во кои сега Ланарк и Рима треба да се обидат да го конструираат својот однос се уште понеповолни. Тие пред себе всушност ја имаат задачата повторно да се формираат како личности а на тој начин би станала појасна и врската помеѓу фабулите за Данкан То и Ланарк кои и се и не се поврзани. Ланарк сега е по вториот пат во ситуација да го создава сопствениот карактер; првпат тој тоа го прави кога се појавува во Антенк лишен од секакви обележја на личност која допрво требало да ја формира со помош

на искуството. Меѓутоа кај него сепак се препознаваат некои одлики од карактерот на Данкан како што се упорноста, тврдоглавоста, потребата за остварување на успешна човечка и љубовна врска, и едно особено силно чувство на недоверба во својата способност да го оствари тоа.

Најцврстиот доказ дека Ланарк и Данкан се „навистина“ една иста личност е даден во Прологот (на крајот од Третата книга) од страна на еден невидлив „Пророк“ повикан со цел да даде информации за неговото минато пред тој и Рима (веќе ослободена од змејската кожа со помошта и вниманието на Ланарк) да го напуштат Институтот за да се вратат во Антенк. „Пророкот“ јасно кажува дека фабулата за Данкан е приказна за поранешниот живот на Ланарк. Меѓутоа и самиот тој е иронично поставен: тој не е непогрешлив авторитет туку несигурен раскажувач како и сите други раскажувачи во романот, а не е сосема јасно ни кои се навистина тие. „Пророкот“ за себе кажува дека како последица од неговата страствена заинтересираност за финансиско работење и за бројки тој се претворил во „не-личност“, „не-целина“. Според тоа тој може да раскажува за животот на Данкан само од гледната точка на некој друг, бидејќи тој, пророкот, единствено така може да постои: како дел од некој друг. Тој всушност е една верзија на авторот со кого Ланарк се среќава во Епилогот (пред крајот на Четвртата книга).

Четвртата книга ја содржи кулмијацијата на главните теми и преокулации на романот кои постепено и понекогаш имплицитно, се развиваат во претходните три. Стилот во овој дел е најжив најразновиден и најироничен. Токму во оваа книга се разоткрива суштината на моќта која управува со светот и врските меѓу „леколот“ и повисокиот ред на нештата во универзумот и тоа во ретроспектива ги осветлува настаните од претходните три книги.

На почетокот на Четвртата книга Ланарк самоуверено зборува за она што го има слушнато од „Пророкот“ како за приказ на неговиот живот пред да дојде во Антеник. Но Рима ја отфрла неговата (Ланарковата) верзија велејќи му дека раскажувањето на „Пророкот“ се однесувало за неа, додека тој слушајќи заспал и веројатно сонувал нешто друго. Таа му кажува дека „Пророкот“ и открил дека таа во својот претходен живот била Марцори, девојката на Данкан, која тој не ја убил, и дека таа била мажена за друг. Заклучувајќи дека веројатно слушале две различни верзии тие сфаќаат дека неможат да допрат до вистината за своите поранешни животи. Нивните сопствени сеќавања се исто така несигурни и променливи и се разликуваат од кажувањата на останатите наратори. Един-

ствено што можат да заклучат е дека во искуствата од нивните поранешни животи има повремени совпаѓања, но дека всушност неможат да ги споделат овие искуства во ниеден важен за нив смисол.

Тоа укажува дека минатото е неповратно и недостижно, дека во обидите тоа да се опише се прават грешки и се создаваат илузии, дека дури и одбележувањето на времето не може да биде исто како што некогаш се чинело. Последните зборови од Четвртата книга, напечатени со големи букви, меланхолично го означуваат токму тоа:

ПОЧНАВ ДА ЦРТАМ МАПИ УШТЕ КАКО МАЛ ОДБЕЛЕЖУВАЈКИ ГИ ГРАДОВИТЕ, ПРИРОДНИТЕ БОГАТСТВА, КАДЕ СЕ НАОГААТ НЕПРИЈАТЕЛИТЕ, А КАДЕ ЛЈУБОВТА. НЕ ЗНАЕВ ДЕКА ВРЕМЕТО СЕ НАПЛАСТУВА ВРЗ ЗЕМЈАТА, НАСТАНИТЕ ПОСТОЈАНО ТОНАТ, БРИШЕЈКИ ГИ ЗНАЦИТЕ, ПОДИГНУВАЈКИ ЈА ПОВРШИНАТА КАКО ШТО ТОА ГО ЧИНИ СНЕГОТ. ОСТАРЕВ ЈУДОГОАШ. МОИТЕ МАПИ СЕ ЗАСТАРЕНИ. СЕГА ЗЕМЈАТА МЕ ПОКРИВА. НЕ МОЖАМ ДА СЕ ПОМРДНАМ. ВРЕМЕ Е ДА СИ ОДАМ.¹

Фабулите за Данкал и Ланарк, и нивните меѓусебни релации можат да се читаат и доживеат на повеќе начини. Можеме да ги интерпретираме како една фабула, едноставно следејќи ги четирите книги на романот хронолошки. Можеме фабулата за Данкан да ја сфатиме како верзија за вистински факти (автобиографија), а фабулата за Ланарк како сказна во која се претставени страхувањата од еден задробен живот или од еден паралелен и истовремен свет. Можеме да сметаме дека Данкан навистина се удавил и тоа бил крајот на неговиот живот; или можеме неговиот крај да го интерпретираме метафорички земајќи го неговото давање во езерото како нуркање во светот на подсвесното и несвесното. Во сета европска книжевна традиција најчесто на приказни во кои јунакот го напушта реалниот свет и преминува во еден друг, магичен, кадешто го открива изворот на моќта и се среќава со силата или личноста (Бог или др.) која управува со светот. Преминот од едниот во другиот свет е најчесто низ некој тесен процеп, врата, водена препрека, пештера или тес-

¹ Gray, A. — *Lanark. A Life in Four Books*. London, Paladin Grafton Books, 1987. »I began making maps when I was small showing place, resources, where the enemy and where love lay. I did not know time adds to land, Events drift continually down, efacing landmarks, raising the level like snow. I have grown up. My maps are out of date. The land lies over me now. I cannot move. It is time to go. (p. 560).

на долина. Данте ја започнува „Божествената комедија“ на тој начин, со минување низ портите на пеколот и влегување во Пеколниот град; потоа следи искачувањето по планината на Чистилиштето и конечно качувањето во Рајот, кај Господ — изворот на моќта, кој е добра сила, љубов што управува со светот. Ланарк исто така стигнува во најдолниот круг на пеколот — Антенк, чиј центар е Институтот и таму го среќава Сатаната — управникот Озенфант. Враќањето на Ланарк назад во Антенк е паралелно со Дантеовото искачување во Чистилиштето затоа што потресен и просветлен од сознанијата до кои дошол во Институтот Ланарк сака да го најде изворот на моќта (власта) и да го спаси светот на кој му се заканува катастрофа. Излегувајќи надвор тој тргнува кон главниот град на земјата, Прован (Рајот) за да го најде вистинскиот господар и да го спаси светот. Но изворот на моќта е корумпиран, тотален морален вакуум. Оваа страшна иронија сепак не е последна: во Епилогот Ланарк го среќава својот вистински творец и Бог, авторот на романот, и сфаќа дека тој (Ланарк) е само личност во една книга. Ланарк разбира дека тој самиот воопшто не е слободен да дејствува по своја волја туку е создаден и програмиран од авторот, и згрозен од ова сознание ја напушта книгата, — но сепак се враќа, тврдоглаво решен да го спаси светот од уништување и покрај авторовата/божјата волја. Паралелата со „Божествената комедија“ и тука продолжува затоа што и Данте во највисоката сфера на Рајот го среќава Господ и го гледа светот претставен како книга (а луѓето се буквите во неа) напишана и потпишана од авторот, творец, Бог

Меѓутоа, Данкан и Ланарк можат да се прифатат и како една личност претставена во два различни стадиуми на животот, коишто се дефинирани од две сосема различни нивоа или видови на свеста, и кои поради временската оддалеченост или промената на аголот на гледање се истовремено и две суштински различни личности.

Двојството Данкан-Ланарк може да се прошири и на тројца затоа што ако Ланарк е подоцнешна верзија на Данкан, Ланарк сепак не е уметник. Улогата на уметникот-творец е превземена од авторот кого можеме да го прифатиме како трета личност и да наидеме на тројство: Бог Творец, Син и Св. Дух — Автор, јунак во делото, уметник. Но тројството Ланарк — Данкан — Авторот е многу необично, една толку поделена личност што нејзините делови неможат да се препознаат меѓу себе. На тој начин на романот *Ланарк* може да

се гледа како на една уште поинтересна варијанта на познатиот шкотски мотив на поделената личност.²

Според тоа првото лице е Данкан, кој живее и „умира“ во границите на своите лични опсесии: гнасење од самиот себе (поради сопствената физичка и духовна непривличност), болеста што го хендикупира, неуспесите што ги доживува пред себе и пред светот, како и одвратноста што ја чувствува од сликата на човечкиот живот воопшто. За да може да се оддвои од својата зовриена имажинација и да продолжи да живее тој мора повторно да биде обмислен од авторот.

Иронијата е во тоа што Ланарк, трансформираното „второ лице“ има многу помалку имажинација од Данкан, „првото лице“. Како Ланарк тој лута низ лавиринтот на внатрешниот свет, временските зони и критичката свест на својот автор кој од своја страна признава дека не е ни Господ, ни пророк, ниту сезнаечки раскажувач. Затоа тој настаните и личностите може да ги согледа само фрагментарно и честопати е изненаден од нештата во неговиот сопствен свет. Тој исто така во ретроспектива може да согледа само фрагменти од сопствената личност: на пр. тој знае дека еднаш одамна бил, но само делумно, една личност што ја опишал како Данкан То во романот „Ланарк“.

Авторот всушност постои преку привикнување на верзиите на сопствената личност и на личностите на оние луѓе што некогаш можеле да постојат или можат да постојат денес. На тој начин во романот се јавува една општа несигурност околу тоа кој е кој, а што е што во авторскиот свет, која е во силен контраст со авторот-сезнаечки раскажувач од традиционалниот роман.

Личноста што најмногу ја претставува и ужива вистинската моќ и власт во овој фиктивен свет е Озенфант. На крајот тој станува лорд-претседател на владеечкиот совет и ја добива титулата Лорд Монбодо односно врховниот господар што Ланарк го бара за да го спасат заедно светот; иронијата е во тоа што тој е двојство на Господ и Сатаната. Пред да дојде до оваа висока функција Озенфант работи во институтот каде со погрешна терапија неуспешно ја спроведува ре-хуманизацијата на своите пациенти — змејови и други гротескни чудовишта. Неговиот третман е дел од општата шема чија крајна цел е топлината потисната во внатрешноста на луѓето да

² Р. Л. Стивенсон: *Доктор Џекил и Мистер Хајд*, но исто така и Џејмс Хог (1770—1835): *Тајните мемоари и исповеди на еден потврден грешник* (1824) — авторот и романот од кои се мисли дека Стивенсон бил поттикнат да ја обработи темата на подвоената личност во својот прочуен роман. (R. L. Stevenson: *Dr. Jekyll and Mr Hyde*, 1886; J. Hogg: *The Private Memoirs and Confessions of a Justified Sinner*, 1824.)

се ослободи во вид на експлозивен извор на енергија која го храни и одржува системот. Оние луѓе кои не се толку топли се процесираат во разни видови храна за жителите на Институтот и пошироко.

Институтот е место каде всушност се извршуваат убиства, кадешто луѓето буквално се користат како храна и гориво, затоа што тоа е во интерес на многумина. Тој е место на потполна дехуманизација, сложена машина која им користи на оние што ја поседуваат, а голем број од сопствениците воопшто не се свесни за сопствениот канибализам. Греј овде се потсмева со оние демократско уредени општества со приватна сопственост чии добротворни фондови го зголемуваат својот капитал вложувајќи го во производство на оружје и во војни далеку од сопствената земја. Тоа се јавува како логичен крај на процесот на човечките поделби како последица на кои единствените провизорни врски што воопшто можат да се воспостават се „договори за взаемна помош втемелени на алчноста“, во еден свет каде никаква вера, надеж или милосрдие повеќе не можат да ги здружат луѓето.

Озенфант-Монбодо ги разбира и може да ги предвиди дејствувањата на скриените сили на алчноста. Супериорноста на неговата моќ се состои во тоа што тој може да гледа од страна и да ја предвидува иднината. Тој смета дека економските закони на кои тој и корпорациите мораат да им служат се исто толку немилосрдни како и законите на природата. „На луѓето можеме да им помогнеме само ако им даваме помалку отколку што земаме од нив“, вели тој, „Тоа е наука за времето и домаќинско работење. Некои ја викаат економија.“ За него тоа е еден вид економска ентропија (претворање): ако производството на земјата бара концентрација на ретки богатства, тогаш сиромашните го губат и она малку што го поседуваат. Бројот на оние што на тој начин осиромашнуваат се зголемува за сметка на оние што се збогатуваат. Тој го покренува и проблемот на вишокот на населението и тврди дека овој вишок исто така може да се смета за богатство но само додека некои вешти луѓе, како политичарот Сладн, наоѓаат начин да ги организираат за „големи потфати“. Крајниот голем потфат што Озенфант-Монбодо го предлага во својот пристапен говор како лорд-претседател е да се создаде еден летечки остров (сличен на оној што го опишува Свифт во „Гуливеровите патувања“) еден град-оаза во воздухот, кој ќе ја усмерува сончевата топлина директно на продукција на храна од „мртва материја“, т.е. луѓе. Тој вели дека на тој начин се решаваат повеќе проблеми, а воедно преживеаните од летечкиот град на тој начин се одржуваат во живот и благосостојба, и се ослободени од префрлњата што инаку

можат да им бидат упатени од вишокот на населението што го напуштиле. Тој исто изјавува дека набргу сите функции на владеечкиот совет ќе бидат превземени од еден комплексен систем на роботи кои ќе станат идните политички лидери на планетата, а нивната рационална цивилизација ќе продолжи да ги уништува луѓето, нивниот ум и нивните срца, и на крајот ќе доведе до потполно самоуништување. Озенфантовата верзија на историјата и општеството ги носи одликите на еден модерен Левиатан, сеопфатен сојуз на држави и корпорации, во кој е дадена мрачната, застрашувачка, но убедлива слика на високо индустријализираниот и дехуманизиран свет на сегашноста и иднината.

Ланарк во еден момент се надева дека ако разговара со Озенфант ќе успее да го измени текот на настаните, но Озенфант отворено му одговара: „Ти страдаш од една од најстарите заблуди во политиката, мислиш дека можеш да го измениш светот ако позборуваш со некој политички водач. Водачите се само последици, а не причини на промените што се одигруваат.“³

Ланарк сака да го измени светот заради Рима (иако таа веќе го напуштила и отишла со Сладн) и заради својот син за чијашто иднина е загрижен, но син му е посвоен од Сладн и е премногу млад за да ја разбере неговата борба. Гледајќи го овојот пораз и катастрофата што претстои Ланарк се враќа на некрополата на Антенк / Глазгов и ја очекува сопствената смрт, подготвен да ја прифати затоа што веќе неколкупати ја „искусил“. Иако сега е оставен практично без ништо тој се здобил со способност за несебична акција, помудар е и почувствителен, и може поприбрано да се соочи со неа.

Неговиот став на крајот не може да се оведе на едноставно и празно очајување. Тој не може без емоции да се изложи на она што ќе му се случи (за разлика од дехуманизираниот лидер Озенфант-Монбодо), не е задоволен од ваквиот крај, жали што не добил повеќе љубов и се чувствува виновен за своите грешки и неуспеси, тоа значи дека ги поминал искушенијата на иницијацијата, ја достигнал зрелоста и изгледа подготвен за уште еден почеток.

Романот останува отворен и за таква можност, а тоа дискретно го потврдуваат фусотите што се однесуваат на ненапишаните глави од делото. Според примерот на Ланарковјте претходни „умирања“ и повторни јавувања може да се очекува и уште едно „оживување“ во некоја друга времен-

³ Gray, A. — *Lanark. A Life in Four Books*. London; Paladin Grafton Books, 1987. »You suffer from the oldest delusion in politics. You think you can change the world by talking to a leader. Leaders are the effects not the causes of changes.« (p. 115).

ска зона каде одново делумно ќе се поклопат неговите стари и нови одлики, фантазии и страхувања. Местото на неговото јавување, постоење, борба и умирање останува исто иако постојано видоизменето; Глазгов и Антек се претставени како само два од непознатиот број слоеви на истата локација кои како геолошки пластови го содржат секој за себе животот на својата временска зона.

Иако личи на необична комбинација на научно фантастичен и реалистичен многу од елементите на *Ланарк* го определуваат како постмодернистички роман. Мотивите на патувања низ просторот вообичаени за научно-фантастичните романи во него се заменети со патувања низ времето кое е подложено на многубројни искривувања. Светот во кој Ланарк стапува како епоки јунак, како витез чиешто трагање завршува со поставување на клучното прашање за тајните на животот, или како некој нов пикаро, не се наоѓа на некоја непозната галаксија туку на земјата — само во некое неизвесно „геолошко“ време. Акцентот при претставувањето на тој свет не е ставен врз технолошките иновации туку е сосредоточен на општествените промени и улогата на новонастанатите институции во тоа ново општество. Интересот е иредимно усмерен кон последиците од технолошкиот прогрес кои најчесто резултираат во една сеопфатна катастрофа. Под еднакво драматично е и дознавањето на главниот јунак дека е само личност во книга, дека фиктивно постои како програмирана креација на својот автор, и е лишен од можноста на слободен избор во своето дејствување. Враќајќи се во текстот тој мора да се соочи со крајот односно смртта, но во тој крај, бидејќи делото останува отворено, се крие можноста за нов почеток, искушение и самопотврдување. Ланарк се враќа назад затоа што низ процесот на созревање ја стекнал и способноста да верува во авторот дури и кога се бори против него, а авторот — творец-Бог верува во своето дело — Ланарк-човекот во кого се наоѓа и бунтовничкиот дух на Сатаната затоа што, а тоа е можеби крајната иронија, тој го создал според сопствениот лик.

Сукобот на Ланарк со неговиот творец-автор носи во себе сила на херојска побуна против еден врховен авторитет, крајниот исход на којашто е само привремено трагичен: наоѓајќи се сред сцени на апокалиптично уништување Ланарк, наспроти сè, уверливо ја олицетворува вербата на својот автор во човековите способности да истрае во настојувањето да го сочува единствениот свет во кој може да постои.

Summary

D-r Aleksandrina ILIEVA

TRACING THE QUESTS OF *LANARK*

Alasdair Gray's novel *Lanark* is one of the most extraordinary literary works written in Scotland in the last 50 years. It presents the reader with a modern vision of Hell and tells the interwoven tales of Lanark and Duncan Thaw in the disintegrating cities of Unthank and Glasgow. It has the form of a working class Scottish realistic novel inside a science fiction novel of great imagination, in which the author explores and destroys the traditional forms of these two genres using irony and allegory as a means for launching a powerful satire on contemporary politics and society. Drawing multiple parallels between old and new forms of fiction which deal with various aspects of the theme of the quest, the author exposes the dehumanising effects of economic and industrial powers from the viewpoint of post-modernist fiction presenting modern history and social movements as a world wide conspiracy of politicians and industrial corporations ultimately aiming at gaining total control over the world.

РАЦИН НА АНГЛИСКИ ЈАЗИК

Рациновата збирка песни *Бели мугри* преведена е досега на повеќе јазици во светот и печатена во Грција, Турција, Унгарија, Романија, Чехословачка, СССР, Египет, Италија, Франција. Кај нас во Македонија објавена е на италијански, француски, германски и англиски јазик.

Додека во повеќето јазични подрачја Рациновата поезија лесно си наоѓа пат и афирмација, а понекаде и се приездава (на пример во Турција и изданијата на грчки јазик во Ташкент и во Грција), дотогаш на англиското јазично подрачје таа сè уште е недоволно презентирана и позната.

Сепак првиот англиски превод на Рацинова песна е објавен доста рано, во 1952 година во публикацијата *Југославија*¹ издадена во Белград. Тоа е всушност првата песна од циклусот „Елегии за тебе“ во мошне успешен препев на Доријан Кук. Овој препев е преземен и во *Антологијата на југословенската литература, проза и поезија*² издадена во Њујорк, 1973 година, чии приредувачи се Бранко Микасановиќ, Драган Миливојевиќ и Васа Д. Михаиловиќ.

Треба да се забележи дека одделни песни од истиот циклус се застапени и во двете антологии на македонска поезија на англиски јазик издадени во САД³ и во Индија.⁴

Посочената *Антологија* на југословенска литература, која според приредувачите е прва поцелосна книга од таков вид објавена на англиски јазик и која ги вклучува најзначајните автори од 19-от и 20-от век, покрај на Славко Јаневски, Блаже Конески, Ацо Шопов, Србо Ивановски, Живко Чинго, Коле Чашуле, Гане Тодоровски и Матеја Матевски, соодветен простор му посветува и на Коста Рацин. Во воведот за македонската литература Драган Миливојевиќ, кој е автор на македонскиот и словенечкиот дел од книгата, нагласува дека „периодот меѓу двете војни неизбежно е поврзан со името на Кочо Рацин“.⁵ Тој многу концизно, ефектно и со одбрани зборови

укажува на суштинските белези на Рациновата поезија. Во однос на тематската преокупација забележува: „Јунаци во неговите песни се луѓето што страдаат и се уништени во процесот на живеењето на својот беден живот“,⁶ посочувајќи ја како пример судбината на Ленка. Миливојевиќ го истакнува и придонесот на Рацин во развитокот на македонскиот литературен јазик. Пишува: „Иако родум од Велес (Централна Македонија) тој успеаа да го надвлее влијанието на дијалектот на својот крај. Неговото свесно и трудољубиво култивирање на јазикот резултира во воведување морфолошки и лексиколошки особености од другите македонски дијалекти, со што неговото творештво прераснува во репрезентативно за целиот македонски народ. Од тој аспект Рацин ги отелотвори теориските идеи на Мисирков за македонскиот литературен јазик.“⁷

Во *Читач во пепелта-антологија на поезија од современа Македонија*,⁸ составена и издадена од Милне Холтон и Греам Рид во САД 1977 година, во додаток озаглавен „Предци“ застапени се првата и четвртата песна од циклусот „Елегии за тебе“ во преработка, односно „имитација“ на Питер Ван Егмонд, направена според преводот на Греам Рид.

Во *Тага за јауг — антологија на современата македонска поезија*⁹ чии издавачи се Сатикант Махапатра и Јозо. Т. Бошковиќ, Кочо Рацин е претставен со првата, четвртата и шестата песна од посочениот циклус „Елегии за тебе“ и првата песна од циклусот „На Струга дуќан да имам“ — сите во превод на Греам Рид.

Главните усилби за претставување на Рациновото творештво на англиски јазик, сепак, се направени кај нас во Македонија и тоа од страна на списанието *Macedonian Review (Македонска ревија)* и неговата едиција на странски јазици *Phoenix Collection* во соработка со најагилниот преведувач на македонска поезија на англиски јазик Греам Рид.

Така во 1973 година *Macedonian Review*¹⁰ ги објавува сите шест песни од „Елегии за тебе“, а во 1974 година песните „Денови“, „Печал“, „Селска мака“, „Тутуноберачите“, „Ленка“, и „Утро над нас“. Истата, 1974 година, во едицијата *Phoenix Collection* печатена е збирката *Бели мугри*¹¹ на англиски јазик. Д-р Александар Спасов во написот „Коста Рацин (1908—1943)“ што е поместен во книгата, запознавајќи го читателот со предусловите и почетоците на формирањето на новата македонска книжевност во периодот меѓу двете светски војни се задржува на литературната дејност на Рацин, изнесувајќи ги особеностите на неговата поезија. Со одбрани цитати од песните „Тутуноберачите“, „Ленка“, „Селска мака“, „Простевање“, „На Струга дуќан да имам“ илустрира како секоја негова тема го прикажува животот на работниците во Македонија. Делот на

овој труд на Спасов што се однесува на Рациновиот живот и дело печатен е предходно во списанието *Macedonian Review*.¹²

Истото списание и во наредните години објавува написи за Рацин и неговата проза и тоа: 1974 — предговорот на Борис Вишински кон англиското издание на *Бели Мугри*; во 1975 — „Во каменоломот“ во превод на Лидија Арсова — Николиќ 1976 — „Драговитските Богомили“ и 1977 — написот на Радомир Ивановиќ „Поетиката на Коста Рацин“,¹³ чија англиска верзија е доста конфузна и неразбирлива.

Тоа би било сè што, според сознанијата што ги имам, е презентирано на англиски јазик за Рацин, за неговата поезија и проза кај нас и во светот.

Прашањето на преведувањето на неговата поезија воопшто, посебно на англиски јазик е тема за себе и овде на неа само накратко ќе се задржам.

Во еден напис што се однесува на словенечкиот превод на *Бели мугри* (од Миле Клопчич и Иван Миноти), писателот Јован Бошковски забележува:

Рациновата поезија, испеана на еден специфичен начин, во кој колористиката и ритмиката на македонската народна лирика се облагородени со изразита творечка експресија, со метафори со кои се транспонира фолклорното богатство поникнато на наше тло, на прв поглед тешко се подава на адаптирање, а да не се изневери она што е во стихот чар и убавина на еден јазик што пред поетот за прв пат ги открил неслутените можности за поетско пресоздавање.¹⁴

Преведувачите, како што правилно забележува Јован Бошковски, се исправени пред тешкотијата и опасноста пренесувајќи ја содржината на Рациновата песна да ја подредат нејзината поетска фактура на специфичностите на јазикот на кој преведуваат. Преведувачот на *Бели мугри* на англиски јазик Греам Рид, секако бил исправен пред овие тешкотии. Трудејќи се точно да ја пренесе содржината на песната, тој најчесто применува буквален превод и, обидувајќи се така да ја задржи фактурата на Рациновиот стих, понекогаш, всушност, ги изневерува особеностите на англискиот јазик. Преведувајќи збор по збор или задржувајќи го истиот редослед се случува да западне и во нејасности, како што е овој пример од песната „Денови“:

Денови ли се — денови
аргатски маки големи!

Days are they — days
the hardships of hired labourers!¹⁵

каде што првиот цитиран стих вака преведен е неразбирлив.

Поради своите специфичности Рациновиот стих, близок на нашата народна поезија, кај македонскиот читател лесно кореспондира со неговиот бит и сензибилитет. Меѓутоа, токму затоа многу е тешко тој да се транспонира на англиски јазик, неговата компактност, збиеност на метафорите, музиката, ритмот и римата.

Иако можат да му се направат забелешки за извесни смисловни несоодветности и грешки, Греам Рид успева соодветно да пренесе на англиски јазик повеќе стихови, а особено оние што се подолги и не толку компактни како на пример во „Тутуноберачите“. Меѓутоа, посебен проблем за него претставува пренесувањето на метафорите во Рациновите творби. Тој понекогаш прибегнува кон нивно трансформирање во компарации со што се продолжува стихот и се губи оригиналниот ритам. Еве неколку примери како се преведени одделни стихови од песната „Печал“.

ден слнце вишен високо
day — hung like the sun on high

ден — море ширен широко
day — broad as the sea is broad

и шири ширно широко —
and stretching wide, oh so wide¹⁶

Особено податлива за анализа и за испитување на успешноста на преводот е првата песна од циклусот „Елегии за тебе“ која, како што веќе посочивме, постои во три различни верзии во превод на англиски јазик: првата на Доријан Кук, втората на Греам Рид и третата во преработка на Питер Ван Егмонд, а според преводот на Греам Рид. Ако ги разгледаме само првите две строфи во овие три верзии ќе ги забележеме разликите меѓу нив и ќе дојдеме до определени сознанија за преводот. Првите две строфи од првата песна од циклусот „Елегии за тебе“ во оригинал гласат:

Вчера си појдоф, наминаф
низ таја гора зелена
пот тие буки високи
по килим сенки широки.

Одеф со глава замаен
наведнат, мртов, зачмаен,
одеф со грутка на срце
и каракамен на гради.¹⁷

Еве ги сега на англиски, во превод на Греам Рид:

Yesterday I set out, walked
through yon green wood
beneath the tall branches
on yon shadow carpet broad.

I walked, my head stunned,
drooping, dead, listless;
I walked, a load on my heart
and a black stone in my breast.¹⁸

Според овој превод на Греам Рид истите строфи Питер Ван Егмонд ги преработил на овој начин:

Yesterday I walked
Through that green woodland
Beneath those tall trees
In the shadows on the ground.

I was in a trance,
Nodding, listless,
And as I walked, my heart
Felt like some dark stone in my breast.¹⁹

На крајот еве го препевот што уште 1952 година го направил Доријан Кук:

Yesterday I took a stroll
Down the green hill, —
Tall birch — trees overhead,
Wide shadows weaving carpet — thread.

I walked like one in a trance,
Head bent and void of sense,
My heart an overloaded nest
And a black stone in my breast.²⁰

Преводот на Греам Рид доследно се држи до оригиналот и најчесто е, може да се рече, буквален бидејќи се труди мисловно најверно да го пренесе секој збор, задржувајќи извесни полурими. Меѓутоа, поради специфичностите на англискиот јазик не успева да ја задржи компактната на Рациновиот стих, неговиот ритам и музика.

Преработката на Питер Ван Егмонд што е правена според посочениот превод на Рид, се обидува да ги надмине токму

тие недостатоци. Егмонд се труди да го збие стихот, да ја постигне неговата компактност и ритам, особено во втората строфа каде трите први стиха се пократки. Тој не успева сосема во тоа, бидејќи четвртиот стих во истата строфа е подолг од тој во првод на Рид, иако дел од третиот стих е испуштен. Иако измените во лексиката се мали, преработката на Егмонд сепак претставува подобрување во однос на преводот со кој се служел.

Препевот, пак, на Доријан Кук е послободен. Тој успева да ја пренесе смислата на стихот без инсистирање на секој збор во оригиналот, но затоа, транспонирајќи го максимално неговиот внатрешен ритам и особено римата, која дури и ја пренагласува. Со тоа постигнува ефект близок на англиската баладна традиција, во која најсоодветно може да се адаптира спецификата на Рациновиот поетски израз.

БЕЛЕШКИ

¹ *Yugoslavia*, Beograd, 1952, 89.

² *Introduction to Yugoslav Literature, An Anthology of Fiction and Poetry*, ed. Branko Mikasnovich, Dragan Milivojevic and Vasa D. Mihailovich, Twayne Publishers, Inc. New York, 1973.

³ *Reading the Ashes, An Anthology of the Poetry of Modern Macedonia*, compiled and edited by Milne Holton and Graham W. Reid, University of Pittsburgh Press, Pittsburgh, 1977.

⁴ *Longing for the South, Contemporary Macedonian Poetry*, ed. Sitakant Mahapatra and Jozo T. Boskovski, Prachi Prakashan, New Delhi, 1981.

^{5, 6, 7} *Introduction to Yugoslav Literature*, op. cit. 604—5. »The period between the two wars unavoidably is connected with the name of Kocho Racin«; »The heroes in his poems are the people who suffer and are ruined in the process of living their pitiful livelihood«; »Although a native of Veles / Central Macedonia/, he succeeded in overcoming the dialectic influence of his own region. His conscious and industrious cultivation of the language resulted in the introduction of morphological and lexical features of other Macedonian dialects and in making his literary output more representative of the whole Macedonian population. From this point of view Racin has embodied Misirkov's theoretical ideas on the Macedonian literary language«.

⁸ *Reading the Ashes*, op. cit.

⁹ *Longing for the South*, op. cit.

¹⁰ *Macedonian Review*, vol. III, No. 2, 1973, 164—7; vol. IV, No. 2, 170—4.

¹¹ Kosta Ratsin, *White Dawns*, Macedonian Review Editions, Skopje, 1974.

¹² Spasov, Alexander, »Poet and Revolutionary — Kosta Ratsin«, *Macedonian Review*, vol. III, No. 2, 1973, pp. 158—162.

¹³ *Ibid.*, vol. IV, No. 3, 1974 pp. 221—4; vol. V, No. 2, 1975, pp. 197—9; vol. VI, No. 1, 1978, pp. 9—27; vol. VII, No. 3, 1977, pp. 306—316.

¹⁴ Бошковски, Јован. »Еден прелеп на Рациновата поезија«, *Литературен збор*, бр. 8 (1961) 5, 31—2.

^{15, 16} Види Ratsin, Kosta. *White Dawns*, op. cit. pp. 3—4.

¹⁷ Рацин, К. *Бели мугри*, Загреб, 1939, стр. 14.

¹⁸ Ratsin, Kosta. *White Dawns*, op. cit., p. 39.

¹⁹ *Longing for the South*, op. cit. p. 166.

²⁰ *Introduction to Yugoslav Literature*, op. cit. p. 608.

Ljubica TODOROVA-JANESLIEVA

KOSTA RAT SIN'S POETRY IN ENGLISH TRANSLATION

S u m m a r y

The paper deals with the presentation of Kosta Ratsin's poetry in English translation. The author has taken into consideration both anthologies and other publications, published both in Macedonia and abroad, in which Ratsin's poems have been included, as well as the ways in which his poetry has been presented in English, especially the following: *Introduction to Yugoslav Literature*, An Anthology of Fiction and Poetry, ed. Branko Mikasanovich, Dragan Milivojevič and Vasa D. Mihailovich, Twayne Publishers Inc., New York, 1973; *Reading the Ashes*, An Anthology of the Poetry of Modern Macedonia, compiled and edited by Milne Holton and Graham W. Reid, University of Pittsburgh Press, Pittsburgh, 1977; *Longing for the South*, Contemporary Macedonian Poetry, ed. Sitikant Mahapatra and Jozo T. Boškovski, Prachi Prakashan, New Delhi, 1981; various entries in the periodical *Macedonian Review*, Skopje; and Kosta Ratsin's collection *White Dawns*, Macedonian Review Editions, Skopje, 1974. She concludes that, in the English-speaking world, Ratsin's poetry has been insufficiently presented and is still rather unknown.

In the second half of the paper, the author deals with the difficulties involved in translating Ratsin's short and metaphoric verse, which takes after Macedonian folk poetry, and analyses three different translations, those by Graham W. Reid, Peter Van Egmond and Dorian Cooke, of the opening stanzas of the poem »Elegies for You«.

Добрила МИЛОВСКА

МАКЕДОНСКИ КНИЖЕВНИЦИ ОД XVII ВЕК

XVII-от век, како впрочем и XV и XVI-от век се најслабо проучените периоди од историјата на македонската литература. Се одеше дури до таму што се сметаше дека во овој период не се водел никаков „значаен“ литературен живот, главно заради тешките општествено-политички прилики во кои се нашло христијанското население под Турска власт. Турската империја во XVII-от и XVIII-от век водела непрекинато војни со Австрија, Полска, Унгарија и Русија и на секаде доживувала пораз. Нејзиниот неуспех довел до уште поголемо влошување на положбата на македонскиот човек и до негова жестока експлоатација, пред сè изразена преку големите државни даноци, тн. „данок во крв“, разбојничките грабежи итн.

Во услови на такви општествено-политички прилики се развивала македонската литература во XVII-от век. Книжевната дејност се извршувала главно по манастирите (Лесновски, Кратовски, Пчињски, Зрзе, Марков, Св. Пантелејмон и др.). Токму во тие манастирски средини се формирале бројни книжевници-пишувачи на ракописни книги, кои главно биле од редот на свештениците, ѓаконите, чтците, реторите или певците. Се случувало овие пишувачи од разни причини да бидат во контакт со други книжевни средишта, а особено со светогорските манастири, што им давало можност да се здобијат со поширока литературна култура, и да го усовршат уште повеќе своето писателско умевање.

Во нашата статија ќе стане збор токму за пишувачите на ракописни книги и за пишувачите на записи на ракописни книги, за тие скромни и незнајни трудбеници кои со својата рака испишувале белешки од своето време, сè за „спас на својата душа“ и на своите сакани, а со желба да останат вечен спомен за себе и за своето време кај поколенијната. Во XVII-от век во македонските манастири со книжевна работа

се занимавале редица талентирани и вредни пишуваачи, Така на пример, со пишување на книги се истакнал **МОНАХ АКАКИЕ**, чија книжевна активност е временски лоцирана во XVI-XVII век. Тој, во Пчињскиот манастир напишал „Славословие божјо“ кое го подарил на истата црква.¹ На истиот период му припаѓа **МОНАХ СПИРИДОН**. Тој во манастирот С. „Никола Градиште“ напишал *Минеј* за време на митрополитот на Пелагонија и Прилеп, кир Стефан. Денеска овој ракопис се чува во Лениновата библиотека во Москва, во ракописната збирка на Севастјанов, под број 1473.² Од 1610 година потекнува едно Четвороевангелие, напишано од „многугрешниот“ свештеник **ПЕТАР**. Овој податок е испишан на препоследниот лист од ракописот. На другата страна од истиот лист, се наоѓа запис од подоцнежен период, во кој како пишуваач е запишан **ПЕТКО ПЕПЕЛАР** од с. Р'так од Павлешинци, кој во наведената година испишал неколку редови во градот Паланка. Ова Евангелие како што е наведено во истиот запис по некоја случајност се нашло во турски раце, од кои е откупено и подарено во црквата „Св. Никола“ во Кратово.³ Овој ракопис денес се чува во ПБ во Пеќ, под број 19.

Со 1612 година е датиран записот на Службеникот, останен од пишуваачот **ЛЕОНТИЕ** или, како што стои во белешката, делото го напишал „многугрешниот Леонтие, архимандрит пелагониски и прилепски во манастирот наречен Поток, во 1612 година, за време на угровлахискиот господар Александар.“⁴

Со книжевна дејност се занимавал и пишуваачот **ЕРО-МОНАХ ВИСАРИОН**. Тој во 1616 година во манастирот Зрзе (Прилепско) напишал *Минеј* за месец февруари. Денеска овој ракопис, во кој се среќаваат испишани многу топоними од Македонија се чува во Црковно-историскиот-археолошки институт во Софија, под број 303.⁵

За книжевникот **ЦВЕТАН ЦРНОРИЗЕЦ** имаме податоци дека работел во XVII-от век, поточно во 1617 година од кога е познат неговиот Октоих, кој го напишал по порачка на охридскиот архиепископ Георги. Во истиот запис овој архиепископ е наречен и „патријарх и обладател“ на Македонија, Албанија, Босна, Угровлахија и други дакиски земји. Овој ракопис денеска е сопственост на Зографскиот манастир, каде што се чува под број 112.⁶

Со 1622 година е датирана белешката на 197' л. од еден Службен *минеј* за месец септември, настанат во скопското село Кучевиште. Овој ракопис, како што се дознава од записот „божјиот слуга“ Аврам Кутрев, го подарил на црквата на славниот архистратиг Михаил и Гаврил. Денеска овој ракопис се чува во Српската Православна црква во Белград, под број 53.⁷

Во 1632 година со книжевна дејност се занимавал свештеникот СИМЕОН од с. Горно Бошаво, Тиквешко. Тој ни оставил книга со метеоролошки белешки.⁸ Само неколку години по оваа книга ЕРОМОНАХОТ СТЕФАН од Охрид во 1638 година напечатил Словенски псалтир, а во 1640 година Номоканон (правила) на романски јазик.⁹ За книжевникот ЕРОМОНАХ СТЕФАН знаеме дека оставил краток запис на Молебник на Просвета Богородица и Св. Сава и Св. Симеон. Оваа книга, некогашна сопственост на неговиот дедо Петронија, еромонахот Стефан ја подарил на црквата Св. архангел Михаил во Лесново.¹⁰

За разлика од доста оскудните податоци за досегашните пишувачи на записите, за Михаил, митрополитот Бански, Кратовски и Штипски имаме побројни информации. Името на овој митрополит се среќава во записот на еден ракописен Минеј¹¹ од Лесновскиот манастир, но и во запис на Октоих¹² од овој манастир и во еден Пролог.¹³ Податоци за истиот пишувач се среќаваат и во еден Псалтир¹⁴ кој настанал нешто подоцна. Имено, на ова место за пишувачот дознаваме дека ја проширил својата епархија и дека се именувал како: Михаил, митрополит коласински, радовишки, кратовски, паланечки и штипски.“ Овој запис е испишан на Косово, во с. Шашковец. Денеска овој ракопис се чува во Софиската библиотека, под број 625. (Види: Цонев, 431). Четири други записи испишани на маргините на еден Октоих, кој се чува во Софиската библиотека под број 119 (Цонев, 129—130), ни даваат опширни податоци за престојот на митрополитот Михаил и на патријархот Пајсија во Пеќ. Спомнатиот митрополит бил негов учител, кај кого поминал единаесет години и од кого се научил на многу доблести. За разлика од патријархот Пајсија, кој му направил многу добрини и за кого се искажува со многу почитување, патријархот Гаврил го слика во сосема поинаква светлина. Него, митрополитот Михаил го спомнува во неколку записи, од кои дознаваме дека истиот му помогнал да стане и митрополит кустендилски, а со тоа да ја прошири својата епархија, но за таа услуга како што кажува самиот: „се ми зеде што бев стекнал кај пресветиот патријарх, кир Пајсиј“.¹⁵

За владиката Михаил кој во средината на XVII-от век ја владеел големата Кустендилска епархија, во која влегувале Кратовско и Штипско, дознаваме нови вести во записот од 1653 година. Таа година митрополитот бил во Москва, при царот Алексеј, веројатно по „милостиња“, т.е. по помош за своите манастири. Псалтирот, во кој е содржана оваа белешка се чува во Софиската Народна библиотека, под број 625 (Цонев, 431).¹⁶ Митрополитот Михаил го запишал само своето

име во записот 6882¹⁷ и во записот 6912/1554/¹⁸ Овој митрополит повторно го наоѓаме во Москва во 1658 година и во 1660, како што може да се види од записот број 1563¹⁹ и во Хиландарскиот ракопис, означен со број 372.²⁰ Митрополитот Михаил е потпишан и во еден Постен триод, кој се чува во Хиландар, под број 113,²¹ потоа во запис број 1500²² и на други места. Нашето интересирање за овој македонски митрополит го привлече несомнено и еден запис на хартија, оставен во сандаче, заедно со черепот на митрополитот во келијата „Св. Никола“, на Кареја.²³ Ова несомнено сведочи дека овој митрополит го завршил својот живот во 1669 година, или нешто пред таа година.

Приближно во исто време како и претходните записи и една друга белешка е испишана во Македонија, поточно во Марковиот манастир. Записот е оставен на корицата на еден Панегирик, а негов пишувач е „грешниот ФИЛОТЕЈ, игумен во Марковиот манастир. Во истиот ракопис се наоѓаат уште два записи — едниот од 1641, а другиот од 1809 година. Првиот го запишал поврзувачот на ракописот — скопскиот митрополит Теодосиј, а вториот нашиот познат преродбенски деец — Кирил Пејчиновиќ, Тетоец.²⁴ Податоци за пишувачот Филотеј објавил и Љ. Стојановиќ во познатите „Стари српски записи и натписи“.²⁵ Нам ни се чини дека овој пишувач е идентичен со Филотеј, игуменот на Марковиот манастир, кој оставил запис на Панегирик и за кого стана збор малку погоре. Покрај овој запис, кој е во врска со Марковиот манастир во Скопско, следниот запис кој успеавме да го евидентираме бил сопственост на манастирот Св. Пантејмон во 1672 година, за време на светиот митрополит Теофан. Како нивен пишувач е истакнат книжевникот АТАНАСИЈ, за кого, за жал освен со овие не располагаме и со други поопширни податоци.²⁶

Со потекло од 1672 година е записот испишан од „богољубезната братја“ на манастирот Св. Гаврил Лесновски. Таа година Лесновскиот манастир го посетиле „врџаци“ од Крива Река кои дошле во овој манастир на „поклонение“. Забележувајќи дека келиите и манастирската трпеза е разрушена, тие платиле мајстори од Паланка тоа да се обнови. Истите подариле сребрено кандило пред иконата на Св. архангел Михаил. Заради таа нивна љубезност и искажана „милост“, целото братство на светиот манастир — игуменот Кирил, еромонахот Гаврил, свештениците, ѓаконите и старците на дариелите им одржале Служба, и тоа во неделата навечер-праклис, а во понеделникот-литургија.²⁷

Нешто подоцна со пишување на книги се занимавал даскал ЈОАН, кој напишал Служба која ја подарил на црквата, што го носи името на вмч. Георгија.²⁸

Во 1686 година, запис на книга оставил црковниот великодостојник — архиепископот пеќки и патријархот „на сите четири страни“ — АРСЕНИЕ. Белешката била испишана во Осоговскиот манастир, и главно содржи податоци за материјалната состојба на манастирот. Сите тие црковни предмети, сопственост на манастирот, архиепископот во ракописот ги внел по ред, за да ги сочува од кражби и упатува клетва до секого кој би се обидел нешто да присвои од овој манастир. Од 1688 годниа ни е познат книжевникот — еромонах КОСТАНТИН. Тој во оваа година оставил запис на корицата на ракописот „книги пророчки“.³⁰ Во него кажува дека овој ракопис го испишал во септември месец, во с. Облово и Куново при игуменот кир Гаврил и проигуменот Кирил. И овој книжевник како и многумина други им се заканува со моќта на „преподобниот“ отец Гаврил на сите оние кои помислувале да посепнат по оваа книга. Денеска за овој ракопис се знае дека се чува во Хлудовата збирка број 1 (Поповъ, Описание 1). Како пишуваач на едно Четвороевангелие од XVII-от век се јавува ПОПОТ СТОЈАН од с. Врана. Тој во 1698 година дошол во манастирот Св. Прохор кај игуменот, кир Иларион. Во записот кој го оставил, попот Стојан ги одбележал поважните настани од животот во манастирот и околината — како што била смртта на монахот на Пчињскиот манастир — Милентие, или дарежливоста на неколкумина чорбации кои помогнале при правењето на црквата. Овој ракопис со потекло од манастирот Св. Прохор Пчињски денеска се чува во Црковно-историскиот-археолошки-институт во Софија, под број 353.³¹ Со книжевна работа се занимавал и дебарско-кичевскиот владика ЈАКИМ. Тој во 1698 година, со своја рака испишал куса белешка во еден ракопис.³² Истиот владика го наоѓаме повторно во белешка со друг ракопис.³³ Во записот митрополитот Јаким кажува дека ја купил книгата Псалтир во 1706 година. Истовремено кажува дека таа книга може да се земе на позајмување, но не и да се присвои. На крајот од записот ги моли читателите да се молат за неговата „грешна“ душа. Денеска овој ракопис се чува во Народната библиотека во Софија, под број 493.

Од последната четвртина на XVII-от век потекнува еден Требник на ПОП СИМЕОН.³⁴ Денеска овој ракопис се чува во Архивот на Македонија, под број М-1/1.

Од пишуваачот ПОП САВО од с. Лешница денеска ни е познат еден Минеј кој го испишал во 1700 година. Овој Минеј од него го откупил поп Којчо од с. Белица.³⁵

Речиси најмногу податоци за себе, за својата работа и за своето време оставил книжевникот ВЕЛКО ПОПОВИЧ од

Кратово. За него знаеме дека подолг период работел во Австрија, каде што се нашол по Турско-австриската војна од 1689 година. Во 1704 година во Будим, почнал да препишува зборници и летописи за време на српскиот патријарх Арсеније Црнојевиќ.³⁶ Во истиот град настанал и друг ракопис од истиот автор.³⁷ Веќе во друг ракопис од 1704 година Велко Попович испишал повеќе податоци. Извесно е дека во таа година тој ги спровел останките од српскиот патријарх Арсениј Црнојевиќ од Будим до манастирот Крушедол, кадешто се погребало неговото тело. Целиот овој настан се одигрувал за време на војната на Унгарија со Римјаните.³⁸

Како што може да се види од горните записи, испишани од рацете на наши книжевници и други пишувачи на ракописни книги, тие му припаѓаат на едно далечно, „темно“ минато, и го одразуваат тогашниот светоглед, туѓ на сегашните погледи, но во секој случај тие се интересни по својата содржина и нѝ овозможуваат да запознаеме подобро едно време, оддалечено со векови од нас.

ФУСНОТИ

¹ Љ. Стојановиќ, Стари српски записи и натписи, Београд 1903, кн. II, запис бр. 4261, стр. 416.

² И. Ивановъ, Български старини изъ Македония, София 1931, запис бр. 29, стр. 74; А. М. Селишчев, Македонские кодексы XVI — XVIII веков, София 1933, стр. 125; Горѓи поп Атанасов, Речник на Старата македонска литература, Скопје 1979, стр. 267.

³ И. Ивановъ, Български..., запис 6, стр. 154; Љ. Стојановиќ, Стари..., кн. IV, запис 6950, стр. 173; Радмила Угринова — Скаловска, Записи и летописи, Скопје 1975, стр. 64.

⁴ Љ. Стојановиќ, кн. I, запис 1001, стр. 279; И. Снѣгаровъ, История на Охридската архиепископия-патриаршия, София 1932, ст. 341.

⁵ Ив. Гошев, Стари записки и натписи. Годишник на Софийския универ. VI, Богословски факултет, София 1935; Горѓи поп Атанасов, Речник..., стр. 46—48.

⁶ И. Ивановъ, Български..., опис бр. 41, стр. 248; И. Снѣгаровъ, История..., стр. 340; Горѓи поп Атанасов, Речник..., стр. 297.

⁷ Љ. Стојановиќ, кн. IV, запис број 6638, стр. 122; И. Ивановъ, запис 7, стр. 93; Радмила Угринова — Скаловска, Записи..., стр. 62; Горѓи поп Атанасов, Словенски ракописи од Македонија во Музејот на Српската Православна црква и во Српската патријаршиска библиотека, „Историја“, Скопје 1978, бр. 2, стр. 141—142. Сакаме да напоменеме дека горе приведените записи е различно датиран кај посочените истражувачи. Така, кај Љ. Стојановиќ и кај И. Иванов овој запис е датиран со 1623 година, кај Р. Угринова — Скаловска е датиран со 1614, а кај Горѓи поп Атанасов со 1622 година. По се изгледа овде се работи за запис испишан во 1622 година.

А. П. Стоиловъ, Наши писатели и преводачи, „Българска сбирка“, г. XVIII, кн. IX, стр. 575; И. Снѣгаровъ, История..., стр. 340.

⁹ И. Снѣгаровъ, исто, стр. 341.

¹⁰ Љ. Стојановиќ, Стари..., кн. IV, запис 6773, стр. 143.

- ¹¹ Љ. Стојановић, кн. IV, запис 6848, стр. 157; Й. Ивановъ, Български..., стр. 153.
- ¹² Љ. Стојановић, исто, запис број 6849, стр. 157.
- ¹³ Љ. Стојановић, кн. I, запис 1487, стр. 371.
- ¹⁴ Љ. Стојановић, кн. IV, запис број 6850, стр. 157.
- ¹⁵ Види ги записите кај Љ. Стојановић во Стари..., кн. IV, кои се означени со броевите 6852, 6853, 6854, 6855, на стр. 158.
- ¹⁶ Љ. Стојановић, кн. IV, запис број 6880, стр. 163.
- ¹⁷ Љ. Стојановић, кн. IV, стр. 163.
- ¹⁸ Љ. Стојановић, книга IV, стр. 167.
- ¹⁹ Љ. Стојановић, книга I, запис број 1563, стр. 386.
- ²⁰ Исто, стр. 168.
- ²¹ Исто, бр. 6921, стр. 168.
- ²² Љ. Стојановић, кн. I, запис број 1500, стр. 374.
- ²³ Љ. Стојановић, кн. IV, запис 6972, стр. 177.
- ²⁴ Й. Ивановъ, стр. 125.
- ²⁵ Љ. Стојановић, кн. II, запис 4331, стр. 429.
- ²⁶ Љ. Стојановић, кн. IV, запис број 6989, стр. 181; Й. Ивановъ, запис 30, стр. 117; Љ. Стојановић, кн. VI, бр. 10180, стр. 118.
- ²⁷ Љ. Стојановић, кн. I, запис 1673, стр. 408.
- ²⁸ Љ. Стојановић, кн. VI, запис бр. 9627, стр. 41; Радмила Угринова — Скаловска, Записи..., стр. 37.
- ²⁹ Љ. Стојановић, кн. IV, бр. 7125, стр. 202—203.
- ³⁰ Љ. Стојановић, кн. IV, бр. 7152/1898/, стр. 207; Љ. Стојановић, кн. I, запис 1898, стр. 446; Й. Ивановъ, стр. 169—170.
- ³¹ Ив. Гошев, Стари записи и надписи. Год. на Соф. Унив., Богословски факултет, София 1935, XII, 1934—35, стр. 19.
- ³² Љ. Стојановић, кн. I, бр. 2046, стр. 472; И. Иванов, стр. 86.
- ³³ Љ. Стојановић, кн. V, запис 7330, стр. ?
- ³⁴ Вл. Мошин, Словенски ракописи од Македонија, Скопје 1971, кн. I, стр. 124—125, запис 48.
- ³⁵ Љ. Стојановић, кн. IV, бр. 7275, стр. 227.
- ³⁶ Љ. Стојановић, кн. II, бр. 2128, стр. 8.
- ³⁷ Љ. Стојановић, исто, стр. 2129, стр. 9.
- ³⁸ Љ. Стојановић, исто, бр. 2147, стр. 12.

Добрила МИЛОВСКА

МАКЕДОНСКИЕ ПИСАТЕЛИ XVII ВЕКА

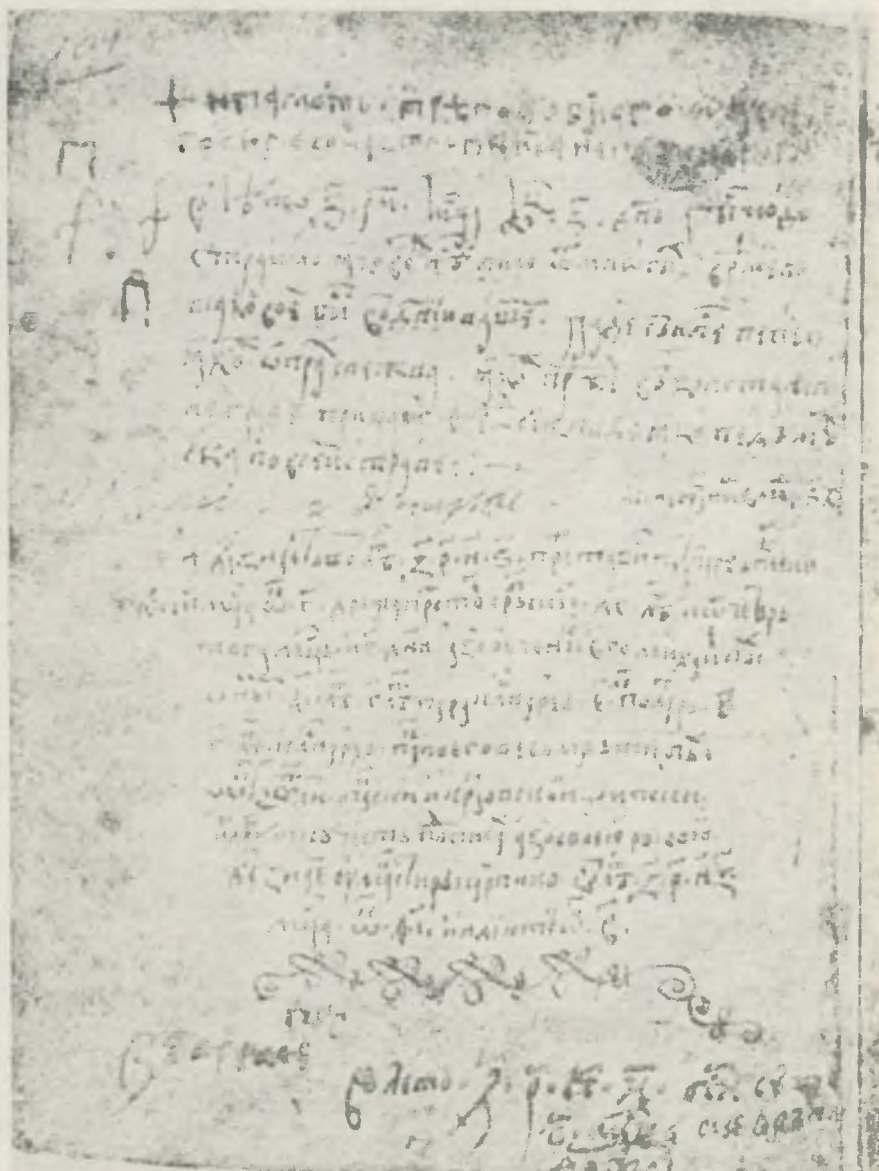
Р е з ю м е

XVII век — это, вероятно, самый неизученный период времени из истории македонской литературы. Причиной этого было, конечно, тяжелое положение македонского народа под турецким владением, а также жестокая заскупутатация, выраженный в непосильных государственных налогах, как например „налог кровью; разбойничьи грабежи и т.д.

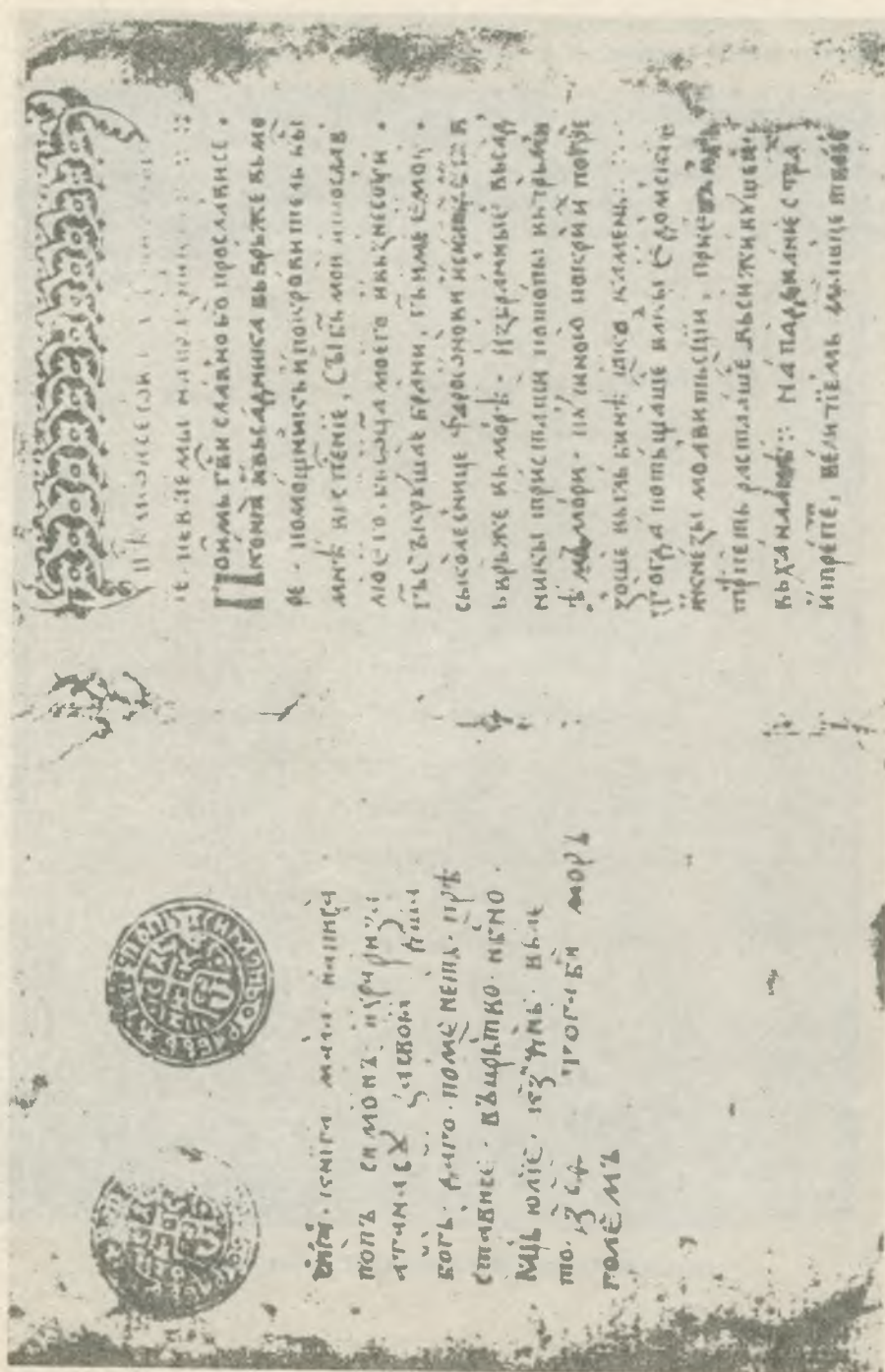
Писательская деятельность в тот период времени развивалась в основном в монастырях (Лесковском, Кратовском, Пчиньском, Зрзе, Марковом, св. Пантелеймона и др.). Именно

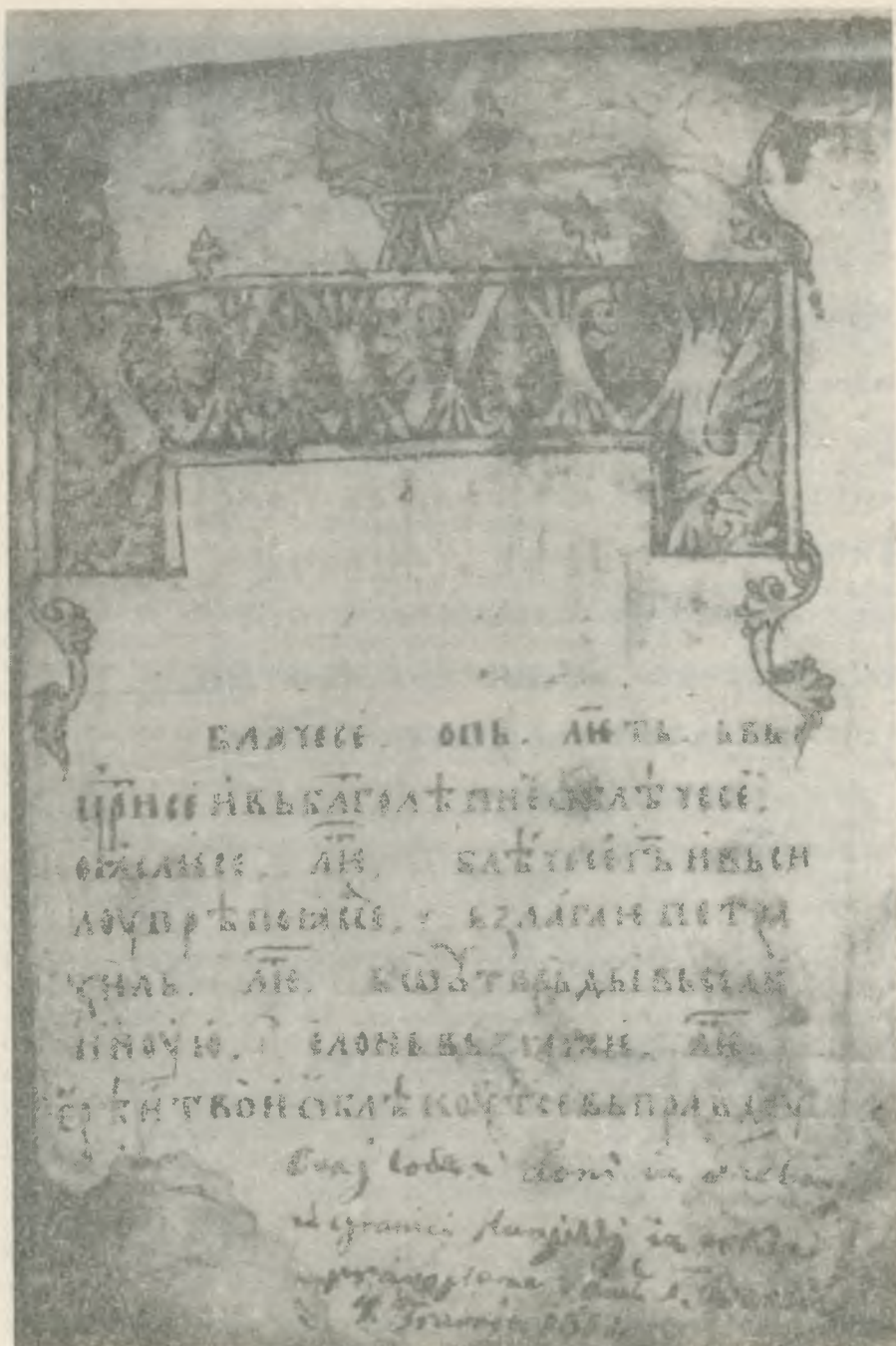
в церковной среде формировались многочисленные писатели — писцы рукописных книг, которые в основном были священники.

В данной статье речь идет именно о описцах рукописных книги о писцах записей рукописных книг, о тех скромных и неизвестных труженниках, которые своей рукой следале записи о своем времени для „спасения своей души“ и своих любимых, желая оставить вечную память о себе и о своем времени на многие поколения.

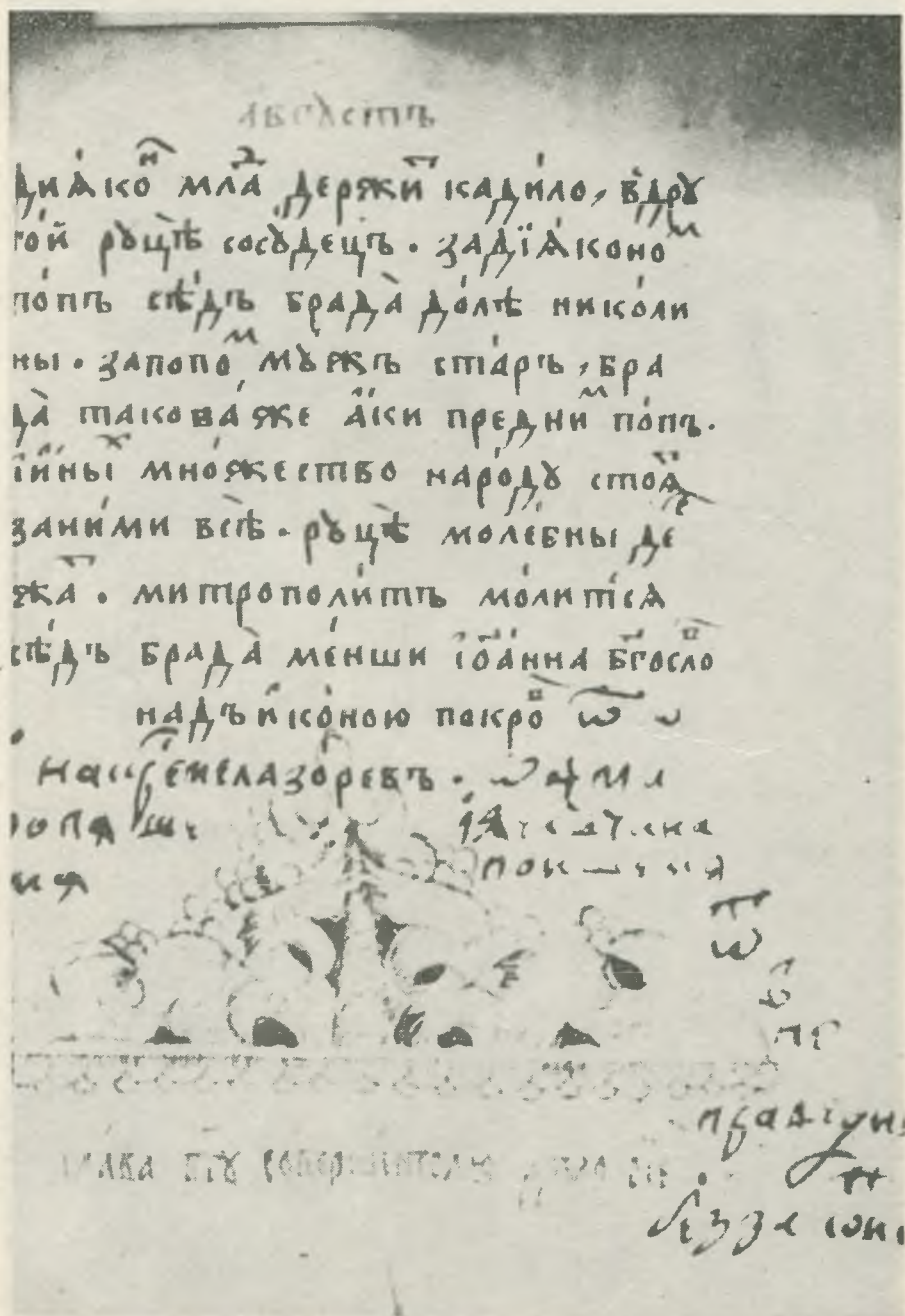

1. ПСАЛТИР СО ПОСЛЕДОВАНИЕ ОД XVII ВЕК, ПУБ. MS 104/.

3. АПОСТОЛИ И ЕВАНГЕЛИЈА ОД ХVII ВЕК/АЗУ/ ЗАГРЕБ, III а 32/.

Атанас НИКОЛОВСКИ

УДК 886.6(091):929
398.81 (497.17) (0:940.53/.54) (049.3)

**РАЦИН — ЗБИРКИТЕ „МАКЕДОНСКИ НАРОДНО-ОСЛОБОДИТЕЛНИ ПЕСНИ“ — ПРВИТЕ
МАКЕДОНСКИ УЧИЛИШТА ВО НОВ**

1. Комплетна личност

Рацин пристигнал меѓу партизаните на Лопушник во мај 1943 година како 35-годишна комплетно формирана, многустрано потврдена, сурово проверувана и креативно нескршлива личност со восхитувачка творечка енергија, емоционален набој и морална чистота.¹

Зад себе го имал неповторливото искуство на експлоатиран грнчар и градежник, прогонуван скоевец и младинец, непомирлив социјален и политички борец, репресиран и застапуван затвореник, опитен уредник на илегални изданија, неуморен проучувач и мислител, луциден читател на руски, германски, француски, турски, албански и други извори, надарен и признат литературен творец на песни, раскази (и незавршен роман),² литературно-критички и литературно-историски творби, храбар проникнувач и расветлувач на одделни периоди од минатото на својот народ, смел полемичар и за најсуптилни проблеми на естетиката и на филозофијата, но најмногу и пред сè поет иноватор и афирматор на македонскиот јазик и на македонската литература,³ пеец — визионер, хуманист и интернационалист со чудесна вдахновена моќ — инспирирана од врвотците на правдољубивата фолклорна традиција и од актуелната социјална и политичка стварност во Македонија, Југославија и пошироко.⁴

Рапиновото пристигнување на Лопушник — во базата на Главниот штаб и на ЦК на КПМ — значеше несомнен чин и силен поттик во разраснувањето на револуционерно-ослободителниот процес.

2. „... ќе л'сне живот нов!“⁵

На гордиот Лопушник Рацин е „бескрајно среќен“, „се радува како дете, ... ги бакнува петокраките“ на партизанските капи,⁶ не ја крие возбудата што со денови го обзема.

Рацин е бескрајно среќен! Тој „се кикоти на секој збор, ако само во него има барем малку духовитост ... детински е весел“.⁷ „Ќе победиме, другари, ќе победиме!“ — повторува од срце, како што чини веќе со години, конспиративно, меѓу своите другари.

Со поетски занес го доживува сознанието дека македонскиот народ длабоко зачекорил во Револуцијата, дека „Гори! Небото гори!“⁸ дека низ агонијата на еден свет што умира и на едно време што за секогаш одминува, за „безбројни / милиони / на трудот / црн — / народ! ... се раѓа „нов свет“:

„ќе мине силен ек
 ќе б'сне сонце златно —
 по секаде на светот
 ќе згине срамно гнетот —
 ќе л'сне живот нов!“⁹

Неговиот страстен оптимизам и револуционерниот занес не можеа да ги поматат никакви затворски режими, грозотии и казни, никакви полициски строгости и фашистички грубости спрема него — како интернирец,¹⁰ никакви сомнежи и „бојкоти“: тој беше горкиевски сокол — буревесник, од него блика „љубов за живот голема / љубов за живот човечна.“¹¹ Активистот, прогресистот, комунистот, литературологот, теоретичарот, филозофот, есеистот, критичарот, затвореникот — маченикот, несфатеникот, прекалениот национален трибун и бард, можеше сега слободно да дише и слободно до крај да ги впрегне своите потенцијали — својот ум и своите знаења, своето пребогато човечко искуство и своето творечко љубопитство да ги впери во целисходна револуционерна практична дејност што ја наложуваат дадените околности и потреби.

Главниот штаб на партизанските одреди на Македонија и ЦК на КПМ засновано проценуваат дека Рациновиот придонес ќе биде највреден во одделението за агитација и пропаганда — во подготовката, редактирањето, печатењето и коригирањето на материјалите што ќе се печатот во „Штампарницата“ „Гоце Делчев“ — овде, на Лопушник,¹² и во други места каде што таа ќе се сели и ќе „печати“ сè повеќе.

Рациновото присуство и ангажирање е исклучителен импулс за сè позначајната функција на агитационо-пропагандните материјали и во тој контекст на печатницата. На таа ак-

тивност Рацин ѝ се предава со сето свое битие и со сиот свој креативен жар.¹³

3. Печатницата „Гоце Делчев“

Со Рацина таа ја продолжува и значајно ја збогатува својата улога. Покрај курирот — чувар и двајцата печатари, ангажманот на Рацин ѝ придава нов квалитет. Не печати веќе само *летци, кратки пропагандни текстови, преводи од „Борба“* и *„Пролетер“*¹⁴ и сл. Подемот на борбата, визиите на воено-политичките раководства и творечките способности на Рацин стремат единствено. Тој битно го подига нивото на нејзината работа — особено што се однесува до *јазикот, до содржините* и до *видовите текстови* што се печатат и се планираат за печатење во непосредната иднина.

Така Печатницата „Гоце Делчев“ практично е на пат да се афирмира (и се афирмира) како своевидна прва работна и производна организација на ослободените предели во Македонија — во средината на 1943 г. — што целосно е посветена на задачи и проекти кои истовремено претставуваат и поддршка, и патоказ, и мотивација на ослободително-револуционерна-та борба на македонскиот народ и на нејзината демократска и хуманистичка суштина.

4. Поривот на показ

Доверената задача за работа во Печатницата, Рацин ја прифаќа со сета своја емоционална, мисловна и имажинативна приврзаност кон НОВ. Неговите проникливи „студии“ на македонскиот јазик¹⁵ и на македонската литература — *посебно* македонската народна поезија — навираат и се манифестираат со сиот свој набој. *Пееше* тој на македонски јазик, успешно раскажуваше и пееше на српскохрватски, го правеше тоа и на бугарски. Читаше многу — на поширок круг јазици. Но го пленеше сочноста, изразноста и емоционалноста на македонската народна песна, за која што „може да се зборува многу и да се пишува со наслада“, зашто таа со „еден силен, широк бран, полн неисцрпна маќа и длабочина ни ја преплавува душата“, зашто таа „на Македонија е нејзина молитва, огледало на нејзината душа и нејзина воздишка.“¹⁶

И бидејќи „душата“ македонска не успеа да ја претстави достоинствено во книга порано,¹⁷ сега „ја прегрна“ со пламен и полет. И почна да ја оживотворува идејата: македонски песни да подготви во збирка. И не само една.

За нешто повеќе од месец дена, тој забележал и селектирал 30-тина песни — излачени од „Големата, сезнајна книга на животот од кој зрачи „пламениот збор на борбата“,“¹⁸ и веќе

до 13 јуни 1943 година македонскиот народ и неговите борци ја имаа првата збирка „Македонски народно-ослободителни песни“.¹⁹ На простор од само 12 страници Рацин ги презентирал песните:

1. Изгреј зора ...;
2. Партизанска химна на I Оперативна зона;
3. Партизанска;
4. Времето е дошло;
5. Слободата е мила;
6. Македонио!;
7. Другарката;
8. Огинот;
9. А бре Македонче;
10. Младинци и младинки;
11. Во Македонија;
12. Ура, во борба!;
13. Пушка ми пукна;
14. Младински марш;
15. Зората веќе изгрева!;
16. Денес над Македонија;
17. Ајдете браќа ...;
18. Луѓа;
19. О Македонија ...;
20. Миле Поп-Орданов.

Паралелно со изборот, редактирањето и другите подготовки на оваа, Рацин грижливо работел и врз проекцијата и обликувањето и на втората збирка „Македонски народно-ослободителни песни“,²⁰ чие појавување — за жал — не го доживеа, поради трагичната смрт на 13 јуни 1943 година, со што се прекина една возвишена творечка преокупација и еден историски почеток. Дооформувањето на оваа збирка „Македонски народно-ослободителни песни“ совесно го извршил дваесетичетиригодишниот партизан и веќе „откриен“ литературен, композиторски и вокално-инструментален талент Владо Малески.

Таа ги донесува песните:

1. Песна на македонските партизани;
2. Песна за Мирче Ацев и Страшо Пинџур;
3. Песна за Цветан Димов;
4. Делчев војвода;
5. Смилево славно огин гори;
6. Млада партизанка;
7. Темен се облак зададе;

8. Коло комита;
9. Леле Јано;
10. Ајте браќа станвајте! и
11. Од битолските зандани.

Обемот на збрикава е 7 страници.

Рацин како длабоко во себе да ја претчувствуваше својата трагедија:

„тешко на тија, горко им
така што гинат на војна“!²¹

И како да се сврзуваше со судбините на Гоце, Даме, Карев, Гули, Сандански ...

За своите збирки тој одбра песни народни — песни кои се вливаат во матицата на борбено-револуционерната епопеја, и кои го воздигнуваат слободарскиот копнеж на македонскиот народ, и песни што настануваат врз најблескавите народни и хуманистички традиции, а се инспирарани од народната решеност „одново сега“ знамето да се развее на Крушевската република — „Македонија слободна, / слободна да живеј“! Така во збирките се најдоа и песни од Владо Малески, Илија Топалоски — Аврам, Венко Марковски, Стеван Базерковски и од др., како и неколку новосоздадени, преведени и препеани песни со слична борбено-ослободителна тематика и идејна насоченост, веројатно од самиот редактор и уредник.

На тој начин Рацин се јавува како прв собирач — запишувач и издавач на мошне уметно избрнi народни македонски песни²² (од огромното множество што ги знаел и проучувал),²³ од тековното авторско творештво, што чудесно брзо се здобива со популарност и врши бележита агитационо-пропагандна, мобилизациона и просветно-културна мисија, и од актуелното творештво на соседните словенски народи, па и пошироко — напоено со борбено-ослободителни пораки и животољубиви копнежи.

Со збирките „Македонски народно-ослободителни песни, I и II“ Рацин прв ја анимира опцијата на слободната (без какви и да било ограничувања, стеги, забрани и сл.) симбиоза, прелевање и проткајување меѓу македонската народна литература и македонското уметничко творештво (врз наследството од К. Миладинов, Р. Жинзифов, Г. Прличев, В. Чернотрински, В. Иљоски, А. Панов, Р. Крле, К. Неделковски, В. Марковски, К. Рацин и др.), како и процесот на слободното, отворено и плодносно заемно проникнување на литературното творештво на македонски јазик со литературното и воопшто со уметничкото творештво на другите народи во светот.

Цивилизациската потка на овој Радинов подвиг е несомнена.

5. Рациновите збирки „Македонски народно-ослободителни песни, I и II“ — прва родољубива, човекољубива и животољубива „читанка“ на македонски јазик²⁴

Рацин работеше според насоките на ГШ на ПОМ и на ЦК на КПМ — на кичевското планинско подрачје што го симболизираше непокорот и веќе незадржливиот размав на македонското востание. Рациновото активно и творечко учество во тој размав е од голема важност.

Се согледува и потврдува таа не само на морално-политички и агитационо-пропаганден план (што не е неважно), и не само со клучниот факт — на двете збирки песни. Впечаток прави и тоа што тие збирки — во тогашните сурови воено-политички и материјално-технички услови — се печатени во по 1.000 примероци! Бројка на екземплари што импресионира! Истовремено тој податок наведува на две дивергентни помисли:

1. Зошто Рацин ниту во едната ниту во другата збирка народно-ослободителни песни не одбра и не помести своја песна од предвоениот опус поезија, а има такви, дури неспоредливо посилни и посугестивни, и веќе потврдени како вредни, во секој поглед. Беше ли тоа последица на скромноста (што вистински го красеше Рацина како човек), или пак беше израз на неговите внатрешни конфликти (за што имаше причини)?²⁵ Ова прашање го породува второто: Зошто тој не ги респектирале можностите некои од неговите песни уште помасовно и и поинтензивно да заживеат сред македонскиот народ — среде неговите борци и неговата младина?

2. Толку големиот тираж на двете збирки народноослободителни песни индицира јасна свест и увереност дека во македонското општество многу брзо ќе се јават аксплозивни потреби за печатени творби — не толку и не единствено за користење само во партизанските одреди и во поголемите воени формации што набргу ќе се формираат — туку и во растечката просветно-културна дејност меѓу населението, а најмногу и првенствено во работата со учениците на слободното македонско училиште, чиешто настанување е на повидок.

Изненадувачко и загадочно е отсуството на Рацинови творби во овие збирки и поради тоа што некои поетски единици од неговите „Бели мутри“ („Денови“, „Тутуноберачите“, „Селска мака“, „Печал“, „Проштавање“, „Ленка“) за многу кратко време по излегувањето од печат при кријот на 1939 г. — и покрај полициската забрана — се здобија со популарност и беа многу топло прифатени како од прогресивните интелектуалци и од еден дел млади и напредно ориентирани учители во Македонија, така и од односните селани, па и учениците

во основните училишта, најмногу во Западна Македонија. Со нескриен пиетет спрема Рациновата поезика и со неизбришливи спомени за нивната одушевена рецепција и во најзаостанатите предели во Македонија емотивно говорат во своите секавања ред напредни учители во 1939/1940 и 1940/1941 г.²⁶

„Работата сред народот се одвиваше во тешки и специфични услови... мнозина прогресивни учители не само што им дозволуваа на учениците да се изразуваат на својот мајчин јазик, туку со нив зборуваа македонски, на часовите читаа текстови на македонски, и комплетни приредби и свечености приредуваа на македонски јазик. Песните на Кочо „Бели мугри“, весникот „Наша реч“ и други материјали служеа за оваа цел“²⁷ — подвлекуваа напредно ориентираниот учител Богољуб Прокиќ.

„На 28 јануари 1941 година... Здравко Шестиќ подготви приредба за населението со учениците и младинците од селото... Сите ученици хорски ја рецитираа песната „О, класје мое“, и... „Селска мака“,... „Ленка“,... „Тугуноберачите“ и др. од Рацин, при што „ги слушавме довикувањата од селаните: „Така е, така е!““²⁸

Рациновите песни се распространети и омилени и меѓу студентите во Студентската колонија во Охрид 1938—40, и се изведуваат не само на приредбите во Охрид, туку и во околината, па и во с. Асамати — на Преспанското Езеро, пред учителите — летувалци во организација на Учителската задруга „Вук Караџиќ“.

И на овие и на други приредби од учителите и учениците, и од студентите во Македонија, интерпретирани се и други револуционерни творби — и уметнички и народни песни, и од постари и од автори современи и живи — непосредни учесници, и од народната револуционерно-ослободителна и илинденска поезија (најчесто „Болен ми лежи Миле Попјорданов“).²⁹

Во таа светлина останува отворено прашањето за причините и мотивите Рацин токму така да се определи — елиминирајќи се себеси, и не само себеси, туку и Коле Неделковски,³⁰ а внесувајќи само дел од поезијата што настануваше и што се здобиваше со престиж и функција, и дел од народната поезија, што според основните мотиви, емоционалната заситеност, содржинската тустина, идејната определеност и хуманистичката сугестивност brilјантно се вклопуваше во традиционалниот илинденски демократски дух на македонскиот фолклор и на неговите лични човечки и човекољубиви погледи и однесувања,³¹ и интимни тревоги и противречности.

Рациновите збирки настанаа во објективно драматични воено-политички, социјални и други услови, но и во субјективни возбуди и преиспитувања, кога примарната ангажираност на ГШ на ПОМ и на ЦК на КПМ логично беше свртена кон

интензивирање на сè поофанзивните и сè пообемните акции и операции против италијанските, бугарските и германските фашисти и против албанските балисти и шовинисти, како и кон грижливата подготовка на Преспанското советување (одржано на 2 август 1943). На тие перманентни активности — и воени, и политички, и просветно-културни — Рациновите збирки „Македонски народно-ослободителни песни, I и II“, им втиснуваат нова — и актуелна, и перспективна димензија. Изборот на песните во нив и бројот на примероците, во којшто се печатени, недвосмислено конотираат со визијата за создавање на поголеми воени единици и македонска народноослободителна војска, со проширување и консолидација на слободната територија, со формирање на народноослободителни одбори и со организација на слободен живот — прво овде, во Западна Македонија.

Рацин високо ја ценел морално-политичката и мобилизациона улога на песните од двете збирки — меѓу младината и возрасните, а во тој контекст — како поет, творец, мислител и револуционер — длабоко бил понесен и од перспективите што ги всадувала КПЈ и КПМ за организацијата и на слободно македонско училиште во кое учителите на македонски јазик и врз македонски литературни творби ќе ја изведуват својата воспитно-образовна дејност. Најосновните претпоставки за скорешното конкретно отворање и на овој процес, се огледувале како во општиот воено-политички контекст во Европа и на Балканот во средината на 1943 г., така и во самата Македонија, во којашто движењето од ден на ден се здобивало со атрибутите на општонародно востание — способно за комплетна организација на животот на ослободените територии.

Таа визија се покажува како реална: набрзо по Преспанското советување се формира првиот партизански баталјон „Мирче Ацев“ (на 18 август 1943), капитулира фашистичка Италија (на 9. IX 1943) се омасовуваат општествено-политичките организации — НОФ, АФЖ и НОФ, се засилува работата на СКОЈ, нараснува слободната територија во Дебарца и опфаќа голем дел од Западна Македонија (меѓу Гостивар и Струга), бујно заживува „втората“ македонска „слободна Република“ со присуството на највисоките воено-политички органи и со битно збогатена активност во сите области од животот. Народот од овој крај прекрасно ја потврдува приврзанооста и идентификацијата со НОВМ: храни неколку стотини партизани од сите краишта на Македонија и од сите народи и народности на Југославија; поддржува болници за ранети и изнемоштени партизани и бегалци; во с. Црвена Вода дејствуваат ГШ на ПОМ и ЦК на КПМ, Печатницата „Гоце

Делчев“, првото Партиско училиште на ЦК на КПМ. Се одржуваат просветно-културни активности и советувања сврзани со конкретната ангажираност на народноослободителните одбори, меѓу другото, и за отворањето на првите партизански училишта на слободната територија. Така во периодот од 8. IX 1943 до 5. XII 1943 година на слободната територија во Западна Македонија отпочнуваат првите слободни македонски училишта во кои наставата се изведува на македонски јазик, од учители Македонци, на содржини од македонскиот јазик и од македонската литература.³²

Наставата по македонски јазик (и литература) во овие први слободни македонски народни училишта стартува не само во специфични воени, политички и материјални услови, туку и во единствени и неповторливи кадровски, учебнички, програмски и други неопходни претпоставки. Самата појава на овие училишта и користењето на македонскиот јазик во нив како наставен јазик и како основна наставна преокупација, во чие средиште се „Македонските народно-ослободителни песни“ — како главна и речиси единствена наставна содржина со статус и со престиж на печатен текст, и со иманентно силните естетски, етички и информативни влијанија, претставува вистински и своевиден историски подвиг — пред II заседание на АВНОЈ!

Во тој благороден подвиг еден дел од својата љубов, даровитост, ослободарство и хуманизам несебично впради и Кочо Рацин — создавајќи ја првата родољубива и човекољубива читанка за Македончињата во едно тешко и сурово време, но и време на највозможни копнежи и најхеројски подвизи на македонскиот народ и на неговото народноослободително и револуционерно творештво, време кога горчилките од „пет векови цели“³³ поетски се трансформираат во самоуверен револуционерно-ослободителен триумф: „Денес над Македонија се раѓа ново сонце на слободата“.³⁴

¹ Рацин, Коста — Кочо(1908—1943), многустран интелектуален работник — превосходно книжевник, револуционер кој млад се вклучил во комунистичкото движење. Израснал од една релативно заостаната средина — роден е во Велес, го прекинал своето образование (во VI одделение) и како самоук се пробил во елитните интелектуални кругови во бивша Југославија.

Загинал трагично како партизан на 13 јуни 1943 г. — на Лопушник, каде што дошол во почетокот на мај истата година.

² Рацин, Кочо, Стихови и проза, (уредил Александар Спасов), Книгоиздателство „Кочо Рацин“, Скопје, 1954.

³ Рацин е основоположник и најистакнат поет на македонски јазик пред ослободувањето, иницијатор на македонската литературна естетика и критика и афирматор на македонскиот јазик.

⁴ Како поет Рацин се напојува од врвотите на народната македонска поезија, развивајќи и облагородувајќи ги нејзините најубави традиции

⁵ „Копачите“, „Стихови и проза“, 71.

⁶ Гигов, Страхил, Секавања, НИК „Наша книга“, Скопје, 1975, 271—272.

⁷ Малеки, Владо (1919—1984), „Ќе победиме“, во кн. од Тошев, Крум: Читанка за III клас гимназија, Скопје, 1948, 201—205.

⁸ „Ватромет“, „Стихови и проза“, 83.

⁹ „Копачите“, „Стихови и проза“, 70—71.

¹⁰ Рацин е повеќепати затворан, суден, ограничуван во движењето, следен, потскажуван — тормозен; бугарските фашисти го интернираат во с. Корница, во пазувите на пл. Пирин, (публикација: Кочо Солев Рацин, Прилози, II, Наша книга, Скопје, 1987, 192—193).

¹¹ „Печал“, „Стихови и проза“, 42.

¹² Инадески, Митре, Партизанската печатница „Гоце Делчев“ 1942—1982“, Скопје, 1982, и

„Илегалните техники во Македонија во Народноослободителната војна“, ИП „Култура“, Скопје, 1961.

¹³ Рацин не бил — нова и непозната личност за „печатарскиот тим“. Со Мино Миновски се знаел уште од пред војната. Од срце е прифатен и од Митре Инадески, и од стражарот — курир, така што „штампарницата“ функционирала беспрекорно.

¹⁴ „Борба“ како весник се јавува 1882 г. Во НОВ е орган на КПЈ. Во 1941 г. излегуваат 19 броја. Главен уредник бил Едвард Кардељ

„Пролетер“ — орган на ЦК на КПЈ.

¹⁵ Рацин покажува исклучителна чувствителност и лична строгост спрема јазикот, надраснувајќи го својот роден дијалект, проучувајќи го Мисирков (1875—1926), барајќи го специфичното македонско во контекстот на балканските словенски јазици.

¹⁶ Рацин, Кочо, За македонската народна песна, во кн. „Стихови и проза“, 256—257.

¹⁷ Попова, Блага, Интернација во Пиринско, во публикацијата „Рацин — Прилози, II“, 192: „... во Скопје, во летото 1939 .. дознав дека тој подготвува збирка песни на македонски јазик...“.

¹⁸ Рацин, Кочо, Еден живот, во кн. „Стихови и проза“, 128—130

¹⁹ Насловната страница гласи: Смрт на фашизмот — слобода на народот (на горниот дел) — лозунг вообичаен во времето на НОВ; во средината: Македонски народно-ослободителни песни I (во четири реда) и во долниот дел: Штампарница „Гоце Делчев“ 1943 (во два реда).

²⁰ Единствена разлика во насловната страница на оваа збирка е ознаката „II.“ и големата буква во зборот „слобода“ во слоганот: Смрт на фашизмот — Слобода на народот!

²¹ Рацин, Кочо, Стихови и проза, 50.

²² Рацин се определил за оние народни песни кои најдобро ѝ одговарале на концепцијата на збирките: „народно-ослободителен“ стремеж.

²³ Саздов, Томе, Односот на К. Рацин кон македонската народна песна, во публикацијата: „Рацин — секавања на современите — Македонската литературна наука за Рацин“, НИК „Наша книга“, Скопје, 1987, 189—193.

²⁴ Младеновски, д-р Симо, Македонски народни песни за НОВ и Револуцијата, НИК „Наша книга“, Скопје, 1983, стр. 41, информира дека Рациновите збирки „Македонски народно-ослободителни песни“ спаѓаат меѓу малкуте публикации на партизански народни песни во поробена Европа, покрај по една печатена во Свердловск, (1942), Хрватска (1942), Варшава (1943) Ленинград (1943) Лопушник — Македонија (1943)

²⁵ Познато е дека Рацин бил „бојкотиран“, всушност отстранет од КПЈ, врз основа на „монтирана измислица“, и загинава пред да биде јавно рехабилитиран и вратен во членството на КПМ — КПЈ, што, разбирливо, тешко го поднесувал, иако јавно не го манифестираше, особено не во атмосферата што владеела во логорот на Лопушник.

²⁶ Вељковиќ, Драгослав, Рациновите стихови на Светосавската прослава, во публикацијата „Рацин — Прилози, 2“, 20—23.

Кондарко, Благој, Педагошки записи, НИРО „Просветен работник“, Скопје, 1989, 17.

„Учесници и сведоци — зборник сеќања о делатности напредног учитељства Југославије до 1941 године“, књига I, Београд, 1974, 1—677 и књига II, 7—667.

Од објавените над 300 написи од преку 170 напредни предвоени учители, шесетина прилози се од македонски автори или од учители што им припаѓале на другите народи и народности, кои учитељствувале низ селата македонски, и кои со многу топлина и разбирање се секаваат за својот живот и за својата успешна работа во Македонија.

²⁷ Прокиќ, д-р Богољуб, Напредното учитељство во Порече 1937—1941“, Просветно дело, Скопје, 1976, 39.

Според зборникот под наслов „На ратиштима и стратиштима“, што Друштвото за проучување на дејноста на напредното учитељство во Југославија го објави во Новинската организација „Просветни преглед“ — Белград, 1985 година, од учителите кои меѓу двете светски војни работеле во Македонија, 211 загинале во НОВЈ, меѓу нив поголем број на високи воени и политички должности, а извесен број се прогласени за народни херои.

Од загиналите да спомнеме неколкумина: Жарко Зрењанин (1902—1942), учител во с. Канатларци; *Вукајло Кукаљ* (1907—1944), учител во с. Луке — Кривопаланечко, Калиманци и во Кожле — Скопско; *Брана Аксентиевиќ* (1913—1941) — народен херој на Југославија, учител во с. Оморани — Велешко; *Димитрие Драговиќ* — *Срѓан* (1908—1941), учител во неколку села низ Македонија, Душан Антески (1920—1945) и др.

Меѓу прогресивните учители кои ја преживеале НОВЈ спаѓаат: *Димитрие Бајалица*, *Богик Гукиќ*, *Богољуб Прокиќ*, *Благога Кондарко*, *Пенко Здравковски*, *Горѓи Ивановски*, *Илија Јанкуловски*, *Боро Пекевски*, *Драгослав Вељковиќ*, *Раде Вуковиќ*, *Обрад Цицмил* и др.

²⁸ Мишкоски, Драган, Просветно-педагошката и политичката дејност на учителот Здравко Шестиќ во с. Дреново — Бродско, во публикацијата „Напредното учитељство во Македонија“, „Просветн дело“, Скопје, 1985, 162—165.

²⁹ Митрески, д-р Павле, Студентската кколонија во Охрди 1938—1940, НИО „Студентски збор“, Скопје, 1985, 56, 79, 121 и др.

Николиќ, Вукосава, Асамати 1939 година, публикација „Напредното учитељство во Македонија“, 136—140.

³⁰ Неделковски, Коле (1912—1941) успеал да ги отпечати своите збирки поезија „Молњи“ (1940) и „Пеш по светот“ (1941). Во нив — под влијание на народната поезија — тој искрено пее за револуционерното минато на војот народ, а во тој дух постапува и самиот — самоубивајќи се со фрлање од својот стан во Софија — за да не ѝ падне на полицијата в раце.

³¹ Ристовски, Блаже, Македонски народноослободителни песни, Институт за фолклор, библиотека на списанието „Македонски фолклор“, Скопје, 1974, 9—26. и „Кочо Рацин“, Македонска книга, Скопје, 1983, 435—472.

³² Првите македонски партизански училишта проработиле во селата: Издеглавје, Слатино, Оздолени, Ботун, Ново Село, Горно и Долно Средоречје и Горко Поле (в Дебарца), Пдвис (Кичевско), Гари и Осој (Дебарско) и во градот Дебар.

И во тие и во другите села организирано се работело врз описувањето и просветувањето — преку младинската и преку пионерската организација — со ангажирање на народноослободителните одбори, НОФ и АФЖ.

³⁴ Истото, 10.

³⁵ „Македонски народно-ослободителни песни“, I, Штампарница „Гоце Делчев“, 1943, 5.

Иванка КОВИЛОСКА-ПОПОСКА

ЗГРАПЧИ ГО ДЕНОТ И ПРЕМИНОТ ОД СОЦИОЛОГИЈАТА КОН ПСИХОЛОГИЈАТА, ОД ПОЛИТИЧКИТЕ КОН ЛИЧНИТЕ ПРОБЛЕМИ ВО АМЕРИКАНСКИОТ ПОВОЕН РОМАН

Краткиот роман на Сол Белоу *Зграпчи го денот*, негов четврт по ред, објавен во 1956 година, во 41-та година возраст на авторот, зазема значајно место и во романескната еволуција на самиот автор и, според Лесли Фидлер¹ (виден американски книжевен историчар и критичар чие централно интересирање е токму историјата на развитокот на американскиот роман), воопшто во историјата на американскиот роман по Втората светска војна. Фидлер тврди дека Сол Белоу рано сфатил дека во повоените години исчезнувала претходната плодна традиција на пролетерскиот роман во американската книжевност, а со неа и упорно одржуваната дефиниција на човекот главно како производ на општеството, и својата уметност ја сместил токму во продолжение на исчезнатата традиција. Протагонистот на Сол Белоу не е немоќна жртва на дадените општествени услови, туку е самиот активен чинител во својата животна среќа или несреќа, но над сè — во фазата од неговиот живот за која се интересира авторот — крајно алиениран и длабоко осамен човек. И дури откако тој ќе се соочи со оваа своја осаменост, ќе научи неа да ја поднеесе, и некако ќе се претвори во неа, тој не само што ќе се сфати и ќе се прифати себе си, туку и ќе го открие своето единство со другите луѓе. Ваквиот протагонист живее во град или привремено престојува во хотел, татко му се откажува од него, се прашува кој е и што е, на што единствениот одговор е: „Тој што прашува!“ Но овој човек е воедно и Евреинот во трајно прогонство и Хак Фин кај кого се споени во совршена иронија, верува Фидлер, двете американски верувања дека одговорот на сите прашања се наоѓа над идниот хоризонт и дека на тие прашања нема одговор ни сега ни кога и да било.

Во едно предавање од 1965 г., осум гдини по појавата на Фидлеровите тези, самиот Сол Белоу, надоврзувајќи се некако

на нив и проширувајќи ги сознанијата за себе и за новите тенденции во американскиот повоен роман, кажува:

старомодните локални светови... не го интересираат повеќе романописецот. Тие повеќе не се локални општества какви што ги гледаме кај Џејн Остин и Џорџ Елиот. Нашите современи локални општества светот ги има престасано. Големите градови ги проголтаа и сега самиот универзум ни се наметнува, просторот со своите ѕвезди се спушта врз нас во нашите градови. И сега го имаме самиот универзум со кој треба да се соочиме, без утехата на заедницата, без метафизичката сигурност, без силата да го распознаеме добриот од лошиот човек, заобиколени од дубиозни реалности и откривајќи дубиозни личности.

... Сите модерни романописци што вреди да се споменат се стремат кон една цел над вообичаените сфаќања, вообичаените драми и вообичаените концепции за карактерот... Гетзбиевците може сè уште да не импресионаат или да не задоволат како читатели, но како писатели, не. Нивниот ментален опсег не е повеќе адекватен за овие нови услови. Тие карактери повеќе ни одговараат што стојат надвор од општеството, и, за разлика од Гетзби, немаат желба сентиментално да се поврзат со него, за разлика од Драјзеровите милинери немаат повеќе желба за неговото богатство...

Ете зошто толку многу од нас повеќе ги сакаат романите од деветнаесеттиот век чии карактери се скоро сосема повлечени од цивилизираната држава — *Моби Дик* и *Хакелбери Фин*.²

Малколм Каули ги проширува сознанијата за Сол Белоу што се артикулираат во ѓд со неговите романескни остварувања кога го вклучува меѓу тие писатели што преминувале „од социологијата кон психологијата, од политичките кон личните проблеми, со еден збор, од јавното кон приватното“.³

Авторот на студијата за *Романите на Сол Белоу* (1967) К. М. Опдал поаѓа од тезата на Каули кога пишува дека главната драма во нив „е психолошка...; свртен кон себе си, херојот се соочува со биолошки и со метафизички прашања што се суштествени за неговата природа. Тој се жали дека е жртва на општеството, но открива дека е жртва на самиот себе си. Се брани дека е културно детерминиран, но се бори со проблеми што се психолошки и религиозни... Со оглед на тоа што гледната точка на Белоу е скоро секогаш таа на неговиот протагонист општеството што тој го опишува може да е одраз — и проекција — на свеста на неговиот херој. Неговата слика на

тоа е често испитување на психологијата на карактерот што него го гледа“.⁴

Бидејќи Сол Белоу е романописец од редот на тие креативни творци што свесно експериментираат со својата творечка материја и стил на изразување и постојано се стремат кон нов квалитет во неа, а воедно е и буден проследувач како на романескните остварувања од минатото така и на тие што се во тек во неговото и во нашево време, некакви книжевно-историски и критички координати (од видот на овие што ги наведовме) ни се неопходни за да можеме да почнеме да ги сфаќаме неговите романескни настојувања. Тие воедно ни нудат сознанија и за тоа што во овој миг се чини дека се највитаалните аспекти од еволуцијата на американскиот роман во текот на втората половина од дваесеттиот век, па се затоа од поширок книжевен и книжевно-историски интерес.

Но најпрвин нешто за авторот, што е повод за актуелизирањето на овие интересирања.

Сол Белоу се родил во 1915 година во Лачин, мало градче близу Монтерал, во Квебек, Канада. Родителите му биле емигранти од еврејско-руско потекло. До неговата деветта годишна возраст живееле во најбедните квартави околу Монтерал, за потоа да се преселат во Чикаго. Во длабоко религиозното и дури суеверно семејство на Белоу се зборувале повеќе јазици: покрај англискиот, јидиш и хебрејскиот, се зборувало и француски, а старата генерација зборувала и руски.

Во САД Сол Белоу растел и созреваал во времето на големата економска и социјална криза од 20-те и 30-те години, кога и го комплетираал своето формално образование со студиите по антропологија и социологија на Чикашкиот универзитет, Нортвестерн универзитетот (првиот на југ, вториот на север во чикашкиот урбан простор) и извесно време на Универзитетот на Висконсин. Од последниве постдипломски студии тој се повлекол за поцелосно да се оддаде на неговото главно интересирање — пишувањето. Четири години се издржувал со настава во еден чикашки наставнички колеџ; за време на Втората светска војна кратко време служел во Трговската морнарица, а подоцна во издавачкиот совет на *Енциклопедија Британика*. Со наставна работа се занимавал на Универзитетот во Монтана, Принстон, Вард Колеџот, Универзитетот во Порто Рико, Универзитетот во Минесота, Универзитетот во Чикаго и веројатно на други места.

Покрај романи, Белоу има пишувано и раскази, критики и репортажи во такви списанија и весници како *Њујоркер*, *Ескваер*, *Партизан Ривју*, *Американ Скола*, *Харперз*, *Њујорк Тајмс*, *Бук Ривју*, *Атлантис Мангли* и *Њуздеј*. Некои од прилозите во овие публикации му се преиздадени во различни збирки, но не сите, и затоа, засега, тешко е да се стекне потполно увид во оваа негова актива. Но сите негови романи се

преиздаваат. Досега тој е автор на дванаесет романи и новели (*Човекот што виси* (1944), *Жртва* (1947), *Авантурите на Оги Марч* (1953), *Згранчи го денот* (1956), *Хеидерсон, кралот на дождот* (1958), *Херцог* (1964), *Планетата на г. Самлер* (1969), *Хамболтовата дарба* (1975), *Декановиот декември* (1982), *Повеќе умираат од срцебол* (1987), *Кражба* (1988) и *Врската Белароса* (1989); на две збирки од раскази (*Мемоарите на Мозби и други раскази* (1968), и *Тој со неговото станало в уста и други раскази* (1974), на неколку драми, на патеписот *До Ерусалим и назад: личен приказ* (1968) и на бројни излагања и есеи за современата книжевна сцена. А за време на арапско-израелскиот воен судир од 1967 г. служел како воен кореспондент за *Њуздеј*.

Сол Белоу е добитник на многубројни национални и меѓународни награди и признанија. За *Авантурите на Оги Марч* (1953), *Херцог* (1964) и *Планетата на г. Самлер* (1970) тој ја има добиено Националната книжевна награда за белетристика; за *Хамболтовата дарба* (1975) Пулицеровата награда; во 1965 г. ја добива Меѓународната книжевна награда за *Херцог* како прв Американец што неа ја примил; во 1968 г. Француската Република му ја доделува својата најголема награда за странски државјани *Croix de Chevalier des Arts et Lettres* (Витешки крст за уметност и книжевност), а во октомври 1976 година ја добива и Нобеловата награда како признание за „богатите идеи, сјајната иронија... и пламеното сочувство“, како и за неговото сликање на современиот антихерој, современиот човек „којшто продолжува со настојувањето да си најде потпорна точка за време на неговите лутања по нашиот тетерлив свет, оној што никогаш не ја напушта својата вера дека вредноста на животот зависи од неговиот дигнитет, а не од успехот“. с

Како академски граѓанин, кој својата основна егзистенција морал да ја обезбедува со наставна работа, Белоу имал потреба и можности постојано да ги зголеемува и своите книжевни, филозофски и идејни сознанија и интересирањата за современиот прогрес на разните научни дејности, а особено за големите социјални и политички потреси и превирања што се особен белег на овој век. Сите овие се директно одразени во неговото творештво што е, како и овој век, извонредно комплексно и сознајно богато. Тоа затоа наложува и подвлекување и проследување на некои од нишките на сложената фактура на неговата романескна материја за да може неа да ја следиме и да го сфатиме правецот на неговиот развиток. Во случајот со Белоу се работи за еден рецептивен интелект кој апсорбира и преточува толку богата сфера од сознанијата што последниве два века ги имаат натрупано, што, ако на нив не укажеме, прашање е дали воопшто него ќе можеме и да го читаме.

Растејќи и созревајќи во Чикаго во економски и општествено бурните 30-ти години, а потоа Втората светска војна,

првото книжевно влијание што Белоу го восприема е, рековме, тоа на пролетерскиот роман и на уверувањето што е вткаено во него за директната врска меѓу општеството и уметноста. По примерот на овој вид роман, а особено во творечките реализации на Драјзер и Фарел, во своите први три дела Сол Белоу го истражува местото на индивидуалниот човек во капиталистичкото општество, ги слика ефектите на војната врз него, укажува на општествените неправди што се последица на религиозните предрасуди како и на значењето на огромниот урбан свет врз приватниот живот на човекот. Покрај пролетерската, во третиот роман е вткаена и пикарескната традиција на романот со нејзиниот карактеристичен резултат — зафаќање, во случајов, на еден широк дијапазон од американското општествено искуство. Покрај тоа, овде е евидентно и неговото интересирање за традициите на естетските преокупации во романот, што ги следиме кај Хенри Џејмс и Гистав Фолбер, па техниките на манири по примерот на овие автори Белоу ги применува врз жителите и кварталите од Чикаго или Њујорк, што грижливо ги скицира. Постепено, на местото од класните борби карактеристични за пролетерскиот роман, тој во своите романи ги вклучува силните повоени идеолошки судири, традициите што му се најблиски — тие на јудаизмот и неговите строги правила, потребите за пари и националистичките предрасуди во американската национално комплексна заедница.

Покрај овие влијанија на пролетерскиот, пикарескиот и естетскиот роман во растечката психолошка ориентација на романите на Белоу како и во суптилната поларност меѓу, условно, добрите и лошите ликови во нив, очигледно е и големото влијание на Достоевски. (Укажано е на директното влијание на Достоевските *Забелешки од подземјето* и врз формата и врз содржината на *Човекот што виси* или на неговиот *Вечен маж* врз *Жртва*). Во своите *Римски забелешки* — летни импресии Достоевски ја има критикувано Западна Европа за злото на „интензивното самоодржување, за принципот на личната корист, ... за спротиставувањето на јас на сета природа со сето друго човештво како на еден независен, автономен принцип сосема еднаков и рамен на сè што постои надвор од него“.⁵ Ова е всушност крајниот личен (општествен и државен) егоизам во кого Достоевски го гледа главниот извор на злото и кому тој во својата идејна определба му ја спротиставува љубовта базирана врз религиозни чувства. Крајната себичност и своеволност во апсолутизирањето на личните судови за луѓето и светот што Белоу грижливо ја слика кај едниот вид свои карактери и тој, како Достоевски, ја асоцира со злото, но постојано трага по една спротивна, напати натприродна визија, т.е. кон поглед во една повозвишена заедничка реалност. Во конечното иако непостојано предавање на неговите протаго-

нисти на таа визија, тој како да ја гледа нивната моќ повторно да изронат од амбисот во кој паѓаат или постојано им прети опасност да се струполоат. Во светот на долгата галерија на ликови што Белоу ги има создадено може слободно (иако не кај сите, се разбира) да се повлече една линија на разграничување меѓу добрите луѓе и деструктивците. Првите постојано некако се сплеткуваат со вторите и стануваат нивни жртви. Оваа константа во световите што Белоу ги има создадено му дава повод на Опдал да ја формулира тезата дека романите на Сол Белоу се, всушност, разновидни студии на злото.

За еден друг постојан белег на романите на Сол Белоу — живите реалистички описи на американските големи градови, особено Њујорк и Чикаго, тој е, со право, многу истакнуван и фален. Во сјајни и реско вдлабени релјефи тој може да го фати и карактерот и пулсот на овие места. Нужно е да се подвлече, меѓутоа, дека тие се, сепак, рефлексии на менталната состојба на протагонистите кои, напати, во својата несвесна или свесна потрага по натприродното религиозно искуство, дури кога него ќе го доживеат и дури тогаш, ја губат својата претстава за страшната отуѓеност и нереалност во глетката на големиот град.

Меѓу влијанијата врз романескното творештво на Сол Белоу укажано е и на тоа од егзистенцијалистите и романтичарите, кои исто така се интересираат за отуѓеноста. Слична отуѓеност е постојана карактеристика на неговите херои. Во такви теми како супериорноста на конкретното над апстрактното, значењето на субјективниот фактор и отфрлањето на рационалното пред интуитивното, Белоу е и егзистенцијалист и романтичар. Неговата трансцендентална интерпретација на отуѓеноста го поврзува него со Емерсон, Вордсворт, Витман и Торо, коишто јасно веруваат во бога. Овие романтичари ја одбиваат ортодонската догма за да ја базираат својата вера на тоа што е, веројатно, изворот на секоја религиозна вера — ретката но истрајна човекова интуиција за една духовна реалност. Како и романтичарите, сите херои на Белоу се повлекуваат од светот (за разлика од класичните романтичари — среде него најчесто) за да ги поедностават или да ги средат своите животи, и сите тие — и покрај нивната свест за фактуалниот аспект од животот — и се здобиваат со отсјаи на таков идентитет којшто задржува некои елементи на спиритуална автономија. А во психолошката интерпретација на отуѓеноста, во извонредно интензивното чувство на неговите херои за фактуалноста и историските услови, како и во сознанијата со кои тие се здобиваат дека човекот може себе си да се открие и прифати само во содејство или сочувство со светот во кој тој живее, се рефлектира влијанието на егзистенцијализмот.

Ова настојување на Белоу да создаде модерна верзија на човековата интуитивна спиритуалност, т.е. на убедувањето дека „Животот е нешто повеќе од ... едноставна фактуалност“ (*Херцог*), се поврзува и со неговото еврејско потекло. Во него тој го наоѓа традиционалното искуство како на алиенацијата така и на божествената надеж. Неговите основни становишта — сеопфатната потреба за љубов и за животна радост — се многу слични на хасидистичките принципи, тие од еврејското движење кое го чувствува присуството на божеството во фактуалниот свет. Славењето на овоземскиот живот кај Белоу, неговото истакнување на заедништвото и љубовта, и неговото одбивање на формалното за спонтаното и индивидуалното — сето тоа го поврзува неговото творештво со хасидизмот. За него карактеристичната привлечност кон одредената сцена или настан во делото (на сметка на неговата поширока форма), што ја пренесува смислата дека конкретното може да ја содржи покрупната животна мистерија, може, претпоставува Опдал,⁶ да му должи нешто не само на романтизмот туку и на верата и на анегдотската афористичка литература на Хасидите.

Уште во 1953 година, Малком Бредбери (тогаш млад а сега средовечен истакнат англиски критичар, професор и романописец), споредувајќи го Белоу со натуралистичката традиција во романот, го согледува и го истакнува и ова, натуралистичко, влијание во раните дела на авторот.⁷ Аспекти од натурализмот остануваат и траен белег на неговото творештво како во вниманието што тој им го посветува на надворешните подробности така и на тоа што е грдо кај човекот и светот во кој тој живее. Тие се подоцна особено уочливи во *Планетата на г. Самлер* и во *Декановиот декември*. Бредбери укажува и на уште еден импресивен белег на белетристичката материја на С. Белоу: неговата страствена заинтересираност за истакнување на моралните дилеми среде вредносните системи што се распаѓаат во модерниот свет. Овие интересирања тој ги изразува во бранови на еврејска реторика, со една залудена проза исполнета со библиски алузии, со беспопштедното самоиспитување на неговите карактери, со нивниот мазохизам, како во случајот со протагонистот на *Зграпчи го денот*, Томи Вилхелм.

Да се осврнеме сега врз ова дело.

Централното место во романот *Зграпчи го денот* го заземаат четириесет-и-четиригодишниот Томи Вилхелм и метрополата Њујорк долж долгата улица Бродвеј, главно од седумдесеттите до деведесеттите попречни улици западно од манхатанскиот Централен парк, каде што „живее голем дел од огромното њујоршко население од старци и старици“.⁸ Тука, во хотелот Глоријана, се сместил стариот татко на Вилхелм, д-р Адлер, а самиот Вилхелм, веќе неколку месеци без работа, е дојден тука, близу својот единствен жив родител, во залудна

надеж дека татко му ќе му помогне да се извлече од неприликите што му се натрупале.

Дејствието на романот е збиено во текот на неполн работен ден во рано лето од 50-те години, главно преку доживувањата и реминесценциите во свеста на Томи Вилхелм, низ чии чула живо и забрефтано го апсорбираме здивот и пулсот на Њујорк, здогледан долж реката Хадсон и метежот на Бродвеј. А од неговите мисловни навраќања на минатото и сегашни разговори се заокружува и целата негова животна историја.

Вилхелм е татко на два сина (едниот четиринаесет, другиот деветгодишен) што живеат со неговата напуштена жена, Маргарет. Децата му недостасуваат (дури и кучето што жена му не му го дава), се плаши дека таа децата му ги свртува против него; си дал отказ во Корпорацијата Родекс, каде што работел скоро десет години, за сега да го изневерат и во очекувањата за унапредување и во работниот регион што го покрива (тој е дистрибутер на нивните производи), а се разделил и од Олив, младата жена што ја засакал и со која претходно живеел, зашто Маргарет, неговата законска сопруга, не му дала развод.

Во односите меѓу Вилхелм и неговиот татко, д-р Адлер, овој ден жестоко се разгоруваат нивните стари недоразбирања и покрај сесрдното настојување на Вилхелм да го поштеди стариот човек од своите неволи. Тие, меѓутоа, овој ден ја достигнуаат својата кулминација. На Њујоршката берза Вилхелм ги губи и последните свои седумстотини долари па не може да си ја плати ни хотелската сметка нити пак обврските кон децата и жената. А татко му не сака да му помогне; како што вели, да продолжи да го носи на својот грб како свој крст.

Д-р Адлер, всушност, е спремен да му даде само лекарски совет: вода и вежби. Тој нема сочувство за болките и за неприликите на сина си зашто како млад овој тргнал по свој пат: ги напуштил студиите наспроти советите на родителите, си го променил името и отишол во Холивуд. Но таму не успеал да се пробие во светот на филмот и покрај убавиот изглед — главно поради малата тврдост во говорот што понекогаш достигнува скоро до тревливење. Сега Томи има неуредни навики, зема секакви лекови, несвесен е за своите нервни тикови, а ова неговиот татко не може да не го уочи. Тој, таткото, му префрла и што се пријавил за регрутација во војната, оставајќи му нему да ѝ испраќа чекови на жена му, а таму, како административен персонал во Пацификот, многу и не се ни истакнал. Всушност карактерните разлики меѓу таткото и синот се толку големи колку и нивните физички изгледи: првиот е ситен, уреден, дисциплиниран и господски себичен, а вториот „мечкест“ (самиот сега се гледа вака) и, во оваа фаза, изгубен во своето сознание дека таткото му доживеал животен успех,

а тој е неуспешен човек. Сепак Вилхелм бил просперитетен бизнисмен и, со мал исклучок, материјално независен од својот родител, а сега чувствува му треба, и покрај годините, родителско сочувство и љубов повеќе отколку материјална помош. Но за ова таткото не знае, заслепен како што е, му се чини на Вилхелм, од смртта што го демне.

Додека кризата во односите меѓу таткото и синот расте во текот на денот за да ја доживее и својата потресна кулминација попладнето, кога д-рот Адлер одбива да ги преземе хотелските сметки на Вилхелм, во животот на овега се плетат односите со уште еден лекар (или надрилекар и измамник, според д-р Адлер) по име Тамкин.

Тамкин е во своите педесетти години, со ќелав череп, типичен еврејски кукест нос, убави веѓи, суетни мустаќи и кафејави очи на лажливец, му се чини напасти на Вилхелма, кој е синоок. Чесен ли е или не д-р Тамкин, Вилхелм не може да одлучи. Тој има хипнотичка сила во очите што Вилхелма или го задлабочува во тоа што тој го кажува, или го лути. Но во непрестајниот тек од говорот на Тамкин Вилхелм наоѓа многу работи што го интригираат. На пример гледањето на Тамкин за тоа дека секој еден од жителите во хотелот имал по некакво ментално пореметување, тајна историја, скриена болест; дека најлуди се сите јавни личности, и дека од особени неурози страдаат деловните луѓе — „бездушната, нагиздена, бучна деловна класа што владее со оваа земја со своите жестоки манири и своите смели лаги“ (68).⁹ Вилхелм напати мисли дека Тамкин, покрај сите свои настраности, зборува еден вид вистина и им прави на некои луѓе добрина. Сепак тој инстинктивно насетува, а попладнето и осознава, дека во берзијанските прогнози, што се коцкарска пасија на Тамкин, тој е сосема во заблуда. Целата игра со берзата е, всушност, многу сомнителна и со поразни консеквенци за Вилхелм.

Насловот на романот, *Зграпчи го денот*, е всушност мото на д-р Тамкин. Тој и себе си и Вилхелма го убедува дека „само сегашноста е реална — тоа што е овде и сега“ (71).¹⁰ Затоа му советува да се сконцентрира упорно врз дадениот миг. Да го зграпчи денот — што баш за овој ден се покажува како заведувачки принцип.

Тамкин е, покрај тоа, еден сомнителен вид на авантурист со пронаоѓачки амбиции и, според самиот себе, научни склоности. Еднаш му навестува на Вилхелма дека некогаш бил во подземјето на една детроитска банда, друг пат дека бил шеф на ментална клиника во Толедо, па пет години божем поминал во Египет како лекар на неурозите на тамошното кралско семејство; а живеел во Холивуд, Мичиген, Охајо, Чикаго; работел врз изуми на непотоплив брод. За себе си уште вели и дека е

психолошки поет, давајќи му на Вилхелма да ја прочита песната за болното човештво што ја напишал, вели, имајќи го Вилхелма на ум. Но интерпретацијата на оваа песна не допира до свеста на Вили и тој чувствува голем психички отпор кон овој метод на Тамкин да му даде добар совет. Поконкретно, Тамкин го прекорува Вилхелма дека не се задлабочувал доволно во нештата; дека имал креативни капацитети но и сметености, а изнџсува и дека се грижел за него и го лекувал без овој тоа да го знае.

Тамкин е, главно, претставен преку импресиите за него во свеста на Вилхелма — него не го моделира сезнаен раскажувач. Раскажувачкиот метод на авторот, всушност, го претставува него како луѓето што ги доживуваме во реалниот свет: преку наши лични контакти, разговори и позитивни или негативни импресии за нив, останувајќи недоупатени во целокупниот збир на нивниот лик и морал. Тамкин е, во овој кризен ден за Вилхелм, неговата последна блиска човечка карика за која тој се фатил во крајната душевна паника пред да го доживее својот најдлабок пад, кој, неочекувано, се претвора и во негова најголема духовна екстаза. А бидејќи Тамкин е толку клучно поставен, неговиот љубопитен поглед кон него, секогаш спремени нагаѓања, коментари и совети, ги откриваат и поттикнуваат на откритие пластите на чувствата и свеста на Вилхелм што, инаку, ќе беа или несвесно потискувани или многу понедраматично — само реминисцентно — откривани.

Светот на современото општество воопшто, а конкретно на ова од 50-те години во кое се сместени животните искуства на Вилхелм, татко му и неговиот пријател, Белоу го гледа како свет на закана. Во него работите ни го одвлекуваат вниманието... „и ние не сфаќаме дека можеме да бидеме деструктивни...“; дека „погрешно се претставуваме себе си“, дека прифаќаме „лажни големини, ... лажна безначајност ако не ги прифатиме основните животни вредности и конечниот човеков неуспех“ да се реализира себе си потполно. Како и Вилхелм современиот човек, порано или подоцна, им се препушта на општествените притисоци. Овдека тоа е потребата за пари. („Кога се работи за жени и пари“, вели Вилхелм, јас ништо не сфаќам“). Но самиот факт што тој не го сфаќа „протекот на парите“ го доближува него до реалноста. Тој не е толку агресивен или луд колку психологот, кој, со несвесна иронија, вели: „Правењето пари е агресивност. Луѓето доаѓаат на берзата да убиваат, и подигаат симбол за тоа. Парите. Тие убиваат преку една фантазија“.¹¹ Томи ја сфаќа лудоста на овој систем, но не знае како да се извлече за тој да не го здружи.

Залуденост и лудило ги карактеризира годините што Белоу ги слика во овој роман и ова лудило е, според Малин, централната тема во него. За него најлуд е „мирниот и рационален“ Тамкин, „комплетниот нарцисист“,¹³ кој ја губи својата рационалност зашто постојано мисли на неа и претпоставува дека може да го победи „системот“. Тој, всушност, коцкарски безочино жонглира со Томи и неизвесно е дали е сосема свесен за тоа. Го гледа опсесивниот поглед на Томи, а несвесен е да својот.

Малин гледа лудило и кај д-р Адлер, татко му на Томи. И тој, како и Тамкин, е заробен во личните конструкции за современиот свет. Верува дека парите и „стилот“ значат повеќе отколку дури и љубовта кон сопствените деца. Тој не може да го прифати сина си зашто овој не е човек што постигнал успех според неговиот модел (тој бил и лекар и професор) — и сега сина си го одбива во секоја прилика. Ова го прави во одбрана на редот на нештата, знаењето и силата, иако д-р Адлер ги фали своите деца пред непознати луѓе коишто не ги знаат неговите вистински чувства. Под својата насмевка тој го има изгубено своето родителско и семејно чувство. Фатен меѓу овие двајца самодоверливи конструктори што имаат небаре апсолутизирани погледи за светот и состојбата на Вилхелм во него, Вилхелм сака да обликува некаква своја идеална конструкција. Тој им се подава на погрешните избори дури е свесен за нив. Им се подава на мазохистички расположенија — при што доаѓа до израз садизмот на другите личности. Му се препушта на неуспехот, но научува дека тоа искуство не е единственото животно искуство. Тој се здобива со самосознание; ја препознава својата потенцијалност за лудост но преживува.

Од живо претставениот амбиент на *Зграпчи го денот* и на трите централни лика во него, Томи Вилхелм, др Адлер и Тамкин, кои се главните конкретни вредности на овој многу истакнуван и ценет роман, јасно се гледа насоката во која Сол Белоу поаѓа среде 50-те години од овој век (а повлекува и други современи американски романописци што се имаат формирано врз неговиот пример). Тоа е психолошкото разоткривање на протагонистот во особено кризен период од неговиот живот, кога е тој отуѓен страдалник, еден вид давеник што не може да си помогне покрај, во тој момент, најблиските луѓе до него, зашто, во своите оценки за него, тие се заслепени и му ја продлабочуваат кризата. Но тука, во длабочината на неговиот пад до кој самиот се нурка, тој и го доживува своето сознание за единството со другите луѓе и тоа ќе му даде морална сила да исплива и да се спаси.

SEIZE THE DAY AND THE TRANSITION FROM SOCIOLOGY TO PSYCHOLOGY, FROM POLITICAL TO PERSONAL PROBLEMS IN THE AMERICAN POSTWAR NOVEL

Summary

This study searches after new trends in American post Second World War fiction as developed in Saul Bellow's much praised fourth novel, *Seize the Day*. The novel is characterized by an increasing concern for the psychology of the protagonist, victimized by his own fatal decisions rather than social forces, usually considered the principle reasons for personal crisis in the lives of protagonists in the prewar proletarian novel. In the psychological aspects of Bellow's novels in general, as in this work in particular, and especially in its distinctions between generous and selfish characters, characters who have sudden spiritual insights (as Tommy Wilhelm has in this novel), and those who are emotionally blinded by their material and financial security and needs (Dr. Adler and Tamkin), influences are seen of Dostoevski's views and of those of Hasidism, the Jewish movement which claims to find the presence of the divine within the real world. Other traditions incorporated in Bellow's work are the naturalistic (in the attention he devotes to external ugliness and detail) and aesthetic ones (in the care devoted to good writing, clear and distinct scenes and mannerism, and constant exploration of new fictional possibilities).

БЕЛЕШКИ

¹ Fiedler, Leslie A., »Saul Bellow«, *Saul Bellow and his Critics*. E. I. Malin (New York: N. Y. University Press, 1969), p. 9.

² Saul Bellow, »Where Do We Go from Here?«, *Ibid.*, p. 214.

³ Cowley, Malcolm. *The Literary Situation* (New York, 1954), 83.

⁴ Opdahl, Keith M., *The Novels of Saul Bellow* (University Park and London: The Pennsylvania State University Press, 1970), p. 10.

⁵ *Ibid.*, p. 26—7.

⁶ *Ibid.*, p. 25.

⁷ Bradburry, Malcolm. »Saul Bellow and the Naturalistic Tradition«, *Review of English Literature*, 4 (October 1953), 80—92.

⁸ Saul Bellow, *Seize the Day* (New York: The Viking Press, 1962), á. 4.

⁹ *Ibid.*, p. 68.

¹⁰ *Ibid.*, p. 71.

¹¹ *Ibid.*, p. 69.

¹² Malin, Irving. *Saul Bellow's Fiction* (Carbondale: Southern Illinois University Press, 1969), p. 66.

¹³ *Ibid.*, p. 68.

МАКЕДОНИЈА ВО КНИЖЕВНОСТИТЕ НА ДРУГИТЕ ЈУГОСЛОВЕНСКИ НАРОДИ*

1.

Проучувањето на историските, економските, културните и другите контакти на Македонија и на македонскиот народ со другите југословенски (и подалечни) земји и народи, дадоа забележливи резултати во современата историографија, културна историографија и публицистика. Регистрирањата и проучувањата на овие контакти изразени и во уметничката литература на другите народи, уште повеќе ги прошируваат сознанијата за тоа како бил сфаќан македонскиот народ и неговите стремежи во одредено време и во одредени средини кај нему поблиските и подалечните народи. Уметничката литература е дури и во предност пред научната литература и публицистиката, бидејќи таа не ги изразува само ставовите на потесните владејачки или академски кругови, туку — најчесто — мислењата и расположенијата на пошироките народни маси.

Прашањата за одразот на Македонија во книжевностите на другите и, посебно, на југословенските народи, досега се само парцијално истражувани. Не само што немаме поцелосни или монографски обработки на овие теми, туку немаме ни поширни студии во кои предмет на разгледување би била оваа проблематика во одреден временски период или во некоја од југословенските книжевности посебно. Во случајот на оние научни прилози и известувања за одредени појави, теми и проблеми коишто, повеќе или помалку, влегуваат во пошироките рамки на оваа тема, најчесто се работи за делумни или доста ограничени истражувања. Овие трудови повеќе се

* Текстот е прочитан како експозе при одбраната на докторската дисертација на авторот на 8 јануари 1990 година на Филолошкиот факултет во Скопје.

однесуваат на автори чијшто живот и дело се во некоја поблиска врска со Македонија или се работи за текстови во кои се реагира на необјективното претставување на нашиот народ во некое современо книжевно дело најчесто со тема од поблиското минато на југословенските народи. Иако скоро редовно тоа се текстови од поинаков карактер, нивните откривања, сознанија и оценки не беа прескоknати при изработката на овој труд. Тоа се резултати на македонските и на други историчари на книжевноста, на научни работници на полето на книжевната наука, културната историографија итн., како X. Поленаковиќ, Д. Митрев, Г. Тодоровски, X. Андонов — Полјански, А. Спасов и други.

За разлика од проучувањето на македонските теми во другите југословенски книжевности, како и на книжевните контакти меѓу македонскиот и другите југословенски народи, па како и на нив сродните книжевни проблеми, за историско-политичките, економските, културните и слични контакти меѓу македонскиот и другите југословенски народи во поблиското и подалечното минато, постојат поголем број и поразновидни трудови. Резултатите што се остварени во нив ни беа од помошен карактер, како при откривањето на некои автори што пишуваат на македонски теми, така и за лоцирање на аналитичкиот потход зависно од општествено-политичките или социјално-економските прилики во одреден период или географски простор.

Потребата од регистрирање и проследување на македонските теми во книжевностите на другите југословенски народи или во книжевностите на други народи пошироко, а поизразена поради неповолниот историски развој на македонскиот народ. Бидејќи без своја национална држава беа сè до крајот на Втората светска војна, Македонците ги немаа условите за вистински слободен развој, кои, повеќе или помалку, ги имаа соседните порано ослободени и порано државно конституирани народи. Затоа, колку и како еден народ е присутен во уметничката и во другата литература на соседните народи, кога станува збор токму за македонскиот народ, е посебно интересно прашање. Во времињата во кои македонскиот народ се бореше за своето опстојување и за своето национално конституирање, а со тоа и за својата афирмација низ поблиските и подалечните геополитички простори, мошне значаен афирмативен фактор, меѓу другите, можеше да биде не само неговата сопствена книжевност, туку и книжевноста што ја создаваа другите, а пред сè неговите соседни народи.

Во отсуство на поразвиена македонска книжевност, книжевните сведоштва на другите народи се мошне показателни за односот на соседните национално-културни средини кон македонскиот народ во одредени периоди од неговата историја.

Поврзани, меѓу другото, и со битните карактеристики на своето време, тие можеле да сведочат не толку за животната стварност на македонскиот народ, колку за односот кон него што го покажувале разни општествени и интелектуални структури кај другите југословенски народи. Бидејќи во своите невремиња не само што немаа услови за стопански развој, туку, паралелно со тоа, ниту за развој на сопствената книжевност и култура, од книжевноста на другите народи Македонците очекуваа(?) афирмација на нивните вистински национални вредности и поддршка во нивните настојувања за ослободување, за осамостојување и афирмација меѓу културно развиените и конституирани народи.

Ја имаше ли македонскиот народ таквата поддршка во уметничката книжевност на другите југословенски народи?

Покрај прикажувањето и систематизирањето на литературата создавана на македонски теми, во текот на работата настојувавме ако не да дадеме некои дефинитивни одговори, тогаш да ги поставиме барем оние прашања што произлегуваат од или се во врска со македонските теми во книжевноста на другите југословенски народи. Затоа, овој труд се создаваше и како дискусија и за отворено истакнувањето и за премолчувањето македонски вистини во делата на автори од книжевноста на другите наши народи во постаро и во поново време. Во него се водеше сметка пред сè за основните условности и појави од кои зависеле и кои, како настани и како процеси, ги побудувале книжевните интересирања за Македонија и за македонскиот народ, за настаните во Македонија во подалечното и во поблиското минато. Промениливоста на општествено-економските, на политичките и на другите околности во кои се појавувале, ја наметна потребата овие појави да бидат разгледувани за секој историски период посебно.

2.

Интересираната за Македонија во поширокиот културен свет започнуваат уште во античкиот период. Но, бидејќи ова истражување е ограничено најпрво на југословенските земји, а потоа уште и во рамките на појавата и тековите на книжевноста на југословенските народи, нашето проследување започнува со почетоците на писменоста кај југословенските народи, односно со раѓањето на нивната книжевност. Природата и карактерот на тие интересирања, пак, исто така, се зависни како од природата и карактерот на книжевноста кои се јавуваат во улога на интересенти во одредено време, така и од повеќестраните елементи што ја отсликуваат состојбата на земјата и на народот што ги нудат тие теми и мотиви.

Оттука, текот на проследувањето на македонските теми во книжевностите на другите југословенски народи го структурираме според историско-политичките и другите процеси и појави, карактеристични за одредени периоди од историјата на македонскиот народ, но и според карактеристиките на книжевностите во кои се користат македонските теми (во истите временски периоди).

Во смисла на погоре забележената зависност на овој одраз од природата и карактерот на југословенските книжевности (вклучително, па и најпрво, на македонската), случајот со средновековната, односно со книжевноста на југословенските народи до почетоките на новите тенденции во неа, е најспецифичен. Во нашево проследување на присуството на Македонија во југословенските книжевности од IX до XVIII век, всушност, само ги регистрираме како спомнувањата на античка Македонија, на Александар Македонски и слично, така и спомнувањата на други личности и настани од и во врска со Македонија од страна на автори во другите наши книжевности. Освен тоа, се задржуваме на некои патописи кои се однесуваат на Македонија, на културните контакти меѓу македонскиот и другите југословенски народи во тоа време итн. Со оглед на природата на книжевноста од овој период, односно со оглед на карактерот на книжевностите на нашите народи сè до XVIII век, од нив не може ниту да се очекува поинаков пристап кон една друга земја и кон еден друг народ.

Книжевните интересирања за Македонија кај другите југословенски народи зачестуваат во новиот век, а многу се зголемуваат и скоро во основа започнуваат да се изменуваат дури кон средината на XIX век. Наголемувањето на интересирањата за Македонија во поново време е резултат на забрзувањето на економскиот напредок на европските земји, на зголемувањето на трговските врски итн. Но, тоа е резултат и на политичките интересирања, посебно по политичкото и културното осамостојување на некои од народите на Балканот. Овие интересирања стануваат повеќе динамични во времето на националната преродба на југословенските народи, како и на другите народи од ова подрачје, односно во средината на XIX век. Уште повеќе во неговата последна четвртина, по Сан — Стефанскиот договор (март 1878) и Берлинскиот конгрес (јуни-јули 1878), од кога Македонија беше предмет на во тоа време најголемата дипломатска игра на светот и скоро постојана тема на печатот во Европа и пошироко. (Предмет на многубројни и најжестокли интереси и интересирања таа ќе остане сè до крајот на Првата светска војна, кога со Версајскиот мир (1919) беше дефинитивно потврдена нејзината поделба меѓу соседните земји).

Овој период го обележуваат не само почетоките на политичките интересирања за Македонија од страна на соседните народи и држави, туку и почетоките на зачекорувањето на книжевноста на другите наши народи во една повисока развојна фаза, во која не само што ќе се зголеми интересирањето за теми од други географски и национални простори, туку ќе се создадат и услови за приопштување на овие теми во тие книжевности. Оттука е и логично што македонските теми се најзабележливи токму во српската книжевност. Додека претставниците на хрватската и на словенечката книжевност, поради неостварената политичка слобода, повеќе се стремиа кон теми од минатото и од современоста на своите земји и народи, пред српските писатели се отвораа малку пошироки временски и просторни хоризонти на нивните тематски ориентации. Освен тоа, ова е време и на публицистички и научни интересирања за Македонија, што, исто така, влијаеше врз зголемувањето на овие книжевни интересирања.

И покрај мошне развиените културни контакти, кога станува збор за XIX век, сепак, не може да се зборува за вистинско тематско присуство на Македонија во книжевноста на другите југословенски народи. И сега најчесто се работи за продолжување на бележењата на Македонија во духот на оние бележења во постарите книжевности или пак се работи за позасилени интересирања за неа, кои произлегуваат од тековните економско-политички, идејни или културни тенденции, а не за вистински одраз на македонската стварност во тоа време. Причината за тоа е што српските, хрватските, словенечките и другите писатели малку ја познаваа Македонија, можеби само индиректно, од една, и што самите тие книжевности во тоа време беа на таков развоен степен, кога сè уште скоро сосема се исцрпуваа во преокупациите со минатото и со современоста на своите народи, од друга страна.

Ако општествено-политичките и економските интересирања за Македонија започнуваат во XIX век, тогаш вистинските тематски интересирања во книжевноста на другите југословенски народи, како по број, така и по уметничката и идејната разновидност ги имаме дури во XX век. Одразот на Македонија во книжевноста на другите југословенски народи, како и односот на книжевните творци кон неа, сега најдобро може да се разгледува од аспект на некои историски настани во Македонија во првата половина на овој век. Таков е примерот со Илинденското востание, како и со годините на Балканските и Првата светска војна. Со Илинденското востание, како негов најостварен револуционерен чин, македонскиот народ најубедливо ги изнесе пред светот своите вековни стремежи, а во времето на Балканските и Првата светска вој-

на, соседните монархии него го подложија на меѓусебна касапница.

Иако од напредните елементи во веќе ослободените балкански земји поддршка за македонското револуционерно движење очекуваа уште македонските социјалисти во средината на 90-тите години од минатиот век, книжевните претставници на другите југословенски народи, паралелно со нивните буржоазии, во сите пресудни историски периоди за слободата и опстанокот на македонскиот народ, најчесто остануваа глуви за неговите состојби. Тие ја немаа доблеста на некои европски писатели, коишто, или автентично ја прикажаа македонската стварност во периодот на Илинденското востание и на Балканските и Првата светска војна (како Арни Барбис) или од нив се очекуваше да го кренат својот творечки и пророчки глас во знак на протест против неправдите што му се правеа на македонскиот народ (како што се очекуваше од Л. Толстој или од Л. Андреев). Останувајќи глуви за ставовите на напредната социјалдемократска партија на Д. Туцовиќ, како и на информациите во печатот, само малкумина од нив се огласија на илинденските настани во Македонија.

Македонското револуционерно движење и, посебно, Илинденското востание, како негов апогеј, беше настан кој беше со големо внимание следен од поблискиот и од подалечниот свет. Тие настани влегоа и во книжевното творештво, и тоа повеќе во книжевноста на некои подалечни народи, отколку во книжевноста на југословенските народи. Од југословенските книжевни творци за македонскиот Илинден најмногу се одгласија словенечките поети (пред сè Антон Ашкерц), но поетски творби мотивирани од македонската илинденска борба се сретнуваат и во книжевноста на другите наши народи. Во овие малубројни книжевни творби, на македонскиот народ, сепак, му се искажува несебична поддршка како скоро во никој друг судбоносен момент во неговата историја.

Не толку периодот на Балканските и Првата светска војна, одразен во книжевноста на југословенските народи, колку сета негова општествено-политичка сложеност, што, колку — толку, се одрази и во уметничките дела од и за тоа време, е многу поширока и како временско-проблемска рамка опфаќа поголем простор од зафатот што го правиме во овој текст. Во книжевноста на југословенските народи, навистина, Балканските и Првата светска војна добија многу простор. Но, својот вистински простор и својот вистински третман во нив не го најде и Македонија, македонскиот народ и неговото егзистенцијално прашање во тоа време.

Времето на и по Балканските војни, кога дел од Македонија беше присоединет кон Србија, не може да се заборави како историски период со за Македонците крајно неповол-

ни политички, економски, социјални и други текови, кои ја условуваат не само застапеноста на Македонија во книжевноста на другите југословенски народи, туку и самиот квалитет на тоа присуство (односно третманот на македонскиот народ) во книжевните дела кај поблиските народи. Додека од книжевните претставници на југословенските народи кои ја спомнуваат Македонија и пишуваат за неа сè до подлабокото влегување во втората половина на минатиот век не можевме да бараме заемање некој попречистен и поконкретен став, тогаш за оние кои за Македонија пишуваат во времето од кога започнаа европските (посебно во словенскиот свет) научни и публицистички дискусии за Македонија, со право може да се постави прашањето за тоа колку тие не ги познаваат или се глуми за тие дискусии.

Додека хрватските и словенечките писатели во ова време малку пишуваа на теми од војните што се водеа во Македонија, српските писатели пишуваа исклучиво во духот на интересите на српската буржоазија. Тоа беше резултат како на тековите во српската книжевност непосредно пред овие настани, на нејзините развојни текови од XIX век, а посебно и на целокупните подготовки што ги правеше официјална Србија (на својот народ), српската буржоазија, пред и за време на влегувањето во овие војни. Српските поети со децении пред тоа пееја на мотиви за старата српска слава и ги прераскажуваа воените настани во Македонија, скоро без да се свртуваат и кон македонската земја како кон главно воено поприште, а уште помалку кон трагичната судбина на разделениот македонски народ, чиј прилог во тие војни, исто така, не беше мал. На теми од овој историски период во југословенските книжевности се пишува сè до денеска, па некои од современите писатели, во извесна смисла, барем делумно ја поправија таквата неправда, таквиот долг кон македонскиот народ.

Вистинските уметнички резултати од книжевните одгласи за она што се случуваше во Македонија во годините на Балканските и Првата светска војна се незначителни. Во српската книжевност од овој период, на пример, во која и најмногу се пишуваше за Македонија, книжевните творци не само што не можеа да влијаат врз српското општество за поправајќи го и похумано сфаќање на македонското прашање, туку политиката на српската буржоазија имаше до толку овладеано со поголемиот дел од нив, што во односот кон Македонија тие беа само нејзин верен апарат, а многу често и глорификатори на политичките и на воените акции за поробување на Македонија. Оптоварени од притисокот на буржоаската пропаганда и од потсилуваните националистички стремежи, тие не можеа да ја согледаат ни историската ни современата стварност на Македонија, ниту стремежите на македонскиот народ, ниту не-

говата иднина. Додека еминентни европски научници, како П. Д. Драганов, П. Н. Миљуков, К. Хрон и уште ред други, отворено и недвосмислено ја истакнуваа посебноста на македонскиот народ, по македонското национално прашање српските писатели одеа паралелно со српската буржоаска наука, па дури и зад ставовите на некои нејзини претставници.

Во периодот меѓу двете светски војни, со оглед на влегувањето на вардарскиот дел на Македонија во составот на Кралството на СХС, подоцна преименувано во кралство Југославија, иако на македонскиот народ не му беа признати неговите национални права, имаше поголеми можности за појавувањето на македонските теми во книжевностите на другите народи на Југославија. Во српската и во другите југословенски книжевности, во овој период ќе може да се сретнат поавтентични слики од животот на македонскиот народ. За Македонија сега ќе пишуваат писатели кои по овој или оној повод, повеќе или помалку време престојувале во неа, па со тоа имаат можности и пообјективно да ја прикажуваат. Затоа, кога станува збор за присуството на македонските теми во книжевностите на другите народи на Југославија (во тоа време), тоа не се само теми во врска со поминатите војни, туку се јавува веќе една разнобразност на тој план. Некои писатели, пред сè поети, ќе пишуваат воодушевени од македонската земја и од нејзините природни реткости, создавајќи дотогаш непознати споеви меѓу македонскиот простор и нивните поетски трагања (Р. Петровиќ, Р. Драинац), некои ќе се зафатат со пишување за стварниот живот на Македонецот, за социјалните аспекти на тој живот (Д. Димитријевиќ, М. Хус) итн.

Во периодот меѓу двете светски војни, за разлика од претходните периоди, се разликува и самиот однос на југословенските писатели кон Македонија и кон македонскиот народ. Тоа е барем кога станува збор за одредени писатели, како што се, на пример, М. Крлежа, Ст. Галогажа, спомнатите Д. Димитријевиќ и М. Хус, па уште некои. Паралелно, а можеби дури и пред заземањето став на КПЈ по македонското прашање, некои југословенски писатели во своите дела веќе го втемелија признавањето на националната посебност на Македонците, кое целосно се реализира во годините на НОВ и Револуцијата.

Во периодот на НОВ и Револуцијата, со оглед на крајно ограничените можности за книжевно творештво, како и со оглед на карактерот на книжевните текстови настанувани во тоа време, навистина скоро и не може да се зборува за македонски теми во книжевностите на другите наши народи. Но, во времето по НОВ, сега со оглед на квалитативно изменетите општествено-политички и економски, а со тоа и на културните текови, и најмногу поради заедничкиот живот на Ма-

кедонците со другите југословенски народи во една социјалистичка заедница на рамноправни народи, имаме уште пошироко навлегување на македонските теми во книжевноста (може да се рече) на сите југословенски народи. Темите од Македонија сега се сретнуваат во најразновидни книжевни дела, сè од мали поетски или патописни творби, настанувани по повод на некое патување на авторот во Македонија, па до големи романескни проекти на теми од поблиското минато на југословенските народи, односно од минатото на целиот јужнословенски и балкански простор (како што се романот „Заставе“ на М. Крлежа, „Време смрти“ на Д. Косиќ, романескната тетралогија на М. Лалиќ и други). Македонија е присутна и во најнови остварувања на писатели од сите југословенски книжевности, така што сето тоа и не можеше да се регистрира во овој труд. Извесен простор, на крајот, посветуваме и на книжевноста која Македонците ја создавале на јазиците на другите југословенски народи, односно само на српскохрватски јазик.

3.

Прашањето за одразот на Македонија во книжевноста на другите југословенски народи е многу малку обработувано за разлика од сличните проблеми во историографските, публицистичките и други области. Тоа ги насочуваше не само работните ориентации во текот на подготовката на овој труд, туку ги одредуваше и задачите на кои настојувавме да одговориме во него. Иако самата тема наложуваше мошне широко истражување, според нејзината природа (како труд во кој треба да се постигне одредена цел), првичната задача беше да се опфатат оние книжевни бележења на Македонија кои се во рамките на белетристиката. Консултирањето, во некои случаи, и на литература надвор од белетристиката, беше поради пошироко истражување и што поопстојна анализа на самите литературно-белетристички текстови што се однесуваат на Македонија.

Со овде опфатените автори и дела, навистина, не се исцрпува сосема сè она што се однесува на Македонија во книжевноста на другите југословенски народи. Од тој аспект, овој труд не нуди и не може да нуди сеопфатност, па истиот и натаму би можел да се надополнува, уште повеќе кога не би се оградило од литературата што настанува во последниве години. Во таа смисла, овој труд останува условно недовршен или нужно отворен. Со оглед на мноштвото прашања што не исцрпно ги нуди книжевното дело, овој труд останува отворен и за нови толкувања на во него претставените и разгледани книжевни дела со теми од Македонија, за нови анали-

тички аспекти кон нив, најпосле — и за одразот на делата со вакви теми врз мислењата и ставовите кон македонските проблеми и кон македонската стварност, ако не врз претставниците на официјалните државни органи, тогаш врз пошироките народни маси во националните и географските средини во кои се појавувале тие дела.

Подготовката на овој труд се одвиваше во неколку фази. Ако како примарна задача се наметна откривањето на работниот материјал што го бара темата, т.е. регистрирањето на книжевните текстови кои во своите мотивско-тематски структури ја зафаќаат Македонија, како и изворите кои упатуваат на нив, тогаш следеше хронолошко средување и аналитички потход кон тој книжевен материјал. Тоа подразбираше откривање и проследување на прашањата што ги отвораат ако не сите, тогаш барем еден добар дел од посочените книжевни дела, автори и појави. По ова, можевме да се посветиме и на одредени тематски, идејни, социјални и други толкувања на тие дела, кои произлегуваат од некои разбирливи специфичности на самата проблематика.

Настојувавме овој труд да нема само регистраторски карактер, па по регистрирањето на мотивите и темите, на содржините и побудите во книжевните текстови кои се одраз како на историските настани во Македонија, така и на другите страни од животот на македонскиот народ, по откривањата, по разгледувањата и по општите анализи на книжевните дела, можевме да зборуваме и за посуптилните компоненти на односите на југословенските книжевни творци кон македонскиот народ во одредени историски периоди. Авторите ги разгледувавме во рамките на оној период во кој се настанати првите нивни творби во врска со Македонија, односно во рамките на оној период во кој се настанати нивните најзначајни дела што се предмет на нашето интересирање.

Книжевните творби со мотив или со тема од Македонија, од животот на македонскиот народ во минатото или во современото, во овој труд се разгледуваат не толку во контекстот на целокупното творештво на односниот писател, колку во контекстот на неговите творечки интересирања за Македонија, на неговите сфаќања за Македонија и за македонскиот народ. Исто така, искажаните чувства, ставови и идеи во разгледуваните книжевни дела, настојувавме да не ги разгледуваме надвор од контекстот на пошироката уметничка литература за Македонија настаната на југословенското подрачје во односниот историски период или за одредено прашање во врска со Македонија и македонскиот народ. Овде разгледуваното книжевно дело (или само дел од него) може, навистина, да нема поголемо значење за целокупното вреднување на делото на еден автор, што не беше ни задача ни цел на оваа работа. Овој

труд, меѓу другото, ја нема илузијата за зафаќање и исцрпување на сите аспекти низ кои може да се разгледуваат делата на писателите припадници на другите наши народи кои се пишуваат на македонски теми.

Едно од нашите основни настојувања беше врз македонскиот случај овде да се покаже дека книжноста била и е не само еден од најавтентичните показатели на проблемите на едно време и на едно национално подрачје, на една земја и на еден народ, туку дека книжноста може да биде тоа и во случаи кога некои книжни остварувања настануваат надвор од тоа подрачје, односно и кога не ѝ припаѓаат на книжноста на тој народ. Не се исклучува дури ни можноста тие книжни дела да не се секогаш настанувани последователно со настаните на кои се однесуваат, туку во едно помалку или повеќе оддалечено време. Резултатите од ова се констатациите дека односот на овие книжни дела (на нивните автори), освен во најново време, не е така често поволен за Македонците. Книжните дела кај другите југословенски народи на македонски теми, многу често се безрезервна потврда на експанзионистичкиот однос на соседните монархии кон македонската земја и народ токму во најпресудните моменти на неговите ослободителни напори, во оние моменти во кои секоја поддршка за него можела да значи многу.

Без да си поставиме и некои посериозни задачи, во прилогот кој, во извесна смисла, отстапува од контекстот на овој труд, се обидовме да направиме и еден преглед на книжните творци (и на нивните дела) од Македонија кои пишувале на српскохрватски јазик. Овој прилог се стреми кон дополнување на сознанијата за премолчените или кон друга страна насочените културни и книжни текови и потенцијали на македонската нација, како и кон дополнување на македонско-југословенските културни и книжни заемности.

И порано познатите и од нас откриените мотиви и теми од Македонија во делата на многу припадници на книжноста на другите југословенски народи, предизвикуваат не само со нивната бројност, туку и со многуте можности за нивно разгледување како од книжноисториски и книжнокомпаративистички, така и од културноисториски, историографски, политички и економски, од социолошки, од естетски и од етички аспекти. На мислење сме дека натамошните проследувања и откривања на македонските теми во делата и на помалку значајни и помалку познати автори, како и во периодиката, печатот и другите публикации и архивски материјали, уште повеќе ќе ја потврдуваат оваа констатација.

Зад овој труд стои еден преглед на евидентирани книжни текстови кои во поголем или во помал дел се однесуваат на Македонија. Иако тој се содржи во научната апаратура, за-

ради негова попрактична примена, истиот е среден и во посебен библиографски прилог.

Зафакајќи се со работата врз една ваква студија, нашата тенденција беше, покрај таквите проучувања направени во областа на историографијата и културната историографија, како и во доменот на економско-политичките врски, да се разгледа уште едно мошне суптилно прашање на односите меѓу македонскиот и другите југословенски народи. Најпосле, настојувајќи, иако овој труд целосно влегува само во доменот на ималошките подрачја на југословенската книжевна компаративистика, тој да може барем да иницира и натамошни истражувања од таков карактер.

Науме РАДИЧЕСКИ

МАКЕДОНИЈА В ЛИТЕРАТУРАХ ДРУГИХ ЮГОСЛАВСКИХ НАРОДОВ

Резюме

Текст написан как отчётный доклад к докторской диссертации на эту тему. Поэтому текст прежде всего подход к данной теме чем аналитическое заявление. Здесь автор рассматривает вопросы как на пример: необходимость исследования этих проблемов которые не в ходе с исследованиями остальных отношений между македонского и остальных югославских народов; затем проявление и течение литературных интересов о Македонии со стороны писателей принадлежавшие остальным югославских народов. При чём автор рассматривает и причины этих интересов в отдельных периодах. Видит их в контексте ширших общественно-политических и социально-экономических условиях, как в Македонии, так и в южно-славянских странах вообще. Подчеркивая значение этих свидетельств о Македонии, автор делает вывод что они могли бы иметь особое значение для македонского народа и как поддержка его стремлений для политического и экономического освобождения, но и как национального и культурного учреждения. До Второй мировой войны авторы которые писали на македонскую тему в большинстве подводили ей, в каждом случае, одной из основных задач литературных создателей.

Љубиша СТАНКОВИЌ

СРПСКИОТ ЈАЗИК ВО РОМАНОТ „П И Р Е Ј“ НА ПЕТРЕ М. АНДРЕЕВСКИ

„Пиреј“ е едно од највредните прозни остварувања на современата македонска литература. Според некои критичари „Пиреј“ претставувал и најдобар роман за периодот до кога се појавил. Иако развојот на македонскиот роман бележи и натамошен подем, позициите на „Пиреј“ како големо остварување и натаму остануваат незагрозени, бидејќи многубројни се атрибутите што го издигаат овој роман на самиот врв од пирамидата на македонските романескни остварувања. Тука не се само судбини што опстојуваат и надвор од кориците на романот, туку, тука е целиот еден живот на народот што се бори за сопствената идентификација и за правото на опстојување. Тука е сиот оној пат послан со трње по кој македонскиот човек морал да минува во своето чекорење по животот; тука се сите можни негации, од најдалечните па до оние во времето кога завршува романот, некаде со доаѓањето на бугарските војски и со појавувањето на партизаните како фактор на слободата и остварување на националните стремежи. Врз овој национално-историски фон, кај е од значење не само за македонскиот туку и за другите народи вмешани во војната што се води на територијата на Македонија, тука се и литературни достоинства што му даваат на овој роман квалитет што го издвојува од редица други прозни остварувања не само во рамките на македонската туку и на југословенската литература.

Покрај другите, една од одликите на овој роман е и неговата структура, ретко сретнувана во современиот македонски роман. Имено, во „Пиреј“ се изразити два негови дела — еден прв, во кој главен јунак а наедно и наратор е Јон, македонски човек однесен со виорите на балканските војни како српски војник, и втор — во кој главен јунак и исто така и наратор е Велика, жената на Јон. Во овој, вториот, се презентираат животот и доживувањата на луѓето во едно маке-

донско село во време на балканските војни, а подалеку од местата на самото војување. Тука се одблесоци и влијанија на војната врз обичните луѓе, тука е гладта, несигурноста, борбата за корка леб, насилствата, изгорените села, умирањата (На Велика во овој период ќе ѝ умрат петте деца) итн., а првиот дел навлегува директно во војната, тој е на борбените позиции, во доживувањата на војниците на едно драматично секојдневие во кое секој ден може да биде и последен. Тука е еден национален конгломерат, тоа е српска војска во која се вклучени и Македонци и во овој дел на романот пред Петре Андреевски се наметнал еден суштински проблем — како неговиот јунак, Македонец, инаку интерпретатор на настаните и јазички да го одрази тој конгломерат, како, упростоено речено, да ја предаде конверзацијата или дијалогот меѓу протагонистите Срби и Македонци, меѓу оние кои одвај чуле за македонскиот јазик и оние што за српскиот слушнале и делумно го знаат, меѓутоа не сакаат да се служат со него. И, за да не прави големи проблеми, да не прави некаков меѓујазик, кој не е ниту српски ниту македонски, Петре Андреевски им препуштил на протагонистите да зборуваат онака како што знаат или онака како што во тој миг сметаат дека треба да зборуваат. На тој начин подеднакви можности за егзистенција им дал на двата јазика, не доведувајќи го ниту еден во инфериорна положба што е уште една одлика на романот. Значи, тука се и српскиот и македонскиот, меѓутоа и едниот и другиот во интерпретацијата на Јон. Колку, меѓутоа, Јон ќе го служи сеќавањето вистинито да го интерпретира српскиот јазик е друго прашање, значајно можеби од стилистичка гледна точка, но не и од книжевно-историската или естетска.

Првата средба со српскиот јазик во романот ќе биде реченицата: „Не говори у строју!“, всушност предупредување или наредба што Јон и другите како него, можеби секојдневно го слушале.

Доколку е ова само увод во српскиот јазик, тогаш за односот на двата јазика и за начинот на нивната коегзистенција, многу е интересен дијалогот, пластичен и привлечен, во кој се презентира разговорот на српскиот офицер, капетанот Мирковиќ, и војниците.

„Колико си у војсци, није то коломас, Маричиќ, не подмазујеш волујска кола, сето време сум на фронтот господине капетане, не шклоцај у празно, Гвозденовиќу, одакле си, од Македонија, тукашен сум, нож и ножице на крају Гетику, чија је Македонија; сега за сега ниција, све иде кроз нишан и мушпце, после како ќе речат големите и господ, големи смо ми Мегленовиќ, оку сунце у цев, дали би побегао, кај ќе бегам господин капетане, сега сите војски на светот се во

Македонија, Јужна Србија Мегленовиќ, не ми паѓа на ум да бегам, вела м...“

Првин, основното што е видливо е дека разговорот се води меѓу капетанот и македонските војници и тука е видлива онаа постапка во однос на јазиците, Србите да зборуваат српски а Македонци — македонски, вметнувајќи и по некој српски збор, таму каде што ќе најдат за потребно. Во наведениот цитат целосно се издвоени двата јазика, дури македонскиот, доминира, или е рамноправен бидејќи на секое прашање поставено на српски следува одговор на македонски. Разбирливо, ние не навлегуваме во тоа дали во тоа време и во позицијата во која се наоѓале македонските војници и македонскиот јазик тоа било воопшто можно. Овдека станува збор за литературна а не за документаристичка интерпретација на јазикот и затоа е можно и самиот капетан, тука и во други прилики, да употреби и по некој македонски збор како оној: „Големи смо ми, Мегленовиќу.“, секако како продолжение на она што го рекол Јон во претходната реченица: „Како ќе речат големите и господ“. Точно е дека атрибутот „голем“ како таков постои и во српски јазик, но точно е и тоа дека кога била Србија во прашање тогаш до неа стоел атрибутот „велика“, и таа била Велика Србија, а не Голема Србија. Или, што е уште покарактеристично за ова што го велите, за пробивот на македонскиот збор во речникот на капетанот Мирковиќ, е цела една реченица. Имено, тој на едно место вели: „Треба да веруваш во нешто, за да го правиш тоа нешто!“, што претставува поговорка, српска или македонска, интерпретирана на македонски. Значи, не само збор, туку цела една реченица во исказот на Мирковиќ, што е од значење за синтаксата на реченицата, бидејќи со тоа доаѓа до нивелирање на нерамнините, што инаку, при стриктната употреба на двата јазика можат повеќе да се почувствуваат, одошто изгледа, на прв поглед. Она што е меѓутоа интересно за претходниот извадок, тоа е рамнотежата меѓу едниот и другиот јазик, секој си зборува на свој и сите меѓусебно се разбираат и никој никому не му префрла за таквата употреба на јазикот. Покрај сето тоа тука е и чувството, дека една таква „километарска“ реченица, композициски е сепак цврсто градена иако некои нејзини делови се измешани меѓу себе, испретурани, но и покрај тоа, целата реченица е логична и разбирлива. Потребен е мал напор и сè да дојде на свое место. Тој редослед како самиот да се наметнува. Така, на пример, по прашалната реченица: „Колико си у војсци?“, доаѓа една вметната, која со прашалната нема врска, но во врска е со сите други вметнати реченици со кои капетанот им се обраќа на војниците, а кои се предупредување или наредба. Така, по вметнатата доаѓа онаа што треба да следи веднаш по прашал-

ната, а која гласи: „Сето време сум на фронт, господине капетане!“, и ова обраќање овдека е единствен „попуст“ што му се дава на српскиот јазик, а можеби тоа е и навиката или обврската при обраќањето. Потоа, на вметнатата реченица: „Није то коломас, Маричик-“, логички се надоврзува следната, исто така вметната реченица: „Не шкљоцај у празно, Гвозденикију!“, па тој синцир го продолжува следна вметната реченица: „Све иде кроз нишан и мушицу!“ итн. така што сите вметнати реченици чинат едно композициско рамниште, а надвор од него на секоја прашална реченица доаѓа онаа со која се дава одговор на прашањето. Така, на пример, на прашањето: „Чија је Македонија“, онаа што е одговор дури е поделено на два дела: „Сега за сега ничија...“ и понатаму доаѓа и нејзиниот втор дел: „После како ќе речат големите...“ Од ваквата, превосходно стилистичка анализа, произлегува дека некаков ред сепак постои а оттаму и логиката на целата реченица, а таа е дека тука практично постојат два јазични сегменти што меѓу себе се дополнуваат; едниот се прашањата на капетанот и одговорите на војниците, а други се вметнатите реченици.

Инаку, за меѓусебниот однос на јазиците карактеристичен е уште еден текст каде што капетанот Мирковиќ повторно навлегува во сферите на македонскиот јазик. Имено, во еден миг на Јон му се посакало да оди дома и тука е следниот дијалог:

„...многу ми се дожалило за децата, господин капетане, му вела, ...Ако може да ти видам, му вела.

— Па види ги, ми вели Мирковиќ.

— Што ќе биде со отпуката прашувам.

— За да те пуштам, ми вели, морам да имам некоја голема причина. Разлог... Ја могу дванаесет дана, вели Мирковиќ, више не могу да ти дам, и да сакам, не можам, вели...

Овдека капетанот цела една реченица изговара на македонски јазик и во тој однос тој му е рамноправен соговорник на Јон, кој спротивно на ова не се обидува да изговори ниту една. Покрај тоа на македонскиот збор „причина“ се додава и српскохрватскиот „разлог“ со што се потенцира важноста на значењето на тој збор. Потоа, уште една реченица на македонски што ја изговара капетанот; „И да сакам, не можам!“ Со ова капетанот како да сака јазички да му се доближи на својот војник за да го увери до каде може да оди.

Овдека е интересна и појавата на зборот „отпуска“ кој само тука се појавува и повеќе не, збор што секако заскинал во речникот на Јон.

Инаку за напоредната употреба на двата јазика уште една потврда, а ги има и повеќе. Тука е еден извадок во кој

пијаните офицери играат карти па им требаат нови партнери, кои со сила ги носат на маса за картање:

„Ами не знам да играм. Има да се научиш, или има да те нема. Седи до Живоина. Не пијам... Узми цигарету. Не палам. Ке запалиш. Нарегујем! Разумем! Старији мора да се слуша...“

Овдека повторно една екскурзија од српски во македонски јазик. Она: „Ке запалиш!“, може да значи и дијалектизам, може да биде и јазичка реакција на претходното: „Не палам“, но како и да е, во сферата е на македонскиот јазик.

Инаку, како сведоштво, карактеристичен е уште еден дијалог помеѓу капетанот Мирковиќ и Јон. (Интересно е овдека прашањето зошто Јон најчесто или скоро исклучиво го пренесува тој разговор, кога тој секојдневно се среќавал и со маса српски војници со кои општел. Секако средбите со капетанот му останале највпечатливи, а и самиот факт дека се среќавал и дека го водел разговорот со него, се од значење за да се објасни оваа појава, која овде не е предмет на истражување. Меѓутоа, фактот дека капетанот, погоден од непријателски куршум умира на рацете на Јон и неговите другари и дека ним им ги упатува последните зборови е од значење за да се објасни таа врска како евентуален одговор од каде доминира дијалогот меѓу нив во романот).

„Је ли ти, Јоване, што се смееш, ми вели Мирковиќ. (Јон се смее на тоа како Србите играат свои ора).

— Не се смеам, велам јас, туку се радувам.

— Дедер ти заиграј од оних ваших, вели, од оних наших, јужносрбијанских, ми вели.

— Сега не знам од кои сакате, господин капетане, му велам. Дали од ваши или наши, велам.

— Од ваших, ми вели капетан Мирковиќ, јужносрбијанских, ми вели, ми ја обелува“.

Од ова е видливо колку безболно можат да се вклопат во една целина два јазика и колку можат да бидат блиски меѓу себе, да се надополнуваат, а да не се исклучуваат. Андриевски ја става оваа јазичка кохезивност на уште еден испит така што на двата јазика им додава уште еден, бугарскиот, и експериментот се покажува успешен што се гледа и од текстот:

„— Ај на здравје, у здравље, здрами се! ...

— Јас не сакам војна со Србија, јас никогаш не искав војни со Србија, вика, јас сум за Стамболиски. И теј натак. Ке донесам и јас ракија вика, и аз ште черпа, вика и се затрчува кон реката, се враќа по ракија... Артиљеријо, зашто кугиш, вика, отварај ватру, мајчето ваше“.

Не е потребно да се прави посебна синтаксичка анализа за да се види дека и ваквиот текст може да опстои и дека

и таквата употреба на јазикот со ништо не ги нарушува позитивните одлики на романот. Ваквиот извадок, надвор од контекстот на романот на прв поглед може да предизвика и извесни недоумици, меѓутоа во контекстот на романот, тоа и таквото зборување ќе биде единствено можно ако е во пратне еден таков национален конгломерат каков што во балканските војни го претставувале Србите, Македонците и Бугарите, и не само тие. Петре Андреевски настојувал тие луѓе и јазички да ги означи и оттаму и употребата на јазикот е таква каква што е.

Ваквата употреба на јазикот ја среќаваме во првиот дел на романот, во времето на Балканските војни, меѓутоа со завршувањето на војните не завршува и коегзистенцијата меѓу српскиот и македонскиот јазик. Во новите услови, кога Јон ќе се врати во родниот крај тој повторно ќе се сретне со српскиот јазик чишто носители ќе бидат српските жандари распоредени во разните краишта на Македонија како носители на новата власт. Јон е тука и тие се во неговото село, тој нема да го одбегнува нивното друштво, често ќе се среќаваат во селската кафеана, каде што Јон нема да одбива да пие на туѓа сметка, а таквите средби ќе има и во жандармериската станица каде што ќе се обидат да го придобијат Јон за српската линија, да стане и поткажувач. Оттаму и дијалози во кои повторно ќе се сретнеме со српскиот и со македонскиот јазик. Овој пат дијалозите не се исклучиво оние во кои учествува Јон, туку и оние во кои е тој само сведок и од таа позиција и се предаваат тие разговори. Како илустрација на таквите разговори само еден речит пример, во кој се гледа и употребата на јазикот но е присутна и актуелната политика што важела тогаш.

„Јоле убаво им објаснува на луѓето да се одвикнат од простите презимиња. Презиме ли е Мисајле Прпуш? Спасое пращува:

— Име оца, деда и прадеда?

— Таткото се викаше Видан, вели Мисајле, а имав еден дедо што се викаше Славе. И имав еден друг дедо што се викаше Велјан, вели.

— Други, други, вели Спасое.

— Е, имав и еден подалечен дедо, што се викаше Станко.

— Одлично, вели Спасое, од данас ти си Станковиќ. Бриши то Прпуш, вели, Прпуш више не постоји. Разумеш? Од данас си више господин, бре, нема више зајеванција, вели Спасое.

— Е па добро, вели Мисајле Станковиќ, од кај знам јас како треба“.

Една поподробна анализа би открила дека ваквиот српски јазик и содржински и стилски повеќе е приземен, понеизграден и поедноличен од оној на капетанот Мирковиќ, на пример, а тоа е и разбирливо, бидејќи капетанот повеќе навлегол во тајните на јазикот и тој поумешно може да го користи за разлика од еден обичен нешколуван или одвај школуван српски жандар испратен во Македонија. И уште нешто: Во овој јазик се чувствуваат и одблесоци на ароганцијата, има нешто што му дава елементи на службен јазик и оттаму и неговата униформност. Како потврда на ова уште еден разговор од сличен тип:

„Је ли бре, ди ти је фирма, прашува Јоле и ја спушта пушката меѓу колена.

— Зошто фирма, господине, вели Доксим Тренчески, кој ќе чита овдека фирми.

— Има да се зна, бре, вели, да није ово коњушница. Како се ти зовеш?

— Доксим Тренчески.

— Ово ти је последњи пут да се зовеш тако, вели Јоле, да се разумемо. Немој на чело да ти напишем фирму, вели и ја трга ракијата“.

Така и на тој начин во романот се употребува српскиот јазик. Тој е присутен во онаа мерка колку што е нужно и јазички да се осветлат извесни ситуации и односи. Со неговата употреба Андреевски постапува внимателно, не му дава некоја улога со која тој јазик би се поставил над македонскиот иако во стварноста постоеле и такви ситуации, но писателот, што е уште поважно, тој јазик што ниту тој ниту неговите јунаци не го чувствувале како свој, не го карикира и не го потценува. Го употребува точно таму каде што е потребно и точно колку што е потребно за да се претстави едно време и да се дадат и Македонците од тоа време. А дека употребата на јазикот може да има и политичко и национално значење, тоа се гледа од зборовите на еден од протагонистите на романот што и го објаснува опстојувањето по секоја цена на својот мајчин јазик. „Утре ќе ти речат, вели тој, довде се зборува српски и довде е наше!“

Инаку, што се однесува на употребата на српскиот јазик во романот на Петре Андреевски, интересно е да се направи споредба со употребата на ист тој јазик во „Она што беше небо“ на Владо Малески. Познато е дека во тој роман, што се однесува на националната припадност на протагонистите, во него се среќаваат Македонци, Срби, Црногорци, а односот на јазиците е ист како и во „Пиреј“ — српски и македонски, на места со употреба и на бугарскиот јазик. За

разлика од Андреевски кој ја допушта употребата на српскиот јазик, прилагодувајќи го од време на време и на македонскиот, Владо Малески пак целосно го апстрахира тој јазик така што српскиот јазик целосно отсуствува од страниците на неговиот роман, со исклучок на стиховите на една партизанска песна кои се предадени на српски јазик и низ кои се доловува една специфична партизанска атмосфера. Стиховите што партизаните ги научиле на тој јазик и на тој јазик ги предаваат, бидејќи поедноставно е прозниот текст да го преточиш на некој друг јазик одошто стиховите да ги препееш. Тоа се стиховите: „Друже мио, моја пушко,/ миленице срца мог,/ с тобом ја у борбу крекем/ и за народ дајем живот свој...“. Останувајќи доследен на постапката, Малески овие стихови на дното на страницата ќе ги даде и во македонски превод. Инаку, во секојдневната конверзација и Србите и Македонците и Косоварите зборуваат на македонски и тука не се чувствуваат некои посебни проблеми. Карактеристичен за ова е дијалогот помеѓу командантот на бригадата, Црногорецот Петар Брајовиќ и Игњо Подземски. Брајовиќ прашува:

„Го познаваш ли местово“, (Прашањето е дури и перфектно граматички оформено, со членување на именката), а Игњо, разбирливо, исто така убаво одговара:

„Тука сум се родил, тука сум пасел овци, тука сум се слизгал, но в дупка не паднав“.

Исто вака е и на сите други страници на романот. Објаснувањето може да лежи во тоа дека Малески, покрај другото, и јазично сакал да ги обедини сите соборци и идејни едномисленици, а секако причината е и тоа што ако се држи до начелото секој да зборува на својот јазик, тогаш употребата на српскиот јазик би била пренагласено присутна што структурата на романот која и онака не е многу стабилна, не би можела да го поднесе.

За разлика од ова, бугарскиот јазик е предаден во оригинал, дури и графиски тој е адекватен на јазикот од некој роман пишувачан на бугарски јазик. Ова не е само во овој роман на Малески, туку таква е постапката и во „Разбој“ каде што на српскиот јазик не му е местото, но затоа пак германскиот и италијанскиот се цитираат изворно. Можеби ваквата постапка значи и конфронтација на македонскиот со другите јазици што се симболи на нешто туѓо и завојувачко. Во секој случај Петре Андреевски, иако знаел за постапката на Малески не ја прифатил и романот го напишал онака како што веќе рековме. Постапка што е, изгледа, поадекватна и

која го издига јазичниот израз на „Пиреј“ на едно повисоко рамниште.¹

Љубиша СТАНКОВИК

Ljubiša STANKOVIC

SERBIAN IN PETRE M. ANDREEVSKI'S NOVEL
»COUCH GRASS«

S u m m a r y

In the paper the author pays attention to the frequent usage of Serbian in the novel »Couch Grass« by Petre M. Andreevski. The reason for this is that Ion, the main hero, as a participant in the Balkan Wars had close contacts with native speakers of Serbian and that after the War he widely communicated with the representatives of the Serbian authorities in his native place.

To illustrate this, the author gives numerous examples of the usage of Serbian which is evidently far from the literary standard and rather close to the vulgar, military jargon. The main hero in the novel regularly uses his mother tongue, Macedonian, while Serbs in the communication with Macedonians, often use some Macedonian words or phrases.

Further on, the author compares this methodology of using Serbian with the one applied by Vlado Maleski in his novel »That Used to Be a Sky«. He underlines that the language of Serbs and Montenegrins in Maleski's novel is mainly rendered in Macedonian translation which means that they communicated in Macedonian although none of them could speak the language. On the other hand, Bulgarian, for instance, is given in its original form.

Finally, the author explains why the two novelists have a diverse presentation of Serbian in their novels.

¹ Извадоците од романот на Петре М. Андреевски се правени според изданието на „Пиреј“, Мисла, Скопје, 1980, стр. 306, а од романот на Малески, според изданието на „Она што беше небо“ избрани дела на Вlado Малески, Култура, 1976, кн 5, стр. 166.

УДК 398.8+398.21(497.17)(049.3)

Ленка ТАТАРОВСКА

ИЗГУБЕНИОТ ПРСТЕН И НЕГОВОТО ТОЛКУВАЊЕ ВО МАКЕДОНСКАТА НАРОДНА ПЕСНА И ПРИКАЗНА

Во македонската народна поезија, посебна група љубовни народни песни формира семантичката паралела на *паднатиот* или *изгубениот* прстен. Во таа смисла, запрашано момето што го нема веќе два дена ќе одговори:

„Бурма си прстен изгубих,
На бурма беше писано
Твојето име и моје“.¹

Друго моме, според песната, „три дни си дома не било“ и „залак си леба не јало“ зашто и на него: „Бурма ми порстен загина“.² Од љубовната исповед на девојката дознаваме дека таа самата е виновна за изгубениот прстен, бидејќи отишла со јунакот дупри на врв планина каде тој:

„зелена шума градеше,
јазе му шума подавах.
Прстен од рака ми падна
и он ми прстено зема“.³

Некаде пак изгубениот прстен е само изговор на момата за да се одбегне несаканиот (старецот):

„Загубих си златен пръстен,
ќе се върна да го трасе“.⁴

Љубовната песна не информира дека ова „чудо“ го снашло и лудото младо:

„Лудото беше крај море,
Бурменъ пръстенъ загуби...“⁵

Друго лудо ќе порача:

„кой кѝа го наетъ прстенът,
муждето му е сто гроша
прстенът ми е иляда“.⁶

Сватовите на денот на свадбата низ песна ќе запеат:

„Дајте сито и ситно решето,
да пресејме јунакови двори,
да најдеме јунакови прстен,
.
да пресејме момините двори, о
да најдеме моминиот прстен“.⁷

Мотивот за изгубениот прстен ќе го проследиме и низ ороводната песна „Прстен ти падна, Недо“,⁸ пеена и играна на денот на свадбата, а и денес актуелна. Посоченава песна покажала интензивна варијантност што секако е резултат на исполнување на живот на традицијата, но и доказ за архаичноста.⁹ Кирил Чистов по повод прашањето за варијантноста во теоријата на фолклорот, меѓу другото, ќе истакне дека „во сферата на фолклорот доаѓа до материјализација на резултатите на човечките дејности и тие резултати се пренесуваат по традицијата.“¹⁰ Во продолжение ќе наведеме неколку позначајни варијанти од споменатава песна, а особено ќе ги потенцираме почетните стихови кои нè информираат нешто повеќе во однос на местото на изгубениот прстен. Цепенков забележал:

„Прстен ти падна, Недо
Отаде река.
Овчар помина, Недо,
Тој ти го најде“.¹¹

Шапкарев ни оставил две варијанти. Првата со наслов „Неда и овчар“, според која:

„Прстен ти падна, Недо, отаде река;
овчар помина, Недо, тој ти го најде“.¹²

и втората со ист наслов:

„Прстен ти падна, Недо, отаде река,
на ледината, Недо, крај к'пината.
Кој да помина, Недо, кој да го најде?
— Овчар помина, мајко овчар го најде?“¹³

Ја следиме и варијантата забележана од В. Икономов:

„Прстенъ ти падна, Недо, отаде река,
Отаде река, Недо, на ледината,
На ледината, Недо, на мраморъ плоча.
Тамо помина лудо, той ми го зеде“.¹⁴

Песнава ја забележале и Миладиновци во својот Зборник, а нејзиниот прв стих, како и обично, истовремено е и наслов.

„Паднал ти прстен, моме, отаде река;
На ледината, моме, на ширината
Лудо помина, моме, тој ти го најде“.¹⁵

Како годежна и свадбена песна печатена е и во списанието „Македонски преглед“:

„Пръстенъ ти па(д)на, бре моме,
отаде река, бре моме.
На ледината, бре моме,
на мрамор плоча“.¹⁶

На крај ја приведуваме и варијантата пеена од Викторија Поп Стефанија:

„Прстен ми падна, Нешо, отаде река,
Отаде река, Нешо, крај песочина.
Офчар помина, Нешо, тој ми го најде“.¹⁷

Како карактеристика на одбраните варијанти можеме да ја сметаме релативната „стабилизација“ на текстот, бидејќи за нас многу важниот формулен сегмент е наполно присутен. Тсј формулен сегмент најнапред се огледа во присуството на ритуалниот чин во песната, зашто паднатиот или изгубениот или намерно фрлениот прстен е појава забележана уште од дамнини. Сфатена како континуирана норма, таа на симболичен план потенцира еден обредно-ритуален предмет. На прв поглед тоа потсетува на исполнување одредени задачи со цел да се добие девојката, која често пати е вознемирена бидејќи „загубила бурма прстен“:

„Леле, бурмо прстен,
кој ќе тебе бурмо најдит,
тој ќе мене кердосуват“.¹⁸

Во некогашниот Крит пред да се пристапи кон оформување брачна врска, јунакот ќе морал да го извади фрлениот

прстен од морето. Нереидите — набљудувачи на разни случувања во морето, според митот, му помогнале на Тесеј да го извади златниот прстен. Но, фрлениот прстен од страна на Миној, законодавец и судија во Подземјето, Гревс го толкува и како негово свето венчавање со Морската Божица, а истата појава била практикувана и од страна на венецијанскиот дужд во средниот век.¹⁹

Илустративен пример за изгубениот прстен, кој како појава спаѓа и во склопот задачи од типот на претсвадбена проверка на јунакот, ни дава песната под наслов „Виша Гркина и Попов Никола“ забележана од Шапкарев:

„Паднал је прстен во стреле море.
Личба ми личит Виша Гркина:
— Кој ми је јунак над јунаците,
кој ми је јунак и ми је вреден,
скала да кладит во стреле море,
да ми извадит онај злат прстен,
да ми ја земит Виша Гркина“.^{18a}

Во песнава пронаоѓањето на прстенот во морето е дело на јунакот кој претходно ѝ го подарил на девојката како свадбен „нишан“.

Во наведените македонски варијанти на песни за изгубениот прстен, без исклучок е присутен елементот на водата, определен како „отаде река“. На мислење сме дека овде се крие најархаичниот слој на песната во кој е ритуализиран еден свадбен настан — фрлање на прстенот. Изгубениот прстен претставува симболична акција не само на индивидуален план ами и од поширок интерес. Помеѓу чинот на фрлање на прстенот и целта, која се настојува да се постигне, воспоставена е митска релација во која најнапред доаѓа до израз општата кохезија на природата преку светите митски свадби меѓу Небото и Земјата (големото венчавање на Природата). Оваа трансцендентност на ритуалот истовремено се пренесува и врз пединечното, целосно одразено во вториот дел од посочените варијанти. Во нив изгубениот прстен редовно го наоѓа лудото младо или овчарот, а за возврат од девојката бара да му се „такса“ самата. Во митологијата тоа е добриот овчар кој има соларно око, а многу богови, и лунарни и хтонски, во почетокот биле пастири.²⁰

Проблемот на изгубениот прстен ќе го проследиме и во македонската сказна. Приказната бр. 63 од зборникот на Верковиќ²¹ во своето сиже ја апсорбирала оваа појава. Главниот јунак ја зема кралицата и во моментот кога треба да ја однесе со гемијата во својата земја:

„Беше заспал Илју... па кралицата му изважда прстенот од прстот, го метна нетре на морету“.²²

Јунакот Илју од приказната, пред да го наследи царскиот трон мора да изврши неколку тешки задачи. На крај епизодата на фрлениот прстен само ја навестува и неговата свадба со кралицата.

Приказната забележана од Молерови со наслов „Син намира своя баща цар“ го препознаваме изгубениот прстен кој на прв поглед дава информација од видот на семантички шум создавајќи ефект на напнатост.

„Царе рекъл: 'Ке фърлиме пръстено ф морето... Па детето турило рибиното перце под јазико, та се јавила рибата... Не бой се: я ке накарам моите деца да го неџдаа и ке ти го изнесем. Та го нашили и му го изнесли“.^{22а}

На добриот јунак од волшебнава приказна, по извршувањето на оваа задача му претстои целосно признавање од страна на таткото — цар, а во финалноста на текстот не е изоставена ниту женидбата.

Фантастичните приказни бр. 77 од зборникот на Верковиќ и приказната бр. 100 од зборникот на Шапкарев,²³ го обработуваат мотивот за откраднатиот и изгубениот прстен, но со таа разлика што во нив станува збор за губење на волшебниот прстен. Овие приказни се од типот на приказните кои имаат триделни или четириделни сижеа²⁴ во кои магичниот предмет го напушта јунакот и извесно време ќе му служи на противникот, со што приказната го менува местото на дејство. Главниот лик тргнува во потрага по откраднатиот прстен, но тој е немоќен ако во тоа не му помогнат благодарните животни (мачката, кучето и рибата) чија наклоност тој ја стекнува во уводниот дел на приказната. Тие вршат важна функција на крајот од приказната,²⁵ но кога се чини дека сè тргнало на убаво, крајот на приказната изненадува. Мачката на враќањето по морето (или „река Дунаф“, п. бр. 100 кај Шапкарев) не сакајќи ќе го испушти прстенот во водата и тој ќе се изгуби. Во наведените приказни единствен пронаоѓач на паднатиот прстен е рибата: „Тој час рибата нурнала дури на дното во реката, го нашла прстенот и му донесла“;²⁶ или: „Тогај рибата, тука таму бркајке, го најде и му го даде“.²⁷

Крајот на приказната е поволен за јунакот; тој станува цар или пак царски зет, а потоа го наследува прстенот. Епизодите на изгубениот прстен во приказната, т.е. дружењето на кучето и прстенот зачувале во себе митска функција. Старите Мексиканци некогаш ја негувале претставата за богот-куче, кој го придружувал сонцето на неговото патување под вода. Тоа е т.н. соларно куче.²⁸ Кучето се толкува и како културен херој или митски предок кој го симболизира животниот принцип; чувар е во долниот свет.²⁹ Како митски предок истото било интерес и на научните истражувања кај Малиновски особено

околу прашањето на просветителските јунаци и аграрниот циклус.

Изгубениот прстен и неговото пронаоѓање е последната фаза од дејството на приказната. Нејзината апсорпција во овие структурно богати приказни не течела едновременно со другите епизоди. Без разлика на тоа таа е вешто композирана благодарение на бујната фантазија на народниот творец, или би рекле дека станува збор за познатите адаптации на слоевите. Носењето на прстенот во приказната го претставува подземното патување на Сонцето по долниот свет, а на него се надоврзува, со успешна контаминација, и слојот за изгубениот прстен во водата. На крај појавата на рибата оди исто така во прилог на одржувањето на светите свадби во природата, зашто и таа самата е симбол на расплод, обновен и одржан живот.³⁰

ЗАБЕЛЕШКИ

¹ Малешевски народни песни. Збирка на Станко Костиќ. Скопје, 1959, стр. 21, п. бр. 4.

² Кузман А. Шапкарев, Избрани дела, том трети. Песни. Приредил д-р Т. Саздов. Скопје, 1976, п. бр. 634, стр. 290.

³ Малеш и Пијанец, III. Малешевски фолклор. Кирил Пенушлиски, Скопје, 1980, п. бр. 9, стр. 92.

⁴ Братја Димитър и Костадин Г. Молерови, Народописни материали от Разложко. Сборник за народни умотворения и народопис, кн. XL VIII. София, 1954, п. бр. 233, стр. 142.

⁵ Наум К. Таховъ, Сборник от македонски български народни пѣсни. София, 1895, стр. 158.

⁶ В. Икономов, Сборникъ отъ старо народни умотворения из Дебарско, Кичевско и Охридско. Солун, 1895, п. бр. 101, стр. 39.

⁷ Збирка на македонски народни песни. Редактирал Блаже Конески. Скопје, 1945, стр. 217.

⁸ Марко К. Цепенков, Македонски народни умотворби. Книга прва, народни песни. Редактирал д-р К. Пенушлиски. Скопје, 1972, п. бр. 158, стр. 323.

⁹ Кирил В. Чистов, Варијантност као проблем теорије фолклора. Народно стваралаштво, Фолклор. Београд, 1976—1977, св. 57—64, стр. 161.

¹⁰ Истото, стр. 164.

¹¹ Марко К. Цепенков, Македонски... п. бр. 158, стр. 323.

¹² Кузман А. Шапкарев, Избрани... п. бр. 420, стр. 118.

¹³ Истото, п. бр. 429, стр. 130.

¹⁴ В. Икономовъ, Сборник... п. бр. 102, стр. 93.

¹⁵ Димитрија и Константин Миладиновци, Зборник на народни песни. Скопје, 1983, п. бр. 485, стр. 483.

¹⁶ Македонски прегледъ. София, 1936, X, кн. 1 и 2, стр. 152.

¹⁷ Драги Стефанија, Миладиновци денес. Низ песните од Струга и Охрид кај една народна пејачка. Во: Животот и делото на браќата Миладиновци. МАНУ, Скопје, 1984, стр. 187.

¹⁸ Трајан Никодиноски, Разиграно срце јунаково. Збирка на народни песни од Охридско и Малесија — Струшко. Охрид, 1975, стр. 118.

^{18a} Кузман А. Шапкарев, Избрани дела... том трети, п. бр. 326, стр. 8.

¹⁹ Robert Grevs, Grčki mitovi, I. Beograd, 1974, str. 341 i 351.

- ²⁰ Dž. K. Kuper, *Ilustrovana enciklopedija tradicionalnih simbola*. Beograd, 1986, str. 125.
- ²¹ Стефан И. Верковиќ, Јужномакедонски народни приказни. Том втори. Приредил д-р Т. Саздов, Скопје, 1977, п. бр. 63.
- ²² Истото, стр. 118.
- ^{22a} Молерови, стр. 344, п. бр. 67.
- ²³ Кузман А. Шапкарев, *Избрани...* том петти, п. бр. 100.
- ²⁴ Карел Хоралек, *Композицијата на народните приказни. Македонски фолклор*. Скопје, 1968, бр. 2, стр. 206.
- ²⁵ Истото, стр. 201.
- ²⁶ Кузман А. Шапкарев, *Избрани...* том петти, п. бр. 100, стр. 195.
- ²⁷ Стефан И. Верковиќ, *Јужномакедонски...* п. бр. 63, стр. 118.
- ²⁸ J. Chevalier — A. Gheerbrant, *Riječnik simbola*. Zagreb, 1983, str. 477 i 478.
- ²⁹ Dž. K. Kuper, *Ilustrovana...* str. 124.
- ³⁰ Истото, стр. 143.

D-r Liljana TODOROVA

DIFFUSION DE L'OEUVRE DE VICTOR HUGO EN YOUGOSLAVIE DE SON VIVANT

Comment, de son vivant, le Français Victor Hugo était lu et reçu dans la société yougoslave plurilingue et comment cette oeuvre trouvait à se frayer un chemin parmi les Yougoslaves de la même génération, malgré la »differentia specifica« de ces peuples?

Livrons-nous donc à l'examen et reprenant l'enquête fructueuse menée déjà par d'autres, complétons les données par une recherche des traces des lectures hugoliennes dans la presse yougoslave de l'époque, des catalogues des bibliothèques et des Archives ou témoignages des contemporains. Ces données nous permettront de nous transporter dans l'ambiance du milieu yougoslave et de définir le courant spirituel pour lequel la pensée de V. Hugo pourrait être considérée comme une sorte de collaboratrice ou de résonnance, ou bien de point de départ ou de critère.

*

La période d'inauguration de V. Hugo en Yougoslavie se situe dans la quatrième décennie déjà du XIXe siècle. Son nom est introduit pour la première fois en Croatie, à l'occasion d'une adaptation allemande de *Notre-Dame de Paris* pour la scène de Zagreb en 1837. »Le théâtre croate — selon Branko Dzakula¹ — n'était encore qu'un rêve audacieux à cette époque«. La même année une notice du journal *Ilirske Narodne Novine* (No 61 du 1er août 1837) annonçait, et cette fois en croate, la publication des *Voix*

¹ Dzakula, Br. *La Fortune de Victor Hugo en Croatie*, in *Annales de l'Institut Français de Zagreb*, N os 28—29, 1946—47, Zagreb, p. 129.

Intérieures du »célèbre poète français dont comme on disait ces poésies étaient dignes«.² La nouvelle est certainement due à un des journaux français, tels le *Moniteur*, ou le *Journal de Paris*, la *Gazette de France*, le *Journal des Débats*, le *Courrier français*, le *Constitutionnel*, le *National* auxquels on se référait le plus souvent et elle est venue par la voie des journaux intermédiaires allemands.

Presque à la même date, le 26 février 1837 dans un périodique de Voïvodina, le *Magazin za hudožestvo i modu*, Arkadié Belan qui s'occupait, entre autres, à cette époque de traductions, consacre une courte note à V. Hugo où il précise déjà que Hugo, en tant que chef de la Nouvelle Ecole française, suscite l'intérêt de toute l'Europe.³ C'est alors aussi qu'apparaît en Serbie la première traduction de V. Hugo par Teodor Pavlovic, celle du conte *Claude Gueux* sous le titre *Zan Klud*, publié dans *Srpski Narodni List* (Nos 47—48 de 1838).

La première oeuvre de V. Hugo traduite en Croatie était une pièce de son théâtre, celle qui était à la portée du théâtre allemand de Zagreb,⁴ un choix plutôt opportuniste. C'était la pièce *Angelo*, traduite d'après la version allemande par Jakov Užarevic. Le 29 mars 1841 elle fut jouée également à Karlovac, avec un grand succès, et publiée la même année. Le même auteur traduit ensuite en prose *Hernani* sous le titre *Smertni rog*, publié en 1842, toujours par l'intermédiaire de l'allemand.⁵ Mis en musique par Verdi, l'opéra du même titre est représenté à Zagreb durant l'été 1855.⁶

Les Burgraves avaient déjà échoué en France quand Hugo auteur dramatique commence à devenir populaire sur la scène du théâtre allemand en Croatie. A cette époque on ne connaissait pas encore le poète et le romancier, ce qui veut dire que l'idée sur son activité littéraire n'était pas encore formée. Les quelques strophes de Hugo par-ci par-là dans *Danica Ilirska* (par Antun Nemcic: *L'avarice et l'envie*, 1847) ou dans *Zora Dalmatinska* (un choix des *Chants du crépuscule* par J. A. Kaznačić et P. A. Kazali, 1844), c'est à peu près tout ce qu'on pouvait lire de Hugo ici en traduction. Les romans étaient également connus sous une forme imparfaite et grâce surtout aux versions allemandes et italiennes.

² Ibid., p. 130.

³ Cf. Jelena Danic-Stanojević, *Victor Hugo u našim novinama i časopisima* (1838—1918) Anali Filol. fakulteta, Beograd, 1961, knj. I, Beograd, 1962, p. 151; Cf. aussi Paulina Lebl, *Viktor Igo u srpskoj književnosti*, Srpski književni Glasnik, 1912, knj. 29, br. 7. pp. 527—537, br. 11, p. 842—857.

⁴ cf. S. Batušić, *Le repertoire français du théâtre national de Zagreb*, Annales de l'IFZ, Zagreb, 1942—1943.

⁵ Dzakula, Br., op. cit., p. 135.

⁶ Ibid., p. 139.

L'activité politique de V. Hugo à la suite de sa nomination comme pair de France et sa popularité avant tout comme défenseur de la liberté et ennemi de Napoléon III, sont des motifs de plus pour un intérêt nouveau à son égard. Les Croates qui luttèrent contre l'oppression sous le régime de Metternich et des Habsbourg y trouvaient un soutien pour leur cause. Les journaux *Slavenski Jug* (No 125 de 1849), les *Narodne Novine* (No 196 de 1850) et la revue *Neven*, entre autres (Nos 37 et 44 de 1852) se sont fait l'écho de l'attitude progressiste de V. Hugo lors de sa présidence au Congrès des amis de la Paix à Paris en août 1849. *Le Discours de clôture* où se manifestent les idées antimilitaristes de Hugo et son engagement pour la liberté de la presse, paraissait très actuel, ici également.

La spontanéité par laquelle se réalisait la pénétration des nouvelles sur V. Hugo est dérangée quelque peu après les informations sur la publication du pamphlet *Napoléon le Petit* où les allusions sur le régime étaient évidentes. Les nouvelles perspectives ne se rouvrirent pour Hugo qu'en 1860, après la fondation du Théâtre croate. *Marie Tudor*, traduite par Antun Zoričić ouvre la saison en 1861 et, chose étrange, reste au repertoire comme remarquable. Ce fut le cas aussi de l'adaptation de *Notre-Dame de Paris*, par Birch-Pfeiffer traduite par Spiro Dimitrijević, tandis que *Hernani* est considérée comme »fade et peu émouvant«. A cette critique qui paraît assez sévère pour l'époque, s'associe le célèbre écrivain August Šenoa qui, sans doute, n'était pas un admirateur de Hugo.⁷ Notons pourtant que Šenoa traduisait déjà les auteurs français, entre autres Racine (*Phèdre*, traduit en 1863).⁸

Une plus grande importance littéraire était attribuée à *Lucrece Borgia*, traduite, cette fois -encore, d'après l'original, par Franjo Ciraki en 1871. Aux Archives du théâtre de Zagreb se trouve une traduction inédite de la pièce *Le Roi s'amuse* par Maretić de 1883. Maretić avait traduit également *Britannicus* de Racine (1876), *Tancrède* de Voltaire (1877), *Le Tartuffe* de Molière (1876), *La Tour du monde en 80 jours* de Jules Verne (1876) etc.

Bien que modeste, cette présence de l'oeuvre de V. Hugo éveille d'elle-même un intérêt plus approfondi. On commence à lui consacrer les premières études. Tout d'abord *Le Pozor* de 1862 parle de son activité de combattant pour la liberté. Bientôt on y ajoute des nouvelles et des commentaires concernant ses oeuvres. *Narodne Novine* (No 8 de 1863) parlent des *Misérables* et dans le journal *Nazionale* de Zadar (No 6 et 8 de 1863) Marko Lanza leur consacre un long article. Le numéro 12 de 1866 de *Naše Gore List* prête son attention aux *Travailleurs de la Mer* de même que *Danica* (Nos 14 et 15 de 1866) avec un article de Velimir Gaj.

Hugo est tour à tour politicien et écrivain, on l'admire, puis on repousse l'admiration au second plan pour parler de ses caprices ou extravagances, de ses succès matériels ou de ses romans sensationnels; on s'attaque aussi à ses idées anti-cléricales, mais on n'est jamais hostile à Hugo. Le journal de l'opposition *Zatočnik*, lui-même, cite ses écrits et reproduit le Discours sur la liberté et la paix, prononcé au Congrès de Lausanne. Franjo Rački qui, d'après Br. Dzakula, connaissait très bien l'oeuvre de Hugo, traduit le *Dernier Jour d'un condamné* qui est publié dans les Nos 76 à 102 de l'année 1871 des *Narodne Novine* et Ivan Jagić traduit *Bug Jargal* que ce journal publie dans les Nos 43 à 99 de l'année 1879, comme roman feuilleton. Entretemps, en 1875, Marija Fabković traduit *Quatre-vingt-treize*.

Quant au choix des traductions de la poésie de V. Hugo, il reflète les orientations de la poésie nationale croate où régnait encore un pseudo-romantisme attardé et modifié. Les quelques poésies des *Odes et Ballades*, *La Fille d'O-ta-iti*, entre autres, dans une traduction de Vl. Mazuranic,⁹ puis des *Orientales* (*La Voile*), traduit par Jovan Hranilović,¹⁰ des *Châtiments* (extrait de *l'Expiation*, traduit par Jovan Trnski¹¹ auxquelles peuvent être ajoutés quelques jugements sur Hugo formulés dans le *Précis de l'Histoire de la littérature française* par Alfred Orešković en 1884, défectueux d'ailleurs, c'est à peu près tout ce qu'on connaît ici du génie poétique de V. Hugo, de son vivant.

Néanmoins, ces lacunes seront surpassées dans une certaine mesure vers les années 80, grâce à des articles écrits avec plus de connaissance et de sympathie dans la revue politique *Sloboda*. Il arrive même que Harambašić qui dirige la revue et qui traduit des extraits des *Châtiments* (*Stella*)¹² ou des *Feuilles d'automne* (*A une femme*) attiré par ces thèmes de Hugo, se trouve incité à les imiter dans ses propres poésies.¹³ Hugo est déjà pour lui »incontestablement le plus grand poète du monde«.

Hugo a certainement été plus populaire de son vivant en Serbie. Si l'on tient compte du fait que l'esprit rationaliste était encore présent dans le style pseudoclassique de la littérature serbe de cette époque, la découverte de Hugo en Serbie paraît avoir eu lieu relativement tôt. En 1838 Hugo est déjà présenté au large public par une analyse du roman *Notre-Dame de Paris* de Jovan Subotić. Viennent ensuite le *Discours de clôture* au Congrès de

⁷ Ibid., p. 152.

⁸ Ibid., p. 156.

⁹ Dans *Vienac*, No 3 de 1973.

¹⁰ *Vienac*, No 45 de 1876.

¹¹ *Vienac*, No 26 de 1873.

¹² Dans *Hrvatska Vila*, vol. 6, 1882.

¹³ Cf. Br. Dzakula, op. cit. p. 193—197.

la Paix de 1849, de même qu'un aperçu sur son conflit avec Napoléon III dans la revue *Šumadinka* (1852, No 5); puis une présentation des *Misérables* par J. Jovanović Zmaj¹⁴ et des *Travailleurs de la Mer*, suivis d'une notice sur l'art dramatique par Laza Kostić.¹⁵ Quelques années plus tard, Mita Rakić enthousiasmé par Hugo, traduit *Les Misérables*,¹⁶ Jovan Dzaia publie le roman *Quatre-vingt-treize* (1884), tandis que le socialiste Svetozar Marković qui, à cette époque, impose à la littérature des préoccupations socialistes et agite, comme Hugo, les questions de la liberté de la presse, souligne son engagement pour la solution de la Question d'Orient lors du Congrès de la Paix. Le critique Andra Nikolić recommande de son côté la lecture de Hugo qu'il préfère à Alexandre Dumas-Père car il y trouve les méthodes du réalisme qu'on commençait à adopter en Serbie. Svetislav Vujović, orienté plutôt vers le théâtre de Hugo, présente *Lucrèce Borgia*¹⁷ et cette pièce, sans motifs d'ailleurs, continue à être jouée.

Les événements balkaniques de 1876—1878 attirent plus particulièrement l'attention de Hugo, chantre de la liberté converti depuis longtemps aux vues libérales et qui, comme le suggère la lecture de ses textes, aimait se documenter, souvent en détail, sur ce qu'il décrit. Son appel *Pour la Serbie*, publié dans le *Rappel* du 17 août 1876 et traduit aussitôt après dans le journal serbe *Istok* du 24 août 1876, est en réalité un plaidoyer pour la cause de la paix et du droit à l'indépendance des Slaves des Balkans en général. Se présentant ici plutôt en observateur politique qu'en littérateur, Hugo a eu le mérite, comme le feront plus tard Anatole France, Xavier Marmier, Henri Barbusse ou Romaine Rolland, d'exposer la situation des peuples souffrants sous le joug des Turcs et de soumettre la question insoluble de leur libération à l'attention de l'Europe,¹⁸ partageant l'intérêt que les Français portaient aux régions sudslaves nouvellement découvertes dans ces chants populaires répandus déjà en Europe par l'intermédiaire des traductions des recueils de Vuk Karadžić, de même que par les écrits de Charles Nodier, Prosper Mérimée, Claude Fauriel, Gérard de Nerval, Xavier Marmier, George Sand jusqu'à Balzac et Stendhal, sans mentionner ici les récits de voyage qui devenaient de plus en plus nombreux. Victor Hugo, impressionné par la versification slave, va même entreprendre une modeste application dans sa poésie de la, si caractéristique, «anthithèse slave»¹⁹ et introduira, sous les inspirations nodièresques, le mot slave «smarra» dans sa pièce *La Donde du Sabbat*, pour retrouver l'atmosphère

¹⁴ Dans la revue *Javor*, Novi Sad, 1862, No 23 (d'après Jelena Daničić Stanojević, op. cit., p. 156).

¹⁵ Ibid., p. 156.

¹⁶ *Les Misérables*, trad. par M. Rakić, Beograd, 1872—86, 20 vol

¹⁷ *Otadžbina*, 1875.

ésotérique à laquelle on se complaisait dans son entourage.

De leur côté les jeunes socialistes serbes acceptent ses oeuvres avec autant de sympathie et d'admiration. On connaît ses Discours pénétrés des principes de la justice, on est au courant de ce qui est récemment publié de lui. Plus encore, ses poésies sont parfois traduites dans des vers décasyllabes, c'est-à-dire dans le goût des chants populaires slaves et, parmi les traducteurs, on comptait des noms connus, tels Jovan Jovanović Zmaj, Milorad Šapčanin, Milan Rakić, Mita Popović etc. A cette époque on fait déjà un choix des *Voix intérieures*, des *Feuilles d'Automne*, des *Contemplations*, mais, vu la richesse de la production poétique de l'auteur, c'est un choix relativement restreint.

En ce qui concerne l'oeuvre dramatique de Hugo, les premières représentations ont été réalisées par les acteurs de la Société théâtrale de Zagreb (Domorodno teatralno Društvo)²⁰ qui, pour gagner leur vie, donnèrent à Belgrad le 20 avril 1842, avec un très grand succès, *l'Angelo*, puis, le 19 juillet, au théâtre de »Džumruk« *Hernani*, dans une traduction de Jovan Sterija Popović.²¹ Antonije Zorić traduit ensuite pour les besoins du théâtre serbe *Marie Tudor* et c'est ainsi que Hugo est mis au répertoire à côté de Molière, Voltaire, Scribe ou les auteurs allemands Iffland Wilhelm et August von Kotzebue. Les critiques étaient assez sévères en ce qui concerne les »scandales«, comme Djordje Miletic aimait nommer, par exemple, les laideurs et l'immoralités de *Lucrèce Borgia*,²² on n'acceptait pas l'esthétique de Hugo, ses drames ne paraissaient que des mélodrames, mais on les traduisait et on les jouait: en 1875 Dragutin Jovanovic traduit *Ruy Blas* qui plaît avant tout par son lyrisme, puis, en 1877, *Angelo* qui attire de nouveau le public par son symbolisme incarnant l'espoir dans la victoire du peuple à la veille de la guerre contre les Turcs; en 1880, après J. Sterija Popovic, Milos Pejinovic traduit *Hernani*, à l'occasion du 50e anniversaire de la pièce; un an après, il traduit *Marion De Lorme* qui, pourtant, échoue, à cause des allusions trop claires à la vie du roi Milan;²³ en 1883, dans une traduction en prose par Jovan Nestorović, on présente *Les Burgraves*, mais la pièce eut le même sort que lors de la première à Paris. Une adaptation pour la scène de *Notre-Dame de Paris* en 1872, par Jovan Djordjević, se signala pourtant comme plus réussie.

²⁰ Cf Todorova, L. *Les Slaves du Sud au XIXe siècle vus par Xavier Marmier*, P. O. F. Paris, 1980, p. 66.

²¹ Ce problème était étudié par N. Banašević, *Anihithèse dite slave dans un poème de V. Hugo*, Revue de Littérature comparée, Paris, avril-juin 1953, p. 202—204.

Evidemment, les écrits historiques et politiques de V. Hugo semblent plus d'actualité en Serbie. L'intérêt se porte particulièrement sur ses *Discours*, puis son *Etude sur Mirabeau*, actuelle surtout en 1881; on goûte également son *Histoire d'un crime* qui paraît dans la traduction intégrale de Milica Ninković — Todorović, amie de Svetozar Marković (1878—1879). On connaît la plupart de ses écrits de circonstance, tels la lettre à l'occasion de la mort de l'américain George Peabody (*Actes et Paroles*, II, 1869 p. 479²⁴), son Discours à l'occasion du Centenaire de Voltaire (le 30 mai 1878) *Actes et Paroles*, IV, p. 71²⁵, son engagement contre la peine de mort au nom des principes de la Commune²⁶ de même que la défense des Polonais et des Crétois. On apprécie également son étude sur *William Shakespeare*, surtout les extraits portant sur la gloire posthume des gens célèbres, sur l'art et la science, le style etc.²⁷

Il est vrai que les jugements sur l'oeuvre de V. Hugo se formaient avant tout en rapport avec sa personnalité controversée qui, pourtant, peut être donnée, selon Dušan Matić, comme un »exemple éclatant de l'évolution de droite à gauche de la littérature française du XIXe siècle.«²⁸ Il est évident aussi que les opinions concernant cette oeuvre allaient de concert, d'autre part, avec la réaction contre les romantiques, venant d'un Mérimée ou d'un Dumas-Fils ou d'un Brunetière, d'un Faguet ou d'un Lemaître, pour ne citer que les premiers en date. Mais Hugo reste populaire et présent dans la vie des Slaves des Balkans, parallèlement avec

²⁰ Cette troupe était composée, d'ailleurs, en majorité d'acteurs de Voïvodina.

²¹ Cf. Paulina Lebl, op. cit., p. 842.

²² Miletić Djordje, *Gradja za istoriju Srpskog Narodnog Pozorišja*, Beograd, 1884, p. 537.

²³ Paulina Lebl, op. cit. p. 847.

²⁴ Publié dans *Srbija*, No 147, 1869.

²⁵ Publié dans *Narodni Glas*, Temišvar, 1878.

²⁶ Dans sa lettre adressée au gouvernement belge qui refusait l'asile aux fugitifs de la Commune, V. Hugo, guidé par sa maxime *Pro jure contra legem*, protestait, d'une part, contre la déclaration de ce gouvernement et, d'autre part, contre la peine de mort: »Premièrement, pour tous les hommes civilisés, la peine de mort est abominable; deuxièmement, l'exécution sans jugement infâme. L'une n'est plus dans le droit, l'autre n'y a jamais été. Jugez d'abord, puis condamnez, puis exécutez. Je pourrai blâmer, mais je ne flétrirai pas. Vous êtes dans la loi. Si vous tuez sans jugement, vous assassinez«. (Cité d'après le texte de la lettre repris dans le *Journal Univers* du 9 juin 1871 et publié dans le *Journal* de Xavier Marmier, texte établi par Eldon Kaye, Genève, Droz, 1968, T. II, p. 261).

²⁷ Publiés dans la *Vila*, 1866, p. 23, trad. par Mita Rakić (*Prava istorija, svak na svoje mesto*, Beograd, 1879; *Umetnost i nauka*, Beograd, 1880 (c'est-à-dire: *Histoire réelle — Chacun remis à sa place; L'Art et la Science, in William Shakespeare, 1864*).

²⁸ Matić, Dušan, *Jedan vid francuske književnosti*, Beograd, Prosveta, 1952, p. 216.

les poètes et romanciers nouveaux considérés comme plus modernes, tels Baudelaire, Gautier, Leconte de Lisle, Coppée ou Daudet, Zola, Maupassant. Ce fait pourrait être considéré comme témoignage d'un raffinement du goût, de même que l'indice d'une maturation culturelle des Yougoslaves, une preuve de plus aussi de l'existence déjà d'un terrain et de matériaux pour la comparaison et le choix. Car, la présence de l'oeuvre de V. Hugo était plus ou moins évidente dans les milieux lettrés des autres régions yougoslaves également.

Au Monténégro, le journal officiel *Glas Crnogorca*, bien que fondé en 1871 seulement, informait régulièrement ses lecteurs des événements liés au nom du poète. On était tenu au courant des solennités organisées à Paris à l'occasion du 80e anniversaire de Hugo²⁹, aussi bien que des témoignages de reconnaissance dont l'honorait la Société Savante de Belgrade. Le 25 janvier 1885, à la séance tenue par la Commission des sciences philologiques et philosophiques de la dite Société, il est élu et acclamé membre d'honneur. Aussitôt après sa mort on s'organise à Cetinje pour la traduction de ses oeuvres.³⁰ Pourtant, on le lisait également dans l'original. D'après les témoignages du comparatiste Xavier Marmier³¹ qui en 1852, en se rendant au Monténégro, visita la bibliothèque du célèbre poète-philosophe et vladika Njegoš à Cetinje, on y trouvait déjà «un bon choix d'ouvrages historiques en russe, en allemand, en français, plusieurs livres de sciences, de même que les ouvrages de M. de Lamartine et ceux de M. Victor Hugo».³²

Пуђејљ дан

²⁹ Publié dans *Glas Crnogorca*, No 1881.

³⁰ Cf. *Luča*, 1899, Nos 5—6, p. 262—263.

³¹ Marmier, Xavier, *Lettres sur l'Adriatique et le Monténégro*, 2 vol. Paris, Victor Havard, 1884, p. 342.

³² Notons que dans son *Journal intime* (1848—1890) dont le texte était établi par Eldon Kaye d'après les manuscrits composés de 9 volumes et découvrant le «côlé nocturne» de son caractère, X. Marmier n'est point bienveillant à l'égard de V. Hugo. Ses indiscretions dévoilent en lui un royaliste incapable de comprendre le mouvement démocratique et qui déteste plutôt les libres penseurs et les républicains à la manière de Hugo. Celui-ci n'est pour lui qu'un «poète ambitieux, orgueilleux, et qui »sans doute va attendre... la république rouge, la république communiste. N'y avait-il pourtant pas, dans cette amertume, une certaine dose de jalousie de la part de Marmier, homme de droite et ultra-conservateur qui n'acceptait non plus, les émotions de ses contemporains dont le poète renommé était entouré: »M. V. Hugo reprenait-il en complétant par ses commentaires à lui le texte du *Siècle* qui rendait compte de la Science à l'Institut du 27 dec. 1873 —également à pieds, en veston court, apparaît le dernier. C'était la première fois qu'il venait à l'Académie depuis 1851, et c'est pour voter en faveur d'Alexandre Dumas-Fils qu'il s'était décidé à franchir de nouveau le seuil du palais de l' Institut. Tout le monde s'est découvert à son arrivée, et à son tour, le poète a rendu à chacun son salut.» (X. Marmier, *Journal*, Genève, Droz, 1968, t, II, p. 324).

Que Njegoš connaît solidement l'oeuvre de V. Hugo, la preuve en sont les citations qu'il reprend de lui pour les mettre, par exemple, en épigraphe du poème *Pirovanje* (*Le Banquet*), écrit à Trieste le 7 déc. 1850, en l'honneur de l'épouse de son ami Spiridon Gopčević: «c'est lui qui fait briller ton regard sur la terre, comme l'étoile aux cieux.»³³

On jugeait bon également de parler de l'état de santé aggravé de V. Hugo, ce que fit, entre autres le *Sarajevski List* en Bosnie ou le journal officiel de Zadar *Objavitelj Dalmatinski — Avvisatore Dalmato*, qui, en 1884 était bilingue.

En Macédoine pourtant le premier écho sur V. Hugo se fait entendre dans les autres langues balkaniques, le macédonien n'ayant pas droit d'existence légitime dans les régions d'oppression et de négation de l'individualité de ce peuple assujéti. Cette situation durera jusqu'à la libération en 1945. Mais ce pays économiquement arriéré et opprimé au point de vue national, était aussi à la croisée de nombreuses cultures occidentales et orientales, de sorte qu'il n'est pas resté dans un isolement total.

Quant au contact avec la culture et la civilisation françaises, il était établi vers le milieu du siècle passé déjà, à l'époque du réveil national où le français commençait à être enseigné à l'école de Dimitar Miladinov à Ohrid. Le livre français y pénètre par l'intermédiaire des grands centres »francophones«, tels Constantinople, Athènes, Janina, Bucarest, Moscou ou, plus près, Belgrade, Zagreb et Sofia. Vers les années 60, Hugo est déjà connu de l'Empire Ottoman. L'écho de l'opéra *Hernani* et de la musique de Verdi, retentit vite jusqu'à Skopje, Bitola et Veles³⁴, comme d'ailleurs à Zagreb où la pièce avait été représentée dès 1849. A cette époque, les représentations étaient organisées encore par les troupes de théâtre étrangères venant des autres régions de l'Empire, de Constantinople, parfois même de France.

Dans les années 70 les idées de Hugo en tant qu'apologistes de la liberté et de la démocratie deviennent surtout très populaires et très actuelles dans le voisinage de la Macédoine, en Bulgarie

Cette intolérance à l'égard de Hugo n'est-elle pas due à d'autres motifs encore? Maxime Du Camp, son confrère à l'Académie, nous découvre un secret de nature intime de X. Marmier, relative à une certaine Madame de Pérony qui faisait des articles dans *le Figaro* et signait »Etincelle«: »Etincelle-explique Maxime Du Camp-est la fille de Marmier et de Mme Biard (Léonie d'Aulnet), veuve d'un M. Pérony, elle a épousé le baron Double. Xavier Marmier m'a dit qu'il ne savait pas si elle était sa fille ou celle de Victor Hugo«. (Institut de France. Papiers Maxime Du Camp, d'après le *Journal* de X. Marmier, t. I er, p. 53).

³³ Cité d'après Paulina Lebl, op. cit. p. 834.

³⁴ Стефановски Ристо, *Театарскиот живот за време на турското владеење*, Театарски Гласник, 15, Скопје, 1981, p. 37.

où, comme ici, continuait plus intensivement que jamais la lutte contre la domination turque. C'est pourquoi il y est présenté tout d'abord par ses écrits politiques³⁵, c'est-à-dire sa lettre contre la guerre adressée aux femmes de Jersey³⁶, son Discours au Congrès de la paix à Genève³⁷, de même que par son article *Pour la Serbie*³⁸ où, en effet, il était question de la vie de tous les Slaves des Balkans sous le joug des Turcs.

L'intérêt se porte ensuite avant tout sur le théâtre de V. Hugo. K. Veličkov et G. Nikolov, anciens élèves du Collège de Galat-Séraï, en 1872 donnent une traduction de *Lucrece Borgia*. Vient ensuite *Hernani*, une brève présentation de la dramaturgie de Hugo, de même que des extraits des *Misérables*³⁹. Finalement, le poète bulgare Ivan Vazov, familier de la littérature française, aborde la poésie de Hugo, les *Châtiments* et, plus particulièrement, les *Chants du crépuscule*, et même subit l'influence de la poétique hugolienne.⁴⁰

Dans des circonstances où la langue macédonienne n'était pas reconnue ni codifiée et où la vie littéraire, sans revue ou journaux, se trouvait confrontée aux conditions difficiles du système féodal turc, c'est par cette voie indirecte qu'on fait modestement connaissance de l'oeuvre de Hugo et la première présentation en macédonien n'est réalisée qu'après l'acquisition des libertés nationale et sociale. Pourtant, une fois leurs droits reconquis, les Macédoniens surent choisir et traduire leurs amis français les plus dévoués, Anatole France, Romain Rolland, Victor Hugo. Le premier texte de Hugo fut, à la différence de ce que nous avons vu chez les autres peuples yougoslaves, un extrait des *Misérables* traduit par Panta Džambazovski en 1949 sous le titre *Gavroche*, pour les besoins des premières écoles macédoniennes.

Cette première traduction fut suivie d'une deuxième, faite en 1953 par Slavko Daskalov, et d'une troisième faite par Todor Dimitrov (1956), jusqu'à ce qu'en 1956 apparaisse la première traduction intégrale du roman *Quatre-vingt treize*, par Blagoja Korubin.

Il n'est donc pas étonnant que le nom de V. Hugo ait inspiré les écrivains qui défendirent la cause macédonienne dans le passé

³⁵ Николай Генчев, *Франција в българското духовно възраждане*, София, 1979, p. 346 et suiv.

³⁶ Publiée dans le journal *Pravo*, V, 25, le 17 août 1870 (Cf. N. Genčev, op. cit., p. 347).

³⁷ Publié dans *Istočno vreme*, I, 31, le 14 sept. 1876.

³⁸ Publié dans *Stara Planina*, I, 5, le 25 août, 1876; *Български глас*, I, 20, le 28 août 1876.

³⁹ Cf. *Čitalište*, III, 17—18, le 28 nov. 1873; 20—24 janv. fev. 1874.

⁴⁰ Cf. K. Veličkov, *Povesti, razkazi, spomeni*, t. 1, Sofija, 1911.

⁴⁰ Cf. K. Veličkov, *Povesti, razkazi, spomeni*, t. 1, Sofija, 1911. aussi: Ivan Vazov, *Spomeni i dokumenti*, II, Sofija, 1976.

et, avant tout, à l'époque de l'Insurrection d'Ilinden au début du XXe siècle (1903). L'ampleur de l'action de Hugo se révèle si puissante qu'elle justifie la présence de son nom dans, par expl. le poème du poète Hugues Clovis *Pour les Macédoniens*, publié dans le journal *La Petite République Socialiste*⁴¹ (le 20 mars 1903), à la veille donc de l'insurrection d'Ilinden, où, tout à fait dans l'esprit des socialistes français d'alors et de Jean Jorès en particulier, il était question de la nécessité d'un engagement des grandes puissances d'Europe pour la solution des problèmes des peuples des Balkans et plus largement encore comme on disait dans le poème, des »Hellenes, Valaques, Bulgares, Serbes juquaux Juifs d'Espagne« :

»Or, toi, tu laisses faire, Europe, et tu regardes,
Sans te ressouvenir de tes anciens réveils,
Comme si les turbans, éclipsant des cocardes,
Avaient été cousus avec l'or des soleils.

Que te sert-il, ô France immortelle et féconde,
D'avoir couché Hugo dans le granit sacré,
Si tu ne l'entends plus quand il rappelle au monde
Canaris que la Grèce et les dieux ont pleuré?»

(Hugues Clovis, *Pour les Macédoniens*)

La muse du Hugo des *Orientales* et plus particulièrement encore du *Danube en colère*, a trouvé en Clovis un héritier digne de lui en ce qui concerne son émouvante sympathie pour les opprimés et la défense de leur existence et de leur liberté. Et ce n'est pas par hasard, non plus, si les vers de Hugo retentissaient également dans les rangs des combattants de la Résistance française au cours de la deuxième Guerre mondiale. Un Argon adorait Hugo, par exemple.

C'est une preuve de plus que la révolution esthétique de Hugo incarné dans *Hernani* préludait à la vraie révolution sur tous les rivages où sa parole a abordé.

*
* ' *
*

Et sa tribune, c'est le monde entier. Le monde sud-slave parmi les premier a accepté et intégré dans sa culture l'oeuvre de ce visionnaire de l'histoire de l'humanité qui, inséparable de

⁴¹ Cette poésie de Hugues Clovis est traduite en macédonien par Gane Todorovski (*Za Makedoncite*, Sovremenost, 9—10, Skopie, 1968, p. 743—745).

son époque, est pourtant si éternellement actuel. De nombreux écrivains français y trouvent leur « pierre de touche » — pour reprendre le terme de Breton- et Camus et Sartre en particulier y puisent, d'après Brombert⁴² les germes pour leur « autopsie intellectuelle » de la solitude et de la peur, ou d'une philosophie de l'absurde.

Quant à la diffusion de cette oeuvre en Yougoslavie, il faut y voir avant tout le résultat de l'évolution des nombreuses cultures nationales qui veillaient à cette réception. Quelques conclusions d'ordre général nous semblent s'imposer au terme de ce travail. Nous allons relever au moins trois catégories de faits:

1. La diffusion de l'oeuvre de Victor Hugo en Yougoslavie correspond au degré du développement des différentes littératures de ce pays au cours du siècle. Du vivant de l'écrivain, ces peuples voyaient en lui une grande force morale avant tout, mais aussi un écrivain avec une vision profondément réaliste de l'humanité.

2. Le choix des traductions n'est pas toujours bon, les meilleurs oeuvres, tant dans le domaine du roman que dans celui du théâtre et de la poésie, n'ont pas eu, du vivant de l'auteur, une traduction digne toujours de l'original.

3. Les rares et courts articles d'information qui ont accompagné l'apparition de ses oeuvres en France ou les événements de la vie du poète, sont loin d'être des travaux critiques solides. On n'est pas, non plus unanime sur son activité littéraire: parfois, quand une nouvelle situation littéraire s'impose au cours de ce long siècle, Hugo n'est qu'un romantique suranné, mais de son vivant il est aussi un des plus grands écrivains de France.

Enfin, signalons qu'à travers cette diffusion, on trouve les résonnances de valeurs incontestables: bien que d'une manière modeste, les premiers écrivains de la génération qui, comme lui, illustraient l'union du réel et de l'imaginaire, connaissent déjà certains de ses thèmes et ses expressions.

C'est une preuve évidente que les frontières politiques et les différences des cultures ne peuvent point empêcher qu'un véritable génie ne prenne les proportions d'un facteur international. Cet intérêt si vif porté à l'oeuvre bienfaisante de Hugo, contribua, pour une grande part, dans le passé, à élever le niveau de la vie spirituelle des peuples yougoslaves. Aujourd'hui comme autrefois il apporte toujours une pièce de plus au dossier d'un hommage continu.

⁴² Cf. Victor Brombert, *Victor Hugo, la prison et l'espace* Revue des Science humaines, Lille, janv. mars, 1965, p. 66.

Проф. др. Лилјана ТОДОРОВА

**ЗА РАСПРОСТРАНЕТОСТА НА ДЕЛОТО НА ВИКТОР ИГО
МЕЃУ ЈУГОСЛОВЕНСКИТЕ НАРОДИ ЗА ВРЕМЕ
НА НЕГОВИОТ ЖИВОТ**

Истражувањата во овој труд што се базирани, пред сè, на податоци од печатот од тој период (XIX век), библиографски каталози, архивски податоци или сведоштва на современите на Виктор Иго, имаат за цел да го проследат познавањето и рецепцијата на неговото дело кај југословенските народи во времето кога живеел, за истовремено да се долови и духовниот живот на оваа средина и да се укаже на слободарското и моралното во комплексната личност на овој писател.

Покрај тоа во трудот е проследено и приопштувањето на ова дело од страна на достоинствени преведувачи и проследувачи кај секој од југословенските народи посебно, низ книжевно историјски податоци и структурирано во компаративна перспектива.

Ванчо ТУШЕВСКИ

ЈОРДАН ХАЦИ КОНСТАНТИНОВ-ЦИНОТ И ДОСИТЕЈ ОБРАДОВИК

Во односите со Србија посебно се изделува врската на Цинот со знаменитиот Доситеј Обрадовик. Неговото влијание не го согледуваме како едно друго тело внесено во ново, ами тоа претставува „избор елементи од туѓата просвета“¹ која насекаде е распрскана во невидлив прав низ творбите на Цинот. Највпечатлив показ за врските на Цинот со Доситеја даде Х. Поленаковиќ пронаоѓајќи го изворот на „Таблица прваја“ од Цинот во Доситеевата „Ижица“.²

Навистина, по прочитувањето на книжевното дело на Доситеја се наметнува мислата дека множество теми, идеи, импулси, места па дури и одредена лексика се препознаваат во написите на велешкиот учител Јордан Цинот. Тоа е море од такви допирни точки и просто е невозможно сите тие да се споредат и да се наведат. Сличните духовно-општествени состојби во двете соседни земји придонеле да се создаде фаза на литературно живеење — просветителството. Кај Србите порано, а пак Македонците, природно, се утледувале на своите понапреднати соседи.

Постојат, споменувања, односно реминисценции³ на Доситеја од страна на Цинот и тоа се првите знаци при споредбеното проучување воопшто. Нашиот учител името на Доситеја го наведува во една полемичка статија меѓу другите учени Срби како „светилници мужие“,⁴ по втор пат Цинот го споменува познатиот српски писател кога реферира за една ракописна книга пред ДСС „Таја книга ја превел славниј Евгениј и Теостоки на гречески за кој учители е чезнеел Доситеј Обрадович“.⁵ Ова се само фактички појдовни елементи за едно поттикнувачко разгрнување на споменатава релација.

Гледано низ панорамскиот пресек Доситеевото влијание на Цинот го согледуваме на општ и идеолошки план кој се

движи преку следниве точки: просветителски проникнувања, потоа филозофското гледање најмногу преку добродетелта (истина, бог и др.), па следат духовно-идејните допири (здрав) разум, суеверието и директни споредби (наслови или содржини на делата) кои пак произлегуваат од тоталитетот на времето.

Основна програмска цел на целокупното учење и залагање и на двајцата мислителци е просветувањето на народот. Во име на таа света идеја ќе бидат вложени сите нивни напори и акции, за неа ќе заминат во Грција каде што веќе е разгорено просветителското начело по училиштата, во литературата... Мигот на времето што сүществувал наложувал раскин со средновековното темнило и заостанатост, барал остар и решителен раздел на старото и усвојување на нови разумни идеи, зашто и грчките просветари и Цинот и Доситеј трезвено согледуваат дека само со наука, просвета и учење ќе можат да се наредат меѓу издигнатите народи на Европа. На тоа пи учела Европа и тие не еднаш ќе се повикаат на нејзиниот пример, а Доситеј ќе ја пропатува во име на тој стремеж. Науката прераснува во култ, во почит и е единствен излез за премавнување на заостанатоста. Затоа и толку многу страници во нејзино славопеење ќе се испишат од овие писатели-просветари и пресвртници во своите литератури.

Своите просветителски начела и двајцава автори пи излагаат во разновидни текстови, скоро никогаш не нудејќи специјален прилог-манифест во кој целосно би го изложиле своето духовно верују. Доситеј е поумерен, поблаг во изнесувањето на мислите за просветата додека Цинот умее да ја изнасили својата тенденциозност. Но заедничко им е што и двајцата потпаѓаат во една своевидна фанатичност кога се работи за одбрана на просветителството, тогаш пред нас гледаме црно-бела слика на изострени контрасти за незнаењето и науката, глупоста и слепотијата наспроти „просвештени умова“, сè е или светло или темно. Цели есеи и најмрачни синтагми плетат обајцата за „словесната“ и „несловесната“ душа. Доситеј во својата книга „Басни“, поточно во наравоученијата (а тоа се целосно авторски мисли) ја исфрла споредбата дека неучениот човек е „скотско сложение који на свет разума људи, без коега е иста словесна душа слепа, и у свагдашњој тами и мраку живи“.⁶ Многу слична паралела на непросветениот човек ореќаваме и кај Јордан Цинот кој на повеќе места јавно се искажа дека „неучени челоуеци, они са сүшто като скотови“.⁷ Велешкиот учител во својата борба против непросветеноста напосто беше принуден да оди и во вакви крајности за кои можел да земе образец кај својот учител Доситеј Обрадовиќ. Него го мачи и го мори темнината на народот кој се нафатил да го просветли во умот и,

на друга страна, саркастичната тесноградост на заможните властодршци — меѓу тие два огна горел Џинот и природно е што сега таа душевна притесненост ја излеал во понесен трактат во полза на науката а во зацврнување на човековото безумие.

Во натамошното разгледување на просветителската паралела помеѓу Доситеј и Џинот ќе споменеме уште некои примери што го илустрираат овој духовен допир, иако нормално секој има свој личен пристап во излагањето на идеите и во самиот стил. Во „Етиката“ Доситеј силно удри по слепотијата на човековиот ум „Целиј народ еднога рода и езика подобан е едному телу. Ако у нему нејма науке, тоа е тело без словесни очију, раба се, живи и умире у слепоти ума, како тод и негови дедови и прадедови“.⁸ Истите идеи и кај Џинот ќе се препознаат во неговите горешти записи за просветата: „Гражданиите како простаци от наука, им е како похвала кога училиштето расипуват и учителите бесчестат“⁹ или пак „Неучени и училишта нештат, зашто они са слепи и незнајат, искајат все свет како них да са слепи и незнајат“¹⁰ итн. Вакви проблемсоци ќе заискрат дури и во песните на овие двајца моралисти.¹¹ Не еднаш тие ќе повикуваат да се следи примерот на Европа во просветителското начело.¹²

Од само неколкуте посочени примери произлегува дека и двајцава автори просветувањето на својот народ го земаат како света задача и заради тоа секој нивни ред ќе биде натопен со мислата за просвет(л)ување на својот заостанат род. Тие така и ќе му се обраќаат во една мошне специфична форма за време на ртењето на народното самозапознавање: *Роде мој!*¹³ Во овој однос Доситеј ќе извикне „Рекли смо да е едан целиј народ без наука, мрак вечниј или слепота ума“¹⁴ кон кое ќе се надоврзе неговиот последувач Јордан Џинот со уште посилен бол: „видим нашата девет педи слепота в Македонија, та стенка и жали срцето ми“.¹⁵

Следејќи го воопштено просветителскиот систем на Доситеја и во својата средина Џинот можел во тој однос многу нешта да согледа и да спореди кај српскиот просветар и во поглед на неговиот филозофски став. Мирогледот за животот, душата како да се стопуваат кај Доситеја и кај Џинот во една нишка наречена *добродетел*. Претпочитајќи го христијанското учење во кое преку доброто се доаѓа до вистината, а со тоа се поистоветува со бога како врвен идеал на совршенството и хармонијата во православието и двајцава учени во сите поучни примери се залагаат да се оди преку моралната категорија — доброто. Доситеј на овој филозофски елемент му посвети многу свои мисли распрскани низ сето негово дело, а наместа изнапиша и цели глави.¹⁶ Во

„Ижица“¹⁷ на Доситеја, што Цинот ја користеше при составувањето на „Таблица...“, нашиот учител можел да се загледа во безброј примери на добродетелта што кај неговиот ценет учител се реализираат преку трите христијански начела: вреа, љубов и надеж. Многу примери од овие страници на Доситеја ја насочувале мислата на Цинот кон најпозитивното творење во животот. Тоа се навистина цели есеи на српскиот просветител кои претставуваат еден вид обрасци за што нема директни показатели, но секако дека Цинот се напојувал и надраснувал на тие извори, надоврзувајќи се кон притоците на прчката мудрословна мисла и транспонирајќи ги преку личниот опит. Во таа насока се сфаќа и нивниот истоветен став кон бога кој редовно се пишувва со голема буква и кој е олицетворение на единствената врна вистина: „Бог е истина, зашто е вечан, беспристрасан и неизмењен. На овој е истини основана сва мудрост и правда добродетелта.“¹⁸ Ваков паралелизам во сфаќањето на бога се чувствува и кај Цинот, посебно во неговата прва збирка од афоризми и во коментарот кон прашањето во одделна студија поопширно го образлагаме овој однос. Вакви реминисценции се среќаваат и во „Таблица...“ од Цинот која, впрочем, е преземена токму од споменатиов српски писател.

Духовно-идејните допири помеѓу Доситеј и Цинот понајтаму најмногу се воочуваат преку моралните категории: здрав разум, лага, благи обичаи, празноверието, определбата *познај себе*, разни паремииолошки проблемсоци и најодзади преку задничкото угледување на Сократа. Овие жижги на духовно-идеолошката сосредоточеност кон истоветни теми не тера уште повеќе да го продлабочиме патот и да ги доразјасниме врвиците по кои чекорел Доситеј, а по него и нашиот учител. Иако глобалната тема не ни дозволува да се впуштаме во истенчени деталзирања, сепак ќе подвлечеме дека овие согледувања го чинат скелетот на нивното рационално учење што беше одраз на времето. Една од најбитните поставки во нивниот сеопшт миросглед е истакнување баш на тој здрав разум како главна движечка сила што треба да го носи светот во напредок, во светлина. Патот на просветителството е обележан, меѓу другите основни нагласки, и со „правила здраваго разума“.¹⁹ Кај Доситеја без тој трезвен разум сè би било темно „зашто здрави разум и проницателно расуждение е и прекрасни дар Божии, о коме ми смо дужни док смо год живи старати се у совршенство га довести и без не-га ниш мислити што творити.“²⁰ За просветителскиот дух Доситеев разумот и добродетелта се „два небесни преимуѓства без кои чиста душа сиромашнија е, беднија и тора, него без-словесна“.²¹ На многу места кога зборува за просветата и во-

општо за човекот Џинот на прво место го поставува разумот како духовен подвижник што го насочува човека кон про- пресот. Како и Доситеј и нашиот учител упорно настојува да ги вразуми своите сограѓани кон правата логика на жи- веењето. Колку за илустрација приведуваме само еден пример во кој Џинот патетично ќе извикне „Правосудниј Боже, просвети ги и помилуј ги, *зашто* *все* *от незорел разум*“.²² (Разречил и подвлекол В. Т.).

И лагата е зачестена духовна категорија што се сре- кава кај двајцава просветни мислители од Србија и Маке- донија. Сите нивни прогресивни настојувања не можат да се остварат со негативни ефекти. А лагата е еден од најопре- ните елементи на нивното учење. Недостојната страна на ла- гата Доситеј ја раскри во своите поуки кон басните споре- давајќи ја со „такова злоба“.²³ Во „Мезимац“²⁴ Доситеј ду- ри исплете и цел есеј „О лажи и лажљивцу“ спротивставу- вајќи му го на есејот „Незналица како ваља мислити о исти- нољубију“²⁵ сè со општата просветителска цел за исмејување на лагата, а за истакнување на вистината — врвен морално- етички фактор во нивното време. Можат да се посочат во недоглед примери кај Доситеја за лагата и вистината, но и од малку се гледа дека таа е нужност и императив на про- светителското учење кое Џинот го прифаќа безрезервно и це- лосно го спроведува во своите „творенија“ — подвлекувајќи во едно мото дека „кој без срама лаже Бог ште го накаже“,²⁶ давајќи му лошо значење на негативниот принцип во чове- ковиот живот преку своите „писанија“ за просветата (школ- ски теми), преку афоризмите, таблицата, драмолетите па ду- ри и во неговата преписка.

Во служба на просветителските идеи за образование и полза на младите беа ставени како питомо и хумано сред- ство за остварување на таа цел и благите обичаи — благо- равије. Наравоучението исто така беше истакнато како при- марен услов за воспитување на учениците и тоа најде свое изразно место во делата на Доситеја, посебно во неговата „Етика“²⁷ во која првата глава е посветена на проблемот за наравната филозофија. Во „Етика“ (та) на Доситеја дадени се скоро теоретски начела за наравственоста, додека примери и поуки на оваа тема се образложени во Доситеевиот „Првенац ижица“²⁸ за кои веќе е потврдено дека Џинот ги користел.

Идеите за благите обичаи од „Христоитија“²⁹ на Д. Обра- довиќ Џинот ги презеде од српскиот филозоф во својот при- лог „Венец првиј“³⁰ каде што се истакнати многу морални категории преку кои се доаѓа до „благочиниј човек“:

„Чадо Болгарское, никога ти да се непушташ во лажа и вероломство, и несмислени речеј, зашто они раждат секое времја неправилнос, од кое произходат раздори и козни, и тјатота народнаја; и народ кога е огорчен тогава и Бог сја пневи. Но ти буди Образ Болгарскиј, во благомислие, краткодушие, смиреномудрие. (...) И по него благиј Обичај, наравници (христоитија), кое е нужно на изуст да сја учиш, и она ште те сотвори да будеш благочиниј човек“.³¹

Во глобалниот концепт на пропрамата за просветување на Доситеј и на Цинот беше зацртана и борбата против прозноверието и општата заостанатост. И на овој план воочуваме мошне многу допирни точки помеѓу разгледуванивте автори, и тоа, индиректни импулси во кои ги сврзува заедничкиот став за искоренување на ова неразумно зло кое беше зело замав среде простољудието. Доситеј ќе се згрозува од заслепеното суеверие во своите животни приклученија: „Но уви! ко нас томе учи и наставља од детињства! Казују нам за вампире и вештице, за чини и обајанија, за страшилишта и привиденија. (...) На коју год страну уши окренем ништа нечуем разве празнословие, поругание, похуѓеније, клевету и осуѓеније“.³² Истиот Доситеј, кој во детските години се изнаслуша лесноверни сказани, подоцна во своите дела ги подложи на потсмев: „Ласно е то рећи, али баба Чова зна и каже толике примере како се е прљавидило томе и томе пролазећи ноћом покрај гробља на месечини и како се вештице преобраћу у коконе. *Неверујте моја децо, све су то лажи...*“³³ (Подвлекол В. Т.) Конечно во своите совети Доситеј даде сосема точна слика за своето разбирање на оваа луда фантазија на човековиот ум.³⁴

Во овие свои погледи Доситеј пружи еден вид дефиниции за суеверието, додека ако ги проследиме реминисценциите кај Цинот веднаш ќе констатираме дека и тој се бори против нго, но неговото изложување е предадено преку примери од непосредната реалност, наместа со скриена иронија така што крајот на верувањето избива во прскава ерупција „за чудо и смеха и будалаштина“.³⁵ Со ист хумористичен тон е проткаена и празноверицата „Ти искаш лек да најдеш? Иди в црква да им извадиш очите на свјатите; сос вода испи ги, пак ште оздравиш. Бог да е прости Ката Егупката (Циганката) ми кажала“.³⁶ Еве, од тотално незнаење како се уништувале живописните фрески. Но, сите други „устаи“ на Цинот се предадени, чиниш, во неутрална форма и тие се припоени со загадочен присмев на нивниот автор. Со ваквиот пристап на суеверието Цинот влијаеше поттикнувачки меѓу

своите сонародници. Напојно свесен за ваквата состојба, покрај извонредно предадените „устаџи“, Џинот искажа мислење за овој духовен миг на нашето население „писах како се в мрака, и како навикнале на невежество и суеверие“³⁷ и дека „по селата колат курбани и многу суевериј творат“.³⁸

Звучното гесло од Аполоновиот храм „Познај себе си“ Доситеј си го прикачи како мошне препознатлив амблем на сето свое учење. Всушност, ова основно начело многу пластично се вклопи во идејата на просветителството, зашто без проникнување во самиот себе нема ни една чиста морална постапка што е потребна за човековото просветлување. Не може да се оствари принципот на здравиот разум ако нема внатрешно распознавање на самиот себе.

Овој духовен императив на времето Доситеј го искажа, природно, најмногу во својата „Етика“ каде што посвети цел есеј со истоветен наслов³⁹ кој човека го води во разум, совршенство и „благополучие“. Укажувајќи ја заповедта на времето *Познај себе си* и Јордан Џинот ја инкорпорира во повеќе свои просветителски написи, а најевидентно е во неговите афоризми, особено во втората збирка во која се осека и личната нагласеност.⁴⁰

Освен што Џинот ги вовеле Езоповите басни во својата училишна програма,⁴¹ сигурно некои од нив имал задоволство да ги прочита кај Доситеја⁴² зашто во време на неговото формирање, како што истакнавме, бројни учебници доаѓаа од Србија. Џинот љубуваше да се искажува со кратки мудрословни изреки па дури презеде,⁴³ т.е. состави свој каталог на сентенци што беа во мода. Тие, заради лесната маркираност и едноставната но филозофска поента вршеа силен впечаток на непросветените. Доситеј ги имаше распрскано овие мудрословија низ своето обемно книжевно дело, а во „Ижица“ тоа и нагледно го нагласи. Бројни се паралелите што укажуваат на идеолошка истоветност во изреките кај Доситеја и кај Џинот. Доситеј опишно ја изразува основната мисла, додека Џинот ја предава лаконски. На пример кај Доситеја читаме: „Све размишљај, ма знај да све на овом свету смех, плач, магла, прах, ништа“.⁴⁴ Нихилистичкиот поглед на светот и неговата релативна (не) постојаност и Џинот ја истакнува во голем дел од своите афоризми: „Зашто газим земљата? ако газим земља сам. И што му драго да сам, земља сам; и все светски достоинства да сам, па земља сам“.⁴⁵ Понатаму за истоветност во релативноста на човековиот живот многу сличност среќаваме кај Доситеја во мислата „овђе живљење наше ест као едан цветак, као роса, као точак и по свему ест подобан оному што човек на сан гледа“.⁴⁶ И кај Џинот се чувствува навев на блага меланхолија за одминли-

воста на животот во пословичните редови „Човек е произведен од чувство, човек е мошно мали створ колку слачишно зрно, колку паужина, колку свилена буба, колку снегова грутка, колку огнена искра, најпосле колку една капка водича“.⁴⁷ Од истата „Ижица“ што Цинот ја употреби за својата „Таблица...“ идејни паралели среќаваме во: „Живејќи човек на овоме свету хиљаду љубазника може имати, ма едва од хиљаде едан може бити без лицемерја, правиј друг“.⁴⁸ А кај Цинот соодветствува следнава паралела: „Човек може да придобие сто хиљади пријатели, само ако може да ги гоштева и пој (...) И тој човек кои е имал сто хиљади пријатели, ако среќата му се преобрати в несреќа, и пријателите ќе се преобадат да го хулат да го безчестат и да го остават како брбушка на цедило“.⁴⁹

Доситеевата (разумна) просветителска мисла „Не може вибети око, што е у оку, ма пошто тко други извади му трун“⁵⁰ во духовното огледало на нашиот мислител се прекршува со просветителски намет како и кај учениот Доситеј: „Зашто в другето гледам в очи да има сламка а мојата греда не ја гледам. Зашто сам слеп? (...) Зашто себе да се видам не можам“.⁵¹ Директни, пак, одгласи од Доситеевите мисли среќаваме кај Цинот во неговата преписка кога тој мошне сликовито исфрли една пословица „Кокошката кога многу јаде не носи јајца“ и во истиот контекст „Само в добро пријател е, коњ назобен от ечмен, в нужда се познава пријател“.⁵² Со дословно истото значење кај Доситеја тие се дескриптивно предадени.⁵³

Многу од приведените мудрословни изреки беа пласирани во склоп на просветителскиот стремеж на двајцава моралисти и природно е што повеќето содржински се поклопуваа. Макар и да не преземал Јордан Цинот слепо од Доситеја тие мисли очигледно зрачеа како нужни импулси во општата идејна оркестрација на народната пробада.

Конечно во ова разгледување на релацијата Доситеј-Цинот да истакнеме дека нивното дело го краси обостраната присутност на знаменитиот грчки филозоф Сократ. Тој е нивни духовен татко и тие се напојуваат на самиот извор учејќи се во Грција. Практичната филозофија на Сократа многу придонесе нашиве моралисти да го изградат својот мироглед на неговиот духовен темел. Доситеј на Сократа му посвети цел есеј⁵⁴ во кој ги изложи основите на неговото учење.⁵⁵ Доситеј, кој и самиот подоцна беше наречен „српски Сократ“, штедро ги излеа своите чувства за грчкиот мислител:⁵⁶ „Описаху на кратко живот и дела мудрог Сократа, кога ови просвештени народи знаду и често спомињу...“⁵⁷ Доситеј ги следи Сократовите стапки зашто неговата внатрешна природа во многу се

поистоветува со овој грчки филозоф кој ти учи луѓето „како могу постати праведни, разумни, и добродетелни: и ово е наравоучителна философија“.⁵⁸ Што, значи, дека многу Доситееви етички поставки, порано изложени овде, нашле кај српскиот учен плодна почва за цутење. Од Сократовиот филозофски систем наоѓаме директни резонанси кај Доситеја кој за својот далечен учител истакнува: „Моја е наука сва у томе била, да људи буду добродетелни и разумни“⁵⁹ (Истакнал В. Т.) и пак мудриот старец преку устата на Доситеја порачува „Ја сам непрестано казиво, да богатство добродетел не раба, а да из добродетели свако добро, како во обште свима, тако и свако по наособито произходи“.⁶⁰ Без никакво сомнение Доситеј го прифаќа Сократа како модел, како насочувач и на срчувач во својата благородна и општополезна работа. Бројни етички тези од Сократовото учење нашле своја разработка во Доситеевиот житејски мироглед. А нашиот учител бил на географска средина од изворите и можел да се напојува преку српската литература од Доситеја и од елинската книга. Сите етички норми што ги презентираше Доситеј преку Сократа Јордан Џинот ги презеде како основа за својата просветителска и општоживотна активна.⁶¹ Доситеј отворено истакнуваше дека неговиот образец е Сократ и тоа мислење го прошируваше подалеку: „Сократ Аристид Фоциан и нима подобни древни философи, остају пред свим съетом до века удивљенија достојни, зато што нипошто нису хотели достоинство чисте добродетели с худостију задовольства“.⁶² И, истите учители на чело со Сократа и со слични филозофски постапки стануваат духовна храна и одбрана на велешкиот учител: „Аристид праведниј учи ме как да терпим; Темистоклес учиме да љубам отечеството наше, Сократ наставља ме в благонравие; Фоција он ме путеходи до родолъбие“.⁶³

Векот на разумот и светлината во потрага по најразумни мерки за спроведување на своите цели завлезе кај елинските мислителци, особено Сократа го истакна како свој идеален образец. Во име на вистината, за која и Доситеј и Џинот копнееја и жеднееја, Сократ го положи својот живот со испивање на фамозната чаша отров. Ваквиот став на светол ум и во најкритичниот животен миг длабоко ги понесе просветителските души на двајцава наши писатели и тие еден од друг зафатија длабоко од Сократовиот извор. Воопштената, панорамска слика на сета Доситеева и со тоа лектиратата на Џинот почива, пред сè, на библиската литература која преку античката до нашиве простори доаѓа од патиштата на Византија. Следствено и двајцава автори, кои во приближно време и живееле, се напојувале на универзалните источници: христијанството и ан-

тиката и според тоа нивното учење е отсјај на далечната христијанска и античка мисла инфилтрирана во нашиот балкански дух.

¹ Константин Димарас, *История на новогрџката литература*. Софија, 1971, стр. 185.

² Д-р Харалампие Поленаковиќ, *Изворот на Таблица перваја од Јордан Хаџи Константинов Цинот*. Во: екот на народното будење, Скопје, 1973, стр. 9—24; Истиот, *Доситеј Обрадовиќ кај Македонците*. „Јужнословенски филолог“, Београд, XXII, 1958, стр. 278—281.

³ Зоран Константиновић, *Увод у упоредно проучување књижевности*. Београд, 1984, стр. 65.

⁴ Литери Болгарски. „Цареградски вестник“, бр. 85 за 1852.

⁵ Х. Поленаковиќ, *Кореспонденцијата на Јордан Хаџи Константинов — Цинот со Друштвото Српске словесности*. Скопје, 1955, стр. 59.

⁶ Басне Езопове и други баснотвораца... Земун, 1850, стр. 142, в. и Писма домаћа, Земун, 1850, стр. 16.

⁷ Училиште и учење... „Цареградски вестник“, бр. 96, 16 авг. 1852. Скоро не постои напис на Цинот каде што тој не пропушта можност, макар со мимолетна мисла, да клукне по незнаењето и глупоста. Мошне впечатлив пример е дијалашката игра Метание добро е жребие („Цареградски вестник“, бр. 89, 28 јуни 1852) каде што алегорично и симболично преку злото е претставено „неучение, слепота, Глупост и тупост“, а доброто е вистината, учењство и правдата.

⁸ Доситеј Обрадовић, *Етика*... Земун, 1850, стр. 33.

⁹ Велес. „Цареградски вестник“, бр. 204, 18 дек. 1854.

¹⁰ Училиште и учење... „Цариградски вестник“ бр. 93—96, 1852.

¹¹ Живот и приклученија Доситеја Обрадовића. Земун, 1850, стр. 116. Сп. ја песната Песма о избавленију Србије и тоа стиховите: Да не губи време, шта већ чека? *Сунце сија; нег се просвештава!* Нег не лежи у мраку до века! (Подвлекол В. Т.) со песната „Аврора“ на Цинот!

¹² Доситеј не еднаш ќе настојува, како и Јордан Цинот, „Нека само окренемо едан поглед на народе просвештене целе Европе...“, Живот и приклученија... стр. 121 и стр. 11.

¹³ Доситеј Обрадовић, *Писма домаћа*. Земун, 1850, стр. 55—56. Пример: „милому Роду“.

¹⁴ Доситеј Обрадовић, *Етика*... стр. 55. И во Писма домаћа... стр. 56: „А тако е наш ближњи, него Род наш, чрез кои е нама даровано битие? Творе и ово благо умо-просвештенија Роду своему дело, то се и свему роду човеческом твори, с коим род наш обходити се и дела справљати своја буде. Зашто од просвештеност може се и другиј просветити; од мрачнога и тамнога нитко никада“.

¹⁵ Х. Поленаковиќ, *Кореспонденцијата на Јордан*... стр. 58.

¹⁶ Доситеј Обрадовић, *Кратко слово за похвалу добродетели*. Во: *Собрание разни наравопоучителни вештеј*, Земун, 1850, стр. 182—187; *О мудрости и промислу у управљању света*. Во: Доситеј Обрадовић: *Мезимац*, Земун, 1850, стр. 14—27; *Етика*, Крагујевац, 1834, статијата: *Дужност к благодетелем*, стр. 117; *Истото*, *О добродетелима во обште*, стр. 128—132.

¹⁷ Београд, 1836, стр. 10, 15 и 17.

¹⁸ Мезимац. Земун, 1850, стр. 114.

¹⁹ Доситеј Обрадовић, *Живот и приклученија*. Земун, 1850, стр. 98—99.

²⁰ Доситеј Обрадовић, *Басне Езопове*. Земун, 1850, стр. 61.

²¹ Мезимац. Земун, 1850, стр. 105. В. ги истите ставови и во *Совети здраваго разума*. Земун, 1850, стр. 57.

²² Манастир (Битола). „Цареградски вестник“, бр. 210, 20 јан. 1855.

²³ Доситеј Обрадовић, Басне Езопове... стр. 75.

²⁴ Земун, 1850, стр. 76—81.

²⁵ Истото, стр. 128—136.

²⁶ Тоа е мѐто на дијалогот „Басна“ од Јордан Џинот која авторот целосно ја посвети на оваа морално-етичка категорија. Посебно в. го крајот во форма на наравоучение, односно за негативностите што произлегуваат од лагата. „Цареградски вестник“, бр. 190, 11 септ. 1854.

²⁷ или философија морална по системи г. проф. Соаве Доситеем Обрадовићем издавна. Крагујевац, 1834.

²⁸ Београд, 1836.

²⁹ сиреч благи обичаи и венец од алфавита списана Доситеем Обрадовићем... Земун, 1850. Дури и насловот е идентичен со Доситеевиот, само што грчкото алфавита е преведено во првиј.

³⁰ За ова в. повеќе кај: Миодраг В. Стојановић, Доситејев превод „Христоитије“. Во: Доситеј и антика, Београд, 1971, стр. 27—31.

³¹ Венец првиј. „Цареградски вестник“, бр. 63, 1 дек. 1851.

³² Доситеј Обрадовић, Писма домаћа знанцима и пријателјима... Земун, 1850, стр. 10.

³³ Доситеј Обрадовић, Басне Езопове... стр. 9.

³⁴ Доситеј Обрадовић, Совјети здраваго разума... стр. 35.

³⁵ „Аврора“. „Цареградски вестник“, бр. 88, 21 јуни 1852. Во продолжение на песната како иронична противтежа на зората и просветата, што ја симболизира оваа стихотворба, Џинот ги вклучил 24-те Устави.

³⁶ Истото.

³⁷ Х. Поленаковиќ, Кореспонденцијата на Јордан... стр. 14. Слични ставови Џинот пројави и во анонимната статија Огледало изображености, „Цареградски вестник“, бр. 61, 17 ноем. 1851. За празноверието на своите сограѓани дава белешка и во описот на Скопје: „Пот крепоста долу до Вардара има црквици и столп — кула — висок и на него има писмо и спомени; но всјак се бои да се приближи и да ги препише“. „Цареградски вестник“, бр. 200, 1 ноем. 1854. Да се в. и верувањето во духови: „Внотре в крепостта многу чудеса сја показуват и никој не дерзае ноштем да шета тамо вамо“ итн. Во: Скопски доказателства, (Документи), „Цареградски вестник“, бр. 412, 1 јан. 1859. Понатаму сп. и во тописот Манастир (Битола): „Но в това училиште будущи ноште сја чинеха прекоестествени завети и догми от цинцарски деца, не внимавајки сја запали училиштето и изгоре в пепел“. „Цареградски вестник“, бр. 210, 20 јан. 1855. В. Х. Поленаковиќ, Кореспонденцијата на Јордан... стр. 12.

³⁸ Училиште и учение... „Цареградски вестник“, бр. 93—96 за 1852 г.

³⁹ Етика... стр. 87—89. Во Живот и приклученија истакнува: „Познанство себе основание е добродетелеј а непознанство злоба“, стр. 123.

⁴⁰ За ова подетално в. во главата Мудрословијата на Јордан Џинот од истиот автор.

⁴¹ „Цареградски вестник“, бр. 68, 6 јан. 1852. Во писмото до белградскиот митрополит скопскиот му јавува дека Џинот, меѓу другите предмети, предавал „толкование басне Езопове от славјански на просто“ од 14 април 1857. И тука најверојатно се работи за Доситеевите басни. В. Климе Цамбазов, Борбата на Џинот за скопско народно училиште (1848—1857). Во: Одбрани трудови „Просветно дело“ 1945—1970, Скопје, 1970, стр. 226.

⁴² Миодраг В. Стојановић, Изворна Есопова басна. Во: Доситеј и антика, Београд, 1971, стр. 65.

⁴³ Д-р Харалампие Поленаковиќ, Изворот на Таблица Перваја... и Две збирки од афоризми на Јордан Џинот. Во: Во екот на народното буђење, Скопје, 1973.

⁴⁴ Доситеј Обрадовић, Првенец или Ижица. Београд, 1836.

94. ⁴⁵ Д-р Харалампие Поленаковић, Две збирки од афоризми... стр.
- ⁴⁶ Доситеј Обрадовић, Првенец или Ижица... стр. 40.
89. ⁴⁷ Д-р Харалампие Поленаковић, Две збирки од афоризми... стр.
- ⁴⁸ Доситеј Обрадовић, Првенец или Ижица... стр. 41. спореди ја и оваа од Доситеја: „Буди добар са сваким, ма не уздај се у човека, зашто човек у срећи може имати хиљаду љубазника а у нужди и сиромаштву и сроднија га не познају“, стр. 65.
89. ⁴⁹ Д-р Харалампие Поленаковић, Две збирки од афоризми... стр.
- ⁵⁰ Доситеј Обрадовић, Првенец или Ижица... стр. 118.
- ⁵¹ Д-р Харалампие Поленаковић, Две збирки од афоризми... стр. 94 и Ванчо Тушевски, Прилог кон проучувањето изворноста на афоризмите од Јордан Хаџи Константинов — Џинот. „Литературен збор“, Скопје, XXVI, 1979, бр. 6, стр. 75—79.
- ⁵² Х. Поленаковић, Неколку необјавени писма од Јордан Џинот. Годишен зборник на Филозофскиот факултет на универзитетот во Скопје, кн. 15, 1963, стр. 341.
- ⁵³ Доситеј Обрадовић, Првенец или Ижица... стр. 82.
- ⁵⁴ Миодраг В. Стојановиќ можеше да констатира дека Доситеевата биографија за Сократ е „оригинално дело“. В. Доситеј и антика... стр. 194.
- ⁵⁵ Доситеј Обрадовић, О истории и о помињању славни људи. Во: Собрание разних наравапоучителних вештеј... Београд, 1835, стр. 51—67.
- ⁵⁶ За величањето на Сократа в. ги исто така примерите кај Миодраг В. Стојановић, Доситеј и антика... стр. 179.
- ⁵⁷ Истото, стр. 51.
- ⁵⁸ Истото, стр. 53.
- ⁵⁹ Истото, стр. 64.
- ⁶⁰ Истото.
- ⁶¹ Ова прашање (Сократ и Џинот) подетално го разгледуваме во прилогот Филозофските погледи на Јордан Џинот.
- ⁶² Доситеј Обрадовић, Собрание различни поучителни... стр. 38.
- ⁶³ „Цареградски вестник“, бр. 24, 10 јуни 1861. Џинот од своја страна му се оддолжи на Сократа со подготвување или преведување нова драма „Филал Сократов, драма во три дејствија, и на конец слово Сократово о псевдополитице“. В. „Цареградски вестник“, бр. 150 за 1853 г.

Vančo TUŠEVSKI

JORDAN HADŽI KONSTANTINOV — DŽINOT AND DOSITEJ OBRADOVIĆ

Summary

In the application are presented connections between Jordan Hadži Konstantinov-Džinot (1820—1882) and Dositej Obradović (1742—1811). On this plan are separated many subjects, ideals, impulses places, reminiscences, recollections and others paralel (come ups) ulhose are Reflection on the reading literature mhich was consulted by Jordan Džinot from the Serbish educator D. Obradović.

Here are recognizing, on philosophical plan, through the cathgonization bemefactor, healthymind ratio, superstition and are pointed aut on pixed paralel in both the authors, with what Dositej is motify like writher who is offering ideas and Džinot like recepton.

In the second part of the application the demonstrated comparisens are entering more engrossed in the sphaera of Heir ethical theaching and here is diskused the relation tomends the mise thought »know yourself« and particulary is emphasised theirs extemply honownable relation towards Somet.

УДК 398.222+39821(497.17)(0493)

Jordanka FOULON — HRISTOVA

**LA PERCEPTION DU TEMPS DANS QUELQUES LÉGENDES
COSMOGONIQUES ET DANS UN CONTE MACÉDONIEN**

»Qu'est-ce donc le temps? Si personne ne me pose la question, je sais, si quelqu'un pose la question et que je veuille l'expliquer, je ne sais plus.«

Saint Augustin.

Il y a un temps pour tout et tout se réalise dans le temps. Les philosophes présentent le temps comme un pendant de l'espace. C'est dans le temps que se tissent les rapports des personnages et s'enchaînent les événements.

»Une histoire, un conte peut, en théorie et peut-être même en pratique, se dispenser d'espace. Elle ne saurait se passer de temps.«¹

Ce n'est pas par hasard si les proverbes le qualifient ainsi:

Време градит, време разградуит (macédonien)

Le temps construit, le temps détruit.

ou

Времето е најголем чорбаџија (macédonien)

Le temps est le plus grand maître.

Et pourtant, excepté dans les oeuvres historiques, le temps est rarement thématisé ou directement évoqué.

Chez Homère par exemple:

»Les phénomènes naturels comme les migrations d'oiseaux, le lever et le coucher des constellations sont utilisés pour marquer le passage du temps«²

Suivant la période, la culture, la religion, chaque peuple, conformément à sa conception du monde et à sa sensibilité, vit et configure le temps à sa manière.

Ceci ne veut pas dire que sa conception du temps ne puisse se trouver en communauté d'esprit avec celle d'un autre peuple comme le montreront les développements postérieurs.

La perception du temps se fait sur plusieurs modes. Le temps grammatical n'est pas celui des philosophes.

»Dans la conscience dite primitive ou mythologique, cette catégorie n'existe pas sous cette forme d'abstraction.«³

D'autre part, chaque genre littéraire a ses instruments pour mesurer le temps: le temps du mythe n'est pas celui du roman...

L'expérience du temps elle-même est différente suivant qu'elle relève d'une approche objective ou au contraire subjective.

Les hommes ont pris la mesure du temps en observant le retour cyclique des saisons ou »des temps de l'année« — *годишни времиња*, comme on dit en macédonien, et les changements de la lune; évoluant d'un croissant *»млад месец«* — la jeune lune — à la pleine lune — *»фолна месечина«*.

L'expérience leur a appris qu'il existe des périodes propices au labour, l'été à la moisson l'automne à la chasse et ils ont accordé le dynamisme de leur existence à celui de la nature.

C'est le côté objectif de la réception du temps.

La même expérience les a conduit à l'idée que tous les jours ne sont pas égaux, ni entre eux, ni par rapport à l'homme.

»Hésiode trace un schéma des jours heureux et malheureux, tout en admettant qu'il existe certains jours indifférents, sans destin... un jour est tantôt une marâtre, tantôt une mère.«⁴

C'est là une appréciation dictée par le sentiment. Une année de sécheresse devient:

гладна година (macédonien et serbo-croate)
-année affamée-, comme l'est l'homme lorsque la récolte est mauvaise.

Une nuit longue est comparée à une nuit de tsar:

дуга ноћ као царева година (serbo-croate)

La vieillesse est qualifiée de:

беле године (serbo-croate)
-années blanches

Est-ce à cause des cheveux blancs ou parce que le déclin du sens critique lui fait croire que tout est beau?

Dans l'expression populaire, »blanc« signifie beau ou heureux. Exemple cette malédiction:

бел ден да не видиш (macédonien)
-que tu ne vois pas de jour blanc, donc heureux.

ићи у бели свет (serbo-croate)
-s'en aller dans le blanc monde, donc dans le monde heureux.

Et pour bien montrer que le temps est davantage un sentiment qu'une réflexion objective on lui accorde des qualités humaines:

вући се као гладна година (serbo-croate)
-se traîner comme une année affamée.

alors que c'est pour celui qui souffre ou que rien ne va plus, que l'année semble s'étirer sans fin.

La conception du temps, comme on le voit, est à la fois dictée par les lois de la nature et par le sentiment qu'il inspire à l'homme.

Comment alors rendre compte de l'écoulement du temps?

Pour l'homme le temps, bien que composante de sa vie de tous les jours, représente une énigme dont il cherche à déchiffrer la nature.

I

Les légendes cosmogoniques représentent un matériel privilégié pour la reconnaissance de la conception du temps par l'homme archaïque.

De leur côté, les légendes sur la création renvoient à l'idéologie dualiste bogomile qui a prospéré en Macédoine au 10e siècle. C'est un mouvement mystique à l'origine duquel se trouve la nécessité de réformes sociales.

Le bogomilisme représente une restructuration et une réactualisation originale des doctrines dualistes anciennes: le gnosticisme, le mazdéisme, le manichéisme et le paulicisme.

Les conceptions bogomiles sont exposées dans le Livre secret *Тајна книга* — dont le texte slave n'existe plus.⁵

Comme toutes les doctrines dualistes, le bogomilisme se fondait sur l'antagonisme de deux principes: Dieu et Satan, du bien et du mal, comme le mazdéisme se fondait sur l'antagonisme de la lumière et des ténèbres.

En partant du mythe biblique de la révolte de Satan, le bogomilisme divise l'histoire de la création en deux périodes:

— la première englobe le temps allant jusqu'au moment où Satanael voulant égaler Dieu, attirant sa colère, fut déchu de sa lettre de noblesse «el» (d'où Satan) et chassé des cieux dans le chaos du monde matériel.

— la seconde, comprend le temps depuis la séduction d'Ève par le serpent — alias Satan.

Les bogomiles n'acceptaient pas d'être nommés hérétiques car ils se considéraient, eux, comme de vrais chrétiens, défendant la pureté du christianisme primitif sans faste.

L'église, persuadée du contraire, les persécutait car elle ne pouvait accepter que le nom de Satan soit associé à la création.

Ils allèrent se réfugier en Grèce. Or, selon H. Ch. Puech:

»Les systèmes gnostiques sont les produits de la contamination du christianisme par telle ou telle école de philosophie grecque; le manichéisme, lui-même, n'est qu'un »christianisme hellénisé ou »hellénisant«. ⁶

Cette donnée est très importante car elle semble expliquer certains points des légendes et du conte étudiés ici.

La création du cosmos est en elle-même un acte conçu dans le temps. Dieu n'eut-il pas besoin de six jours pour créer le monde?

La légende »Comment furent créés le soleil et les étoiles« commence par cette phrase:

»Lorsque le monde n'était pas encore créé, Christ était né«. ⁷

Dans une autre légende »La terre et le paradis«, il est dit: »Au premier jour, le monde actuel n'existait pas. Il y avait seulement un univers éternel, avec sept cieus au-dessus duquel était Dieu le père et au-dessous desquels se trouvaient un abîme et la terre sans forme cachée dans les eaux.« ⁸

Le chiffre »sept« est symbolique et apparaît dans plusieurs cultures.

Dans une légende grecque relative à la création, la terre et le ciel sont soutenus par sept piliers.

Dans la pensée indienne, »c'est en traversant les sept niveaux cosmiques« que Bouddha atteint le sommet cosmique et »devient contemporain du commencement du monde.« ⁹

Cette conception de la demeure de Dieu — les sept cieus — se retrouve dans l'expression macédonienne:

»за бора до седум небеса« — servant à expédier la personne non désirée jusqu'au septième ciel de Dieu.

Selon une légende trouvée dans le monastère de Slepçe (Macédoine d'ouest), la terre était soutenue par trente-trois baléines.

Satanael était alors encore en bonne grâce auprès de Dieu. Dieu l'envoya dans les couches inférieures pour extraire le roc de terre de la mer. Ainsi fut créée la Terre.

L'élément eau symbolise ici le commencement.

L'organisation de l'espace et du temps dans ces légendes porte l'empreinte des idées dualistes:

— dans l'espace: l'univers éternel et les sept cieus s'opposent à l'abîme.

— dans le temps: le temps éternel s'oppose au temps après la création.

On sait que selon la doctrine bogomile les couches supérieures sont la demeure de Dieu et le firmament, celle de Satan.

Or, lorsque Platon déclare que »le temps apparaît avec l'univers créé«, que »le temps et l'univers sont nés ensemble« ou

que le temps est »une partie de la création, en ce sens qu'il est lui même créé«¹⁰, il part de l'idée que »aussi bien le temps que la création dépendent de l'introduction de l'ordre dans le désordre«.¹¹

L'organisation de l'univers, selon les légendes, semble aussi s'inspirer de cette idée d'ordre.

Mais si les légendes ne sont pas avares d'informations en ce qui concerne l'illustration des deux principes: le bien et le mal, elles restent muettes quant à la nature du temps qui a précédé la création.

L'existence de l'univers éternel prête à comprendre que le temps du monde dérive du temps éternel.

Dans un mythe sur la nativité de Bouddha:

»Le moment qui précède la création du monde est désigné comme »atemporel«.¹²

Dans l'optique de la doctrine mazdéenne, le temps qui précède la création est le »Temps éternel«.¹³

L'écoulement du temps, c'est l'alternance du jour et de la nuit.

Dans la légende »Pour le jour et la nuit«, cette alternance est comparée au déroulement d'une pelote.

»Господ имал две клопчиња, едното бело и другото црно; белото било врзано со црното. Кога ќе го одвиткал белото, ќе било ден, а кога ќе го одвиткал црното, ќе се сторело ноќ. Толку многу долго било преденото, што дури да го соберел белио конец за клопче, ќе почнел да го одмоткува и ќе било ноќе.«

Dieu avait deux pelotes — l'une blanche et l'autre noire; la blanche était nouée avec la noire. Lorsqu'il déroulait la blanche, c'était le jour et lorsqu'il déroulait la noire, il se faisait nuit. Si long était le filé que le temps de mettre le fil blanc en pelote, il commençait à dérouler le noir et c'était la nuit.

L'avancement du fil traduit la progression du temps et le changement de couleur permet de distinguer ce qui précède de ce qui suit.

On sait que les hommes ont donné aux divinités des visages ou des comportements proches d'eux-mêmes.

Le temps divin est-il aussi calqué sur le temps humain?

»Après avoir créé le ciel et la terre, avec tout ce que nous voyons ou ne voyons pas, vivant ou mort, et après qu'il eut vu — grâce lui soit rendue! — que tout ce qu'il fit, il le fit bien, il eut envie de faire des hommes sur la terre pour y vivre et pour le glorifier. Pour tout ce qu'il fit dans le monde, il avait déterminé un jour pour faire une

chose, un autre pour autre chose, un troisième pour une troisième, un quatrième et ainsi de suite. Il détermina un seul jour pour faire également les hommes.¹⁵

Dieu créa ainsi toute une rangée d'hommes, et comme l'heure du déjeuner s'approchait, »il eut faim« et s'assit pour manger en observant les hommes qu'il avait déjà créés.

»Il les contemplait et souriait tant il était satisfait de les avoir créés si beaux, si intelligents et raisonnables. — Oh, je les ai fait beaux des hommes, se dit-il en lui-même, ils me ressemblent.«

Mais tout Dieu qu'il était, son temps aussi était compté. Il s'aperçut qu'en continuant ainsi il ne finirait pas de créer les hommes avant la fin du jour. Il décida alors de sacrifier la perfection et la qualité au rendement.

»Et voici pourquoi, termine la légende, il y a par le monde des gens bons car Dieu les avait fait à la main et les mauvais façonnés au tour, comme le potier façonne ses réciipients.«¹⁶

Cette irruption du temps limité donc humain dans le temps éternel et sacré de Dieu était ce, de la part du narrateur, une façon d'excuser la malfaçon du Créateur ou bien a-t-il voulu montrer que rien ne peut se faire en dehors du temps et que la conscience de son écoulement rend éphémère non seulement l'existence de l'homme, mais représente une servitude même pour Dieu?

C'est pourquoi dans la religion de Zarathoustra, on accorde au Temps le rôle de »créateur« et aux autres éléments du cosmos celui de »créatures«.¹⁷

La conception du temps de la légende macédonienne s'oppose à celle élaborée par la doctrine indienne des cycles cosmiques où le calcul des années est différent suivant qu'il s'agit des années humaines ou des années divines.

»311 000 milliards d'années humaines constituent la vie de Dieu. Mais cette durée considérable de la vie de Bramha ne parvient même pas à épuiser le temps, car les dieux ne sont pas éternels.«¹⁸

Après le temps éternel, les légendes posent la question concernant le temps de la vie éternelle.

Si comme le dit OEdipe:

»Les dieux seuls sont exempts de la vieillesse et de la mort; toutes les choses en dehors d'eux sont brassées par le temps souverain.«¹⁹

Quelle est la place du temps humain dans la doctrine bogomile?

L'homme est l'oeuvre de deux créateurs: Dieu avait la paternité de l'âme, Satan celle du corps. Le diable n'a jamais réussi à insuffler l'âme à l'homme.

Connaissant cela, on ne sera pas étonné d'apprendre que les bogomiles méprisaient le corps, substitut matériel du diable et siège du mal. La vie humaine doit servir à libérer l'âme, émanation de la divinité, de l'emprise de la matière. L'homme parfait ne meurt pas, mais comme dans un rêve, se transforme en se débarrassant de sa tenue corporelle.²⁰

»Dérivant de ce temps éternel, il retourne à son origine après avoir éprouvé les dimensions du Temps limité de sa forme actuelle d'existence«²¹

— comme dans la doctrine mazdéenne.

La doctrine bogomile relativise le temps humain pour donner plus de poids à la vie future et au temps éternel. C'est pourquoi dans les écrits bogomiles on ne trouve aucune description des funérailles.

La vie terrestre n'est pour eux qu'un passage, le temps nécessaire pour purifier le corps et rejoindre ainsi l'éternité.

C'est après sa mort que l'homme va atteindre sa véritable dimension.

»La durée« de la vie humaine est »instrument de servitude«.²²

Contrairement au divin, dont le temps est illimité:

»l'homme est défini comme »éphémère non parce que sa vie est brève, mais parce que sa condition est liée au temps.«²³

comme l'illustre ce proverbe macédonien:

»avec chaque naissance, une tombe s'ouvre«.

Dans toute idéologie, l'homme s'est construit des modèles de vie ailleurs pour échapper à son temps.

Dans le bouddhisme, il est dit:

»l'homme ne peut s'arracher« au temps« que par un acte de liberté spirituelle...«²⁴

Contrairement à ce que préconise le bogomilisme et les autres doctrines, la légende »Le paysan et son parrain Saint-Archange« décrit l'aventure d'un paysan qui ne semble guère pressé de rejoindre le temps de l'éternité.

Après qu'il eut été informé par l'ange que la vie de chaque être est symbolisée par une bougie qui se consume comme la vie: peu pour un enfant, à moitié pour un homme d'âge moyen, et approche vers sa fin pour l'homme qui va mourir prochainement, le paysan lui demande de lui montrer sa bougie. La voyant bien avancée, le paysan l'échange contre celle, à peine entamée, d'un

enfant. L'ange s'en aperçoit et lui fait remarquer que ce n'était pas la peine de faire tant d'histoires pour trouver un parrain honnête, si lui se permet d'agir de la sorte.

La conception grecque de la »transmigration« est différente de celle enseignée par les bogomiles.

La croyance que »l'âme renaît« et »l'immortalité en tant que telle n'est pas considérée comme une source de consolation« mais comme un malheur.²⁵

Le passage d'un temps dans l'autre est toujours une épreuve pour l'homme. Dans un rituel indien, la cessation du temps de ce monde et la pénétration dans celui de la vie éternelle est qualifiée de passage »sur la lame du rasoir«.²⁶ Dans d'autres, il est figuré par »une porte étroite« ou par un pont dangereux.

Dans la légende macédonienne »La terre et le paradis«²⁷, c'est un pont de cheveux que l'homme, que ses actes terrestres honorent, franchit allègrement. Mais aussitôt qu'un pêcheur monte dessus, le pont se casse et l'homme tombe dans l'enfer.

Les légendes ont construit des passerelles entre le temps mythique et le temps humain, entre »le temps absolu« »infini« »sacré« et le »temps profane«.

Elles ont accordé à Dieu le pouvoir d'organiser l'espace et le temps de telle sorte que la création reçoit par cet acte même une signification particulière.

Elles permettent de se rendre compte que seule la conscience humaine peut exclure l'avancement du temps.

II

L'univers du conte nous met en présence de deux modes d'écoulement du temps: celui du fils et celui du père.

Les deux temps se déroulent simultanément, imbriqués l'un dans l'autre.

Le titre du conte, très long, est déjà évocateur:

»Lorsque fut né le père de Peyo l'ingénieur, celui-ci s'en alla aux cieux pour faire chanter à son intention une courte prière, demandée par sa mère puis partit faire pour lui un berceau«.

Dans la manière de présenter les faits, le conte a quelque chose de commun avec les contes populaires turcs, classés par Pertev Naili Boratav sous le nom de »Tekerleme« réunissant différentes formes littéraires: poésie, chanson, conte, théâtre populaire. Le trait caractéristique de ce genre littéraire est la »jonglerie verbale« constituée de »jeu de mots à effets sémantiques«, »fantaisie«, »mensonge déclaré.«²⁸

Les contes débutent par des formules courtes du genre:

Baltta ile ras oldugum günler

— Le jour où je me rasais avec une hache.

Karincaya vurdum palanı

— J'ai mis le bât sur la fourmi.

Bir varmış, bir yokmuş

— Il était une fois et il n'est plus.

ou par des formules élargies:

»Dans les temps anciens, quand le crible était dans la paille, quand le chameau était crieur public, quand le coq était chantré de mosquée...

Quand mon père était couché dans son berceau et que ma mère se tenait sur le seuil de la porte...

Quand je balançais »tingir mingir«, le berceau de mon père...»²⁹

Ces formules ou mensonges ont ici une fonction précise: placer l'aventure du personnage et l'histoire du conte sous le double signe de l'in vraisemblance et du paradoxe, destinée à la fois à déconcerter et à décontracter le lecteur, en créant chez lui un état d'esprit de réceptivité inconditionnelle.

En s'inspirant de ces formules élargies par lesquelles commencent les contes turcs, le conte macédonien a élaboré une présentation particulière du temps correspondant à une autre formule initiale des »Tekerleme«.

»Le temps dans le temps« ou

»le temps du fils dans le temps de son père.«

Le conte se divise en trois parties:

1. la naissance du père de Peyo
2. les aventures de Peyo
3. le retour de Peyo à la maison.

Première partie

Dès les premières lignes du conte, le lecteur est mis face à une réalité qui défie l'ordre habituel des choses:

»Lorsque le père de Peyo naquit, sa mère le laissa partir chez le pope pour qu'il lui chante une courte prière.

— Tiens, mon enfant Peyo, cette cruche, avec le brin de basilic, cours chez le pope, pour qu'il dise une prière, car

CETTE NUIT J'AI MIS AU MONDE TON PÈRE. Tant que tu ne trouveras pas le pape, fils Peyo, ne reviens pas; cherche-le même sous la pierre et trouve-le, lui dit sa mère.»

Lorsque Peyo entendit cela, il saisit la cruche et rempli de joie, en sautillant s'en alla chez le pape.

Pour sa malchance, il ne trouva pas ce dernier à la maison. La femme du pape — *popadia* — lui donna une pièce pour cette bonne nouvelle.

» — Eh bien, petit, le pape est allé chez Dieu, aux cieux, pour servir une liturgie, si tu peux, vas-y un instant qu'il dise ta prière . . . »

Ayant entendu cela, Peyo chercha comment rejoindre les cieux.

» Il courut, marcha, monta sur une haute montagne car il avait l'impression qu'elle collait au ciel, oui mais, lorsqu'il eut monté au sommet de la montagne, le ciel lui parut encore plus haut.»

Comment'sy prendre?

» Comme il réfléchissait, il tenait sa main dans la poche, y trouva un pépin de citrouille et aussitôt l'idée lui vint de le semer et chose étonnante pour qu'on le raconte, il avait poussé et grandi en un instant jusqu'aux cieux.

— Grâce soit rendue à Dieu, de ne m'avoir pas couvert de honte, se dit-il en lui-même, de m'avoir fait d'une citrouille une échelle.

Aussitôt, il grimpa sur la première feuille et se dirigea vers le ciel. Il alla, monta et bientôt la nuit le surprit. Il se coucha sur une feuille et s'endormit. Oui mais, la nuit, le froid le saisit au point que pour un peu il allait geler, s'il n'avait pas allumé du feu pour se chauffer . . .

Dès l'aube noire, il grimpa aux cieux, trouva le pape qui lui chanta la prière, Peyo attacha la cruche à sa ceinture et descendit le long de la tige avec une grande satisfaction. Oui mais, arrivé à un point, il souffla un vent si fort que la tige se balançait comme une arroehe. Sacré Peyo, il vit la mort de ses yeux au quart de son chemin. Il saisit la tige en s'y agrippant jusqu'à ce que le vent s'arrête. A l'aube, il descendit de la tige, porta la cruche avec l'eau bénite à sa mère.»³⁰

La mère félicita Peyo pour sa débrouillardise et aussitôt l'envoya chercher dans la forêt de quoi construire le berceau de son père.

Deuxième partie

Elle contient les différentes péripéties vécues par Peyo, parce que, lors de son départ précipité, il avait oublié de prendre de quoi manger.

Chemin faisant, il rencontre: un gardien de porcs, un gardien d'ois, des tsiganes, un ivrogne, des marchands de chevaux, une femme enceinte, un aubergiste, un gardien de chèvres et en dernier un vieillard qui laboure son champ.

Il lui arrive bien des malheurs. Il vient juste d'en surmonter un pour aussitôt retomber dans un autre.

Lorsque sa situation est inconfortable ou dangereuse, le cri »Maudite soit l'heure où mon père est né« revient comme un leitmotiv.

Troisième partie

Peyo réussit enfin à rentrer à la maison. Il trouve, face à lui, un vieillard qu'il ne connaît pas.

Lorsque sa mère les présente l'un à l'autre, le vieillard s'approchant lui dit:

»Eh bien Peyo te voilà rentré! « et il se met à l'embrasser et le caresser.

Reconnaissant en Peyo celui qui tout à l'heure lui avait volé des pois chiche pendant qu'il labourait le champ, il exprime son regret de l'avoir puni en le battant, ne sachant pas qu'il était son père.

»... que cela me soit paronné et béni par Dieu — dit le père, car même si je t'ai battu et maltraité un peu, cela te servira de leçon, car **MALGRÉ QUE JE SOIS NÉ APRES TOI, ÉTANT TON AINE**, je sais davantage, car j'ai pâti et vu davantage aussi.«³¹

Lorsque Peyo raconte à son père le restant de ses aventures, le vieillard, attristé, lui dit:

»Eh bien, combien as-tu enduré! à cause de moi, mon fils, il valait mieux que je ne naisse pas! «³²

A la lecture de ce conte, on est d'abord frappé par ses »incohérences chronologiques« comme celles que Vidal découvre chez Homère:

»Pénélope ne vieillit pas, Nestor est toujours vieux.«³³

Dans le conte, Peyo garde son âge, alors que son père, le temps des aventures de Peyo, passe de l'âge d'un nouveau né à celui d'un vieillard.

Ce traitement tient du temps mythique, comme la façon de faire coïncider le passé du père avec le présent du fils.

»Au concept du temps mythique se rattache également l'idée que tous les modes de temps: le passé, le présent et le futur, sont disposés en quelque sorte sur un seul plan et sont, en un certain sens »simultanés.«³⁴

L'existence du fils et celle du père, tout en étant simultanées, suivent chacune un rythme différent.

Le temps du fils semble renvoyer au temps chrétien ou »rectiligne«, compris comme une succession linéaire.

Le temps du père au temps cyclique ou au »temps circulaire de l'hellénisme«³⁵

Selon la conception hellénique:

»aucun événement n'est unique, ne se joue en une seule fois... les mêmes individus ont apparu, apparaîtront et réapparaîtront à chaque retour du cycle sur lui-même.«³⁶

Telle était la conception du temps avancée par Aristote:

»au point de la rotation du cercle où nous nous trouvons, nous pouvons nous dire postérieurs à la guerre de Troie; mais que le cercle continue à tourner: il ramènera à nouveau, après nous, cette même guerre de Troie, et, en ce sens, nous pouvons dire tout aussi bien, que nous sommes antérieurs à un tel événement. IL N'Y A PAS D'ANTÉRIORITÉ ET DE POSTÉRIORITÉ CHRONOLOGIQUES ABSOLUES.³⁷

L'énigme du conte se dissipe. Dans cette optique circulaire, la naissance du père peut ne pas être envisagée comme devant chronologiquement précéder celle du fils, le propre du cercle étant qu'aucun événement ne se trouve, par rapport à lui, ni à son début, ni à sa fin, ni au milieu.

C'est le sens des paroles que le père adresse à son fils: »malgré que je sois né après toi« je suis »ton aîné«.

Chaque être »en vieillissant, est parvenu à sa fin, soit, par là-même, revenu de nouveau à son commencement.«³⁸

La conception cyclique du temps n'est pas étrangère au christianisme, seule son interprétation en diffère.

»La vie humaine se déroule successivement sur deux plans temporels: celui des événements empiriques et passagers de l'existence terrestre et celui de l'accomplissement de la perception divine.«³⁹

Les événements passagers sont éprouvés par Peyo, et le cycle achevé correspond au parcours accompli par son père.

»Ainsi il est instauré une homologie entre le temps d'accomplissement de chaque être personnel, et le temps du cycle total.«⁴⁰

Lorsque le père, bien qu'il soit après le fils se présente comme quelqu'un qui possède davantage de connaissance et d'expérience que son fils, on y trouve des réminiscences des anciennes croyances ou rites.

Pour un Hindou, la mémoire individuelle:

»comprend aussi bien le souvenir de l'existence actuelle que des résidus karmiques des innombrables existences antérieures.«⁴¹

Un peu comme dans le concept de la lumière où l'être archétypal »fonde chaque être dans un autre soi-même qui éternellement le devance.«

On est d'autant plus disposé à croire à un tel attachement du conte aux croyances anciennes que l'ascension de Peyo auà cieux rejoint un rituel dont le symbolisme est commun à plusieurs cultures.

»Chaque civilisation perçoit le monde à travers des systèmes qui lui sont propres.«⁴²

L'aire géographique y est pour quelques chose. Peyo par exemple avait façonné une échelle avec les matériaux disponibles dans son air — la citrouille; les Australiens Achilpa fabriquent leur poteau sacré avec le tronc d'un gommier.

Dans les deux cultures, le poteau ou la tige d'une citrouille représente »l'axe cosmique«. Ailleurs, ce sont des arbres, »des lianes«, des »sentiers montagneux en spirale«, des »arc-en-ciel (en Mélanésie, Indonésie, dans les deux Amériques, l'Asie septentrionale et centrale)«.⁴³

»le poteau sacré... symbolise à la fois l'ouverture vers le transcendant et la communication avec le ciel...«⁴⁴

Ainsi sans agencements particuliers, sans l'évoquer directement, en suivant le schéma habituel des contes, l'histoire de Peyo permet cette double impression du temps.

Le conte donne raison à Paul Ricoeur, lorsqu'il dit:

»le récit de fiction est plus riche en informations sur le temps, au plan même de l'art de composer, que le récit historique.«⁴⁵

»Tout ce passe, dit encore Ricoeur, comme si la fiction, en créant des mondes imaginaires, ouvrait à la manifestation du temps une carrière illimitée.«⁴⁶

On peut enfin examiner le conte d'un point de vue actuel et non diachronique.

Le parcours d'embûches de Peyo, ses épreuves, ont quelque chose de symbolique.

Il trace l'expérience du temps chronologique.

Pendant que le temps chronologique est rythmé par les singulières aventures de Peyo, le fond sur lequel elles se déroulent, le temps du père, a un parcours condensé.

La refiguration du temps dans le conte va du temps externe, celui de Peyo, toujours égal à lui-même, au temps du père, le temps intériorisé, ou celui de la mémoire, le seul qui admet des variations.

Ce conte renvoie aussi à la conscience du temps qui passe, car:

»La conscience saisit le monde simultanément dans sa globalité synchronique et diachronique, elle est donc »intemporelle«.⁴⁷

¹ J. J. Mayoux, *Temps vécu et temps créé dans »Tristram Shandy* in *Poétique* II, 1970, p. 174.

² G. E. R. Lloyd, *Le temps dans la pensée grecque* in *Les cultures et le temps*, Payot, Paris, 1975, p. 138.

³ A. Y. Gourevitch, *Le temps comme problème d'histoire culturelle* in *Les cultures et le temps*, op. cité, p. 258.

⁴ G. E. R. Lloyd, op. cité, p. 138.

⁵ Il est connu cependant dans une traduction latine en deux manuscrits dont l'un se trouve dans les archives de l'Inquisition de Carcassonne, transférées maintenant à Paris... Le texte de Carcassonne a été publié à Paris dès 1691 par le dominicain Benoist dans son ouvrage *Histoire des Albigeois et des Vaudois ou Barbets*. in J. Ivanov, *Livres et Légendes bogomiles*, Maisonneuve et Larose, Paris, 1976, p. 83.

⁶ H. Ch. Puech, *La gnose et le temps* in *Eranos-Jahrbuch*, 1951, XX, Rhein-Veslagzürich, 1952, p. 80.

- ⁷ К. Пенушлиски, *Преданија и легенди*, Македонска Книга, Скопје, 1969, p. 19.
- ⁸ J. Ivanov, op. cité, p. 55.
- ⁹ M. Eliade, *Le temps et l'éternité dans la pensée indienne* in *Eranos-Jahrbuch*, 1951, op. cité, p. 238.
- ¹⁰ G. E. R. Lloyd, op. cité, p. 158—159.
- ¹¹ Idem, p. 159.
- ¹² M. Eliade, op. cité, p. 238.
- ¹³ H. Corbin, *Le temps cyclique dans le mazdéisme et dans l'ismaélisme* in *Eranos-ahrbuch*, 1951, op. cité, p. 151.
- ¹⁴ К. Пенушлиски, *Преданија и легенди*, op. cité, p. 24.
- ¹⁵ Idem, p. 26—27.
- ¹⁶ Idem, p. 28.
- ¹⁷ H. Corbin, op. cité, p. 165.
- ¹⁸ M. Eliade, *Le temps et l'éternité...*, op. cité, p. 226—227.
- ¹⁹ G. E. R. Lloyd, op. cité, p. 143.
- ²⁰ Антиќ, *Низ страниците од јужнословенските книжевности*, Наша книга, Скопје, 1977, p. 60—61.
- ²¹ H. Corbin, op. cité, p. 151.
- ²² К. Пенушлиски, op. cité, p. 17.
- ²³ P. Vidal-Naquet, *Temps des dieux et temps des hommes* in *Revue de l'histoire des religions*, Presses universitaires de France, 1960, p. 61.
- ²⁴ M. Eliade, op. cité, p. 128. »La décadence progressive de l'homme est marquée dans la tradition bouddhiste par une diminution continue de la durée de la vie humaine... Pourtant, pour le bouddhisme, comme pour la spéculation indienne tout entière, le temps est illimité.« p. 228—229.
- ²⁵ G. E. R. Lloyd, op. cité, p. 142—143.
- ²⁶ M. Eliade, op. cité, p. 244.
- ²⁷ К. Пенушлиски, op. cité, p. 17.
- ²⁸ P. N. Boratav, »*Le Tekerleme*«, Imprimerie Nationale, Paris, 1963, p. 1.
- ²⁹ Idem, p. 149.
- ³⁰ М. Цепенков, *Македонски народни приказни*, Кочо Рацин, Скопје, 1950, p. 207—208.
- ³¹ Idem, p. 224.
- ³² Idem, p. 225.
- ³³ P. Vidal-Naquet, op. cité, p. 59, nota.
- ³⁴ A. Y. Gourevitch, op. cité, p. 260.
- ³⁵ H. Ch. Puech, op. cité, p. 72.
- ³⁶ Idem, p. 61.
- ³⁷ Idem, p. 62—63.
- ³⁸ Idem, p. 62, Nota.
- ³⁹ A. Y. Gourevitch, op. cité, p. 265.
- ⁴⁰ H. Corbin, op. cité, p. 154.
- ⁴¹ M. Eliade, op. cité, p. 250.
- ⁴² A. Y. Gourevitch, op. cité, p. 257.
- ⁴³ M. Eliade, *La vertu créatrice du mythe*, in *Eranos-Jahrbuch*, 1956, Rhein-verlagzürich, 1957, p. 66—67.
- ⁴⁴ Idem, p. 67—68.
- ⁴⁵ P. Ricoeur, *Temps et récit II*, 1984, op. cité, p. 232.
- ⁴⁶ Idem, p. 233.
- ⁴⁷ A. Y. Gourevitch, op. cité, p. 258.

Јорданка ФУЛОН — ХРИСТОВА

СФАКАЊЕТО НА ВРЕМЕТО ВО НЕКОЛКУ КОСМОГОНСКИ
ЛЕГЕНДИ И ВО ЕДНА МАКЕДОНСКА НАРОДНА ПРИКАЗНА

Резиме

Поаѓајќи од филозофската интерпретација на „времето“ како пандан на „просторот“, авторот на овој прилог покажува дека секој народ, сообразно со својот сензибилитет и сфаќање на светот, во зависност од епохата, културата и религијата, нуди и свое поимање на „времето“ што го илустрира со примери. Космогонските легенди претставуваат привилегиран материјал за трагање и интерпретација на концептот „време“ а во чија основа стои дуалистичката теорија олицетворена во опозицијата *бог — сатана, добро — зло, светлина — мрак* и сл. И самото создавање на светот во овие легенди се сфаќа како чин на „времето“ но енигмата останува и потаму кога станува збор за природата на времето пред создавањето на светот. За будистите тоа се квалификува како „атемпорално“, а за маздеистичката доктрина како „вечно време“. Авторот се задржува исто така и на релациите: *вечно божје време — човечко време/век, вечно време — време на вечен живот* во разните легенди, а во рамките на ова и поимањето на „времето“ во богомилското учење кое го релативизира човечкото време за да му даде поголема тежина на идниот живот, на вечното време.

Временската некохерентност ја среќаваме и во македонската народна приказна што авторот ја илустрира со зборовите на татко му на Итер Пејо упатени до сина си: „иако се родив по тебе, јас сум постар од тебе“ што се совпаѓа со Аристотеловата концепција за цикличниот ѓд на времето според која ниеден настан не се наоѓа ни на почетокот ни на крајот ни во средината на временскиот круг.

